

***O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O`RTA MAXSUS  
TA'LIM VAZIRLIGI***

***MUHIDDINOVA X. S., SALISHEVA Z. I.  
PO`LATOVA X. S.***

# ***O`ZBEK TILI***

***(OTM rus guruhlari uchun darslik)***

***Oliy va o`rta maxsus ta`lim vazirligi Muvofiqlashtiruvchi Kengashi  
qarori bilan OTM rus guruhlari uchun darslik sifatida tavsiya qilingan.***

**Qayta ishlangan 2-nashri**

***Toshkent –2012***

Mazkur darslik Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi qoshidagi Muvofiqlashtiruvchi Kengashi tomonidan oliy ta'lim muassasalarining rus guruhleri talabalari uchun tavsiya qilingan va 2006-yilda chop etilgan "O'zbek tili" darsligining takomillashtirilgan 2-nashridir. Darslikning ushbu nashri OTM o'quv rejasida fani uchun ajratilgan soat hajmiga moslashtirildi. Unda rus guruhleri talabalarining umumiy o'rta ta'lim va o'rta maxsus ta'lim tizimida o'zbek tilidan olgan bilim va malakalarini mustahkamlash, ularining o'zbek tilidagi og'zaki va yozma bog'lanishli nutqini va turli nutq uslublarida matn tuza olish malakalarini takomillashtirish nazarda tutilgan.

Darslik har biri bir qancha mavzularni qamrab olgan 8 bo'limga: 1. O'tilganlarni takrorlash. 2. Subyektни fodalash. 3. Predikatни ifodalash. 4. Obyektни ifodalash. 5. Belgini ifodalash. 6. Holatни ifodalash. 7. Fikrни bog'lanishli ifodalash. 8. Fikrни turli nutq uslubida ifodalash bo'limlariga bo'lib berilgan. Darslikka, shuningdek, bog'lanishli nutq, matn turlari, nutq uslublari va ularning lisoniy xususiyatlari bo'yicha nazariy ma'lumotlar va shular yuzasidan maxsus mashqlar ham kiritildi.

**Taqrizchilar:** **M. Mirqosimova**, TDPU pofessori,  
pedagogika fanlari doktori

**O. Mo'minova**, O'zDG" TU dotsenti,  
filologiya fanlari nomzodi

## **SO`ZBOSHI**

O'zbek tili O'zbekiston Respublikasining davlat tilidir. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «O'zbekiston Respublikasining davlat tili haqida»gi, «Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosini joriy etish to'g'risida»gi qonunlari o'zbek tilini o'qitishni tubdan isloh qilish, yangi o'quv dasturlari, darsliklar va o'quv qo'llanmalari yaratish, o'zbek tili ta'limining yangi, samarali usullarini ishlab chiqish va ta'lim jarayoniga tadbiiq etish vazifalarini qo'ygan.

Qo'lingizdagi darslik hukumatimizning «Ta'lim to'g'risida»gi va «Uzluksiz ta'lim to'g'risida»gi qarorlarini amalga oshirish vazifalaridan kelib chiqqan holda

yaratilgan. Darslikdan ko`zlangan maqsad talabalarning quyi ta'lim tizimlarida egallagan bilim va malakalarini nutq jarayonida kompleks holda tatbiq eta olishlariga erishishdir. Shu maqsadda darslikda ko`proq sintaktik–sinonimik konstruksiyalarni o`rgatishga keng e'tibor qaratildi. Grammatik qoidalar qisqa va soddalashtirib berildi, grammatik atamalarni mumkin qadar kamroq berishga harakat qilindi. Nutq o`stirishga qaratilgan yangi, qiziqarli ruknlar kiritildi (masalan, qiziqarli grammatika mashqlari, bilib oling, eshitish mashqi, test topshiriqlari, vaziyatli topshiriqlar kabi), rus tilidan o`zbek tiliga tarjima qilish mashqlariga ham keng o`rin berildi. Bu guruhdagi rusiyzabon va o`zbekzabon o`quvchilar bilan yakka tartibda ishlash imkoniyatini beradi.

Adabiy o`qish uchun berilgan materiallarda o`zbek xalqining ko`hna tarixi, boy milliy qadriyatlari aks ettirilgan rivoyatlar, badiiy ijod namunalari, o`zbek adabiyotining yorqin siymolarining asarlaridan parchalar berib borildi. Shuningdek, darslikka nutq va bog`lanishli matn turlari, nutq uslublari va ularning lisoniy xususiyatlari bo`yicha nazariy ma'lumotlar va maxsus tizimli mashqlar kiritildi. Bog`lanishli matnlar va adabiy o`qish materiallariga talabalarni mustaqil ishlashga, ijodiy fikrlashga, qiyoslash va xulosa chiqarishga o`rgatadigan savol va topshiriqlar qo`yildi.

Ma'lumki, oily ta'lim bosqichida talabalarning mustaqil ishlariga katta e'tibor qaratiladi. Shundan kelib chiqib, darslikka talabalarning mustaqil o`qishlari uchun qo`shimcha materiallar sifatida buyuk allomalarimiz, taniqli yozuvchi-shoirlarimiz haqida ma'lumotlar, ularning ayrim asarlaridan parchalar kiritildi. Darslikni yaratishda xorijiy tillar bo`yicha darsliklar tajribasini o`rganib chiqib hamda respublikamizda yashovchi rusiyzabon fuqarolarning o`zbek tilini yaxshi tushunishlaridan kelib chiqqan holda, shuningdek, ta'lim boshqa tillarda olib boriladigan maktablarda hamda oliy o`quv muassasalarning rusiyzabon guruhlarida millatlar vakillarining borgan sari ko`payib borayotganini e'tiborga olgan holda grammatik qoidalarining barchasi (sarlavhalardan tashqari) faqat o`zbek tilida berildi.

**Muxitdinova X.S.,  
pedagogika fanlari doktori**

## **O`ZBEK TILI O`ZBEKISTONNING DAVLAT TILIDIR**

O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 4-moddasi

## **O`ZBEKISTON RESPUBLIKASINING DAVLAT MADHIYASI**

Mutavakkil Burhonov musiqasi  
Abdulla Oripov she'ri

Serquyosh, hur o`lkam, elga baxt, najot,  
Sen o`zing do`stlarga yo`ldosh, mehribon!  
Yashnagay to abad, ilmu fan ijod,  
Shuhrating porlasin toki bor jahon!

Naqorat:

Oltin bu vodiylar – jon O`zbekiston,  
Ajdodlar mardona ruhi, senga yor!  
Ulug` xalq qudrati jo`sh urgan zamon,  
Olamni mahliyo aylagan diyor!

Bag`ri keng o`zbekning o`chmas iymoni,  
Erkin, yosh avlodlar senga zo`r qanot!  
Istiqlol mash'ali, tinchlik posboni,  
Haqsevar ona yurt, mangu bo`l obod!

Naqorat:

Oltin bu vodiylar – jon O`zbekiston,

Ajdodlar mardona ruhi, senga yor!  
Ulug` xalq qudrati jo`sh urgan zamon,  
Olamni mahliyo aylagan diyor.



*Savol va topshiriqlar:*

1. Madhiyaga kim kuy bastalagan?
2. Madhiya qachon, qayerda qabul qilingan?
3. Madhiya muallifi haqida so`zlab bering.

## **I BO`LIM** **O`TILGANLARNI TAKRORLASH**

### **1-mavzu:FONETIK TOVUSH O`ZGARISHLARI VA IMLO** **TAMOYILLARI**

*1-mashq.* Matni o`qing va topshiriqni bajaring.

#### *Davlat tili to`g`risida*

«Davlat tili» deganda shu davlat hududida asosiy aloqa-aralashuv vositasi bo`lgan til tushuniladi. Barcha davlat hujjatlari davlat tilida yoziladi, yig`inlar, anjumanlar, uchrashuvlar shu tilda olib boriladi. Har bir davlat o`z davlat tilining rivoji, shu tilning sofliqi, boyib borishini ta`minlaydi, davlat tilini o`rganish va o`qitish uchun shart-sharoitlar yaratib beradi.

O`zbekiston Respublikasining davlat tili o`zbek tilidir. «Davlat tili haqida»gi qonun 1989-yil 21-oktyabrda O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining XI sessiyasida qabul qilingan bo`lib, u 30 moddadan iborat edi. 1995-yil 21-dekabrda qonunning 24 moddadan iborat yangi tahriri qabul qilindi.

Respublikamizning har bir fuqarosi o`z ona tili bilan bir qatorda O`zbekiston Respublikasining davlat tilini ham bilishi kerak. Davlat tiliga hurmat va e`tiborning birinchi belgisi shu tilda to`g`ri, chiroyli so`zlash va yozishdir.



*Quyidagi savollarga javob bering:*

1. «Davlat tili haqida»gi qonun qachon qabul qilindi?
2. Siz «Davlat tili» deganda nimani tushunasiz?
3. «Davlat tili haqida»gi qonun necha moddadan iborat edi?
4. Qonunning yangi tahriri qachon qabul qilingan va necha moddadan iborat?
5. Nima uchun davlat tilini barcha bilishi kerak?

**2-mashq.** “Davlat tili haqida”gi Qonun moddalarini diqqat bilan o`qing va tovushlarning to`g`ri talaffuz qilinishiga e`tibor bering.

**2-modda.** O`zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi respublika hududida yashovchi millat va elatlarning o`z ona tilini qo`llashdan iborat konstitutsiyaviy huquqlariga monelik qilmaydi.

**7-modda.** Davlat tili rasmiy amal qiladigan doiralarda o`zbek adabiy tilining amaldagi ilmiy qoidalari va me`yorlariga rioya etiladi.

Davlat o`zbek tilining boyitilishi va takomillashtirilishini ta`minlaydi.

**15-modda.** O`zbekiston Respublikasida yashovchi shaxslar o`z millatidan qat`i nazar, o`z ismini, ota ismi va familiyasini milliy-tarixiy an`analarga muvofiq yozish huquqiga egadirlar.

**22-modda.** Respublikaning ma`muriy-hududiy birliklari, maydonlari, ko`chalari va geografik obyektlarining nomlari davlat tilida aks ettiriladi.



*Savol va topshiriqlar:*

1. Har bir moddani rus tiliga o`giring. So`zlarning ruscha va o`zbekcha talaffuzini qiyoslang.
2. Notanish so`zlarni aniqlab, lug`at yordamida ma`nolarini izohlang va daftaringizga yozib boring.
3. 22-modda bo`yicha respublikamizda, shahrimizda, viloyatimizda yuz bergan o`zgarishlar haqida kengroq so`zlab bering.



### **Grammatika**

Talaffuz jarayonida so`z tarkibidagi tovushlar turli o`zgarishlarga uchraydi. Bu fonetik tovush o`zgarishlari deb atalib, ularga tovush tushishi, tovush ortishi, tovush almashinishi, tovushlarning o`zaro moslashuvi hodisalari kiradi. Masalan:

singil + im = singlim (2-bo`g`indagi i unlisi tushdi)

xursand– xursan (d undoshi tushdi)

o`rtoq + im = o`rtog`im (q undosh g` ga almashdi)

u+ ga = unga (n undoshi orttirildi)

non+voy=novvoy (n tovushi v ga moslashdi)

bilak + ga = bilakka (g tovushi k ga almashdi)

chiroq + ga = chiroqqa (g tovushi q ga almashdi)

Nutqdagi barcha tovush o`zgarishlari ham yozuvda aks etavermaydi. Ayrim tovush o`zgarishlari faqat og`zaki nutq hodisasi hisoblanadi, ba`zi tovush o`zgarishlari esa yozuvda ham aks etadi. Shunga ko`ra imlo tamoyillari mavjud.

O`zbek tilida 5 xil yozuv tamoyili bor bo`lib, bulardan quyidagi 2 tasi asosiy hisoblanadi:

1. **Fonetik yozuv tamoyili.** Bu tamoyilda so`zlar qanday talaffuz etilsa, shunday yoziladi. Masalan: *o`rtoqqa, burni, shahri* kabi.

2. **Morfologik yozuv tamoyili.** Bu tamoyilda so`zlardagi tovush o`zgarishlari faqat og`zaki nutq hodisasi bo`lib qoladi, ya`ni

qanday tovush o'zgarishlari bo'lishidan qat'i nazar so'zlar morfologik qoidalar asosida yoziladi. Masalan:

**Aytilishi:**

*xursan*  
*daslap*  
*ketti*  
*aytkin*

**Yozilishi:**

*xursand*  
*dastlab*  
*ketdi*  
*aytgin*

**3-mashq.** Gaplarni o'qing. Ajratib ko'rsatilgan so'zlardagi tovush o'zgarishlariga e'tibor bering.

1. Akrom singlisining gapiga miyig`ida kulib qo`ydi. 2. Biz o`z qishlog`imizni juda sevamiz. 3. Xalq tinchligini buzgan omon qolmas. 4. Xolam bizni xursand bo`lib kutib oldilar. 5. “Yigitcha, yo`l chiptangizni ko`rsating,”- dedi haydovchi. 6. Keksalarning ko`nglini ko`tarish kerak. 7. Boshlig`imiz mehnat ta`tiliga ketgan. 8. Bu yil hosil mo`l, sanab sanog`iga yeta olmaysiz.

**4-mashq.** Berilgan maqollar va topshiriqlardagi tovush o'zgarishiga uchragan so'zlarni aniqlab, qanday tovush o'zgarishi yuz berganini tushuntiring.

1. O`nta bo`lsa, o`rni boshqa, qirqta bo`lsa, qiligi. 2. Dushmanga sira bo`yningni egma. 3. Tepdim, terakka chiqdim. 4. El og`ziga elak tutib bo`lmas. 5. Qo`rqqanga qo`sha ko`rinar. 6. Otdan baland, itdan past. 7. Sog`liging – boyliging. 8. Mehnatdan kelsa boylilik, turmush bo`lar chiroyli. 9. Keladigan eshigingni qattiq yopma. 10. Qochoqqa shafqat yo`q, qo`rqoqa hurmat.

**5-mashq.** Berilgan so'zlarga -ga,-ka,-qa qo`shimchalaridan mosini qo`shing, so`ng ushbu so'zlarning qanday aytilishi va yozilishini tushuntiring.

Bog`, chiroq, etak, chek, o`rtoq, barg, xirurg, qirq, soliq, kiyik, chelak, kurak, quloq, tirnoq.

**7-mashq.** Ushbu matnni diqqat bilan o`qing va tarixiy sanalarni eslab qolishga harakat qiling.

### ***O`zbek yozuvlari tarixidan***

O`zbek yozuvi uzoq tarixga ega. Bizning ota-bobolarimiz eramizning boshlarida oromiy va so`g`d yozuvlaridan, IV-VIII asrlarda esa runik va uyg`ur yozuvlaridan foydalanganlar. VII asrda Movarounnahrni arablar bosib olgandan keyin, arab yozuvi joriy qilindi va u ming yildan ortiq amalda bo`ldi. Ushbu yozuvda mumtoz adabiyotimizning barcha durdonalari bitilgan.

O`rta Osiyoning chor Rossiyasi tomonidan bosib olinishi tufayli 1929- yilda lotin yozuviga asoslangan o`zbek alifbosiga o`tildi. 1940-yildan esa kirill alifbosi joriy qilindi. 1991-yildan O`zbekiston tarixida yangi davr boshlandi. Biz o`z

mustaqilligimizni qo`lga kiritdik va o`zbek tiliga davlat tili maqomi berildi. Shu bilan bir qatorda 1993-yil 2-sentyabrdan lotin yozuviga asoslangan yangi o`zbek alifbosiga o`tish haqida qaror qabul qilindi. Ushbu qarorga muvofiq 2005-yildan respublikamizda lotin alifbosiga asoslangan yangi o`zbek alifbosi to`liq amal qila boshladi.



*Savol va topshiriqlar:*

1. Matndagi spetsifik nutq tovushlari mavjud bo`lgan so`zlarni ko`chiring va ular ishtirokida namunadagidek so`z birikmalari tuzing.

Namuna: qadimgi - qadimgi xalqlar, ...

2. Savollarga javob bering, javoblaringizda spetsifik nutq tovushlarini to`g`ri talaffuz qilishga harakat qiling.
3. Eng qadimgi o`zbek yozuvlari qaysilar?
4. Mumtoz adabiyotimiz qaysi yozuvda bitilgan?
5. 1929 va 1940-yillarda qanday yozuvlar joriy qilingan edi?
6. “Lotin yozuviga asoslangan yangi o`zbek alifbosi to`g`risida”gi qaror qachon qabul qilindi? Yangi alifboga qachondan o`tiladi? Yangi alifboda nechta harf mavjud?

**8-mashq.** Kirill yozuvidagi ushbu matnni lotin yozuviga o`girib yozing. Har ikki alifboda bir xil yoziladigan, qisman farq qiladigan va to`liq farq qiladigan harflarni 3 ustunga ajratib yozib chiqing.

Ўзбек халқининг энг қадимий даврлардан бошлаб ҳозирга қадар давом этиб келаётган ажойиб анъаналаридан бири ота-онани эъзозлаш, иззат-икромлари, ҳурматларини жойига қўйишдир. Фарзанд учун дунёда ота-онадан кўра меҳрибон, азиз ва мўътабар зот йўқ. Ота-она фарзандларнинг суянчиғи, битмас-туганмас бойлигидир. Ота-она фарзанд учун ҳеч нарса аямайди. Шундай экан, ота-онани қадрлаш, уларнинг беўлчов хизматиға бир умр содиқ бўлиш, дуоларини олиш – болаларнинг фарзандлик бурчидир.

**9-mashq.** Matnni o`zbek tiliga tarjima qiling va har ikki tilda spetsifik hisoblangan tovushlarning talaffuziga e`tibor bering.

Язык – бесценный дар, которым наделён человек. Язык – это душа народа, человечество не существует без языка. Каждый народ имеет свой чтимый язык. Уважительное отношение к языку не зависит от многочисленности людей, пользующихся им. В языке отражается история и культура его творца – народа, народности. Издавна народы мира изучают языки для взаимного понимания и сотрудничества. Узбекский язык является духовным богатством узбекского народа. Он является государственным языком нашей республики.

*Savol va topshiriqlar:*

1. Matnga mos sarlavha qo`ying.
2. Til to`g`risida qanday maqollarni bilasiz? Aytib bering va ma`nosini tushuntiring.



## ESHITISH MASHQI

O`zbekiston xalq shoiri Abdulla Oripovning «Ona tilim» she`rini diqqat bilan tinglang. Spetsifik nutq tovushlarining talaffuziga e`tibor bering. She`rni ifodali o`qing va yod oling.

### *Ona tilim*

Ming yildirki, bulbul kalomi,  
O`zgarmaydi - yaxlit hamisha.  
Lekin sho`rlik to`tining holi,  
O`zgalarga taqlid hamisha.

Ona tilim, sen borsan shaksiz,  
Bulbul kuyin she`rga solaman.  
Sen yo`qolgan kuning, shubhasiz,  
Men ham to`ti bo`lib qolaman.

### *Ushbu so`zlarning sinonimlarini bilib oling!*

Yaxlit - bir butun, hamisha - doim, o`zga - begona, kuy - musiqa.



*Savol va topshiriqlar:*

1. She`rning ma`nosini tushuntiring va yoddan aytib bering.
2. Shoir «bulbul» va «to`ti» obrazlari orqali nima demoqchi?
3. Mustaqil o`qish uchun berilgan matnlardan shoir A.Oripov tarjimai holini topib o`qing va u haqida so`zlab bering.



## **Adabiy o`qish**

### ***O`ZBEK ADABIY TILINING ASOSCHISI***

Alisher Navoiy jahon adabiyotida salmoqli o`rin egallaydi. Uning juda ko`p ilmiy, tarixiy asarlaridan tashqari, g`azal va dostonlarining o`zi bir necha yuz ming misrani tashkil qiladi. Navoiy she`rlarini o`z ichiga olgan «Chor devon» 47 ming misradan iboratdir. Badiiy ijodning go`zal namunalarini to`plagan «Xamsa» asari 60 ming misraga yaqin she`rni o`z ichiga oladi. Navoiyning 6 mingga yaqin forscha g`azallari ham bor.

She`r va tafakkurning buyuk sohibqironi bo`lgan Alisher Navoiy o`zida tug`ilgan har bir fikrni she`r bilan ifoda qilar edi: Bu haqda uning o`zi ham

Ko`nglimda ne ma`ni bo`lsa erdi paydo,

Til aylar edi nazm libosida ado, - deb yozgan.

Navoiygacha o`zbek va umuman turk xalqlari adabiyoti eron adabiyotining ta`siri ostida edi. Hamma shoirlar deyarli fors tilida yozar edilar. O`zbek tilida yozish ayb sanalar va o`zbek tilida yozilgan asarlarni saroy ahillari tan olmas edilar. Navoiy shunday bir sharoitda «Muhokamatul lug`atayn» nomli mashhur asarini yozib, o`sha davrda «turk tili» deb atalgan qadimgi o`zbek tilining fors tilidan ham boy, rang-barang ekanini isbot qildi va o`z asarlarini o`zbek tilida bitdi. Shuning uchun Alisher Navoiyni o`zbek adabiy tilining asoschisi deymiz.

## *Alisher Navoiy hikmatlarini bilib oling va ularga amal qiling!*

Insonni til ayladi judo hayvondin,  
Bilki, guhari sharifroq yo`q ondin.

Tiling bilan ko`nglingni bir tut.

So`zning turi juda ko`pdir, lekin yolg`ondan yomonroq turi yo`qdir.

Bilmaganin so`rab o`rgangan - olim,  
Orlanib so`ramagan - o`ziga zolim.

Oz-oz o`rganib dono bo`lur,  
Qatra-qatra yig`ilib daryo bo`lur.

Aytar so`zni ayt, aytmas so`zdan qayt.

Chin do`st mo`tabar, yaxshi so`z muxtasar.

### ***BILIB OLING!***

O`zbekiston Markaziy Osiyoda joylashgan. Uning hududi  
447 ming 400 kv. km. Aholisi 28 mln. dan ortiq.

Poytaxti – Toshkent shahri. O`zbekiston Respublikasida 12  
ta viloyat va 1 ta avtonom respublika bor. Ular bayrog`imizda  
12 ta yulduz shaklida tasvirlangan. Har bir viloyatning o`z  
markazi bo`lib, ular Markaziy Osiyodagi eng katta shaharlar  
hisoblanadi. Bular: Toshkent, Samarqand, Buxoro, Farg`ona,  
Andijon, Namangan, Qarshi, Termiz, Navoiy, Guliston va  
Urganch shaharlaridir.

## ***2-mavzu: O`ZBEK TILIDA SO`Z TARKIBI*** ***(Состав слова в узбекском языке)***



### ***Grammatika***

So`zlar tarkibiga ko`ra asos va qo`shimchalarga bo`linadi. Asos so`zning asosiy lug`aviy ma`nosini bildiradi. Qo`shimchalar esa faqat asosga qo`shilib ma`no ifodalay oladi. Ular bildiradigan ma`nolariga ko`ra 2 turga bo`linadi: so`z yasovchi va shakl hosil qiluvchi qo`shimchalar. So`z yasovchi qo`shimchalar yangi lug`aviy ma`no ifodalovchi so`zlar yasaydi, shakl hosil qiluvchi qo`shimchalar esa grammatik ma`no ifodalash uchun xizmat qiladi. Ularning so`zdagi tartibi va chizmasi quyidagicha:

asos + soʻz yasovchilar + shakl hosil qiluvchilar

Bir asosdan bir necha soʻzlar yasash, har bir yangi asosdan esa juda koʻp soʻz shakllari hosil qilish mumkin. Masalan:

paxta – asos

paxtakor – kor + soʻz yasovchi

paxtakorlarni – **lar** va **–ni** shakl hosil qiluvchi qoʻshimchalardir.

Bir asosdan yasalgan soʻzlar asosdosh soʻzlar deyiladi. Masalan:

gul – gulchi, gulzor, guldasta

Ushbu asoslarning har biri oʻnlab grammatik shaklga ega boʻla oladi. Soʻzning yangi lugʻaviy maʼnosini bildiruvchi asoslaridan tashqari qismi oʻzgarib turadigan qismidir. Masalan:

gulchi gulzor guldasta

gulch**ini** gulzorb**ni** guldast**ani**

gulch**idan** gulzorb**dan** guldast**adan**

Soʻzlarda ajratib koʻrsatilgan qoʻshimchalar shakl hosil qiluvchi qoʻshimchalardir.

**10-mashq.** Berilgan gaplardagi soʻzlarni soʻz tarkibiga koʻra tahlil qiling.

1. Toʻgʻrilik, halollik insonni kamolotga yetaklaydi. 2. Sogʻlikdan ortiq boylik yoʻq. 3. Tozalik va orastalik xonadon fazilatidir. 4. Unumli mehnat keltirar davlat. 5. Befoyda soʻzni koʻp aytma, foydali soʻzni eshitishdan qaytma. 6. Faqat bir ezgulik bor – bilim va faqat bir yomonlik bor – jaholat. 7. Eskinini oʻzlashtirgan va yangini tushunishga qodir insongina tarbiyachi boʻla oladi. 8. Kimki hunarni desa, u dono boʻlur, nodonlar qudrat deb boylikni bilur.

**11-mashq.** Ushbu kichik matnlarni oʻqing. Har bir soʻzni asos va qoʻshimchalarga ajrating. Qoʻshimchalarning turini koʻrsatgan holda quyida berilgan jadvalni toʻldiring.

Asos	Soʻz yasovchi qoʻshimcha	Shakl hosil qiluvchi qoʻshimcha

1. Kuz keldi. Dalalarda paxtalar ochildi. Bogʻ va polizlarda mevalar va sabzavotlar pishdi. Paxtakorlar paxta terimini boshladilar. Bogʻbon va dehqonlar pishgan hosilni yigʻa boshladilar.

2. Bilim baxt keltirar. Bilimli kishi oʻzar, bilimsiz kishi toʻzar. Bilagʻon odamlarning soʻz, nasihatlaridan foydalan.

**12-mashq.** Berilgan soʻzlardan asosdosh soʻzlar yasang, soʻngra ulardan ot, sifat va feʼl shakllarini hosil qilib, har qaysisini alohida guruhlariga ajratib yozing.

Gul, qalam, bil, yoz, aql, suv, ish, shifo, huquq, oʻqi

**13-mashq.** Berilgan soʻzlardagi soʻz yasovchi qoʻshimchalarni aniqlang va daftaringizga har birining chizmasini chizing.

Gulchi, soatsoz, O`zbekiston, oshpaz, bog`bon, zargar, sinfdosh, huquqshunos, shifokor, etikdo`z.

**14-mashq.** Matnni diqqat bilan o`qing va berilgan topshiriqlarni bajaring.

Hayot murakkab, lekin lazzatli. Inson hayoti egri-bugri, past-baland so`qmoqlardan, xursandchilik va g`am-tashvishlardan, salomatlik va bemorlikdan, muvaffaqiyat-muvaffaqiyatsizlikdan, yaxshi va yomon kunlardan iboratdir. Inson har qanday holatda ham yonida o`ziga yaqin insonlar: ota-onasi, qarindosh-urug`lari bilan bir qatorda do`stlarining turishini ich-ichidan xohlaydi. O`ziga do`st deb bilgan kishining yonida turganining o`ziyoq insonga quvonchli kunda olam-olam shodlik bag`ishlasa, qayg`uli kunda bir dunyo tasalli beradi, ma`naviy madad baxsh etadi.



*Topshiriqlar:*

1. Har bir so`zni asos va qo`shimchalarga ajratib chiqing.
2. Avval asosdosh so`zlarni yozib chiqing, so`ng boshqa so`zlardan ham asosdosh so`zlar hosil qiling.

## QIZIQARLI GRAMMATIKA MASHQLARI

Ushbu topishmoqlarni to`g`ri yechsangiz, o`zbek tilidagi ayrim so`zlar bilan tanishib olasiz.

Tovush emas, harf emas,  
Tanho anglatmas ma`no  
O`zaklarga qo`shilib  
Bildirar yangi ma`no.

So`zga yangi ma`no bag`ishlar  
Yangi ma`no, jilo bag`ishlar  
Nimaligin donolar topsin,  
Misol bilan ham isbotlasin.

Terma, terim, terimchi  
Qanday so`zlar toping-chi?

O`zak bilan yasovchi  
Qo`shimchadan iborat  
Misol bo`ladi "Suvchi",  
Nomi nima toping-chi?



Morfologik usulda soʻzlar asosga soʻz yasovchi qoʻshimchalar qoʻshish orqali yasaladi. Masalan:

ish + chi – ishchi (ot)

gul + la – gulla (feʼl)

kuch + li – kuchli (sifat)

mard + ona – mardona (ravish)

Bunday soʻzlar sodda yasama soʻzlar deyiladi. Oʻzbek tili soʻz yasovchi qoʻshimchalarga juda boy. Soʻz yasovchi qoʻshimchalar odatda asosdan keyin qoʻshiladi va koʻpincha bir asosdan bir necha soʻzlar yasaladi. Bunday soʻzlar asosdosh soʻzlar deyiladi. Masalan:

ishchi (ot), ishsiz (sifat), ishla (feʼl)

Ushbu soʻzlarning asosi **ish**; *-chi*, *-siz*, *-la* affikslari soʻz yasovchi qoʻshimchalardir.

Sintaktik usulda birdan ortiq soʻzlarni qoʻshish yoki tenglashtirish orqali yangi soʻz yasaladi. Bunday soʻzlar qoʻshma yoki juft soʻzlar deb ataladi.

Ikki va undan ortiq mustaqil asoslarning birikishidan tashkil topgan va bir tushunchani ifodalovchi soʻzlarga qoʻshma soʻzlar deyiladi. Masalan:

koʻz + oynak, beshik + tebratar, ota-ona kabi.

Qoʻshma soʻzlarning ayrim turlari ajratib yoziladi. Masalan: ikkinchi qismi atoqli ot boʻlgan qoʻshma otlar: Markaziy Osiyo, Oʻrta Chirchiq kabi.

Juft soʻzlar ikki soʻzning juftlashishidan hosil boʻlib, tarkibiga koʻra quyidagi tuzilishga ega boʻladi:

1. Ikki mustaqil asosdan: yer-osmon, kecha-kunduz, yaxshi-yomon kabi
2. Qismlaridan biri mustaqil holda ishlatilmaydigan soʻzlardan: choy-poy, don-dun, temir-tersak kabi.
3. Har ikkala qismi maʼno bildirmaydigan soʻzlardan: gʻadir-budur, alvir-shalvir, adi-badi kabi.

**16-mashq.** Berilgan asosdosh soʻzlarning yasalishini izohlab koʻchiring.

Namuna: gulchi – gulchambar:

gulchi – gul (asos), *-chi* soʻz yasovchi qoʻshimcha, morfologik usul.

gulchambar – gul (asos) chambar (asos), sintaktik usul.

toshloq - toshkoʻmir, otliq - otboqar, suvchi – suvilon, bilimdon-bilimsevar, muzlik – muzyorar, choyfurush – choyquti, saroybon - karvonsaroy.

### ***Bilib oling va yodda tuting!***

qoʻlqop

mehnatsevar

muzyorar

opa-singil

aka-uka

qozon-tovoq

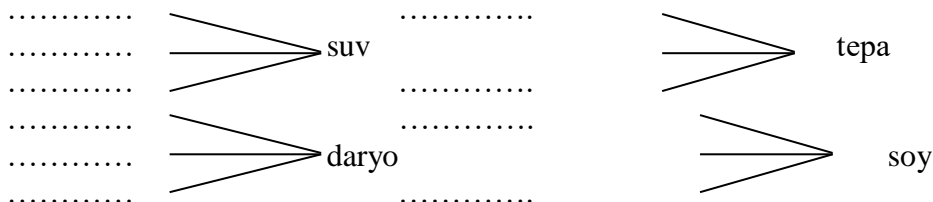
O`rta Osiyo

choy-poy

Bular qo`shma so`zlar. Ular qo`shib yoki ajratib yoziladi.

Bular juft so`zlar. Ular chiziqcha bilan yoziladi.

**17-mashq.** Nuqtalar o`rniga mos keladigan so`z qo`yib, qo`shma so`zlar hosil qiling.



**18-mashq.** Berilgan so`zlardan juft so`zlar hosil qiling va ma`nolarini rus tiliga o`giran holda tushuntiring.

Namuna: o`g`il va qiz - o`g`il-qiz

Katta va kichik, asbob va uskuna, kampir va chol, kun va tun, ota va ona, soya va salqin, kelish va borish, oldi va berdi, oldi va sotdi.

**19-mashq.** Mashqni davom ettiring.

Daryo nomlari: Sirdaryo, Oqdaryo, Qoradaryo...

Joy nomlari: Chuqursoy, Kengsoy, Oqtapa...

Shaxs nomlari: Gulchehra, Manguberdi...

Narsa-buyum nomlari: teshikkulcha, tokqaychi...

## ESHITISH MASHQI

“O`zbekiston daryolari” matnini diqqat bilan tinglang. Matndagi qo`shma so`zlarni jadvalga mos holda yozib boring va tuzilishini izohlang. Matnni davom ettiring.

### *O`zbekiston daryolari*

O`zbekiston O`rta Osiyoda joylashgan. O`rta Osiyo qadimiy vaqtlarda Movarounnahr deb atalar edi. Bu ikki daryo oralig`i degan ma`noni bildiradi. Bu daryolar Sirdaryo va Amudaryo bo`lib, ular O`zbekiston hududidan oqib o`tadi va Orol dengiziga borib quyiladi. Bulardan tashqari O`zbekistonda yana Chirchiq, Zarafshon, Oqdaryo, Qorasuv, Bo`zsuv kabi daryolar va anhorlar ham bor. Bizning shahrimiz yaqinidan...

Sodda	Yasama	Qo`shma	Juft
Daraxt	daraxtzor	qo`lqop	qozon-tovoq
Qalam	qalamkash	tokqaychi	bola-chaqa

**20-mashq.** Nutalar o`rniga mos keladigan so`zlarni qo`yib ko`chiring.

Namuna: yer.... – yer-suv

Issiq - ..., yosh - ..., ko`rpa – ..., ... – chuchuk, ... - ulov, ... - qo`zi, tog` - ..., baland - ..., ... – singil, ... – yorti.

**21-mashq.** Avval sodda so`zlarni, keyin qo`shma so`zlarni ko`chiring. Har bir so`zning tarkibini tushuntirib bering va chizmasini chizing.

Tartibli, tartibbuzar, bodomzor, kuchsiz, otboqar, uzumzor, tepalik, tog`uzum, uzumzor, yaxshilik.

2. Oqdaryo, O`rta Osiyo, oqqush, o`rinbosar, sheryurak, atirgul, qirqog`ayni, yeryong`oq, har kim, Quyi Chirchiq, Yunusobod, qorbo`ron.

**22-mashq.** Matnni o`qing. Matndagi so`zlarni sodda, yasama, qo`shma, juft so`zlarga ajrating va yasalishini aniqlang.

Kamtarlik insonga xos eng go`zal fazilatlardan biridir. Kamtar deganda ko`z oldimizda mehnatsevar, xushmuomala, xushfe`l, kamgap, shirinso`z, rostgo`y kishi namoyon bo`ladi. Kamtar inson katta-kichikni doimo hurmat qiladi. U oddiy va ozoda kiyinadi, ortiqcha pardoz-andozlarga berilmaydi.

Kamtar kishi odobli, yaxshi xulqli bo`ladi, ota-onasi, qarindosh-urug`lari, do`st-birodarlari bilan suhbatlashganda, bahs-munozaralarda hech qachon qo`pollik qilmaydi, ular orasida doimo obro`-e`tiborga ega bo`ladi. Shuning uchun xalqimiz orasida “Kamtarga- kamol, manmanga- zavol” degan naql bor.

Lug`at

kamtarlik –скромность  
fazilat –достоинство  
xushfe`l –добродушный  
kamgap –неразговорчивый  
rostgo`y –правдивый  
namoyon bo`lmoq –проявляться  
pardoz-andoz –косметика  
bahs-munozara –спор, дискуссия  
qo`pollik –грубость  
obro`-e`tibor –авторитет, уважение  
kamol – совершенство  
manman –заносчивый, хвастливый  
zavol –гибель  
naql –предание

**23-mashq.** Matnni o`zbek tiliga o`giring. O`zbek tilidagi joy nomlarining rus tilida berilishini kuzating va daftaringizga to`g`irlab ko`chiring. Qo`shma otlarning yozilishiga e`tibor bering.

Аральское море – уникальное озеро между крупных пустынь Средней Азии – Каракумов, Кызылкум, Устюрта, Приаральских Каракумов. Среди озёр земного шара Арал по величине занимает четвёртое место после Каспийского, Верхнего озера в Северной Америке и Виктории в Африке.

В последнее время Аральское море стало мелеть. Очень много воды забирают для народного хозяйства из Амударьи и Сырдарьи. Учёные давно предсказали, что Аральское море будет мелеть. Но никто не знал, что вокруг

Арала начнётся опустынивание. Судьбой Арала стали заниматься учёные. Сейчас все знают, что очень важно сохранить уровень Арала.



*Savollarga javob bering:*

1. Orol fojeasi haqida yana nimalarni bilasiz?
2. Orolbo`yi mamlakatlari ushbu fojeaning oldini olish uchun nimalar qilmoqdalar?
3. Siz suvning qadriga yetish deganda nimani tushunasiz?



## **Adabiy o`qish**

### ***AMIR TEMUR***

Muhammad Tarag`ay Bahodir o`g`li Amir Temur yoshlik chog`idan mard, dovyurak, g`ururli, o`tkir zehn va aql-u idrok egasi bo`lib o`sdi. Turli dunyoviy ilmlarni, harbiy san`atni egalladi. Qur`oni Karimni yod oldi, hadis ilmini o`rgandi. Imon – e`tiqodli, halol, pok inson bo`lib yetishdi.

U yoshligidan boshlab o`z oldiga ona yurtini mo`g`ul bosqinchilaridan ozod qilish maqsadini qo`ydi, yer yuzida buyuk saltanat sohibi sifatida el va elatlarning boshini qovushtirdi. Mamlakat qudratini har sohada yuksaklikka ko`tarib, dunyoga mashhur qildi.

Amir Temur davlat qurilishi, harbiy san`ati ko`p asrlar davomida Sharq va G`arb davlatlariga o`rnak va andoza bo`ldi. Uning zamonida madaniyat, ilm-u fan, me`morchilik, tasviriy san`at, musiqa, she`riyat beqiyos rivoj topdi, xalqimizning ko`p an`analari takomiliga yetdi, shuning uchun uni “Buyuk sohibqiron” deb ataydilar. Amir Temurning madaniyat va din ahllariga ko`rsatgan cheksiz mehr – muruvvati ayniqsa ibratlidir.

#### Lug`at

dovyurak – смелый, бесстрашный  
g`ururli – гордый  
o`tkir zehn – сообразительный  
aql-u idrok – умный, проницательный  
yod oldi – выучить наизусть  
imon – e`tiqodli – верующий  
halol – честный  
pok – чистый  
saltanat – империя  
elal – народность  
mehr – muruvvatli – гуманный, великодушный  
ibratli – назидательный, примерный



*Savollarga javob bering:*

1. Amir Temur nima uchun buyuk sohibqiron deb ataladi?
2. Amir Temur vatanimizni kimlardan ozod qilgan?
3. Amir Temur davrida qurilgan me`moriy obidalardan qaysilarini bilasiz?
4. “Mustaqil o`qish” qismidan Amir Temur haqida berilgan ma`lumotni o`qing va u haqda so`zlab bering.



## *Amir Temur o`g`itlarini yod oling!*

- ☞ Kuch adolatdadir.
- ☞ Yaxshi odam yurt tuzar,  
Yomon odam yurt buzar.
- ☞ Yaxshini yomon kunda sina.
- ☞ Bugungi ishni ertaga qoldirma.
- ☞ Aqlli dushman nodon do`stdan yaxshiroq.
- ☞ Odamlarga ishon, ammo shubha qil.
- ☞ Menda biror kimsaning haqi bo`lsa, haqini hech vaqt unutmadim.
- ☞ Biror kimsa bilan tanishgan bo`lsam, uni hech vaqt nazarimdan qoldirmadim.
- ☞ Chin do`st uldirki, do`stidan hech qachon ranjimaydi, agar ranjisa ham, uzrini qabul qiladi.

### **BILIB OLING!**

O`zbekiston hududidan 2 katta daryo: Amudaryo va Sirdaryo oqib o`tadi. Bu daryolar O`zbekistonning eng asosiy suv havzalari bo`lib, har ikkisi ham Orol dengiziga borib quyiladi. Shuningdek, mintaqada Tyanshan, Oloy, Chotqol, Chimyon, Boysun tog` tizmalari, Qizilqum, Qoraqum, Mirzacho`l, Yozyovon kabi cho`llar ham bor. O`zbekiston serhosil yerlari, yashil vodiylari bilan mashhur. U Markaziy Osiyodagi dehqonchilik bilan shug`ullanadigan eng katta respublikadir.

### **3-mavzu: O`ZBEK TILIDA GAP TUZILISHI** **(Структура предложения в узбекском языке)**



#### **Grammatika**

O`zbek tilida gaplar, asosan, 3ta bo`lakdan tashkil topadi. Bular bajaruvchi shaxs yoki predmet, harakat yo`nalgan shaxs yoki predmet va harakat-holatni bildiruvchi bo`laklar bo`lib, ularni logik jihatdan subyekt, obyekt va predikat deb, grammatik jihatdan esa ega, to`ldiruvchi yoki hol va kesim deb ataymiz. Masalan:

SUBYEKT	OBJEKT	PREDIKAT
Masalan: <u>Anvar</u>	<u>kitob</u>	<u>o`qidi.</u>
<u>Shifokor</u>	<u>uyiga</u>	<u>ketdi</u>

O`zbek tilida gap tuzilishida gap bo`laklari, asosan, quyidagicha joylashadi: ega gapning boshida, kesim gapning oxirida keladi, obyektни bildiruvchi so`zlar esa o`rtada joylashadi va kesimga bog`lanadi. Ushbu bo`laklar aniqlanishi kerak bo`lsa, aniqlovchi va holning boshqa turlari qo`llaniladi. Ular qaysi

bo`lakni aniqlab kelayotgan bo`lsa, o`sha bo`lakdan oldin yoziladi.

Masalan:

*Iqtidorli talabalar ilmiy anjumanda o`z ma`ruzalari bilan qatnashdilar.*

O`zbek tilida subyekt va obyektlar asosan ot, olmosh yoki otlashgan so`zlar bilan, predikat – kesim esa fe`l va fe`l shakllari, ba`zi hollarda ot yoki otlashgan so`zlar bilan ifodalanadi.

**24-mashq.** Gaplarni namunadagidek kengaytirib yozing.

*Namuna:* O`lkamizga go`zal bahor keldi.

Bahor keldi. Tabiat uyg`ondi. Quyosh nurlarini sochdi. Yerni maysalar qopladi. Daraxtlar ko`kardi. Gullar ochildi. Qushlar uchib keldi.

**25-mashq.** Maqollarni o`qing va mazmunini tushuntiring. Qaysi gaplarda gap bo`lagi tartibi o`zgarganligini aniqlang.

Mehnatdan kelsa boylik,  
Turmush bo`lar chiroylik.

Hunar bo`lsa qo`lingda,  
Non topilar yo`lingda.  
Yaxshi bilan yursang, yetarsan murodga,  
Yomon bilan yursang, qolarsan uyatga.

Tilingda bo`lsa boling,  
Kulib turar iqboling.

**26-mashq.** Matnni o`zbek tiliga tarjima qiling. O`zbek va rus tillaridagi gap bo`laklarining tartibini qiyoslang.

### ***Ковун сайли***

Узбекская земля – родина ароматных и сладких дынь. Отмечается этот традиционный народный праздник Ковун сайли - праздник дынь с древних времен. Еще в средние века отмечался он на Востоке с широким размахом.

Праздник дынь отмечается во всех городах и кишлаках Узбекистана. Бахчеводы Сырдарьинской области, например, отправляют свои знаменитые мирзачульские дыни в города своей области, в столицу республики. Особенно радуются этому празднику люди, живущие в больших и шумных городах, потому что ароматная и спелая дыня наполняет сердца людей радостью, дарит им частичку природы.

**27-mashq.** Matnni o`zbek tiliga tarjima qiling. Matnni do`stlik haqidagi maqollar bilan asoslab qayta so`zlab bering.

Дружба – это самое светлое отношение между людьми. У каждого человека должен быть хоть один преданный друг. Мы часто заблуждаемся, думая, что у нас много друзей. Прочность дружбы познаётся в беде. Настоящий друг может помочь не только делом, но и словом. Дружба часто

проверяется временем и расстоянием. Где есть дружба, там самое тяжелое становится лёгким. Когда друзья вместе, любая работа по плечу. В дружбе проявляются такие качества человека, как преданность, честность, открытость, ответственность и верность.

**28-mashq.** Ushbu rivoyat matnini o`qing va matn mazmunini o`z so`zlaringiz bilan so`zlab bering.

### Toshdan qattiq paxta

Bir rivoyatda aytilishicha, bir begunoh odamni tutib olib, sazoyi qiladigan bo`lishibdi. Uni daraxtga bog`labdilar, nazoratchilar qarab turishibdi. Birov kelib yuziga tupuribdi, birov kesak otibdi, birov tosh otibdi. Olomon ichida uning eng yaqin sirdosh do`sti ham bor ekan. Do`stida gunoh yo`q, tuhmatga uchraganligini bilar ekan. Bekordan-bekorga sazoyi qilinmoqda. Nima qilishini bilmabdi. Do`stining sazoyi qilinishida qatnashmaslikning ham iloji yo`q. So`kay desa so`ka olmaydi. Tosh otay desa do`sti. Etagining baridan chigitday paxtani sug`urib olib, bir urgan ekan, har xil so`kish, haqoratlarga, toshga, kesakka bardosh bergan odam, jinday paxta yuziga tekkanda “dod” deb, hushidan ketgan ekan, chunki uni do`sti otdi-da!

**29-mashq.** Yuqoridagi matndan foydalanib, do`stlik to`g`risida ijodiy matn tuzing.

### ESHITISH MASHQI

Matni diqqat bilan tinglang va tayanch so`zlarni yozib boring. So`ngra ushbu so`zlarning ma`nosini sharhlagan holda matni qayta tiklang.

Yoshi katta odam bilan yoshi kichik odam uchrashsa, albatta, kichigi birinchi bo`lib salom beradi. Lekin qo`l uzatish hamisha kattadan. Odamlar to`plangan xonaga kirsangiz, bunda, shubhasiz, siz salom berishingiz shart. Bir kishi oldiga ikkinchi kishi kelsa, albatta, kelgan kishi salom beradi. Aslida esa kamtar, odobli kishi qachon men salom berishim kerag-u, qaysi paytlarda boshqalar menga salom berishi lozim deb o`ylamaydi. Bunday kishilar birinchi bo`lib salom beraveradilar.

Bu yaxshi odat qadimdan insoniylik ziynati hisoblanadi.

*Ariza* – muayyan tashkilotga yoki biror shaxs nomiga iltimos, taklif yoki shikoyat mazmunida yoziladigan rasmiy hujjatdir. Eng keng tarqalgan va ko`p ishlatiladigan ish qog`ozi bo`lib, barcha idoralarga yozilishi mumkin.

**30-mashq.** Ariza namunasini o`qing. Arizada qo`llangan nutqiy qoliplar va zaruriy qismlarning joylashishiga e`tibor bering.

O`zbekiston davlat jahon tillari  
universiteti rektori  
-----ga

Toshkent shahar,  
Yunusobod tumani  
15-daha, 21-uy, 5-xonadonda  
yashovchi fuqaro  
Sardorbek To`rabek o`g`lidan

## ARIZA

Menga O`zbekiston davlat jahon tillari universitetiga kirish uchun tanlov imtihonlarida qatnashishga ruxsat berishingizni so`rayman.

Arizaga quyidagi hujjatlarimni ilova qilaman:

1. Umumiy ta`lim maktabini bitirganligim to`g`risida guvohnoma.
2. Tug`ilganligim haqidagi guvohnomaning ko`chirilgan nusxasi.
3. Sog`lig`im haqida ma`lumotnoma.
4. Tavsifnoma.

sana

(imzo)

S. To`rayev

*31-mashq.* Ariza namunasidan foydalanib, nuqtalar o`rnini to`ldirgan holda o`qishga kirish to`g`risida ariza yozing. Tinish belgilarining qo`yilishi hamda bosh harflarning yozilishiga e`tibor bering.

.....  
kimga?  
.....  
kimdan?

## ARIZA

1. Men, ... , Sizdan ... (nimani?) ... so`rayman.
2. Menga ... (nimaga?) ... ruxsat berishingizni so`rayman.

sana

imzo

## ***BILIB OLING!***

O`zbekiston Respublikasining poytaxti Toshkent shahridir. Toshkent viloyati respublikaning shimoli – sharqida joylashgan bo`lib, hududi 15 ming 600 kv.km. Viloyat tarkibiga 15 ta tuman va 17 ta shahar kiradi. Toshkent shahri 1930-yildan beri O`zbekiston poytaxti hisoblanadi. Uning hududi 300 kv.km., aholisi 2500 mln. dan ortiq. Toshkent Markaziy Osiyodagi eng katta shahar va ilm-fan, sanoat markazidir.



**Adabiy o`qish**

## VATANIM

Muhammad Yusuf

Men dunyoni nima qildim,  
O`zing yorug` jahonim,  
O`zim xoqon,  
O`zim sulton,  
Sen taxti Sulaymonim,  
Yolg`izim,  
Yagonam deymi,  
Toppingan koshonam deymi,  
O`zing mening ulug`lardan  
Ulug`imsan, VATANIM...

Shodon kunim gul otgan sen,  
Chechak otgan izimga,  
Nolon kunim yupatgan sen,  
Yuzing bosib yuzimga,  
Singlim deymi,  
Onam deymi,  
Hamdardu hamxonam deymi,  
Oftobdan ham o`zing mehri  
Ilig`imsan, VATANIM...

Sen Xo`jandsan,  
Chingizlarga  
Darbozasin ochmagan,  
Temur Malik orqasidan  
Sirdaryoga sakragan  
Muqannasan qorachig`i  
Olovlarga sakragan,  
Shiroqlarni ko`rgan cho`pon  
Cho`lig`imsan, VATANIM...

Kim Qashqarni qildi makon,  
Kim Enasoy tomonda,  
Jaloliddin-Kurdistonda,  
Boburing Hindistonda,  
Bu qanday yuz qarolik deb,  
Yotarlari zimistonda,  
Tarqab ketgan to`qson olti  
Urug`imsan, VATANIM....

O`g`lim desam osmonlarga  
G`irot bo`lib uchgayman,  
Chambil yurtda Alpomishga  
Navkar bo`lib tushgayman,  
Padarkushdan pana qilib  
Ulug`beging quchgayman,  
G`ichir-g`ichir tishimdagi  
So`lig`imsan, VATANIM...

Sen –shoxlari osmonlarga

Tegib turgan chirog`im,  
 Ota desam,  
 O`g`lim deb,  
 Bosh egib turgan chinorim,  
 Qo`ynimdagi iftixorim,  
 Bo`ynimdagi tumorim,  
 O`zing mening ulug`lardan  
 Ulug`imsan, VATANIM!



Savol va topshiriqlar:

1. Muhammad Yusuf kim? Siz uning yana qanday she`rlarini bilasiz?
2. She`rda nomlari tilga olingan tarixiy shaxslar haqida so`zlab bering.
3. Mustaqil o`qish qismidan Muhammad Yusuf tarjimai holini o`qib, so`zlab bering.

## ***II bo`lim*** **SUBYEKTNI IFODALASH**

### **4-mavzu: SUBYEKTNI SHAXS VA KASB OTLARI VOSITASIDA IFODALASH**

***(Выражение субъекта названиями лица и профессии)***



Subyekt harakatning bajaruvchisi bo`lib, kim?, kimlar?, nima?, nimalar? so`roqlariga javob bo`ladi va gapda ega vazifasini bajaradi. Bunday so`zlar bosh kelishik shaklida qo`llanadi.

Masalan: Bog`dagi gullar (nima?) ochildi.

Dalalarda terimchilar (kimlar?) paxta termoqdalar.

Kim?

Otam – muhandis.

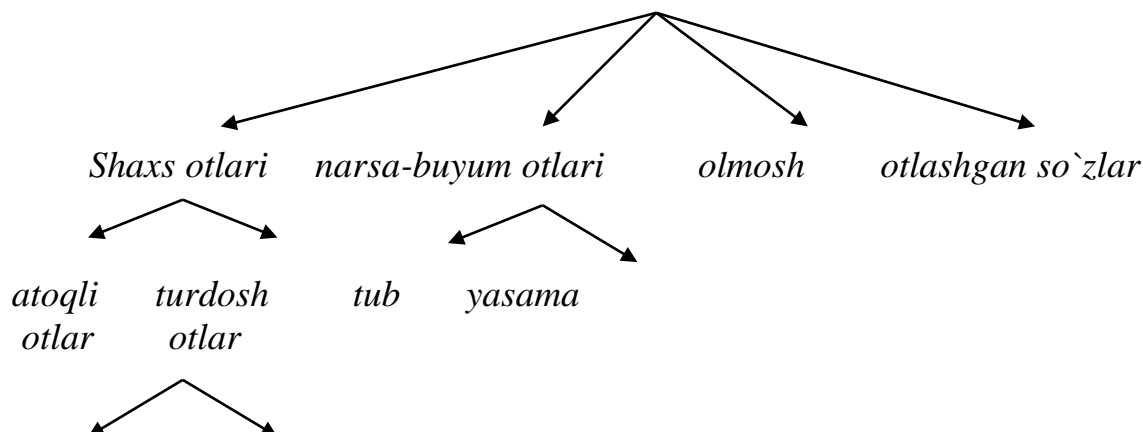
Onam – shifokor.

Biz o`z kasbimizni sevamiz.

Men – o`qituvchiman.

Subyekt shaxs otlari, narsa-buyum otlari, o`rin-joy va mavhum otlar, olmoshlar va otlashgan so`zlar bilan ifodalanadi.

#### Subyektning ifodalanishi



tub yasama

Masalan:

Kim? (Kimlar?)

Ishchilar

Paxtakorlar

Dehqonlar

Bog`bonlar

Oshpazlar

⏟

Bular  
shaxs otlaridir

Ular ishlayaptilar

⏟  
Bu - olmosh

Shaxs otlari tub va yasama bo`ladi. Yasama otlar quyidagi so`z yasovchi qo`shimchalar bilan yasaladi:

-chi (-chi)	ishchi (ish+chi)
-kor (-kor)	shifokor (shifo+kor)
-bon (-bon)	bog`bon (bog`+bon)
-dor (-dor)	amaldor (amal+dor)
-soz (-soz)	soatsoz (soat+soz)
-gar (-gar)	zargar (zar+gar)
-kar (-kar)	miskar (mis+kar)
-do`z (-do`z)	etikdo`z (etik+do`z)
-shunos(-shunos)	tilshunos (til+shunos)
-dosh (-dosh)	suhbatdosh (suhbat+dosh)

**32-mashq.** Berilgan so`zlardan tub va yasama shaxs otlarini alohida guruhlariga bo`lib ko`chiring. Shaxs oti yasovchi qo`shimchalarni aniqlang.

Dehqon, san`atkor, baliqchi, dengizchi, hamshira, xonanda, shifokor, aloqachi, chorvador, soatsoz, havaskor, o`qituvchi, talaba, savdogar, muharrir, tabib, qo`shiqchi, shoir, sohibkor, muhandis, rassom, chizmakash, haydovchi, oshpaz, quruvchi, huquqshunos, darvozabon, zargar, tilshunos.

**33-mashq.** Berilgan so`zlardan shaxs otlari hosil qiling va har birining lug`aviy ma`nosini tushuntiring.

*Namuna:* Tarbiya – tarbiyachi (tarbiya ishi bilan shug`ullanadigan shaxs)

Zargar, o`lka, non, bo`yoq, darvoza, kimyo, musiqa, osh, somsa, gul, poda, dor, kabob.

**34-mashq.** Nuqtalar o`rniga berilgan fe`llarga mos shaxs otlarini topib, yig`iq gaplar tuzing.

Kim? (kimlar?)

Nima qiladi?

.....	davolaydi.
.....	teradilar
.....	tekislaydi
.....	randalaydi
.....	shug`ullanadi
.....	pishiradi
.....	tikadi
.....	yozadilar
.....	boqadilar
.....	quradilar

**35-mashq.** Shoir H. Olimjonning O`zbekiston she`ridan berilgan parchani o`qing. Shaxs otlarini aniqlab yasalishini izohlang.

Shoirlari g`azal yozadi,  
 Kuychilari o`qiydi yalla,  
 Juvonlari aytadi alla,  
 Pazandasi yopadi shirmon,  
 Qarilari kutadi mehmon.

**36-mashq.** Matnni o`qing. Qaysi so`zlarni olmoshlar va unga sinonim so`zlar bilan almashtirish mumkin?

Mening Vatanim O`zbekistondir. O`zbekiston - quyoshli o`lka, shuning uchun O`zbekistonning yeri oltin, havosi beg`ubor, suvi shirindir. O`zbekistonning so`lim bahori, jazirama yozi, serhosil iliq kuzi, kumush qishi insonning ko`ngliga quvonch bag`ishlaydi. O`zbekistonning xalqi ulug`vor, buyuk, donishmanddir. O`zbekiston boylikka kon diyor. O`zbekistonning bitmas-tuganmas zaxiralari bizning faxrimiz. O`zbekistonning tilni yorar qovun-tarvuzlari, xushta'm olma-yu anorlari, uzumlari jahonga mashhurdir. Bugungi kunda O`zbekiston kelajakka ishonch bilan qadam tashlamoqda va jahonga yuz tutmoqda.

**37-mashq.** Matnni o`zbek tiliga tarjima qiling. O`zbekcha joy nomlaprining rus tilida aytilishi va yozilishiga e`tibor qiling hamda to`g`ri shaklda daftaringizga ko`chiring. O`zbekcha so`zlarda urg`uning qo`yilishiga e`tibor bering.

В старом Ташкенте было целые кварталы ремесленников, которые назывались названием ремесла: Эгарчи (квартал мастеров седла), Такачи (кузнецы), Пичоқчи (изготовители и инкрустаторы ножей), Ўкчи, Дуторчи и т.д. Нахождение целого квартала людей одного ремесла создавало здоровую конкуренцию. Обязательными элементами города было нахождение базаров у городских ворот. Эти базары торговали рано утром. С наступлением полудня базар прекращал свою работу, и крестьяне, привозившие свою продукцию, расходились по домам.

**YODDA TUTING!**



Bu – xato!

Bu – to`g`ri!

Uzbekistan	O`zbekiston
Tashkent	Toshkent
Buxara	Buxoro
Xarezm	Xorazm
Kashkadarya	Qashqadaryo
Samarkand	Samarqand
Termez	Termiz
Fergana	Farg`ona
Kokand	Qo`qon
Navai	Navoiy
Djizak	Jizzax
Margelan	Marg`ilon

**38-mashq.** «Mening ko`cham, mahallam, shahrim nomi» mavzusida kichik ijodiy insho yozing.



**Grammatik**

*a*

O`zbek tilida turli kasb-hunarni bildirish uchun mavhum ot yasovchi **-lik, -chilik** qo`shimchalar i qo`shiladi.  
Masalan: *paxtachilik, tikuvchilik, dehqonchilik, savdogarchilik* kabi.

**Bular shaxs otlari:**

**Bular kasb otlari:**

o`qituvchi  
shifokor  
suvchi  
usta  
zargar

o`qituvchilik  
shifokorlik  
suvchilik  
ustachilik  
zargarlik

**39-mashq.** Quyida berilgan kerakli so`zlardan shaxs otlarini soha bo`yicha joylashtiring va ulardan kasb otlari hosil qiling.

- a) aqliy mehnat sohasi (сфера умственного труда):
- b) ishlab chiqarish sohasi (сфера производства):
- v) chorvachilik sohasi (сфера сельского хозяйства):
- g) maishiy xizmat ko`rsatish sohasi (сфера обслуживания).

Kerakli so`zlar: yozuvchi, ishchi, quruvchi, cho`pon, bog`bon, hisobchi, iqtisodchi, traktorchi, zargar, baliqchi, tilshunos, uchuvchi, dengizchi, soatsoz, o`qituvchi, shifokor, metallurg, konchi, tikuvchi, paxtakor, tarjimon, muhandis, sartarosh, sotuvchi, to`quvchi, oshpaz, etikdo`z.

**40-mashq.** Quyidagi savollardan foydalanib, kasblar haqida o`z fikringizni ayting.

1. Qaysi kasblar kishi dunyoqarashining keng bo`lishini talab qiladi?
2. Qaysi kasblar kishi irodasining mustahkam bo`lishini talab qiladi?

3. Qaysi kasblar kishining tirishqoq bo'lishini talab qiladi?
4. Qaysi kasblar odamning ziyrak, xushmuomala bo'lishini talab qiladi?
5. Qaysi kasblar sabrni talab qiladi?
6. Sizningcha, iqtisodchi va hisobchi qanday fazilatlarga ega bo'lishi kerak? Paxtakor, uchuvchi, hunarmandlar-chi?

41-mashq. Quyidagi rejadan foydalanib, "Mening kasbim" degan mavzuda insho yozing:

1) kasbingiz tarixi; 2) kasbingiz qanday rivojlangan; shu davr mobaynida qanday o'zgarishlar yuz bergan? 3) sizning mutaxassisligingiz bo'yicha qaysi sohalarda ishlash mumkin; 4) kasbingizga qo'yilgan talablar; 5) kasbingizning kelajakdagi ahvolini qanday tasavvur qilasiz?

42-mashq. Matnni diqqat bilan o'qing, so'ng ovoz chiqarib o'qing va topshiriqlarni bajaring .

### ***Eski shahar***

Toshkentning eng gavjum va markazi bo'lgan eski shaharda katta bozor joylashgan. O'zbekistonning barcha viloyatlaridan, hatto chet ellardan kelgan mehmonlar, albatta, bu yerga kelmay ketmaydilar. Bozorga kiraverishda kishini o'ziga jalb qiluvchi qator savdo rastalari bor. Bu hunarmandlar rastalari bo'lib, u beshikchilar rastasidan boshlangan. O'zbek xalqi serfarzand xalq bo'lgani sababli har bir xonadonda, albatta, beshik bo'ladi. Beshikchilik qadimdan juda rivojlangan. Beshikchilar rastasi qatorida zargarlar rastasi joylashgan. Bu yerdan siz turli-tuman mo'jizakor jilvalar bilan yasalgan zeb-u ziynatlarni: zirak, uzuk, tillaqosh, bilakuzuklarni ko'rasiz. Bu san'at durdonalarini faqatgina toshkentliklar emas, balki chet ellik mehmonlar ham ko'rgani keladi. Zargarlik do'konlaridan so'ng miskarlik va temirchilik rastalari boshlanadi. Bu yerda ketmon, belkurak, tesha, o'roq, pichoq, chovli, xokandoz kabi turli uy-ro'zg'or anjomlari sotiladi va tamirlanadi. Ushbu rastalarning qarama-qarshi tomonida esa o'zbek milliy choponlari, zardo'zlik buyumlari sotiladi.

#### **Lug`at**

gavjum – многолюдный  
jalb qilmoq – привлекать  
savdo rastalari – торговые ряды  
hunarmand – ремесленник  
mo'jizakor jilvalar – чудодейственные сияния  
zeb-u ziynatlar – ювелирные украшения  
bilakuzuk – браслет  
miskarlik – медничество  
chovli – шумовка  
xokandoz – совок  
ta'mirlamoq – ремонтировать, реставрировать  
zardo'zlik buyumlari – золотошвейные изделия



Quyidagi topshiriqlarni bajaring:

1. Shaxs, kasb va narsa –buyum otlarini alohida ustunlarga ajratib ko`chiring.
2. Ushbu kasblardan biri haqida kengaytirilgan matn tuzing.

**42-mashq.** Matnni o`qing va o`zbek tiliga tarjima qiling. Shaxs otlari va kasb otlarini aniqlang va ularning o`zbek tilidagi talaffuz va imlosiga e`tibor bering.

### ***Знаете ли вы?***

Врачевание в Средней Азии являлось очень древней и почетной профессией. Врачи - табибы передавали свои знания из поколения в поколение. Каждый табиб занимался узкой специализацией, были такие, как табиб-терапевт, лечащий травами, суяк солувчи- костоправ и другие. Больные в зависимости от своей болезни ходили к тому или иному табибу. Врачами назначалась диета для больных. Многие из приёмов лечения используются и по сей день.

### **ESHITISH MASHQI**

Matnni diqqat bilan eshiting. Turli kasb-hunar va narsa-buyum otlarini ikki ustunga ajratib yozib boring. So`ngra ularni tahlil qiling.

Gulchilar guli bilan,  
Olim usuli bilan,  
Ishchi mahsuli bilan,  
Shoirlar she'ri bilan,

Gilamdo`z gilam bilan  
O`quvchi qalam bilan.  
Xonanda maqom bilan,  
Oshpazlar taom bilan,

Bog`bonlar uzum bilan  
Konchi qora gavhar-la  
Paxtakorlar oq zar-la

«Labbay», deydi Vatan da`vatlariga  
Savlat qo`shib, el-u yurtning savlatlariga.



### **Adabiy o`qish**

### ***NAQQOSHLIK VA TASVIRIY SAN'AT***

Qadimiy Sharqda naqqoshlik va o`ymakorlik san`ati juda rivojlangan edi. IX – XII asrlarda binolarni turli naqshlar bilan bezash juda keng tarqaldi. O`sha davrlarda ustunlar, eshiklar va boshqa yog`och buyumlarga o`yib naqsh solish rasm bo`lib, bu o`ymakorlik san`atini vujudga keltirdi. Bunday naqshlar devorlarga, idish-tovoqlarga ham tushira boshlandi. Shuningdek, naqsh bilan birgalikda, rasm chizish ham rivojlana boshlandi. Jumladan, Afrosiyobdagi

binolardan birining devoriga kishilarning surati solingan. Samarqandning Registon maydonidagi Sherdor madrasasi peshtoqlaridagi sher tasviri ham bundan dalolat beradi. Umuman, naqqoshlik, o`ymakorlik va tasviriy san`at Sharqda binokorlik bilan barobar rivojlandi. Hozirgi kunda mamlakatimizda saqlanib qolgan barcha me`morchilik obidalari bundan dalolat beradi. Sharq me`morchiligining durdonalari bo`lgan Ulug`bek madrasasi, Go`ri Amir maqbarasi, Sherdor, Tillakori madrasalari, Bibixonim masjidi, Ko`kaldosh madrasasi, Xiva shahridagi betakror obidalar naqsh va o`ymakorlik san`ati bilan hozirgi kungacha butun jahon ahlini hayratga solib kelmoqda.

Xuddi shuningdek, kulolchilik ishlarida ham sharq san`ati yaqqol ko`rinadi. Sirlangan va sirlanmagan sopol idishlarni yasash, ayniqsa, Samarqand, Toshkent va Zarafshon vodiysida juda keng rivojlangan. Ustalar qadimdan sirlangan idishlarga rangli bo`yoqlar bilan turli naqshlar va gullar solib bezaganlar. Bu san`at keyinchalik chinnisozlik sanoatida ham qo`llana boshlandi. Naqsh san`ati zardo`zlik kasbiga ham kirib bordi. Buxoro zardo`zlarining do`ppilari, turli kiyim-kechaklar, palaklarida, Xiva gilamlarida qadimiy naqsh san`ati hozirgacha saqlanib qolgan.

### Lug`at

naqqoshlik – профессия живописца  
o`ymakor – резчик, гравёр  
ustun – колонна  
peshtoq – портал  
hayratga solmoq – поразить  
kulolchilik – гончарное ремесло  
sirlangan idish – эмалированная посуда



*Savol va topshiriqlar:*

1. Matndan kasb nomlarini ajratib yozing va har bir kasb egalari qanday ish bilan shug`ullanishini tushuntirib bering.
2. Qadimiy shaharlarimizga kelgan sayyohlar nima uchun ko`proq sopol buyumlar, zardo`zlik buyumlari va Xiva gilamlarini xarid qiladilar?
3. Siz qadimiy obidalardagi naqqoshlik va o`ymakorlik san`atini qanday baholaysiz?

## **5-mavzu: SUBYEKTNi NARSA-BUYUM VA O`RIN-JOY OTLARI BILAN IFODALASH**

*(Выражение субъекта названиями предметов и места)*



**Grammatika**

Turdosh otlarning ko`pchiligi narsa-buyum otlaridir. Narsa-buyum otlari tub holda ham, yasama holda ham bo`ladi. Masalan:

qalam

taroq

chelak

supurgi

soat

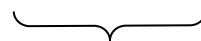
o`chirg`ich

daraxt

suzma



Bular tub



Bular yasama

otlardir.

otlardir.

Narsa-buyum otlari soʻz yasovchi affikslar yordamida yasaladi. Bunda baʼzan turli tovush oʻzgarishlari yuz beradi. Masalan: tara+q=taroq, soʻra-q-soʻroq, boʻya-q-boʻyoq. Maʼlum bir geografik huduhga atab qoʻyilgan nomlar joy nomlari hisoblanadi. Oʻzbek tilida oʻrin-joy nomlari **-zor, -loq, -goh, -iston** qoʻshimchalari yordamida yasaladi.

**Ushbu soʻzlarni bir-biriga qiyoslang va imlosiga eʼtibor bering!**

paxtazor  
daraxtzor  
oʻtloq  
Oʻzbekiston  
sayilgoh

Bular sodda yasama otlardir.

Qashqadaryo  
Mirzachoʻl  
Markaziy Osiyo  
Yakkasaroy  
Qorasuv

Bular qoʻshma otlardir.

**43-mashq.** Berilgan feʼllardan narsa-buyum oti yasang. Ayrim soʻzlarda yuz bergan tovush oʻzgarishlarini tushuntiring.

Boʻyamoq, chopmoq, qirmoq, sovutmoq, qismoq, yelpimoq, supurmoq, elamoq, taramoq, ochmoq.

**44-mashq.** Nuqtalar oʻrniga mos narsa-buyum otlaridan qoʻyib, gaplarni davom ettiring.

1. Nigora ... bilan qovoq qirdi. 2. Nasiba ... yordamida kirlarni dorga yoydi. 3. Shohida ... yordamida unni eladi. 4. Shohruh taxtalarni ... bilan tekisladi. 5. Shohjahon yerlarni ... yordamida chopib chiqdi. 6. Dehqon ... bilan ariq oldi.

**45-mashq.** Matni oʻzbek tiliga oʻgiring. Narsa-buyum otlarini aniqlab, ushbu buyumlarni qaysi kasbdagi odamlar yasashini tushuntiring.

Особое место среди многочисленных видов народного прикладного искусства Узбекистана занимает художественная керамика. Её первые образцы восходят к временам глубочайшей древности. Это блюда-лаганы, сферические чаши-пиалы и касы, вазы, кувшины разнообразных размеров, от огромных до миниатюрных, удобные для употребления и в то же время изысканные по форме. В течение многих веков и по сей день керамические изделия пользуются спросом среди широких масс населения.



Topshiriq

1. Ushbu buyumlarni qaysi kasb egalari yasashini bilasizmi?

**46-mashq.** Jadvaldagi soʻzlardan foydalanib, savollarga javob bering.

Odamlar bozorga nima olish uchun	Овощи, фрукты, капуста, картофель,
----------------------------------	------------------------------------

boradilar?	морковь, свекла, вишня, груша, арбуз, огурец, яблоко, персик, чеснок, клубника, тыква, дыня, лук..
Siz mevalardan nimalarni yaxshi ko'rasiz?	Яблоко, вишня, черешня, слива, персик, груша, клубника, айва...
Siz qanday sabzavotlarni olasiz?	Огурец, морковь, чеснок, лук, редька, свекла, капуста,
Meva va sabzavotlarning narxi qanchadan?	Дорогая, высокая, низкая, дешевая, хорошая, приемлемая, 240 сўм...

**47-mashq.** Ushbu atoqli otlardan kimning qayerlik ekanini bildiruvchi otlar yasang va ular ishtirokida ushbu savolga javob beradigan birikmalar tuzing. Joy nomlarining yozilishiga e'tibor bering.

**KIM QAYERLIK?**

*Namuna: Gulbahor andijonlik.*

**KIM QAYERDA YASHAYDI?**

*U Andijonda yashaydi.*

Sveta, Chirchiq; Irina, Minsk; G'ayrat, Namangan; Sohiba, Shahrisabz; Vyacheslav, Navoiy; Ergash, Ohangaron; Gulruh, Buxoro.

**48-mashq.** Matnni o'qing va o'zbek tiliga o'giring. Joy nomlarining talaffuziga va yozilishiga e'tibor bering hamda daftaringizga to'g'rilab ko'chirib yozing.

### ***Tashkent***

В древности Ташкент имел названия: Бинкент, Бинкат, Чоч, Шош. Имеет он также и свою очень давнюю историю, уходящую вглубь веков. Археологами найдены предметы и строения, свидетельствующие о том, что город существовал ещё 3,5 - 4 тысячи лет назад. Территория города была намного меньше ныне существующей. Река Анхор была границей города. Город состоял из четырех районов (даха) – Кукча, Чигатай, Тахтапул и Бешагач. Город был окаймлен городскими стенами. Выезд осуществлялся через ворота. В каждом районе было по трое ворот, итого двенадцать городских ворот были пограничными таможенными пунктами города. По сей день существуют названия ворот Самарканд дарбаза, Чигатай дарбаза, Кукча дарбаза.

### **Qiziqarli grammatika mashqlari**

Ushbu topishmoqlarni to'g'ri topsangiz, ayrim narsa-buyum otlari va ularni yasovchi qo'shimchalar bilan tanishasiz.

«Yut» so'zi – «iq»ni olar,  
«Uch» so'zi – «qin»ni olar.  
Imloda qo'shimchalar  
O'ylang qanday yozilar.

Bosqich, tortqi, g`ildirak,  
Chiziq, o`sma, pirpirak  
So`zlaridan so`z yasovchi  
Qo`shimchani toping-chi?

Bilak bo`lar bilagi,  
Qishloq bo`lar qishlog`i  
Toping-chi, ne sababdan  
Qarmoq bo`lgan qarmog`i?

Paxta, osh, suv, bog` so`zlar  
Kasbni bildirar qachon?  
Qaysi qo`shimchalarni  
Qo`shsak bo`lar namoyon?

### ESHITISH MASHQI

Respublikamiz viloyatlari, markaziy shaharlari nomlarining yozilishi va aytilishini yaxshilab eslab qoling. Ushbu shaharlardan biri haqida so`zlab bering.

Toshkent, Farg`ona, Samarqand, Jizzax, Shahrisabz, Navoiy, Andijon, Buxoro, Qashqadaryo, Xorazm, Qo`qon, Sirdaryo, Guliston, Termiz, Qarshi.



**Grammatik**  
**a**

Tarjimayi hol rasmiy ish qog`ozi hisoblanadi. U I shaxs nomidan ko`rsatilgan namunadagidek yozilishi shart. Har bir fuqaro o`z tarjimayi holini bilishi va davlat tilida to`g`ri yoza olishi kerak.

**49-mashq.** Tarjimayi holning tuzilishiga e`tibor bering va shu asosda o`z tarjimayi holingizni yozing.


Men, kim?,... qachon?..., qayerda?..., qanday oilada?... tug`ildim.  
Otam – kim?... qayerda? ... kim bo`lib? ishlaydi.  
Onam - kim?... qayerda? ... kim bo`lib? ishlaydi.  
Men qachon? ... qaysi? ... maktabga o`qishga bordim.  
Maktabni... qachon? ...qanday? bitirdim.  
Qachon? qaysi oliy ta`ilm muassasasiga o`qishga kirdim.  
Hozir ... qaysi? fakultetda ... nechanchi? bosqichda o`qiyapman.  
Turmushga chiqqanmisiz? (Uylanganmisiz?)  
Manzilingiz?

**50-mashq.** Yozuvchi A. Qodiriyning «O`tgan kunlar» romanidan olingan «Usta Olim hikoyasi» parchasini o`qing. To`quvchilarning avvalgi va hozirgi mehnat faoliyatlari jarayoni haqida gapirib bering.

***Usta Olim hikoyasi***

Men o`zim asli qo`qonlikman. Ota-onamdan yoshlikda yetim bo`lib, tog`amning qo`lida o`sdim. Yoshim 17-18 larga borgandan so`ng o`z kunim o`zimga qolib, bir o`rtog`imning kengashi bilan bundan 20 yillar burun to`quvchilik hunariga shogird tushdim. To`rt yil chamasi qilgan xizmatimdan so`ng haligi ustakorga xalfa bo`lib ishlay boshladim. Boshqa yigitlardek ortiqcha o`rinsiz sarflarim bo`lmagani uchun oz zamon ichida to`rt tilla pullik ham bo`ldim. Ishimga ixlos bilan qaraganim uchun, mening to`qigan ishlarim o`zgalarnikidan qadrli yurar va xalq orasida ham o`tim «usta Olim kichkina» bo`lib shuhratlangan edim. Ma`lumki, to`quvchilar oldiga ko`pincha xotin-qizlar yangi nusxa qidirib yuradilar. Mening to`qigan ishlarim va chiqargan yangi nusxalarim hammaga maqbul, ayniqsa, xotin-qizlar uchun mashhur bo`lib, har doim to`quv do`konim yonidan xotin-qizlar arimas edilar...

Ushbu matn tarjimai hol matnining qaysi turiga kiradi?

 <b>Yodda tuting!</b>	Yozuvchilar, mashhur shaxslarning tarjimai hollari odatda III shaxs nomidan yoziladi. Tarjimai hol matnining qisqa, kengaytirilgan va ijodiy tarzda yozilgan shakllari bo`ladi.
---	---

**92-mashq.** Ushbu matnni o`qing. Tarjimai holning yozilish shakliga e`tibor qiling.

### ***Mahmud Koshg`ariy***

Mahmud ibn Muhammad Koshg`ariy XI asrda yashab ijod etgan. Uning hayoti va ijodi haqida yetarli ma`lumot saqlanib qolmagan. Uning tug`ilgan va vafot etgan yili ham noma`lum. Otasi Husayn Koshg`ardagi Beretan shaharidan bo`lgan. Koshg`ariylar oilasi Bolasog`unga (hozirgi Qirg`izistonning To`qmoq shahri) ko`chib kelishganda, Mahmud yosh bola edi. Bo`lajak olim, tilshunos va insoniyat tarixi madaniyatining ixlosmandi maktabda arab, fors tillarini chuqur o`rganadi. U xalq yaratgan hikmatli so`z, maqollarni yodlab yurar edi. Mahmud Koshg`ariy turkiy xalqlar tarixi, tili, urf-odatlarini puxta o`rganish maqsadida butun O`rta va Kichik Osiyoni kezib chiqdi. U “Javohirun nahv fil lug`ati turk” (“Turkiy tillarning yetakchi durdonalari”) va “Devonu lug`atit turk” asarlarini yozgan. Uning birinchi asari hozirgacha topilmagan.

1076–77 - yillarda yozilgan “Devonu lug`atit turk” asarida O`rta Osiyo xalqlarining tarixi, madaniyati, ta`lim-tarbiyasi, urf-odatlari, rasm-rusumlarining izohi bilan 300 dan ortiq she`riy parchalar, maqollar, hikmatli so`zlar va lavhalardan namunalar beriladi.



*Savollarga javob bering:*

1. M.Koshg`ariy qaysi asrda yashab ijod qilgan?
2. M. Koshg`ariyning qaysi asari topilmagan?
3. M.Koshg`ariyning “Devonu lug`atit turk” asarida nimalar bayon etilgan?



**52-mashq.** Matnni o`qing. I tovushining talaffuziga va urg`usiga e`tibor bering. Avval I tovushi qisqa aytiladigan so`zlarni, so`ngra cho`ziq aytiladigan so`zlarni ko`chirib yozing va uning talaffuzini yodda saqlashga harakat qiling.

Insonning ma`naviy qiyofasi, muomalasi, odob-axloqi, madaniyati uning ona tili orqali namoyon etilishini ota-bobolarimiz yaxshi bilishgan. Shu boisdan ham kishilarni shirinzabon bo`lishga undashgan. Kishi doimo birinchi navbatda so`z ma`nosiga ahamiyat berishi zarur. Ayniqsa, ona tiliga to`g`ri munosabatda bo`lish, unga keraksiz so`zlarni aralashtirishga yo`l qo`ymaslik kerak. Til mavsumiy libos emaski, ob-havo o`zgarishiga qarab almashtirilsa. Insonning vatani va ona tili bitta. U ona tilini yaxshi bilgandagina bekam-u ko`st bo`lishi mumkin. Shu bois ona tilingizni e`zozlang.



*Savollarga javob bering:*

1. Nima uchun ota-bobolarimiz shirinsuxan bo`lishga undashgan?
2. Ona tilini e`zozlash deganda nimani tushunasiz?



## **Adabiy o`qish**

### ***FARG`ONA VILOYATI XUSUSIDA*** ***(“Boburnoma”dan parcha)***

Farg`ona viloyati beshinchi iqlimdindur. Muxtasar viloyattur, oshliq va mevasi farovon. Girdogirdi tog` voqe bo`lubtur. G`arbiy tarafidakim, Samarqand va Xo`jand bo`lg`ay, tog` yo`qtur. Xo`jand suyig`a mashhurur, sharq va shimoliy tarafidin kelib, bu viloyatning ichi birla o`tub, g`arb sori oqar.

Yeti pora qasabasi bor: beshi Sayhun suyining janub tarafida, ikki shimoli jonubida, Janubiy tarafidagi kasabalar biri Andijondurkim, vasatga voqe bo`lubtur. Farg`ona viloyatining poytaxtidur. Movarounnahrda Samarqand va Kesh qo`rg`onidin so`ngra mundin ulug`roq qo`rg`on yo`qtur. Uch darvozasi bor. Arki janub tarafida voqe bo`lubtur. To`qquz tarnov suv kirar. Bu ajabturkim, bir yerdin ham chiqmas. Eli turkdur. Shahr va bozorisida turki bilmas kishi yo`qtur. Elining lafzi qalam birla rostur.



*Savol va topshiriqlar:*

1. “Boburnoma” kimning asari?
2. Matndagi tarixiy nomlarni ko`chirib yozing va ularni hozirgi nomlanishi bilan qiyoslang.
3. Markaziy Osiyo qadimda qanday nomlangan?
4. Tarixiy joy nomlarini va arxaik eskirgan so`zlarni hozirgi variantlari bilan almashtirgan holda matnni ixchamlashtirib qayta so`zlab bering.

***Ushbu eskirgan so`zlarning hozirgi o`zbek tilidagi ma`nosi  
va shaklini bilib oling!***

iqlim – mintaqa, region  
muxtasar – kichik  
oshliq - oziq-ovqat

jonubida – janubida  
pora – qism  
qo`rg`on – shahar

farovon – mo`l-ko`l, serob  
girdogiri – atrofi  
suyi – suvi

turki - turkiy, turk  
lafzi – so`zi, gapi  
noshpoti – nashvati



## ***BILIB OLING!***

Farg`ona viloyati Farg`ona vodiysining janubida joylashgan. U 1938-yil 15-yanvarda tashkil etilgan. Viloyat hududi 7 ming 100 kv.km. Farg`ona viloyati tarkibiga 15 ta tuman va 9 ta shahar kiradi. Viloyat markazi - Farg`ona shahridir. Farg`ona viloyati Qo`qon shahrida XVIII asrda qurilgan Madrasayi Mir, XIX asrda qurilgan Xudoyorxon o`rdasi kabi me`moriy yodgorliklar bor.

## **III BO`LIM**

### **PREDIKATNI IFODALASH**

#### **6-mavzu: Predikatni fe'llar bilan ifodalash** ***(Выражение предиката глаголами)***

Kim?  Nima qildi?  
Nima?  Kim? Nima?  
Qanday?  
Nechta? Qancha?



#### **Grammatik a**

Predikat har bir gapdagi hukm bildiruvchi bo`lak - kesim bo`lib, asosan, fe'llar bilan ifodalanadi va gapning oxirida turadi. Masalan: O`qituvchi mavzuni tushuntirib berdi.

Bog`da rang-barang gullar ochildi.

*Kesim* - predikat uchun eng mos so`z turkumi fe'llardir. O`zbek tilida fe'llardan uning bosh va noaniq shaklini ko`rsatuvchi – *moq* qo`shimchasini olib tashlab, unga grammatik shaxs-son, zamon, nisbat qo`shimchalarini qo`shish orqali subyektning ish-harakati ifodalanadi. Masalan:

o`qimoq: o`qi+sa

o`qi+di+m

o`qi+ma+di+m

o`qi+ylik

o`qi+sh+sin

Fe'llar leksik-grammatik xususiyatiga ko`ra 2 guruhga bo`linadi:

1) mustaqil fe'l;

2) nomustaqil fe'l.

**Mustaqil fe'llar** leksik va grammatik ma`no ifodalaydigan va

gapda kesim vazifasida kela oladigan fe'llardir. Masalan: *yozmoq, ishlamoq, ketmoq, o`ylamoq, gullamoq* kabi fe'llar bir so`zdan iborat bo`ladi va sodda fe'llar hisoblanadi.

Nomustaqil **fe'llar** boshqa bir so`zga qo`shilib kelib, oldingi so`zning ma`nosiga harakat tusini beradi va zamon, shaxs-son kabi grammatik ma`nolarni ifodalashga xizmat qiladigan fe'llardir. Masalan: *o`qib bermoq, o`qib bo`lmoq, o`qib yurmoq, o`qiy boshlamoq, o`qib tugatmoq, o`qib chiqmoq* kabi.

Nomustaqil fe'l ma`nosiga ko`ra 3 turga bo`linadi:

- 1) Yordamchi fe'l;
- 2) Ko`makchi fe'l;
- 3) To`liqsiz fe'l.

**Yordamchi fe'l** yangi so`z yasaydi. Masalan: *qaror qilmoq, qo`l qo`ymoq.*

**Ko`makchi fe'l** ravishdoshning -a||-y, (-i)b shakllari qo`shilgan fe'llardan keyin kelib, fe'lning leksik ma`nosini nutqqa xoslaydi. Masalan: *yoza boshlamoq, o`qiy olmoq, aytib yubormoq, o`qib chiqmoq.*

**To`liqsiz fe'llar** esa faqat o`tgan zamon shakllarini hosil qilishda va bog`lama vazifasini bajarishda qo`llanadi. Ularga ***emoq*** fe'lining ***edi, ekan, emish, emas*** shakllari kiradi. Masalan: *xursand ekan, talaba edi, bajarayotgan ekan, aytgan emish.* Bunda *edi* aniqlikni, *ekan, emish* eshitilganlikni, *emas* inkor ma`nosini bildiradi.

Fe'llarni subyektning harakati yoki holatini bildirishiga ko`ra quyidagicha guruhlash mumkin:

Harakatni bildiradigan fe'llar	Holatni bildiradigan fe'llar	Biologik jarayonni bildiradigan fe'llar
yugurmoq	mudramoq	Gullamoq
sakramoq	turmoq	qovjiramoq
ko`tarmoq	o`ylamoq	o`smoq
bukmoq	mulohaza yuritmoq	so`limoq

**53-mashq.** Berilgan fe'llardan harakat va holat ma`nosini ifodalovchi fe'llarni aniqlab, alohida guruhlarga ajrating va ular ishtirokida gaplar tuzing.

Ayblamoq, achinmoq, buyurmoq, bag`ishlamoq, olib bormoq, olib ketmoq, ranjimoq, yaratmoq, suzmoq, bog`lamoq, mudramoq, qizarmoq, uyg`onmoq, nutq so`zlamoq, muyassar bo`lmoq, o`ylamoq, hushdan ketmoq, ko`karmoq, parvarishlamoq, ruhlanmoq, zavqlanmoq.

**54-mashq.** Qavs ichida berilgan fe'llarni gapning mazmuniga mos shaklda qo`llab, gaplarni ko`chiring.

1. Kutubxonada hayot (qaynamoq). 2. O`qish zalidagi katta stol atrofida bir necha kishi gazeta va jurnal (o`qimoq). 3. Amir Temur muzeyi shahar markazida (joylashmoq). 4. Qirdan g`ir-g`ir shabada (esmoq). 5. Daryo suvini bahor (toshirmoq), odam qadrini mehnat (oshirmoq).6. Do`st do`stni kulfatda (sinamoq). 7. Tog` yerdan o`sib (chiqmoq), odam - ota-onadan. 8. Kishiga ikki narsa hurmat (keltirmoq): biri-kamtarlik, ikkinchisi mehnatsevarlik.

**55-mashq.** O`ng tomondagi fe'llardan chap tomondagi fe'llarning sinonimlarini topib sinonimik qator tarzida yozing va ma'nolaridagi farqlarni tushuntiring.

istamoq	}	qaltiramoq, sevinmoq, taqqoslamoq,
ko`nikmoq		shodlanmoq, zo`raymoq, xohlamoq, tilamoq,
solishtirmoq		qiyoslamoq, odatlanmoq, orzu qilmoq,
kuchaymoq		xursand bo`lmoq
titramoq		
quvonmoq		

**56-mashq.** O`qing va rus tiliga tarjima qiling. Ko`makchi fe'llarning ma'nolariga e`tibor bering. O`zingiz ham berilgan fe'llar yordamida murakkab fe'llar hosil qiling va ma'nosini tushuntiring.

*Namuna:*

Ko`rdi: ko`rib chiqdi, ko`ra boshladi, ko`rib turdi, ko`rib o`tirdi, ko`rib oldi, ko`rib bo`ldi, ko`rib berdi, ko`rib qoldi, ko`rib qo`ydi, ko`rib ketdi, ko`rib o`tdi, ko`ra boshladi, ko`ra boshlagan edi.

Yozdi - .....  
aytdi - .....  
o`qidi - .....  
ko`rsatdi - .....

**57-mashq.** Gaplarni o`qing va ma'nolaridagi farqlarni izohlang. Bunga qaysi so`z sabab bo`lyapti? Matndagi shaxs otlari va kasb otlarini 2 ustunga ajratib yozing.

Shuhrat duradgorlik to`garagiga qatnashar edi. Shuhrat duradgorlik to`garagiga qatnashar ekan. Shuhrat duradgorlik to`garagiga qatnashar emish.

Anvarning akasi etikdo`z ekan. Anvarning akasi etikdo`z emish.

Devoriy gazetaga rasmlarni rassom chizgan edi. Devoriy gazetaga rasmlarni rassom chizgan emish. Devoriy gazetaga rasmlarni rassom chizgan ekan.

O`zbekiston gilamchilik sohasida ham boy o`lka hisoblangan edi. O`zbekiston gilamchilik sohasida ham boy o`lka hisoblangan ekan. O`zbekiston gilamchilik sohasida ham boy o`lka hisoblangan emish.

Kashtachilik o`zbeklar orasida azaldan keng tarqalgan sevimli hunar edi. Kashtachilik o`zbeklar orasida azaldan keng tarqalgan sevimli hunar ekan. Kashtachilik o`zbeklar orasida azaldan keng tarqalgan sevimli hunar emish.

**58-mashq.** Quyidagi so`zlardan fe'llar yasang va ular ishtirokida so`z birikmalari tuzing.

ong

}

davlat  
tez rivojlanmoqda  
mustaqil

Rivoj..., rag`bat..., himoya..., qadr..., yangi..., baho..., shakl..., ta`min..., tabaqa..., harakat... .

**59-mashq.** Nuqtalar o`rniga ma`lumot uchun berilgan fe'llarga zarur qo`shimchalar qo`shgan holda gaplarni ko`chiring. Kesimning gapdagi o`rniga e`tibor bering.

1. Mart oyi... . Kunlar ... . Bahor qushlari ham... . Dalalarda, bog`larda bahorgi ishlar ... . Guruhimiz talabalari turli xil daraxt ko`chatlari... . Ustozimiz ko`chatlarni o`tqazishni... . Biz ko`chatlarni universitetimiz bog`iga... . Ko`p vaqt o`tmay daraxtlar yashil barglar ... . Biz ularni parvarish qilishga... .

2. Milliy o`zlikni anglash ... (talab etilmoq). Tariximiz necha-necha ming yilliklarga borib ... (taqalmoq). Mustaqil davlatimizda ma'naviy qadriyatlar ... (tiklanmoq). Biz o`zbek millatining milliy qadriyatlari madaniyati va tarixini ... (tiklamoq).

Ma'lumot uchun fe'llar: o`tqazmoq, kelmoq, kirishmoq, uchib kelmoq, ko`rsatib turmoq, olib kelmoq, chiqarmoq, isimoq, boshlamoq.

**60-mashq.** Matnni o`qing va so`zlab bering. Matndagi fe'llarni harakat, holat va biologik jarayonni ifodalashiga ko`ra guruhlab ko`chiring.

### ***Tabiatni kuzating***

Siz hech tabiatni, o`simliklar dunyosini kuzatganmisiz? Daraxt yaproqlari qanday paydo bo`lishini, gul butoqlaridan mevalar qanday hosil bo`lishini, gullarning qanday ochilishini bilasizmi?

Men gullarni juda sevaman. Uzoq vaqt o`tirib ularni kuzataman. Namozshomgullarning ochilib-yopilishi, atirgul g`unchalarining sekin-asta kattalashishini ko`rish kishiga betakror zavq bag`ishlaydi. Gullar, albatta, ko`zlarini yummaydi, mushaklari charchamaydi, ammo ular ham biz kabi dam oladi. Ular ham tunda uxlashadi. Kun bo`yi quyosh nurlaridan oziq oladi va shu oziq bilan o`sadi. Quyosh bo`lmasa, tunda o`simliklarda hech qanday jarayon yuz bermaydi. Ular ishlamaydi va kunni kutib uxlaydi.

Lug`at  
butoq – сук  
namozshomgul- ночная красавица  
zavq bag`ishlaydi – доставлять удовольствие  
mushak – мускул  
oziq olmoq – получать питание

### **ESHITISH MASHQI**

Matnni diqqat bilan eshiting. Matnda uchragan fe'llarni yozib boring va ularni ma`no guruhlariga ajrating.

Tog` ortiga o`tib ketdi kun,  
Sekin cho`kdi toza, salqin tun,  
Men deraza ochganim chorbog`,  
Sokin uxlar tun ko`rpasida.  
Mayin qo`shiq yoyilar har yon  
Esib o`tgan yel sharpasida.  
Suv oqadi allalab tunni,  
Hamma uxlar, men uyda uyg`oq,  
Parcha qog`oz, kichik bir qalam,  
Boshim uzra porlaydi chiroq.

**61-mashq.** Matni o`zbek tiliga o`giring. Predikat va uning subyektini daftaringizga ko`chirib yozib, har ikki tilda ifodalanishini qiyoslang. Yasalish usuli va so`z yasovchi qo`shimchalarini ko`rsating.

### **Знаете ли вы?**

Сколько людей участвуют в изготовлении текстильной продукции? Для начала возьмём дехкана-хлопкороба, который засекает поля семенами хлопка, обрабатывает и поливает землю, ухаживает за всходами. Благодаря хлопкоробам коробочки хлопка попадают в руки людям, занимающейся очисткой хлопка. Из очищенного хлопка на текстильной фабрике прядельщики изготавливают пряжу, и только после этого ткачи ткут ткань. Из полученного материала кроищицы выкраивают и портнихи шьют. Так готовая одежда попадает в магазины продавцам, затем в руки покупателей. Раньше люди делали всё вручную. Сейчас во всём помогают машины, которые облегчают труд рабочих.



### **Adabiy o`qish**

#### **BEMOR**

Abdulla Qahhor

Sotiboldining xotini og`rib qoldi. Sotiboldi kasalni o`qitdi – bo`lmadi, tabibga ko`rsatdi. Tabib qon oldi. Betobning ko`zi tinib, boshi aylanadigan bo`lib qoldi. Baxshi o`qidi. Allaqanday bir xotin kelib tolning xipchini bilan savaladi, tovuq so`yib qonladi... Bularning hammasi, albatta, pul bilan bo`ladi. Bunday vaqtlarda yo`g`on cho`ziladi, ingichka uziladi.

Shaharda bitta doktorxonona bor. Bu doktorxonona to`g`risida Sotiboldining bilgani shu: salqin, tinch, daraxtlar bilan o`ralgan baland va chiroyli oq imorat; shisha qabzali kulrang eshigida qo`ng`iroq tugmasi bor. Chigit po`choq va kunjara bilan savdo qiladigan xo`jayini Abdug`aniboy omborda qulab ketgan qoplar ostida qolib o`ladigan bo`lganida bu doktorxonona bormay Farg`onaga ketgan edi. Doktorxonona deganda Sotiboldining ko`z oldiga izvosh va oq podshoning surati solingan 25 so`mlik pul kelar edi.

Bemor og'irlashdi. Sotiboldi xo'jayinining oldiga arzga bordi, ammo bu borishdan muddaosi nima ekanini aniq bilmas edi. Abdug'aniboy uning so'zini eshitib ko'p afsuslandi, qo'ldan kelsa hozir uning xotinini oyoqqa bostirib berishga tayyor ekanini bildirdi, keyin so'radi:

- Devonayi Bahovuddinga hech narsa ko'tardingmi? G'avsula'zamga-chi?

Sotiboldi ketdi. Bemorning oldidan jilmaslik va shu bilan birga tirikchilik uchun xonaki bir kasb qilishga majbur bo'ldi – har xil savatchalar to'qishni o'rgandi. U ertadan kechgacha oftobshuvoqda gavronlar ichiga ko'milib savat to'qiydi. To'rt yashar qizchasi qo'lga ro'molcha olib, onasining yuzini karaxt, nimjon, xira pashshalardan qo'riydi; ba'zan, qo'lida ro'molcha, mukka tushib uxlab qoladi. Hamma yoq jim. Faqat pashsha g'ing'illaydi, bemor inqillaydi; har zamon yaqin-yiroqdan gadoy tovushi eshitaladi: «Hey do'st, shaydullo banomi ollo, sadaqa raddi balo, baqavli rasuli xudo...»

Bir kechasi bemor juda azob tortdi. U har ingraganda Sotiboldi chakkasiga burov solingan kishiday talvasaga tushar edi. Qo'shnisi – bir kampirni chaqirdi. Kampir bemorning to'zigan sochlarini tuzatdi, u yoq-bu yog'ini siladi, so'ngra... o'tirib yig'ladi.

- Begunoh go'dakning saharda qilgan duosi ijobat bo'ladi, uyg'oting qizingizni – dedi.

Bola anchagina uyqu g'ashligi bilan yig'ladi, keyin otasining g'azabidan, onasining ahvolidan qo'rqib, kampir o'rgatgancha duo qildi:

- Xudoyo ayamdi daydiga davo beygin...

Bemor kundan-kun battar, oxiri o'sal bo'ldi. «Ko'ngilga armon bo'lmasin» deb «chilyosin» ham qildirishga to'g'ri keldi. Sotiboldi to'qigan savatchalarini ulgurji oladigan baqqoldan yigirma tanga qarz ko'tardi. «Chilyosin»dan bemor tetik chiqqanday bo'ldi; shu kechasi hatto ko'zini ochib, qizchasini yoniga tortdi va pichirladi:

- Xudo qizimning saharlari qilgan duosini dargohiga qabul qildi. Dadasi, endi tuzukman, qizimni saharlari uyg'otmang.

Yana ko'zini yumdi, shu yumganicha qaytib ochmadi – saharga borib uzildi. Sotiboldi qizchasini o'lik yonidan olib, boshqa yoqqa yotqizayotganda qizcha uyg'ondi va ko'zini ochmasdan odatdagicha duo qildi:

- Xudoyo ayamdi daydiga davo beygin...

*Savol va topshiriqlar:*

1. Yozuvchi A. Qahhor haqida nimalarni bilasiz? Uning qanday asarlarini o'qigansiz?
2. Mustaqil o'qish qismidan A.Qahhorning tarjimayi holini o'qing va gapirib bering.

## **7-mavzu: PREDIKATNI FE'LDAN BOSHQA SO'ZLAR BILAN IFODALASH**

***(Выражение предиката другими словами)***



**Grammatika**

Predikat fe'ldan boshqa so'z turkumlari bilan ham ifodalanishi mumkin. Masalan:  
Ot: Ilm - aql chirog'i.

Sifat: Toshkentning ko`chalari chiroyli.

Son: Ikki karra ikki – to`rt.

Ravish: O`zlashtirishing – yodaki.

Taqlid: Hammayoq g`ovur-g`uvur, tinchlik yo`q.

Olmosh: -Yigitcha, ismingiz nima?

Shuningdek, kerak, darkor, zarur, shart, bor, yo`q kabi modal so`zlar ham gapning oxirida kelib, kesim bo`lib kela oladi.

**62-mashq.** Maqollarni o`qing. Fe`ldan boshqa so`zlar bilan ifodalangan predikatlarning qo`llanishini tushuntiring.

1. Bilmaganin so`rab o`rgangan olim, orlanib so`ramagan o`ziga zolim.
2. Aytar so`zni ayt, aytmas so`zdan qayt.
3. So`nggi pushaymon - o`zingga dushman.
4. Yer - don, dehqon - xazinabon.
5. Novvoyga non aziz, tegirmonchiga – un.
6. Millatni sevmoqlik – baxt, kurashib yashamoq - saodat.
7. Har bir bajarilgan ish uquv bilan go`zal.
8. Yalqovlik bor yerda – ko`z bo`yash bor.
9. Mehnatning ko`zini topgan rohatning o`zini topadi.
10. Mehnatsiz buyuklik yo`q.

**64-mashq.** Matnni o`qing. Har bir gapdagi predikatning ifodalanishiga e`tibor bering.

### ***Shifokor qanday bo`lishi kerak?***

Kelgusida shifokor bo`lishga ahd qilgan odam qanday fazilatlarga ega bo`lishi kerak?

Shifokor odamlarni sevishi va mehribon bo`lishi zarur, chunki uning vazifasi bemorlarning dardini yengillashtirish va ularni o`limdan saqlab qolishdir. U dovyurak bo`lishi kerak va o`ziga kasallik yuqishidan qo`rqmasdan shu dardga chalingan bemorlarni davolashi darkor. Shifokor har doim tashqi qiyofasi bilan xotirjam ko`rinishi zarur. Uning xotirjamligi va o`ziga bo`lgan ishonchi bemor ruhini ko`taradi va uning tuzalishiga yordam beradi. Ayni paytda u doimo g`amxo`r va xushyor bo`lishi lozim, chunki beparvo shifokorga bemor ishonmaydi. Shifokorning ehtiyotsizlik bilan aytgan har bir so`zi uni cho`chitib qo`yadi va u tuzalishiga bo`lgan ishonchini yo`qotadi, kasallik ham cho`zilib ketadi. Shuningdek, shifokorlik sirlarini gapirib qo`ymasligi ham kerak.

Shifokor qiziquvchan va mehnatsevar bo`lishi lozim. U doimo o`z bilim doirasini kengaytira borishi, zamonaviy davolash usullarini qo`llashi va tibbiyotning yangi kashfiyotlaridan foydalanishi zarur. Bir so`z bilan aytganda, shifokor fidokor insondir.

**65-mashq.** Matnni o`zbek tiliga o`giring. Fe`llarning rus va o`zbek tillarida ifodalanishi va qo`llanishiga e`tibor qiling.

### ***Охрана воды***



Вода – это жизнь. Она необходима не только для людей, но и для всей природы. Поэтому человек должен следить за чистотой воды и водоёмов. Чистая вода нужна для питья. В воде, загрязнённой сточными водами фабрик, заводов и жилищ, гибнут растения и животные. Большой вред водоёмам приносит загрязнение нефтепродуктами. От них погибают рыбы и другие животные, которые служат им кормом. Нефть смачивает оперение водоплавающих птиц. Оно теряет воздух и птицы погибают от охлаждения тела. Закон об охране природы запрещает спускать в водоёмы вредные отбросы и сточные воды.

**66-mashq.** Savollarga yozma javob bering.

1. Dehqon kim? U nima ish bilan shug`ullanadi?
2. Dehqon – paxtakor. Dehqon yana kim bo`lishi mumkin?
3. Ip yigiruvchi kim? U qayerda ishlaydi?
4. To`qimachilik kombinatida kimlar ishlaydi?
5. Bichuvchilik va tikuvchilik kasbi bilan shug`ullanadiganlarni kim deb ataydilar?
6. Do`konlarda kimlar ishlaydi? Mahsulotlarni xarid qiluvchilarni kim deb ataydilar?

*Ishonchnoma* muassasa va shaxslarning o`z nomidan ish ko`rishi uchun ikkinchi bir shaxsga vakolat beradigan yozma hujjat. Ishonchnoma 2 xil bo`ladi: rasmiy ishonchnoma va shaxsiy ishonchnoma. Rasmiy ishonchnoma biron-bir idora, muassasa nomidan belgilangan qoidalar asosida yoziladi. Shaxsiy ishonchnoma esa ayrim shaxslar nomidan erkin yoziladi.

**67-mashq.** Ishonchnoma namunasini o`qing va qanday yozilishiga e`tibor qiling. Ajratib ko`rsatilgan so`zlar va grammatik vositalarni eslab qoling. Ishonchnoma namunasi asosida o`zingiz ishonchnoma yozing.

## ISHONCHNOMA

Men, O`ZDJTU rus filologiyasi fakultetining I bosqich talabasi Gamletova Shohista, noyabr oyi uchun stipendiyamni olishga ukam Gamletov Shohruhga ishonch bildiraman. (Pasport ma`lumotlari: .....

2015. 18.11.

(imzo)

Sh.Gamletova

**68-mashq.** Matni o`zbek tiliga o`giring. Joy nomlarining ruscha va o`zbekcha atalishini qiyoslang.

### *Древняя Хива*

Хива – древнейший город Средней Азии. Она была одним из её самых богатых торговых центров. В конце XVI века Хива стала столицей ханства и превратилась в жемчужину градостроительства. Стройные башни, цветные

минареты, величественные мавзолеи, неповторимая красота узоров создавали впечатление удивительного города из восточной сказки. Город состоял из двух частей: Ичан-кала – внутренний город и Дишан-кала – внешний город. Главные сооружения находились в Ичан-кале.



*Savol va topshiriqlar:*

1. Xiva shahri O`zbekistonning qaysi viloyatida joylashgan?
2. Nima uchun Xiva XVI asrda shaharlar durdonasi deb atalgan?
3. Siz Xivada bo`lganmisiz?

### ***BILIB OLING!***

Xorazm viloyati respublikamizning shimoli-g`arbida joylashgan. U 1938-yil 15-yanvarda tashkil topgan. Xorazm viloyati tarkibiga 9 ta qishloq tumani, 3 ta shahar va 7 ta shaharcha kiradi. Viloyat markazi Urganch shahridir. Viloyatdagi eng qadimiy shahar Xiva bo`lib, u 2,5 ming yoshda. Xorazmdagi Ichan qal'a Markaziy Osiyoda yagona hisoblanadi. Bu yerdagi saroy, madrasa, maqbara, masjidlarni ko`rish uchun butun dunyodan sayyohlar keladi.

## **Adabiy o`qish**

### ***O`T VA SUV ORASIDA***

(Jaloliddin Manguberdi haqida hikoyat)

Jaloliddin Nishopurga kelganidan so`ng bir oy davomida yaqin atrofdagi hokim-u amirlarga chopar yuborib, qo`shin to`plash harakatida bo`ldi. Bundan xabar topgan mo`g`ullar uni ta'qib eta boshladilar. 1221-yil fevralida Jaloliddin noiloj G`aznaga yo`l oldi. Sulton Aloviddinning xolavachchasi, Xirot voliysi Amin Malik o`zining qang`lilaridan iborat o`n minglik qo`shini bilan Qandahor yaqinida Jaloliddinga qo`shildi. Nasafiyning ma'lumotiga ko`ra ular yo`l-yo`lakay Qandahor qamali bilan mashg`ul bo`lgan mo`g`ul qo`shinini mag`lubiyatga uchratishdi.

Jaloliddin G`aznaga yetib kelgach, bu yerda xalajlar sardori Sayfiddin Ug`roq, Balx hokimi A'zam Malik, afg`onlar rahnamosi Muzaffar Malik, qarluqlar boshlig`i Hasan - har biri 30 minglik qo`shin bilan Jaloliddin bayrog`i ostida birlashdilar. Ularga G`ur amirlari ham qo`shildi. Shu yerda Jaloliddin Amin Malik qiziga uylanib, qarindoshlik va ittifoqchilik rishtalarini mustahkamladi.

Nihoyat, o`z orzusiga erishgan Jaloliddin, hech ikkilanmay, dushman yo`lini kesib, o`z harbiy mahoratini namoyish etish imkoniga ega bo`ldi. U qo`shinini G`aznadan olib chiqib, Parvon tomonga qarab yurdi. Yo`lda mo`g`ullar Voliyon qal'asini qamal qilayotganlaridan ogoh bo`lib, ularga hujum uyushtirdi. Mo`g`ullar yengilib, Panj daryosining narigi sohiliga chekindilar va ko`prikni buzib tashlashdi. Shu bois Jaloliddin orqaga qaytishga majbur bo`ldi.

Chingizxon Jaloliddinga qarshi o`zining nomdor sarkardalaridan Shiki Xutuxu boshchiligida 45 minglik qo`shin yuborgan edi. Ikkala qo`shin Parvonga yuzma-yuz bo`ldi. Ikki kun davom etgan jangda mo`g`ullar yakson etildi.

Savol va topshiriqlar:

1. Matnning davomini mustaqil o`qish qismidan topib o`qing.
2. Siz Jaloliddin Manguberdi haqida nimalarni bilasiz?
3. Jaloliddin Manguberdi nima uchun vatanparvar qahramon sifatida yod etiladi?
4. Matndan harakatni va holatini ifodalovchi so`zlarni topib, o`zi bog`langan so`z bilan ko`chirib yozing.

**8-mavzu: SUBYEKT VA PREDIKAT O`RTASIDAGI  
MUNOSABATNI IFODALASH**  
(*Выражение отношений субъекта и предиката*)



**Grammatika**

Subyekt va predikat o`rtasidagi munosabat fe'llardagi shaxs-son qo`shimchalari yordamida ifodalanadi. Fe'llarning shaxs va son qo`shimchalarini olib o`zgarishi tuslanish deyiladi.

Masalan: o`qimoq fe'lining *o`qidim, o`qiding, o`qidi, o`qidik, o`qidingiz, o`qidilar* shakllari tuslangan shakllardir va ular bajaruvchi shaxs yoki predmet, ya'ni subyektni ko`rsatib turadi.

Odatda kesim subyekt bilan shaxs va sonda moslashadi.

Masalan:

*Men o`qidim*

*Biz o`qidik*

*Sen o`qiding*

*Siz o`qidingiz*

*Anvar (u) o`qidi*

*Talabalar (ular) o`qidilar*

Ba'zi hollarda jamlikni hamda narsa-buyumni bildiruvchi subyektlar predikat bilan sonda moslashmaydi. Masalan: *Xalq to`plandi. Gullar ochildi.*

O`zbek tilida 3 xil tuslanish bor.

	I tuslanish		II tuslanish		III tuslanish	
	birlik	ko`plik	birlik	ko`plik	birlik	ko`plik
1-sh	-m	-k	-man	-miz	-y(-ay)	-ylik(-aylik)
2-sh	-ng	-ngiz	-san	-siz	-	-ng, -ing
3-sh	-	-lar	-di	-dilar	-sin	-sinlar

Bu shaxs-son qo`shimchalari o`tgan zamon fe'llariga qo`shiladi

Bular hozirgi va kelasi zamon fe'llariga qo`shiladi

Bular buyruq va istakni anglatish uchun qo`shiladi

***Eslang va yodda tuting!***

O`tgan zamon fe'llari asosan I tuslanishda tuslanadi. O`tgan zamon fe'lining **-gan** va **-b, -ib** shakllari II tuslanishda tuslanadi.

**69-mashq.** Nuqtalar o`rniga ma'lumot uchun berilgan fe'llardan mosini qo'yib gaplarni ko'chiring. Fe'llardagi shaxs-son qo'shimchalarini ko'rsating. Subyekt va predikatlarning moslashuviga e'tibor bering.

Tong ... . Hammayoq nurga ... . 2. Men bichish-tikish to`garagiga... , ukam esa shaxmat to`garagiga... . 3. Odamlar g`ayrat va ishonch bilan ish..., ular cho`l-u biyobonlarni bog`- rog`larga..., daryolarni, to`g`onlarni... , o`z mehnatlari bilan yangilik... . 4. Bahorda dala, qirlar maysalar bilan... va tabiat chiroyli ... .

*Ma'lumot uchun fe'llar:* aylantirmoq, qatnashmoq, yaratmoq, boshlamoq, yozilmoq, otmoq, otlanmoq, qurmoq, to`lmoq, tus olmoq, qoplanmoq.

**70-mashq.** Matnni o`qing. O`zaro moslashmagan subyekt va predikatlarni aniqlab yozing.

### ***Men o`zbek xalqi nomidan so`zlayman***

Hamid Olimjon

Mening xalqim or va nomusni biladi. O`z o`g`il-qizlarini nomus va hayo bilan tarbiya qiladi. Mening xalqim birlik va ahillikni, hamjihatlikni yaxshi ko`radi. Tirik ekan, bir-birini qo`llab-quvvatlaydi. U o`z xalqidan bo`lgan kishining ko`chada qolganini ko`rsa, uyaladi, yuzi qizaradi. Ona o`z farzandlari uchun parvona bo`ladi, ota o`z bolalarini doim qanoti ostiga olib yuradi. Mening xalqim do`stlik, birodarlikning qadrini biladi. U o`z hamsoyasini, o`z qo`shnilarini hurmat qiladi.

**71-mashq.** "Mening orzuyim" mavzusida yozilgan ushbu inshoni o`qing. Fe'llarning tuslanishini aniqlang va shaxs-son qo'shimchalarini ko'rsating. Qiziqqan mashg`ulotingiz haqida kichik esse yozing.

Men rasm chizishga juda qiziqaman. Uy ishlariga qarashib bo`lganimdan so`ng turli rasmlar chizaman. Ko`proq tabiat ko`rinishlarini, hayvonlarning rasmlarini chizaman. Chizgan rasmlarimni o`rtoqlarim ko`rib: "Juda yaxshi", - deyishadi.

Kitob o`qishni ham juda yaxshi ko`raman. Mening birdan-bir orzuyim shoir va yozuvchilarning portretlarini chizishdir. Inson qiyofasini tasvirlash, portret yaratish juda murakkab va og`ir ish ekanligini bilaman. Shu bois portret yaratish janrini o`rganyapman va orzuyimga yetishish uchun hozirdan harakat qilayapman.

Men...

Men esa...



*Savol va topshiriqlar:*

1. Siz nimaga qiziqasiz?
2. Inson o`z orzusiga yetishish uchun nima qilishi kerak?
3. O`zingiz ham shu mavzuda insho yozing.

### **ESHITISH MASHQI**

Shoir Hamid Olimjonning "O`zbekiston" she'ridan keltirilgan parchani diqqat bilan tinglang. Predikat bilan subyektning o`rnini kuzating. Inversiyalarni izohlang.

Dalalarda boshlanadi ish  
Boshlanadi ijod va turmush.  
Barg chiqadi har bir daraxtda  
Kundan-kunga o`sadi paxta.  
Olmazorlar gulin to`kadi,  
Meva bog`lar shoxin bukadi.  
Shaharlarda ishga chiqib el,  
Odam bilan to`lar Tekstil  
Hammasining bir istagi bor,  
Hammasi ham xursand, baxtiyor.  
Bu o`lkada har narsa bordir,  
Ko`rmaganlar doim xumordir.

**72-mashq.** A. Qodiriyning “Mehrobdan chayon” romanidan berilgan parchani o`qing. Har bir gapdagi predikatning ifodalanishi, fe’llarning ma’nalari, shaxs-son shakllarini aniqlang.

Shu yergacha barcha sahifalarni Mahdumning ta’rifi bilan to’ldirdik, ehtimolki, domlaning g’iybatini ham qildik va qilarmiz. Lekin shunisidan xotirjammizki, yo`qni yo`ndirmadik, Mahdumning sha’niga bor gaplarnigina yozdik va yozamiz. Mahdumning hamma nuqsonini yuvib ketarlik bir jumladan so`ng yana o`z ishimizda bo`lamiz: nima bo`lganda ham Mahdum o`z zamonasining eng oldingi domlalaridan edi.



*Savol va topshiriqlar:*

1. Matnda ta’riflangan shaxs kim?
2. Mustaqil o`qish uchun berilgan qismdan ushbu romandan keltirilgan parchani o`qib, mazmunini so`zlab bering.
3. O`zbek romanchiligining asoschisi A. Qodiriy tarjimaiy holini so`zlab bering.

**73-mashq.** Matnni o`zbek tiliga o`giring. Rus tilidagi fe’llarning o`zbek tilida berilishidagi farqlarni aniqlashga harakat qiling.

### *Пейзаж*

Человек начал изображать природу очень давно. Но почти всегда эти изображения служили фоном для портрета или какой-нибудь сцены. И только в XVII веке появились пейзажи-картины. Сначала их стали создавать голландские художники. Они писали картины, на которых изображали свою родину. По-разному художники рисовали природу. Есть пейзажи, удивительно точно передающие какие-либо уголки природы, а есть такие, которые придумал художник. Поэтично передавали талантливые мастера природу в разное время года. Пейзаж помогает нам лучше узнать свою родину, по-новому смотреть на окружающие деревья, траву, поля, горы.



*Tushuntirish xati* o`z burchi, xizmat vazifasini o`tashda yo`l qo`yilgan ayrim noaniqliklarni, xizmat intizomining buzilishi sababini izohlash uchun yoziladigan ish qog`ozi bo`lib, u arizaga o`xshash shaklda yoziladi. *Binoan, asosan, muvofiq* ko`makchilari jo`nalish kelishigi qo`shimchasi bilan keladi va asosan rasmiy uslubda ishlatiladi.

**74-mashq.** Tushuntirish xatining namunasini o`qing. Unda ishlatiladigan nutqiy qoliplar va ularning qo`llanishi bilan tanishing. Shu asosda o`zingiz tushuntirish xati namunasini yozing.

O`zbekiston davlat jahon tillari  
universiteti qoshidagi  
I akademik litsey direktori  
J.Hasanovga  
2-bosqich, 12-guruh talabasi  
Shohista G`aniyevadan

## TUSHUNTIRISH XATI

Men 2015-yilning 4-aprelidan 20-apreligacha bo`lgan davrda onamning qattiq betoblighi tufayli 38 soat mashg`ulotga qatnasha olmadim.

Ilova: Onamning kasalligi haqidagi shifokor ma`lumotnomasi.

2015.22.10

(imzo)

Sh. G`aniyeva



## Adabiy o`qish

### *OTAM HAQIDA*

Habibulla Qodiriy

Avgust oyi keldi. Imtihon topshirib Toshkent Meditsina institutiga kirdim. Birinchi sentyabrdan o`qishlar boshlanib ketdi. Biroq ikki oy o`qir-o`qimas bel og`rig`i kasalim zo`rayib ketdi. Ba'zi doktorlarning maslahati bilan mashhur rus professori (xirurg) Voyno-Yasenitskiy qabuliga kirdim. Voyno-Yasenitskiy juda qarib qolgan, salobatli kishi edi. Meni tekshirib ko`rib, “ertaga dadang bilan kel”, deb buyurdi. Ertasiga dadam bilan qabulga bordik. U, meni tashqariga chiqarib, dadamga: “O`g`lingizning kasali og`ir, unda umurtqa suyak sili xastaligi bor. Agar oldi olinmasa, bukur bo`lib qolishi mumkin. Davosi faqat taxtakach (gips)da kamida olti oy yotish...” debdi.

Professor maslahati bo`yicha o`qishdan yana bir yilga kasallik otpuskasi olib, noyabr oylaridan gips taxtakachga yotdim. Taxtakachda yotish albatta og`ir edi. O`rindan turmay, o`tirmay, yonboshlamay faqat osmonga qarab olti oy yotish... Ammo bunga majbur edim.

Dadam uyimizning birinchi qavatida turar, men ikkinchi qavatida yotar edim. U kishi tez-tez chiqib mendan xabar olar, zerikmasin deb turli badiiy, tarixiy, ilmiy kitoblar keltirib berar, yonimda suhbatlashib o`tirar edilar. Shu suhbatlarning birida u kishi menga, dalda berish uchun bo`lsa kerak, shunday bir voqeiy hikoyani so`zlab bergan edilar (chamasi u kishi bu hikoyani eski tibbiy kitoblardan menga davo izlab o`qigan bo`lsalar kerak):

Yosh bukur bir podshoh bo`lar ekan. U o`zining hukmdor podshoh bo`la turib bukur bo`lishidan hamisha g`amgin yurar ekan. Bir kuni u “dunyo”ga shunday e`lon tarqatadi: “Kimda-kim bukrimni tuzatsa, xazinamning yarmini unga hadya qilaman...”. Shunda Muhammad Zikriyo ismli mashhur bir hakim uzoq mamlakatdan kelib, podshohni taxtakachga yotqizib, turli nodir dori-darmonlar bilan muolaja qila boshlaydi. Ko`p vaqt o`tmay shohning qaddi rostlanadi, asta turib o`tiradigan, tik yuradigan bo`ladi. Muhammad Zikriyo hakim shohga deydi: “Mana, podshohi olam, endi tuzaldiringiz, o`zingizni ehtiyot tutib, manavi dorilardan iste`mol qilib yursangiz, asta-asta suyaklaringiz yaxshi qotib, mustahkamlanib, baquvvat tortib ketasiz. Endi menga ruxsat...”

Podshoh tabibga rahmat aytadi, vazirini chaqirib, va`daga muvofiq yarim xazinasini berib yuborishni buyuradi. Shunda vazir deydi: “Podshohi olam, tabib sizni oz kunda ortiqcha mehnatsiz tuzatdi. Unga chorak xazinangizni bersangiz ham kifoya”, deydi. Bu maslahat shohga ma`qul tushadi, xazinasining choragini tuyalarga ortib berib, tabibni vataniga kuzatadi. Tabib xayrlasha turib podshoh qo`liga yana bir xil dori beradi: “Podshohim, manavi dorini uch kundan so`ng nahorga iste`mol qilsinlar”, deydi va xayrlashib yo`lga tushadi.

Podshoh uch kunni o`tkazib, haligi dorini ichadi. Ichishi hamono unda shunday ketma-ket aksirish paydo bo`ladiki, podshoh o`zini to`xtata olmaydi va aksirish zarbidan endi bitib kelayotgan umurtqa suyaklari qattiq-qattiq silkinib eski holiga keladi, podshoh yana bukur bo`lib qoladi. Shoh o`z xatosini anglasa ham, biroq endi vaqt o`tgan, Muhammad Zikriyo hakim uzoqqa ketib qolgan edi...



*Topshiriqlar:*

1. Hikoyatning mazmunini so`zlab bering.
2. Ayting-chi, ushbu hikoyatdan qanday xulosa chiqarish mumkin?

***BILIB OLING!***

Samarqand viloyati 1938-yilning 15-yanvarida tashkil etilgan. Respublikaning markaziy qismida, Zarafshon daryosi havzasida joylashgan. Maydoni 16,4 ming kv. km. Aholisi 2431,3 ming kishi. Samarqand viloyatida 16 ta numan, 11 ta shahar, 12 ta shaharcha va 125 ta qishloq bor. Samarqand jahonning ehg ko`hna shaharlaridan biri bo`lib, 2700 yildan ziyod tarixga ega. Samarqand shahrining tarixi qadimiy Afrosiyobdan boshlanadi.

***9-mavzu: HARAkatNING ZAMONINI IFODALASH***  
***(Выражение времени действия)***



## Grammatika

O'zbek tilida fe'l zamonlari 3 xil: o'tgan zamon, hozirgi zamon va kelasi zamon.

O'tgan zamon ish-harakatning nutq so'zlanib turgan paytdan avval sodir bo'lganini, hozirgi zamon esa ish-harakatning nutq jarayonida sodir bo'layotganini, kelasi zamon ish-harakatning nutq jarayonidan so'ng sodir bo'lishini bildiradi. Masalan: *keldik, kelganman, kelibdi* (o'tgan z.)

*Kelyapmiz, kelayotir, kelmoqda* (hozirgi z.)

*Kelaman, kelarmiz* (kelasi z.)

Har bir zamon o'z ma'nolariga ko'ra bir necha turga bo'linadi va ma'lum grammatik shakllar bilan ifodalanadi. Odatda fe'lning zamon shakllari vaqt bildiruvchi so'zlar bilan birgalikda qo'llanadi.

**75-mashq.** Ushbu savollarga javob bering. Payt ma'nosini ifodalovchi so'zlar va fe'lning zamon shakllarining o'zaro munosabatini tushuntiring.

- Kecha..... (nima bo'ldi?)
- O'tgan kuni .....(nima bo'lgan edi?)
- Har yili .....(nima bo'lar edi?)
- Bugun .....(nima bo'ldi?)
- Shu yil ..... (nima bo'ladi?)
- Hozir ..... (nima bo'lyapti?)
- Har doim .....(nima bo'ladi?)
- Ertaga .....(nima bo'ladi?)
- Kelasi yili ..... (nima bo'ladi?)
- Indinga ..... (nima bo'lar?)

**76-mashq.** Qavs ichidagi fe'llarning noaniq shakllarini matn mazmuniga mos tarzda qo'yib matnni ko'chiring va matnni davom ettiring.

Har bir inson o'z vaqtini to'g'ri taqsimlashni (bilmoq) kerak. Men buni universitetda o'qib yurganimda (tushunmoq). Avval menga ancha qiyin (bo'lmoq). Yarim kechasi (yotmoq). Ba'zan darslarga (kech qolmoq), uy vazifalarini bajarishga (ulgurmoq). Bo'sh vaqt topolmay (qiynalmoq). Keyin vaqtni to'g'ri taqsimlashni (o'rganmoq).

Endi soat 7 da (uyg'onmoq), badantarbiya bilan (shug'ullanmoq). Keyin (yuvinoq) va (ovqatlanmoq). Ba'zan dars tayyorlashga ham (ulgurmoq)

### ***O'tgan zamon fe'l shakllarini yodda tuting!***

Hozirgi o'zbek tilida o'tgan zamon fe'li bir necha shakl yordamida ifodalanadi:

-di: (yozdim, yozding, yozdi, yozdik, yozdingiz, yozdi)

-gan: (yozganman, yozgansan, yozgan, yozganmiz, yozgansiz,



yozgan)

-(i)b: (yozibman, yozibsan, yozibdi, yozibmiz, yozibsiz, yozibdi)

-edi/ekan/emish: (yozgan edim, yozar edi, yozmoqchi edi)

**77-mashq.** Berilgan fe'llarning noaniq shaklidan o'tgan va hozirgi zamon fe'l shakllarini hosil qiling.

Yugurmoq, sakramoq, chizmoq, salomlashmoq, supurmoq, qaror qilmoq, ont ichmoq, sayr qilmoq,

**78-mashq.** Shoir H.Olimjonning "Oygul bilan Baxtiyor" dostonidan keltirilgan parchani o'qing. O'tgan zamon fe'l shakllarini daftaringizga ko'chirib yozing va har birining turini, hosil bo'lishini tushuntiring.

Bolalik kunlarimda,  
Uyqusiz tunlarimda  
Ko'p ertak eshitgandim  
So'ylab berardi buvim...

Buvingning har qissasi,

Har bir qilgan hissasi.

Fikrimni tortar edi,

Havasim ortar edi.

Tinglar edim betinim,

Uzun tunlar yotib jim,

Seza olardim kuchin

Ko'pi yolg'on, ko'pi chin.

Ammo Oygul-Baxtiyor

Ertagini u takror

Qilar edi har kechin...

**79-mashq.** Matnni o'zbek tiliga o'giring. Fe'ning zamon shakllari har ikki tilda qanday berilishiga diqqat qiling.

### ***Тутовый шелкопряд***

Разведением тутового шелкопряда впервые начали заниматься в Китае. На территории нынешнего Узбекистана шелководство возникло около двух тысяч лет назад и относится к наиболее старым отраслям хозяйства.

Раньше кокономотальной промышленности в Узбекистане не существовало. Коконны разматывали кустарным способом или вывозили в Италию и Францию. Первая в республике шелкомотальная фабрика была пущена в Фергане в 1921 году. Затем были построены фабрики в Самарканде, Маргилане и Бухаре.

Сейчас Узбекистан – основной поставщик шёлкового сырья.

### ***Hozirgi zamon fe'l shakllarini yodda tuting!***

Hozirgi zamon ma'nosi –yap, -yotib, -yotir, - moqda |

qo`shimchalari bilan ifodalanadi.

-yap	<i>o`qiyapman</i>
-yotib	<i>o`qiyotibman</i>
-yotir	<i>o`qiyotirman</i>
-moqda	<i>o`qimoqdaman</i>

O`zbek tilida yotmoq, turmoq, yurmoq, o`tirmoq ko`makchi fe'llari ish-harakatning hozirgi zamonda bajarilayotganligini bildiradi.

Qiyoslang: *o`qib yotibdi – o`qiyapti*  
*o`qib turibdi – o`qiyapti*

**80-mashq.** Matni o`qing. O`tgan zamon ma'nosini ifodalayotgan hozirgi zamon fe'llarini aniqlab, daftaringizga ko`chiring.

### ***Nonga hurmat***

Sulton Ulug`bek navbatdagi safaridan Samarqandga qaytayotib ko`cha o`rtasida yotgan bir burda nonni ko`ribdi. Shoshib otdan tushadi va nonni qo`liga olib, uni peshonasiga suradi. Buni ko`rgan mulozimlaridan biri:

- Hazrat, o`zingiz otdan tushmasdan, bizga aytsangiz bo`lmasmidi?

Shunda Ulug`bek: - Nonga eng oldin mening nazarim tushdi, binobarin, nonni yerdan men olishim kerak. Boshqa kimsaga aytsam, nonga nisbatan hurmatsizlik qilgan bo`laman, - deb javob beradi.

**81-mashq.** Gaplarni o`qing. Subyekt, predikatlarni aniqlang va tahlil qiling. Matndan doimiy bo`lib turadigan harakatni ifodalagan fe'llarni toping. Matni davom ettiring.

### ***Amudaryo***

Amudaryo Pomir tog`laridan boshlanadi. Yo`lda bir necha soylar unga qo`shiladi. U yo`l-yo`lakay Buxoro viloyatini, Chorjo`y yerlarini sug`orib, Denov, Darxonota orqali Xiva, Toshovuz va Qoraqalpog`istonga yetadi, so`ng Orol dengiziga borib quyiladi.....



*Savol va topshiriqlar:*

1. Amudaryo hozir ham Orol dengiziga quyiladimi?
2. Yana qaysi daryo Orol dengiziga quyilar edi?
3. Daryolarimiz va Orol dengizi haqida so`zlab bering.
4. Ushbu savollarga javob bergan holda matni o`tgan zamonga aylantirib yozing.

**82-mashq.** Nuqtalar o`rniga ma'lumot uchun berilgan fe'llardan hozirgi zamon shakliga mosini qo`yib ko`chiring.

### ***Mehnat insonni ulug`laydi***

Mehnat insonni ... , kamolotga ... . Inson mehnat tufayli... . Demak, mehnatsiz hayotni... . Kishining hurmati, obro`si uning mehnatga bo`lgan munosabati bilan ... . Mehnatsevarlik kishining eng yaxshi fazilatlaridan biri ... .

Kishi o`zining butun orzu-umidlariga faqat tinimsiz mehnat bilan ... , halol mehnati bilangina ... . Mehnatni ... , mehnatning natijalarini ... , uning lazzatini ... . Hozirgi baxtiyor go`zal hayotimiz ham ota-bobolarimizning ulkan mehnatlari mevasi ... .

*Ma'lumot uchun:* o`smoq, kamol topmoq, erishmoq, hisoblanmoq, qadrlamoq, yeshitmoq, ulug`lamoq, tasavvur qilmoq, yotmoq.

**83-mashq.** Matnni o`zbek tiliga o`giring. Rus tilidagi hozirgi zamon fe'l shakllarining o`zbek tilida qanday ifodalanishiga e`tibor bering.

### **Одуванчик**

У больших проезжих дорог, в широких зеленых лугах все лето цветут одуванчики. Все знают эти простые цветы, похожие на маленькое солнце, с золотыми лепестками – лучами. Все лето цветут одуванчики, а созревшие их семена собраны в легкий пушистый шарик. Дунешь на шарик – поплывут, полетят в воздухе легкие, летучие семена. Потому и называется цветок одуванчиком.

Весь день следом за солнцем поворачивают одуванчики золотые свои головки. Вечером, когда скроется солнце, одуванчики свертывают свои лепестки. Всю ночь крепко закрыты золотые корзинки одуванчика. Только с восходом солнца они открываются, как бы радостно улыбаясь, широко раскрывают золотые свои головки.

В солнечный летний день золотую кажется лесная поляна, на которой растут и цветут одуванчики.

### ***Kelasi zamon fe'l shakllarini yodda tuting!***

Kelasi zamon aniqlik shakli	o`qiyman, yozaman
Kelasi zamon gumon shakli	o`qirman, yozarman

### ***Kelasi zamon fe'lining bo`lishsiz shaklini yodda tuting!***

	<b>Birlik</b>	<b>Ko`plik</b>
<b><i>I shaxs</i></b>	<b>yoz+mas+man</b>	<b>yoz+mas+miz</b>
<b><i>II shaxs</i></b>	<b>yoz+mas+san</b>	<b>yoz+mas+siz</b>
<b><i>III shaxs</i></b>	<b>yoz+mas</b>	<b>yoz+mas</b>

**84- mashq.** Matnni o`qing. Gaplardagi fe'llarning zamon shaklini aniqlang.

### ***Mening orzuyim***

Maktabni bitirib, O`zbekiston davlar jahon tillari universitetiga o`ishga kiraman. Xorijiy tillarni yaxshilab o`rganaman. Kelajakda rivojlangan xorijiy mamlakatlar ish tajribalarini o`rganib, o`z yurtimizga tatbiq etmoqchiman va

vatanimizning taraqqiyotiga o'z hissamni qo'shmoqchiman. Balki, kelajakda men o'ylagan ishlar amalga oshar. Respublikamiz rivojlangan mamlakatlar qatoriga qo'shilar. Bunga, albatta, ishonaman, chunki biz buyuk ajdodlarning vorislarimiz.

**85-mashq.** Gaplarni o'qing va rus tiliga tarjima qiling. Kelasi zamon fe'llarining ma'nolari va ifodalanishini bir-biriga qiyoslang.

1. Bu yil kuz yaxshi kelar. 2. Maktabimizdagi shaxmat musobaqasida Mirg'ani birinchilikni olar. 3. Sinfimizning futbol jamoasi bu o'yinda ham g'alaba qilar. 4. Ertaga yomg'ir yog'mas. 5. Jamoamiz ertaga birinchilikni olar. 6. Ertaga mehmonlar kelmas. 7. Majlisda Ahmedov gapirar. 8. Dam olish kuni baliq oviga borarmiz.

**86-mashq.** Qavs ichidagi so'zlarni kelasi zamonda qo'yib yozing.

1. Bu yil mening ukam maktabni a'lo baholar bilan (закончит). 2. O'quvchilar o'zek tilidan insho (писать). 3. Siz savdo uyidan oyoq kiyim (купить). 4. Kelasi yil sizlar biz bilan dam olishga (ехать). 5. Aziz ishini bugun (начинать). 6. Biz tushlikda cho'y (пить). 7. Navoiy g'azallarini kutubxonadan (найти). 8. Siz mana bu karavotga (ложиться).

**87-mashq.** Savollarga yozma javob bering. Javoblaringizdagi fe'llarning zamon shakllari ma'nosini tushuntiring.

1. Siz o'tgan dam olish kunida qayerda dam oldingiz? Keyingi yakshanbada qayerga borasiz? Balki xotira maydoniga borarsiz?
2. Siz qaysi o'zbek yozuvchilarining badiiy asarlarini o'qigansiz? Hozir qaysi asarlarni o'qiyapsiz? Yana qaysi kitoblarni o'qiysiz? Balki she'rlar ham yod olgandirsiz?
3. Qishki ta'til kunlarida nimalar bilan shug'ullandingiz? "O'zbek tili" fanidan qaysi mavzularni mustaqil o'qiysiz? Balki ... ?

**88-mashq.** "Kecha, bugun va ertaga" sarlavhasi ostida bajargan, bajarayotgan va bajaradigan ishlaringiz tartibini yozing. Fe'llarning turli zamon shakllarini qo'llashga harakat qiling.



## Adabiy o'qish

**RASHKIM**

Erkin Vohidov

Seni yotlar tugul hatto –

Qilurman rashk o'zimdanda ham,

Uzoqroq termulib qolsam

Bo'lurman g'ash ko'zimdanda ham.

Ko'zim yongay senga nargis –

Ko'zin tiksa chamanlarda,

Yashirmam lolaga rashkim

Ayon bo`lgay yuzimdan ham,  
Degaylarki, charos-u,  
Ol gilos olmish labingdan rang.  
Labing tegsa, hasad qilgum  
Gilos birlan uzumdan ham.

Seni jonim dedim yolg`iz,  
Seni qalbim dedim tanho,  
Chimirding qosh, pushaymonman  
Qo`pol aytgan so`zimdan ham.  
Visol onida ko`z ochsa,  
Ne tong, tongdan ko`ngilda ranj,  
Judo qilgay meni oy yuz,  
Xumor ko`z yulduzimdan ham.  
Senga o`n to`rtida bog`landim,  
Hanuz erkin bo`lolmas dil,  
O`zim dog`man, aql kirmas,  
To`zimsiz o`ttizimdan ham.

### ***10-mavzu: HAKATNING BAJARILISHI YOKI BAJARILMASLIGINI IFODALASH***

***(Выражение положительного или отрицательного  
действия-состояния)***



#### ***Grammatika***

Har qanday fe'l bajariladigan va bajarilmaydigan harakatni bildiradi. Bajarilmaydigan harakatni ifodalovchi fe'llar bo'lishsiz fe'l deb atalib, u quyidagi grammatik shakllar bilan hosil qilinadi.

1. **-ma** affiksi: *o`qi - o`qima, aytib ber - aytib berma*
2. **Emas** to`liqsiz fe'li: *borgan emas, aytib bermoqchi emas.*
3. **Yo`q** so`zi: *kelgani yo`q, eshitgani yo`q.*
4. **Na** bog`lovchisi: *na o`qidi, na yozdi.*

Eslatma: -ma affiksi qo`shma fe'l tarkibining har ikkala qismiga qo`shilsa, tasdiq ifodalanadi. Masalan:

*olmay qo`ymaydi – oladi  
o`qimagan emas – o`qigan  
yozmagani yo`q - yozgan.*

**Emas** to`liqsiz fe'li fe'ldan boshqa so`zlarga qo`shilib kelganda ham inkor – bo'lishsizlik ma'nosini bildiradi. Masalan: katta emas, yaxshi emas kabi.

**89-mashq.** Insonning ijobiy va salbiy fazilatlarini ifodalaydigan fe'llarni ikki ustunga ajratib yozing va ulardan turli zamon shakllarini hosil qiling.

Do'st tutinmoq, maqtanmoq, kibrlanmoq, takabburlik qilmoq, jonkuyarlik qilmoq, tirishmoq, noinsoflik qilmoq, g`azablanmoq, dilozor bo'lmoq, yordam bermoq, hurmat qilmoq.

**90-mashq.** Fe'llarni namunadagi kabi 3ta bo'lishsiz shaklga qo'yib, har biri ishtirokida gaplar tuzing.

*Namuna:* Ko'rmoq: ko'rma, ko'rgan emas, ko'rgani yo`q.

Men ko`chada hech kimni ko`rmadim.

Ko`chada hech kimni ko`rganim yo`q.

Bu odamni avval hech ko`rgan emasman.

Suyanmoq, ma'qullamoq, tinchlanmoq, yashnamoq, ardoqlamoq.

Bel bog'lamoq, yetkazib bermoq, tajriba orttirmoq, hozirlab turmoq, rozi bo'lmoq.

**91-mashq.** Siz nima qila olasiz va nima qila olmaysiz? Quyidagi jadvalni to'ldirib, gapiring.

	Men	Onam	Opam	Do'stim
Nemischa gapirmoq				
Mashina haydamoq				
Tikmoq				
Ovqat qilmoq				
Qo'shiq yozmoq				
Suzmoq				
To'qimoq				
Kuy bastalamoq				

**92-mashq.** Matnni o'qing. Ajratib ko'rsatilgan fe'llarning bo'lishli-bo'lishsiz shakllarini ko'rsating.

### *Donishmandlar o'gitlari*

Agar farzand aqlli va dono **bo'lsa**, ota-onaning mehr-muhabbatini ado qilishdan **bosh tortmaydi**. Sen ota-onaning haqiga aql va muruvvat nuqtayi nazaridan **rioya qil, ko'rgil**, ota-ona seni jon-dili bilan **parvarish qilmishlar**. Agar sen ularga nisbatan xato **ish qilsang**, sen hech yaxshilikka **sazovor emassan**, chunki har kishi ota-onaning yaxshiligini **bilmasa**, birovning yaxshiligiga **baho bera olmaydi**. O'z farzanding seni hurmat qilishini **istasang**, sen ham ota-onangni **hurmat qil**, chunki sen ota-onang uchun nima ish qilsang, farzanding ham shunday ish **qiladi**.

Odam mevaga, ota-ona daraxtga **o'xshaydi**. Agar daraxt yaxshi bo'lsa, mevasi yaxshi va shirin bo'ladi.

(“Qobusnoma”dan)

Lug`at

donishmand – мудрец

o'git – совет, наставление

ado qilmoq – исполнять

bosh tortmoq - отказываться

muruvvat – милосердие

parvarish qilmoq –воспитывать  
sazovor emas – не достоин



Topshiriqlar:

1. “Qobusnoma”da farzandlik burchlari haqida yana nimalar yozilgan?
2. Hurmat to`g`risida buyuk allomalarimizning hikmatli so`zlari va o`gitlaridan daftaringizga yozing va yod oling.

**92-mashq.** Quyidagi hikmatli so`zlarni o`qing va mazmunini aytib bering. Inkor ma`nosining ifodalanishiga e`tibor bering.

1. Nonni qilmasang uvol, aslo ko`rmaysan zavol.
2. Cho`ktirma hech vaqt ona ko`nglini,  
Suyanchig`i bo`l, bukma belini.
3. To`g`ri odamning hech qachon oyog`i qaltiramaydi.
4. Aqlli kishisi bo`lmagan uy quyoshsiz osmonga o`xshaydi.
5. Bilimsiz kishida kasallik bo`lar,  
Kasal emlanmasa, yashamas o`lar.
6. Qanoat buloqdir - suvi olingan bilan qurimaydi, xazinadir- sochgan bilan kamaymaydi, ekinzordir-urug`i izzat va shavkat mevasini beradi, daraxtdir-shoxi tortinchoqlik va hurmat mevasini yetkizadi.

**93-mashq.** Matn mazmunini o`zbek tilida so`zlab bering. Bo`lishli va bo`lishsiz fe'llarning har ikki tilda ifodalanishini qiyoslang. Matndan o`zingizga xulosa chiqaring.

### Незабудки

Цветок этот, пожалуй, из скромных скромный, не выбирает себе лучшего места, не выпячивается, не бросается в глаза, как, к примеру, ромашка, медуница. Незабудки... Имя -то какое ласковое! Заслужил. Цветок этот о пяти лепесточках. Незабудки не выгорают, не выцветают, не тускнеют на горячем солнышке лета. Свечение от цветка мягкое, чистое, доверчивое. Поглядишь - и не забудешь. В цветке этом как бы совмещены вместе и красота, и простота, и вечность. Если б (допустим на мгновение) на земле не было никаких других цветов, кроме этого, мы всё равно знали, судя по незабудкам, как прекрасны цветы.

### ESHITISH MASHQI

Alisher Navoiyning ushbu ruboiysini diqqat bilan eshiting. Fe'llardagi bo`lishsizlik shaklining ifodalanishini tushuntiring.

G`urbatda g`arib shodmon bo`lmas emish,  
El anga shafiq-u mehribon bo`lmas emish.  
Oltin qafas ichra gar qizil gul bitsa,  
Bulbulga tikandek oshyon bo`lmas emish.



Adabiy o`qish

## NASIHAAT

E. Vohidov

Qo`lni ishga mohir etma,  
Tilni gapga usta qil.  
Ishni bir qilgan joyingda,  
Gapni albat yuzta qil.

Boshlig`ing oldida topmoq,  
Istasang sen e'tibor,  
Qomating yuz turli bukkin,  
So`zni ham ming tusda qil.

Jilmayib tur yonida, hech  
Ochma tanqidga og`iz,  
Taklifing bo`lsa o`ziga  
Asta-yu ohista qil.

Tur desa tur, yot desa yot,  
Chiqma zinhor izmidan  
Hech fikr qilma o`zingcha,  
Qilma bir ish mustaqil.

Boshlig`ing ko`nglini bil sen,  
Ketma pinjidan nari,  
Paytini topsang mabodo,  
Birga yuzta-yuzta qil.

Bil, senga bu besh nasihat,  
Eng asosiy qoida:  
Qo`lni ishga mohir etma,  
Tilni gapga usta qil.



*Topshiriq:*

1. She`rdagi bo`lishsiz fe'llarni bo`lishli shaklga aylantiring va haqiqiy muomala odobi qanday bo`lishi kerakligini aytib bering.
2. Mustaqil o`qish uchun berilgan qismdan she`rning davomini topib o`qing va mazmunini so`zlab bering.

## **BILIB OLING!**

Buxoro Movarounnahrda Samarqanddan keyingi ikkinchi katta shahar bo`lib, 2500 yoshga kirgan. Hududi 39 ming 400 kv.km. U Minorayi Kalon, Mir Arab madrasasi, Chor Bakr ansambli, Sitorayi Mohi Xossa saroyi kabi 1000 ga yaqin qadimiy obidalari bilan jahonga mashhur. Buxoro buyuk Abu Ali ibn Sino vatanidir. Buxoroda zardo`zlik san'ati rivojlangan.

**11-mavzu: HARAKATNING VOQEELIKKA MUNOSABATINI  
IFODALASH**



## (Выражение отношения действия к реальности)



### Grammatika

Harakatning vaqtga, voqelikka munosabati fe'l mayllari orqali ifodalanadi. O'zbek tilida fe'ning quyidagi mayllari mavjud: xabar mayli, buyruq-istak mayli, shart mayli, maqsad mayli.

Xabar mayli – harakatning ma'lum bir zamonda bajarilganini bildiradi. Masalan: *o`qidim (o`z.), o`qiyapman (h.z.), o`qiyman, o`qirman (k.z.)* kabi.

Xabar maylidagi fe'llar I, II tuslanishda tuslanadi.

O'zbek tilida harakat bajaruvchisining buyrug'i, xohish-istagi, maslahat-iltimosi kabi ma'nolar buyruq-istak mayli orqali ifodalanadi. Masalan: *o`qiy, o`qi, o`qing, o`qisin, o`qiylik* kabi.

Ushbu mayldagi fe'llar III tuslanishda tuslanadi.

O'zbek tilida II shaxs ko'plikdagi *-ng, -ing* qo'shimchasi birlik shaklida ham qo'llanib, hurmat ma'nosini ifodalashga xizmat qiladi.

### **Buyruq-istak maylidagi fe'llarning tuslanishini yodda tuting!**

	<b>Birlik</b>	<b>Ko'plik</b>
I shaxs	<i>o`qiy, boray</i>	<i>o`qiylik, boraylik</i>
II shaxs	<i>o`qi, bor</i>	<i>o`qing, boring</i>
III shaxs	<i>o`qisin, borsin</i>	<i>o`qishsin, borishsin</i>

**94-mashq.** Savollarga javob bering. Javoblaringizdagi fe'llarning maylini aniqlab, buyruk-istak maylidagi fe'llarni tahlil qiling. Qaysi javobda hurmat ma'nosi ifodalanganini qayd qiling.

1. Siz kitob o`qishni yaxshi ko`rasizmi?
2. Kitobni qachon, qay tarzda o`qiysiz?
3. Eng sevikli shoir, yozuvchingiz kim?
4. Qaysi obrazga o`xshashni orzu qilasiz? Nima uchun?

**95-mashq.** Matnni diqqat bilan o`qing va unga sarlavha qo`ying. Buyruq va shart maylidagi fe'llarni aniqlab, qo'shimchalarini ko`rsating.

Otam menga shunday deb nasihat qiladilar:

-O`g`lim, o`rtoqlaring bilan do`stona yashashni o`rgan. Ishda, o`qishda do`stlaringga yordamingni ayama. Haqiqiy do`st topsang, unga xiyonat qilma. Unga sodiq bo`l, uning sirlaridan boshqalarni voqif etma. Do`stingga hech qachon yolg`on so`zlama, uning dushmani bilan do`stlashma. Do`stingning boshiga mushkul ish tushsa, ham qo`ling, ham tiling bilan yordam ber. Do`stlikning qadriga yet. Haqiqiy do`st topsang, unga xiyonat qilma, sodiq bo`l. Mehr-u muhabbatingni ham qo`ling, ham tiling bilan ko`rsat. Uning sirini mahkam tut, uning oldida birovlarni g`iybat qilma. Do`sting muhtojlikda qolsa, darhol yordam ber. Unda biror ayb ko`rinsa, chekka yerda aytsa, minnatdor bo`l. Do`st bilan yolg`on so`zlashma, uning dushmani bilan do`stlashma. Do`sting boshiga biror

mushkul ish tushsa, uni musibatdan qutqarishga jon-u diling bilan kirish. Do`sting ota-onasiga, oila a'zolariga karamli va shafqatli bo`l.

Yuzaki do`stlarga ham qo`lingdan kelgancha yaxshilik qil, lekin sir-u asroringdan xabardor qilma. Ular oldida tilingni tiy, har xil gaplarni aytma. Yuzaki bo`lsa ham yaxshi muomala qilib ularni ham xursand et. O`z tarafingga moyil qil, ulardan biri ko`rinmay qolsa, boshqalardan uning ahvolini so`ra.

Lug`at

haqiqiy –настоящий

xiyonat –измена

sodiq –верный

voqif etmoq –осведомлять

mushkul –трудный

g`iybat qilmoq –сплетничать

muhtojlik –нужда

darhol –немедленно, сразу

musibat –несчастье, горе

karamli –благородный, великодушный

shafqatli –милосердный

yuzaki –поверхностный

moyil qilmoq –склонять, располагать



*Savollarga javob bering:*

1. Sizning yaqin do`stingiz bormi?
2. Siz do`stlashishning ana shu shartlariga rioya qilasizmi?
3. Nasihatlarni hurmat shakliga o`girib, daftaringizga ko`chirib yozing.

**96-mashq.** Maqollarni rus tiliga o`giring yoki rus tilidagi muqobilini toping. Buyuruq-istak maylidagi fe'llarning har ikki tilda ifodalanishini qiyoslang.

1. Olim bo`lsang, olam seniki.
2. Yolg`on aytib foyda ko`rsang, oxirida zarar topasan.
3. Yerni boqsang, yer elni boqadi.
4. Yer yaxshi ishlansa, hosil mo`l bo`ladi.
5. Yaxshilik qila olmasang, yomonlik ham qilma.
6. Otang bolasi bo`lma,  
Odam bolasi bo`l.
7. Oltin olma duo ol,  
Duo oltin emasmi.

**97-mashq.** Matnni o`zbek tiliga o`giring. Fe'llarni topib mayllarini aniqlang va har ikki tilda ifodalanishini ko`rsating.

### ***Будь достойным гражданином своей страны***

Всё, что тебя окружает, создано трудом человека. И сам ты, сегодняшней студент, завтра встанешь в ряды тех, кто трудится на благо своего народа. Ты, как и каждый из нас являешься членом большого коллектива. Поэтому тебе очень важно уметь вести себя в обществе, быть ему полезным приносить счастье людям, бороться за него.

Тебе предстоит строить будущее. Учись быть достойным его строителем. Постоянно работай над собой, помогай другим, вырабатывай в себе необходимые нравственные качества, стремись быть скромным, волевым, решительным и мужественным человеком. Стремись знать как можно больше, овладевай своей специальностью, чтобы принести пользу своему народу.

При этом не забывай помогать товарищам, потому что сила каждого из нас – в неразрывной связи с коллективом. Помни, что человек человеку – друг, товарищ и брат. Будь всегда отзывчивым, внимательным к людям, заботься о них, уважай их. Но если ты видишь, что твой товарищ поступает неправильно, смело говори ему. Этим ты ему поможешь.

Будь требовательным и к самому себе: умей признавать свои ошибки, исправляй их, не обижайся на справедливую критику, старайся быть вежливым и скромным. Помни, что скромность украшает человека. Постоянно контролируй своё поведение, воспитывай в себе волю, решительность, мужество.

Помни об этом и будь всегда достойным имени гражданина, патриота, человека!

### ***Shart maylidagi fe'llarning tuslanishini eslang va yodda tuting!***

	<b>Birlik</b>	<b>Ko`plik</b>
I shaxs	o`qi+ <u>sam</u>	o`qi+ <u>sak</u>
II shaxs	o`qi+ <u>sang</u>	o`qi+ <u>sangiz</u>
III shaxs	o`q+ <u>isa</u>	o`qi+ <u>shsa</u>



#### ***Grammatika***

O`zbek tilida harakatning bajarilish sharti, u haqdagi istak *–sa* qo`shimchasi orqali ifodalanadi. Shart maylidagi fe'llar ham 1-tuslanishda tuslanadi. Masalan: *o`qisam, o`qisam edi, o`qiganimda edi* kabi.

Shart maylida *agar, mabodo, basharti* so`zlari qo`llanishi ham mumkin. Shart maylidagi fe'llardan ko`pincha maqollarda foydalaniladi. Masalan: *Nima eksang, shuni o`rasan.*

O`zbek tilida shart maylidagi fe'llar o`tgan zamonga taalluqli I tuslanish qo`shimchalarini olib keladi. Shart maylidagi fe'llar sodda gaplarda ham, qo`shma gaplarda ham uchraydi. Ushbu fe'llar sodda gaplar tarkibida istak ma`nosini bildirishga, qo`shma gaplar tarkibida esa shart ma`nosini bildirishga xizmat qiladi. Bunda qo`shma gap tarkibida *agar, mabodo, basharti* so`zlarini qo`llash mumkin. Masalan:

*Seni katta qilsam, rohatिंगni ko`rsam deyman.*

*Agar qarshi bo`lmasang, nabirang biznikida qolsa va yashab tursa.*

1. Yaxshilik (qilmoq), yaxshilik qaytadi. 2. Nima (ekmoq), shuni o`rsan. 3. Ko`p (o`qimoq) yutarsan, oz (o`qimoq) yitarsan. 4. Yerni (boqmoq) bog` bo`ladi. 5. Kamtar (bo`lmoq)- osh ko`p, manman (bo`lmoq) - tosh ko`p. 6. Mehnat bilan (inoqlashmoq), tan og`rig`in ko`rmassan. 7. Erta (turmoq) – soz havo, kech (turmoq) – bedavo. 8. Yaxshi (so`zlamog), asal tomadi, yomon (so`zlamog), zahar tomadi.

**99-mashq.** Ushbu donolar o`gitlarini o`qing. Shart ma`nosini bildiruvchi gaplarning ifodalanoshiga e`tibor bering. Qaysi gaplarga agar bog`lovchisini qo`yish mumkin?

Farzandlaringizni begona kishilar yonida urushib, ta`zirini bermang. Do`stlaringiz mehmondorchilikka chaqirsalar, bolalaringizni birga olib bormang. Uyingizga mehmonlar kelsa, yosh bolalaringizni ularning yoniga o`tqazib, dasturxonga qo`l uzattirmang. Farzandlaringizga biror xizmat buyurar ekansiz, yaxshi so`zlab, muloyimlik bilan buyuring. Begona kishilar oldida oilangizdan shikoyat qilmang. Shunday qilsangiz, oilangiz va do`stlaringiz oldida o`z hurmatingizni saqlaysiz.

**100-mashq.** Berilgan gaplarni davom ettiring. Shart maylidagi fe`llarning qanday ma`no ifodalayotganligini izohlang.

Kim yaxshi o`qisa, .....  
Birovga yaxshilik qilsang, .....  
Bo`sh vaqtingiz bo`lsa, .....  
Havo ochiq bo`lsa, .....  
Faxriylarni tabriklamoqchi bo`lsangiz, .....  
....., Samarqandga borishingiz kerak.  
....., hurmatga sazovor bo`lasiz.  
....., o`zing jabr tortasan.  
....., yomonlik ko`rsan.  
....., Chimyon tog`larida dam olaman.

**101-mashq.** Matnni o`qing. Har bir gapdagi fe`llarning mayl shaklini aniqlang va ifodalanishini tushuntiring.

Haqiqiy talaba o`zi o`qib ta`lim olayotgan o`quv dargohi bilan iftixor qiladi, uning iqbol-istiqboli uchun sidqidillik bilan kurashadi.

Aziz talaba! Go`zal xulqing, kishilarga madaniy munosabating bilan har yerda o`rnak bo`l. O`quv yurtining sha`niga dog` tushirma, aksincha, uning obro`yi uchun kurash. Har bir talaba o`z o`quv yurtiga qo`lidan kelganicha yaxshilik olib kirsan, jamoaning iqboli baland kotariladi.

Senga ta`lim olayotgan o`quv dargohidagi barcha mehri daryo ustoz-tarbiyachilar, rektorat, umuman barcha jamoatchilik sening iqboling, istiqboling haqida g`amxo`rlik qiladi. Ular qayerda bo`lmasinlar, umid bilan senga ko`z tikib turibdilar, ularning ishonchini oqla, sen bilan mudom hamdard, hamnafasliklarini unutma. Ularning ishonchlariga munosib chin inson bo`l. Eng muhimi, har kungi

xatti-harakating ustida o`z-o`zingga hisob berishni va tegishli xulosa chiqarishni unutma. Noming barhayot bo`lishini istasang, yaxshi ishlar bilan shug`ullan.

### Лугат

ўқув даргоҳи-учебное заведение  
ифтихор-гордость  
икбол-истикбол-перспектива, будущее  
ўрнак бўл-будь примером  
жамоатчилик-общественность  
ишонч-доверие

**102-mashq.** She`rning har bir misrasini o`z so`zingiz bilan tushuntiring hamda buyruq va shart ma`nosi ifodalangan fe'llarni ko`rsating.

### *Kimda iqtidor yo`qdir ...*

Erkin Vohidov

Kimda iqtidor yo`qdir,  
Ilm ila hunar zoye,  
Iqtidor berurman deb  
Chekma ranj, ketar zoye.

Kimda asli tole yo`q,  
Naqdi ham ketar qo`ldan,  
Berganing bilan bo`lmas  
Oltin-u guhar zoye.

Kimki behamiyatdir,  
Chetdadir nazardin ham,  
Chunki behamiyatga  
Solganing nazar zoye.

Kimki muz yurak bo`lsa  
O`ylama eritmakni,  
Ming quyosh yoqib qo`ysang  
Qilmagay asar, zoye.

Gar quyon yurakli er  
Jazm etar bahodirlik,  
Unga arg`umoq essiz,  
Tilla naqsh kamar zoye.

**103-mashq.** Matnni tarjima qiling. Shart ma`nosining o`zbek va rus tillarida berilishini qiyoslang.

### *Цветы-синоптики*

Некоторые растения, словно синоптики, могут предсказывать перемену погоды. Вот, например, желтовато-белая жимолость, которая цветет с конца

апреля до середины июля, рассказывает человеку: «Если подойдёшь ко мне и почувствуешь сильный запах, жди дождя вечером или ночью». А бело-розовые цветки выюнки раскрываются между 7 и 8 часами утра, если же они закрыты – будет дождь.

Мокрица, садовое растение с белыми цветами, говорит: «Если я еще не проснулась в 9 часов – быть непогоде». А дрёма предсказывает: «Если у моих розовых цветов летает много ночных бабочек, будет дождь». Если же вы сломаете хвощ и на изломе будет капелька, то пойдет дождь. Вот так, с помощью растений можно узнать, какая будет погода в ближайшее время.

### ***Maqsad maylidagi fe'llarning tuslanishini eslang va yodda tuting!***

	<b>Birlik</b>	<b>Ko`plik</b>
I shaxs	o`qi+ <b>moqci</b> +man	o`qi+ <b>moqchi</b> +miz
II shaxs	o`qi+ <b>moqchi</b> +san	o`qi+ <b>moqchi</b> +siz
III shaxs	o`qi+ <b>moqchi</b>	o`qi+ <b>moqchi</b> (lar)



#### **Grammatika**

Maqsad mayli subyektning kesimdan anglashilgan harakatni bajarish maqsadini, niyatini bildiradi. Maqsad mayli ma'nosi *-moqchi, -moqchi edi* qo'shimchalari yordamida ifodalanadi. Masalan: *Ta'tilda Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanini o'qimoqchiman. U bugun do'sti bilan kutuxonaga bormoqchi edi.*

**104-mashq.** Gaplardagi fe'llarni maqsad mayliga aylantiring.

1. Bu shinam xonada do'stim yashaydi. 2. Biz mana shu ko'p qavatli uyda turamiz. 3. O'qituvchimiz bizga o'zbek tilini o'rgatyapti. 4. Mening singlim qishloqqa xat yuboryapti. 5. Dono kutubxonaning yangi binosida ishlayapti. 6. Do'kondan 2 metr mato olaman. 7. Siz soat nechada turasiz? 8. Shifokor kasalni ko'ryapti. 9. Biz o'zbek tili darsida faqat o'zbekcha gaplashamiz. 10. Kechqurun Milliy teatrqa boramiz.

**105-mashq.** Berilgan gaplarni namunadagidek to'ldirib, davom ettiring.

**Namuna:** Sen yozmoqchisan. Sen maqola yozmoqchisan. Sen qiziqarli maqola yozmoqchisan. Sen gazetaga qiziqarli maqola yozmoqchisan. Sen ertaga gazetaga qiziqarli maqola yozmoqchisan. Sen ertaga biz haqimizda gazetaga qiziqarli maqola yozmoqchisan.

1. U bormoqchi. 2. Men sayr qilmoqchiman. 3. Siz dam olmoqchisiz. 4. Men tarjima qilmoqchiman. 5. Biz qiyoslammoqchimiz.

**106-mashq.** Do'stingizning javobini namunadagidek to'g'irlang.

**Namuna:** Sobir bu yil institutga kirmoqchi (uning akasi). - Sobir emas, uning akasi institutga kirmoqchi.

1. Talabalar o'zbek tilini kelajakdagi ishlari uchun o'rganmoqchilar (biz). 2. Siz o'qishga yozda kirmoqchisiz (mening singlim). 3. Kelasi yili sizlar Angliyaga bormoqchisizlar (shu yili). 4. Anvarning boshlig'i shifoxonada davolanmoqchi

(kasalxonada). 5. Biz tushlikni oshxonada qilmoqchimiz (kafe). 6. Salima Alisher Navoiy she'rlarini kutubxonadan qidirmoqchi (kitob do'koni).

**107-mashq.** Nuqtalar o'rniga kerakli so'zlarni qo'yib yozing.

1.Mening akam kelasi yili chet elga ... . 2.Mening ukam bu yil universitetga ... . 3.Sizlar bugun yozma ish ... . 4.Biz o'zbek tilini tez ... . 5.Murod sovuq suvga ... . 6.Sen darsga qachon ... . 7.Mijozlar biz bilan nima to'g'risida ... . 8.Ertaga siz qachon ... . 9.Biz mehmonga bir soatdan keyin ... .

**108-mashq.** Berilgan gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling.

1.Я завтра собираюсь пойти в театр. 2. Мы намерены ждать Вас завтра. 3. Вы собираетесь попрощаться с учителем. 4. Мы собираемся подготовиться к уроку. 5. Ты собираешься идти на собрание? 6. Она собирается помочь маме. 7. Вы собираетесь приглашать гостей. 8. Мадина собирается летом в Турцию. 9. Мы собираемся смотреть телевизор. 10. Я собираюсь поговорить с другом.

## ***BILIB OLING!***

Navoiy viloyati eng yosh viloyat bo'lib, respublikamizning markaziy qismida, Zarafshon daryosi havzasida joylashgan. Viloyatning hududi 110 ming 800 kv.km. Navoiy viloyatining tarkibiga 8 ta qishloq tumani va 6 ta shahar kiradi. Viloyatning markazi - Navoiy shahri.



### **Adabiy o`qish**

#### ***YAXSHILIK QILSANG, YAXSHILIK QAYTADI*** **(rivoyat)**

Mansab, boylik bularning barchasi o'tkinchi narsalardir. Qaysi bir ko'ngli shikastga yaxshilik qilsangiz, o'sha sizni umrbod eslab yuradi. Yomonlik esa yomonlik bilan eslanadi.

Bir odam ko'chadan o'tib ketayotib, keksa kishining yo'lda qoqilib ketganini ko'ribdi. Unga hech kim e'tibor bermayotgan ekan. Shunda haligi rahmdil odam darrov o'sha qariyaga yordam beribdi. Uni uyigacha kuzatib qo'yibdi. Bu holatni ko'rib turganlar, bu qariya umr bo'yi birovga yaxshilik qilmagan, hatto, ota-onaga ham deyishib, qariyaga yordam bergan kishiga tanbeh berishibdi. Shunda rahmdil kishi:"Men buni bilardim, biroq otam qo'lingdan kelsa, mening dushmanimga ham yaxshilik qil" deganlar debdi.

Qariya esa bu insonning yaxshiligini ko'rib:"Men umr bo'yi yaxshilikni darig` tutgandim, jumladan, otangga ham yomonlikni ravo ko'rgandim. Sen esa menga yordam berding. Shuncha yil yashab yomonlik yaxshilik bilan qaytishini

endi ko`rib turishim. Menga hech kim yordam bermagandi, sen esa meni uyimgacha kuzatib qo`yding. Bo`lmasa menga biror kor-hol bo`lishi aniq edi. Sog`ligim joyida emas. Meni o`limdan saqlab qolding. Buning uchun sendan minnatdorman”, -debdi. Ana shunday qilib u umrini behuda o`tkazganidan afsuslanibdi va bor bisotini yigitga qoldiribdi.

Bu bir rivoyat bo`lsa-da, buning zamirida hayotiy haqiqat bor. Siz ana shu yaxshilik tushunchalarini izohlang. Hayotda kimdan qanday yaxshilik ko`rgansiz, kimga qanday yaxshilik qilgansiz?



*Topshiriq:* Rivoyatdan olgan xulosangizni yozma bayon eting.

## **12-mavzu: BAJARUVCHISI ANIQ VA NOANIQ HARAKATNI IFODALASH**

***(Выражение определённого и неопределённого субъекта действия-состояния)***



### **Grammatika**

Harakatning bajaruvchisi aniq yoki noaniq bo`lishi, shuningdek, harakat birgalikda bajarilishi yoki boshqalarga bajartirilishi mumkin. Bu fe`l nisbatlari orqali ifodalanadi. Fe`l nisbatlari harakatning subyektini bilan obyektini orasidagi munosabatni bildiradi. O`zbek tilida 5 ta nisbat bor.

**Aniq nisbat** obyektini va subyektini aniq bo`lgan harakatni ifodalaydi. Bunda fe`l hech qanday qo`shimcha olmaydi. Masalan: *Talabalar imtihon topshirdilar.*

**Birgalik nisbati** harakatning birdan ortiq subyekt tomonidan birgalikda bajarilishini bildiradi va fe`l negiziga **-sh(-ish)** qo`shimchasini qo`shish orqali hosil qilinadi: *Talabalar o`zaro suhbatlashishdi* (suhbatlashmoq fe`lidan hosil qilingan). O`zbek tilida o`zlik va majhul nisbat shakllari bajaruvchisi noaniq bo`lgan harakatni ifodalaydi.

**O`zlik nisbat** subyektning o`ziga qaytgan harakat-holatni bildiradi, ya`ni bunda harakatning obyektini ham, subyektini ham bitta bo`ladi, asosan **-n(-in)**, shuningdek, **-l(-il)** qo`shimchalarini fe`l o`zak-negiziga qo`shish orqali hosil qilinadi. Masalan:

*Talabalar yuvindilar. (Talabalar o`zini-o`zi yuvdi.)*

**Majhul nisbat** subyektini-bajaruvchisi noma`lum bo`lgan harakatni bildiradi va fe`l negiziga **-l(-il)**, ba`zan **-n(-in)** qo`shimchasini qo`shish orqali hosil qilinadi. Masalan:

*Xat yozildi. Berilgan topshiriq bajarildi.*

Bu gapda grammatik jihatdan xat so`zi ega, biroq u aslida to`ldiruvchi, xatni yozgan shaxs esa noma`lum.

**109-mashq.** Quyidagi fe`llardan nisbat shakllarini hosil qiling va ular ishtirokida gaplar tuzing.



Bermoq, bajarmoq, kurashmoq, sug`ormoq, kulmoq, jo`namoq, shakllanmoq, yaratmoq, ishonmoq, suyanmoq, hayratlanmoq, kechmoq, bunyod etmoq, rioya etmoq, qaror qilmoq, ahd qilmoq, jalb etmoq, ont ichmoq

**110-mashq.** Nuqtalar o`rniga nisbat qo`shimchalaridan mosini qo`yib, gaplarni ko`chiring, imlosiga e`tibor bering.

1. Dunyoda oqilona so`z va yaxshi nomdan boshqasi unut...adi.
2. Tarbiyasiz odam jonsiz jasadga o`xsha...di.
3. Bilim bilan saodat yo`li och...di.
4. Tashqarida shamol kucha...di.
5. Ko`kda miltillagan yulduzlar ko`r...di.
6. Qandaydir ovoz eshit...di.
7. Ilmsizlik kishini tubanlash... adi.
8. To`g`ri bo`l, to`g`ri ish qil, to`g`ri deb nom chiq...
9. Bilimdon talabalar kuch sina...di.
10. Dugonalar uzoq suhbatla...di.

**111-mashq.** Matnni o`qing. Aniqlik va majhullik nisbatidagi fe`llarni topib, farqini ayting.

### ***Talabalar safiga qabul***

O`zDJTuning madaniyat saroyi bayramona bezatilgan. Sahnaga buyuk ajdodlarimiz surati tushirilgan stendlar, “Biz O`zbekistonning kelajagimiz” shiorining turli tillardagi shakli ilingan. Bir ozdan so`ng bu yerda yigit-qizlarni tantanali vaziyatda “Talabalar safiga qabul qilish” marosimi boshlanadi. Bu marosim universitetda har yili o`tkaziladi. Shu tantanada yigit- qizlarga talabalik guvohnomasi topshiriladi. Oliy o`quv yurti talabalaridan biri “Talabalar qasamyodi”ni o`qib eshittiradi.

Sizning oliygohingizda “Talabalikka qabul qilish” bayrami qachon va qanday o`tkaziladi?

Lug`at  
ajdodlarimiz –предки  
bezatmoq –украшать, оформлять  
shior –лозунг  
tantanali vaziyat –торжественная обстановка  
marosim –церемония

**112-mashq.** Matnni o`qing. Aniqlik, majhullik va birgalik nisbatidagi fe`l shakllarining hosil bo`lishini tushuntiring.

O`zbekistonni, undagi moddiy va ma`naviy qadriyatlarni o`zbek xalqi o`z mehnati, aql- idroki bilan yaratgan. Ushbu qadriyatlar tinimsiz xatti-harakat va mehnat bilan, o`tkir aql va bilim bilan bunyod etilgan. O`zbekistonni qadimiy obidalar uyi deb atashadi.

Uning 2000-3000 yillik tarixga ega ko`hna shaharlari, o`z salobati, hashamatli bezaklari bilan barchani lol qoldirgan masjid va madrasalari jahonga

mashhur. Samarqand, Buxoro, Xiva shaharlariga har yili minglab sayyohlar kelishadi. O'zbekistonga kelgan mehmonlar ushbu shaharlarni ko'rmay qaytmaydilar.

**113-mashq.** Nuqtalar o'rniga zarur qo'shimchalarni qo'yib, gaplarni ko'chiring. Fe'llarning nisbati va maylini aniqlang.

Mehmonlar yana uzoq o'tir...di, musiqa va g'azallar tingla...di. Navoiy bu kech forsiyda yozgan g'azallarini o'qidi. Uni yana o'qib bering deb qayta-qayta qista...di. Alisherning kayfiyati yaxshi edi, u murakkab muammolar aytdi. Davrada o'tirganlar muammolarning javobini aytishib, o'zlari ham muammolari bilan javob qildilar. Majlis juda qiziqarli va serfayz o'tdi.

**114-mashq.** Matnni o'zbek tiliga o'giring va so'zlab bering. Nisbat shakllarining har ikki tilda ifodalanishini qiyoslang.

### ***Шедевры Самарканда***

Особую страницу в летопись культуры народов Востока вносят архитектурные памятники Самарканда. До наших дней в Самарканде сохранились редчайшие по своей форме и изумительные по красоте памятники средневекового зодчества. Среди выдающихся многочисленных архитектурных памятников особое восхищение вызывают величественная мечеть Биби-Ханым, искусно отделанный ансамбль Шахи-Зинда и неповторимая по красоте площадь Регистан, состоящая из трех медресе: Улугбек, Шердор, Тилла-Кари. Регистан не только музей архитектуры, но и центральная площадь города. Здесь проводятся смотры национального искусства, выступления прославленных народных ансамблей.



*Savol va topshiriqlar:*

1. O'zbekistonda qanday me'morchilik obidalari bor?
2. O'zbekistonning qaysi shaharlarida bo'lgansiz?
3. O'z shahringiz, undagi me'moriy obidalar haqida hikoya qilib bering.



***Yodda tuting!***

Majlis bayonnomasi va bayonnomadan ko'chirma rasmiy ish qog'ozi bo'lib, unda yig'ilishda ko'rilgan masalalar va ular yuzasidan qabul qilingan qarorlar aks ettiriladi. Bayonnomalar quyidagi qismlardan iborat bo'ladi:

1. Qatnashuvchilar
2. Kun tartibi
3. Eshitildi
4. Qaror qilindi

**115-mashq.** Quyidagi majlis bayonining ko'chirmasini o'qing. Shaxssiz gaplarni topib, kesimi qanday ifodalanishini aniqlang.

*O`zDJTU rus filologiyasi fakulteti 14- guruh talabalarining  
2004-yil 20-noyabr kuni o`tkazgan 4-yig`ilishi qaroridan*

**KO`CHIRMA**

Yig`ilish raisi - guruh sardori B. Aliyev

Kotibi – G. Mavlonova

Qatnashdilar –guruh talabari va guruh rahbari O. Karimova

**KUN TARTIBI:**

1. Davomat va intizom masalasi.

**ESHITILDI:**

1. Guruh sardori B.Aliyev so`zga chiqib, talabalardan Kim Oleg va Petrova Yekaterinalarning muntazam dars qoldirishi tufayli guruhning davomat ko`rsatkichi pasayib ketayotganligi va dekanatdan ogohlantirish berilganligi haqida gapirdi.

2. Guruh rahbari O. Karimova so`zga chiqib, Kim Oleg va Petrova Ekaterinaga qattiq ogohlantirish berish taklifini ilgari surdi. Muhokamaga chiqqan talabalar ham buni tasdiqladilar.

**QAROR QILINDI:**

1. Muntazam dars qoldiruvchi va darslarga kechikib keluvchi Kim Oleg va Petrova Yekaterinaga qattiq ogohlantirish e'lon qilinsin.

Yig`ilish raisi: B. Aliyev

Kotibi: G. Mavlonova



**Adabiy o`qish**

**DONO AYOL**

*(rivoyat)*

Qo`qon xoni shoir va fuzalo Umarxon bilan uning umr yo`ldoshi shoira va oqila Nodirabegim juda inoq, ahil yashar ekanlar. Bir-birlarini qattiq sevishganidan gap-so`z, savol-javobni she`r bilan qilishar ekanlar. Kunlardan bir kun Umarxon kechki bazmi jamshiddan mastligi birmuncha me`yoridan oshgan holatda kelibdilar. Shoir, fuzalo va xonning tunda ichib, sarmast yurishlarini ko`rgan Nodirabegimdek dono malikaga bu ahvol ma`qul tushmabdi.

Shunda shirakayf Umarxonning jahli chiqib:

- Begim, biz bir-birimizni tushunmaydigan ko`rinamiz. Men shunday qarorga keldim, saroydan xohlaganingizni olib, o`zingizga yoqqan, ma'qul bo`lgan, ko`nglingiz xush ko`rgan narsalarni oling-da, tong sahar ota-onangiznikiga jo`nang. Men sizning ra'yingizga qarshi bormasman, hech qanday qarshilik

qilmasman, - debdi. Umarxon shu soʻzlarini aytibdi-da, yotogʻiga kirib, dong qotib uxlab qolibdi.

Nodirabegim Umarxonning aytgan soʻzlaridan qaytmaydigan, bir soʻzligini bilganligidan tunni tongga yetkizguncha gʻam-qaygʻuda iztirob chekibdi. Tong ota boshlagach, nima qilishni bilmay boshi qotibdi. Ketay desa, Umarxon yurtga xon, ulugʻ boshini xam qilib, ikki dunyoda orqasidan borib olib kelmaydi. Ketmasdan, saroyda qolay desa, aytilgan soʻz – otilgan oʻq. Qolaversa, xon amri vojib... Shunday ogʻir sarosima bir holatda malika uzoq oʻylab qolibdi. Keyin oʻtkir farosati-yu, zukko aql-idroki ish berib qolibdi. Nodirabegim darrov qirq kanizakni birma-bir uygʻotibdi. Xonaravaga tulpor otni qoʻstirib, uni nikoh kunlarida yasatilganday yasattiribdi, eng yaqin kishilari yordamida boʻza taʻsirida qattiq uyquda yotgan Umarxonni tashqariga olib chiqib, aravaga solingan joyga yotqizibdi. Soʻngra Andijon qaydasan, deb ota-onalari uylari tomon ravona boʻlibdi.

Yoʻl yarimlab qolganda aravalarning taqir-tuquri, otlarning dupur-dupuri-yu, kishnashlaridan uygʻonib ketgan Umarxon hayron boʻlibdi. Keyin tepasida kulimsirab oʻziga termulib turgan goʻzal Nodirabegimga koʻzi tushibdi. Hayron boʻlib, malikadan soʻrabdi:

- Malikam, bu ne shovqin, bizga yoʻl boʻlsin? Qaysi muzofotdamiz oʻzi?

Xonning savollariga Nodirabegim tabassum bilan:

- Andijonga yaqinlab qoldik, begim. Andak sabr qilsangiz, yetamiz, - debdi.

- Nechuk, ne sababdan Andijonga? Qoʻqon-chi?! – taajjub bilan soʻrabdi Umarxon. Shunda Nodirabegim odob bilan:

- Begim, bir qoshiq qonimdan kechsangiz, aytay. Sabab shulki, kechqurun siz bazmi jamshiddan xafaholroq kelgan ekansiz. Buni men ojizangiz sezmayman. Oramizda biroz tushunmaslik sodir boʻlib, menga: «Saroydagi xohlaganingizni xohlagancha olib, oʻzingizga yoqqan, maʼqul boʻlgan, koʻnglingiz xush koʻrgan narsalarni oling-da, tong-sahar bilan ota-onangiznikiga joʻnang. Men sizning raʼyingizga qarshi bormasman, hech qanday qarshilik qilmasman», dedingiz. Mening esa saroyda... Sizdan boshqa hech qanday boyligim ham, davlatim ham, shon-shavkatim ham yoʻq. Shu boisdan erta tongdan ana shu men uchun har qanday boylikdan ortiqroq, dur-u gavhardan aʼloroq, hayot-mamotim, borligʻim boʻlmish Sizni olib, ota-onangiznikiga, Andijonga ketyapman, debdi.

Umarxon tepasida termulib turib mayin erkalik bilan taʼzim bajo keltirayotgan malikasining donoligi va aql-idrokiga qoyil boʻlib, tan berib:

- Mendan aql qochibdi, begim. Mening ham sizdan boshqa na davlatim va na shon-shuhratim bor. Siz men uchun hamma narsa, meni afv etgaysiz, debdi. Xon shunday deb ot boshini Qoʻqonga burishni aytibdi.



*Savol va topshiriqlar:*

1. Nodirabegim haqida nimalarni bilasiz?
2. U qanday taxalluslar bilan gʻazallar yozgan?
3. Mustaqil oʻqish uchun berilgan qismdan Nodirabegim tarjimai holini topib oʻqing va u haqda soʻzlab bering.

### **13-MAVZU: OʻZGALARGA BAJARTIRILGAN HARAKATNI**

## IFODALASH

### (Выражение действия выполненного другими лицами)

**116-mashq.** Matnni o'qing. Har bir gapdagi fe'llarning nisbatini va ifodalanishini aniqlang.

#### *Mirzo Ulug`bek*

Samarqandda muttasil qirq yil hukmronlik qilgan Ulug`bek zamonida talaygina yangi binolar qad ko`tardi. Ammo bobosi, asosan masjid, maqbaralar qurdirgan bo`lsa, Ulug`bek fan saroylari qurdirish bilan shuhrat topdi. U harbiy shon-shavkat ketidan quvmadi. Hamma narsadan ko`proq uni matematika va astronomiya qiziqtirardi. Bu fanlar sohasida u beqiyos yuksaklikka ko`tarildi, osmon sayyoralari harakatini sharhladi va astronomik jadval yaratib, butun jahonga dong taratdi. O`zi kabi fanga sodiq do`stlari bilan birgalikda osmon sayyoralari kuzatadigan asboblarni yaratdi. Kishilarda ilm-u ma`rifatga muhabbat uyg`otishga intildi. Qo`l ostidagi shaharlarda maktab va madrasalar soldirdi.

#### Lug`at

muttasil –беспрерывно  
hukmronlik qilmoq –властвовать  
qad ko`tarmoq –подниматься  
shuhrat topmoq –прославиться  
shon-shavkat –честь и слава  
beqiyos –несравнимый  
sharhlamoq –толковать  
ma`rifat –просвещение, знание



#### **Grammatika**

*Orttirma nisbat* harakat boshqa bir subyektning ta`siri natijasida sodir etilganligini bildiradi.

Bunda harakatning haqiqiy bajaruvchisi gapda obyekt bo`lib, yordamchi subyekt esa ega vazifasida keladi. Masalan:

*O`qituvchi talabalarga diktant yozdirdi.*

Orttirma nisbat fe'llarning o`zak - negiziga **-dir(-tir), -giz(-kiz, -qiz, -g`iz), -gaz(-kaz, -qaz, -g`az), -ir(-iz), -sat, -t** qo`shimchalarini qo`shish orqali hosil qilinadi. Masalan: *keltirmoq, turg`izmoq, kiygizmoq, tutqizmoq, ketkizmoq, ko`rgazmoq, o`tqazmoq, yurg`azmoq, ichirmoq, ko`rsatmoq, uxlatmoq* kabilar.

*Eslatma:* **-giz, -gaz, -g`az** qo`shimchalari jarangli tovushlardan, **-tir, -kiz, -qiz, kaz, -qaz** qo`shimchalari esa jarangsiz tovushlardan keyin qo`shilib keladi.

**117-mashq.** Gaplarni o'qing va tarjima qiling. Farqini ayting.

Bola to`shakka yotdi. - Bolani to`shakka yot**qiz**di.

O`quvchi qoidani yozdi. - O`qituvchi o`quvchilarga qoidani yoz**dirdi**.

Xatni yubordim. - Xatni yubort**tirdim**.

Qizim paltosini kiydi.- Qizim tez kiyindi.  
Biz sizni ikki soat kutdik. - Siz bizni ikki soat kuttirdingiz.  
Bola uxladi. - Bolani uxlatdim.  
Kichkina bola hovlida o‘ynadi. - Kichkina bolani hovlida o‘ynatdim.  
Onam xatni ko‘rdi. - Onamga xatni ko‘rsatdim.  
Kasal dori ichdi. - Kasalga dori ichirdim.

**118-mashq.** Maqollarni o‘qing. O‘rttirma nisbatdagi fe‘llarni toping, yasalishini tushuntiring. Maqollarning ma‘nosini izohlang.

1. Aql va mehnat insonni o‘stirib, balog‘atga yetkazadi.
2. Mehnat – tanga quvvat, nomga shuhrat keltiradi.
3. Tirishqoqlik mehnatni yengillashtiradi.
4. Yaxshi so‘z temir darvozalarni ochdirar.
5. Farovonlik istasang, baxtli bo‘lganingda ham yor-do‘stlar orttir.

## ESHITISH MASHQI

Shoir A. Oripovning «Onajon» qo‘shig‘inini diqqat bilan eshiting. She‘r mazmuni, uning muallifi va ijrochisi haqida so‘zlab bering. So‘ngra “Onajonim” mavzusida uy inshosi yozing.

## ONAJON

Ko‘kda yulduz uchsa nogahon,  
Bitdi derlar qaysi bir taqdir,  
Bunday g‘ammi ko‘tarmoq oson,  
Bu ehtimol bizlar haqdadir.  
Ba'zi tunlar ko‘kka tikib ko‘z  
Eslab deyman onamni shu on,  
Ona ketsa, yulduz-ku yulduz,  
Qulab tushsa arziydi osmon.

### Grammatika

*Ma‘lumotnoma* biror shaxs haqida ma‘lumot-axborot beruvchi hujjat bo‘lib, ma‘lum bir idora (mahalla, ishxona, ta‘lim muassasasi) tomonidan beriladi. Bu hujjat turi maxsus qolipga tushirilgan bo‘ladi va quyidagi zaruriy qismlardan tashkil topadi.

**119-mashq.** “Ma‘lumotnoma” namunasini o‘qing va unda ishlatiladigan nutqiy qoliplarga e‘tibor bering.

## MA‘LUMOTNOMA

Mahalla fuqarolar yig‘inining  
to‘rtburchak muhri.  
Tuman, shahar va mahallaning  
nomi.  
Ma‘lumotnomaning raqami va  
berilgan sanasi.

Murod Ibrohimovich Nurmuhammadov  
Toshkent shahar Yunusobod tumani  
Olmazor ko‘chasidagi 7-uyda yashaydi.  
Ma‘lumotnoma oliy ta‘lim muassasasiga  
taqdim etish uchun berildi.

“Firdavsiy” nomli mahalla fuqarolar  
yig’ini raisi (imzo)  
Kotibi (imzo)  
(muhr)

A.Boboyev  
M.Samadov

**120-mashq.** Rus tilidagi rasmiy ish qog’ozini o’zbek tiliga o’giring va har ikki tilda qo’llanadigan til vositalarining grammatik shakllarini qiyoslang.

Штамп организации  
№ \_\_\_\_\_  
«\_\_\_» \_\_\_\_\_ г.

#### СПРАВКА

Настоящая справка выдана \_\_\_\_\_ Ф.И.О. о том, что он действительно является членом спортивного клуба «Матонат» Яккасарайского тумана г. Ташкента.

Справка выдана по месту требования.

Директор \_\_\_\_\_ Ф.И.О.  
(подпись)



## Adabiy o`qish

### *XIYONAT* (afsona)

Guldursun bir zamonlar Guliston deb atalgan ekan. Bu joy yer-suvi mo`l, gullab-yashnagan, boy shahar ekan. Shaharni qari bir podshoh so`rar, uning Guldursun nomli go`zal qizi bor ekan. Kunlardan bir kuni shaharning boshiga kulfat tushibdi: sahrodan kelgan bosqinchi qalmiq galalari o`z yo`lida uchragan hamma narsani bosib-yanchib, nihoyat shaharga yaqinlashibdi. Qalmiqlar gullab-yashnagan dala va bog`larni yer bilan yakson etib, so`ng shaharni qamal etibdi. Aholi shaharni mardonavor mudofaa qilibdi, xalq qarshiligini yengishga dushmanning kuchi yetmabdi. Shu tariqa oylar o`tibdi, baxtga qarshi yanada xavfliroq dushman - ochlik bosqinchlarga yordamga kelibdi. Oziq-ovqat jamg`armalari tugab, odamlar ko`chalarda o`la boshlabdi. Saflari siyraklashib qolgan shahar himoyachilari qurollarini qo`llarida zo`rg`a ushlab turar ekanlar. Podshoh shunda o`zining amaldor va lashkarboshilarini maslahatga chaqiribdi. Bularning ichida bir odam topilib, u so`nggi najot chorasini sinab ko`rishni taklif qilibdi. Bu – juda ayyorona reja ekan. Qamaldagi gulistonliklar qolgan bir necha ho`kiz ichidan eng semizini maxfiy yo`l bilan saroyga keltirib, uni podshoh omboridagi oxirgi bug`doy bilan to`ydirishibdi va shahardan tashqariga chiqarib yuborishibdi. Faqat qamaldagilar emas, balki qamal qilganlar ham ochlikdan azob chekishayotgan ekan. Qalmiqlar bir necha oy davomida nimani yeyish mumkin bo`lsa, hammasini yeb bitirgan ekan. Ularning qarorgohida qamaldan voz kechish to`g`risida gap-so`zlar boshlanibdi. Och qalmiqlar ho`kizni tutib olib so`yishibdi, shunda ular ho`kizning oshqozoni sara bug`doyga to`la ekanligini ko`rishib,

sarosimaga tushibdi. «Agar ular molni shunchalik boqsa, g`amlagan oziq-ovqati behisob ekan-da?» – deb baqirishibdi jangngchilar. - Qamal qilishdan foyda yo`q, shaharni olib bo`lmaydi, ochlikdan qirilib ketmasdan jo`nab qolaylik».

Qalmiqlarning lashkarboshilari ham shu fikrga kelishib, qaytishga hozirlik ko`ra boshlashibdi. Biroq podshohning qizi Guldursunning xayoli boshqa narsada ekan. U uzoq oylar davomida qalmiqlarning mard, pahlavon, yosh va xushqomat lashkarboshchisi - qalmiq podshohning o`g`lini devordan kuzatib yurar ekan. Qizning qalbida xalqning dushmanlari yo`lboshchisiga nisbatan cheksiz ehtiros alanga olibdi. Qiz qamaldagilarning hiylasi ish berganini, yuk ortilgan tuyalarning bo`kira boshlagani, qalmiqlarning o`tovlari birin-ketin yo`qolayotganini ko`rib, bir necha soatdan keyin ularning bu yerda qolmasligiga, ular bilan birga go`zal shahzoda ham abadiy ketishiga ko`zi yetgach, inson nomiga nomunosib ish tutibdi: o`zining kanizagidan qalmiq bahodiriga xat berib yuboribdi. Xatda qiz yigitga bo`lgan muhabbatini izhor qilib, gulistonliklarning sirini ochib beribdi. "Yana bir kun kut,- deb yozibdi u, - shaharning taslim bo`lishini o`zing ko`rasan».

Qalmiqlar tuyalardan yuklarini tushirishibdi, tunda qarorgohda yana son-sanoqsiz gulxanlar yonibdi.

Shahar talanib yondirilibdi, aholining bir qismi qirib tashlanibdi, qolganlarini esa qul qilib olib ketishibdi. Sotqin Guldursunni shahzoda oldiga keltirishibdi. Shahzoda unga qarab shunday debdi: «Vatani dushmaniga bo`lgan nomunosib ehtirosi tufayli xalqiga va o`z otasiga xiyonat qilgan ekan, menga vafu qilarmidi? Uni yovvoyi otlar dumiga bog`lang, toki bundan keyin hech kimga xiyonat qilolmasin».

Ot dumiga bog`langan Guldursunning tanasi parcha-parcha bo`lib, cho`l-u biyobonlarda qolib ketibdi. Xon qizining qoni to`kilgan bu yer xarobaga aylanib, endi Guliston emas, Guldursun deb atala boshlandi.



*Savol va topshiriqlar:*

1. Xiyonat va sadoqat deganda nimani tushunasiz?
2. Siz o`z vataniga xiyonat qilgan Guldursunga qanday munosabat bildirasiz?
3. Vatan va vatanparvarlik, vatanga sadoqat tushunchalari haqida o`z fikringizni bildiring.

## ***BILIB OLING!***

Qoraqalpog`iston Respublikasi O`zbekistonning shimoli-g`arbida joylashgan. Uning hududi 164 ming 700 kv.km. Qoraqalpog`iston tarkibida 15 ta tuman va 12 ta shahar bo`lib, markazi Nukus shahridir.

Qoraqalpog`istonda Nukus davlat universiteti, Pedagogika instituti, Toshkent oliy ta`lim muassasalarining bir nechta filiallari mavjud. Qoraqalpog`iston Respublikasida ta`lim qoraqalpoq, o`zbek va rus tillarida olib boriladi.

## **IV BO`LIM**



## OBJEKTNI IFODALASH

### 14-mavzu: TO`LDIRUVCHI VA UNING IFODALANISHI (*Выражение дополнения*)



#### Grammatika

Harakat yo`nalgan shaxs yoki predmet – obyekt deb atalib, grammatik jihatdan u to`ldiruvchi yoki hol bo`lishi mumkin. To`ldiruvchi gapning bosh bo`laklaridan keyingi asosiy bo`lak hisoblanadi. To`ldiruvchi har doim kesimga bog`lanadi. Masalan:

*O`qituvchi talabalarga matnni tarjima qildirdi.*

*Biz kutubxonadan kerakli kitoblarni oldik.*

To`ldiruvchi tushum, jo`nalish, o`rin-payt va chiqish kelishiklari qo`shimchalari yoki ko`makchi so`zlarni olib keladi. Ular ba`zan bir-biriga sinonim bo`lib ham qo`llanadi. Qiyoslang:

*mavzuni so`zlab berdi*                      *mavzu haqida so`zlab berdi*

*ukamga oldim*                                      *ukam uchun oldim*

*telefonda gaplashdi*                      *telefon orqali gaplashdi*

Tushum, jo`nalish, o`rin-payt va chiqish kelishiklari faqat kimni?, nimani?, kimga?, nimaga?, kimda?, nimada?, kimdan?, nimadan? so`roqlariga javob bo`lgandagina to`ldiruvchi bo`lib keladi. Masalan:

*Men kimni? ko`rib qoldim. - Men do`stimni ko`rib qoldim.*

*O`qituvchi nimani? tushuntiryapti. - O`qituvchi mavzuni tushuntiryapti.*

*Lola nimani? kimga? berdi. - Lola daftarini o`rtog`iga berdi.*

*Biz kim uchun? sovg`a oldik. - Biz buyimiz uchun sovg`a oldik.*

*Ular nima haqida? so`rashdi? - Ular ob-havo haqida so`rashdi?*

**121-mashq.** Savollar o`rniga obyektни ifodalovchi so`zlarni qo`yib, gaplarni ko`chiring.

1. Odamning yuzi (nimadan?) issiq. 2. Fakultetimiz dekani (kimlarni?) tabrikladi. 3. Olimjon so`rining atrofidagi xilma-xil (nimalardan?) chiroyli (nimani?) yasadi. 4. (Kim bilan?) (nima to`g`risida?) so`zlashdik. 5. Men kecha ko`chada (kimni?) ko`rdim, u (kimga?) salom aytib yubordi. 6. O`qituvchimiz (kimdan?) kelishiklarning (nimalarini?) so`radi. 7. Qushlar juda foydali, chunki ular zararli (nimalarni?) yeydilar. 8. Biz (nimaga?) tayyorlanish uchun (kimmikiga?) yig`ildik.

**122-mashq.** O`qing. Matndan obyektни ifodalovchi so`zlarni topib, ifodalanishi va grammatik vositalarini ko`rsating. Matndagi fikrni davom ettiring.

Inson o`zining odobi, ilmi bilan yoqimli bo`lib, mehnati bilan sharaflanadi, hurmat ko`radi. Inson aslida yaxshili-gu savob ishga, ezgulikka, halollikka tashna bo`lib yashaydi, o`zgalardan ko`radigan mehr-oqibatga halol mehnati tufayli erishadi ... .

**123-mashq.** Matnni yana bir bor diqqat bilan o`qing. Ushbu fe'llarga mos savollar va javoblar qo`yib, obyektli birikmalar tuzing va daftaringizga yozing.

Hurmat ko`radi. Erishadi. Sharaflanadi.

**124-mashq.** Gaplarni o`qing. Ajratib ko`rsatilgan so`zlarga savol qo`ying va qaysi so`z turkumi bilan ifodalanayotganini hamda gapdagi vazifasini aniqlang.

*Namuna:* Qarindoshingda qayg`u bo`lmasin. (Kimda? to`ldiruvchi ot bilan ifodalangan )  
Yaxshidan ot qolar, yomondan dod. (Kimdan? to`ldiruvchi sifat bilan ifodalangan)

1. Beshni o`nga qo`shsak, o`n besh. 2. O`zingda ayb ko`p. O`zingda bo`lsa, kuningga yarar. 3. O`zingni er bilsang, o`zgani sher bil. 4. Bo`linganni bo`ri yer. 5. Ko`pdan quyon qochib qutilmas. 6. Qish faslini kutadi dalalar, maydonlar. 7. Og`zi bo`shga ishonib bo`lmaydi. 8. Odam po`latdan qattiq, guldand nozik. 9. Orzuga ayb yo`q.

**125-mashq.** Matnni o`zbek tiliga o`giring. Obyektli birikmalarning o`zbek va rus tillarida ifodalanishini qiyoslang.

Мать мужает вместе с детьми. Вырастают дети и выбирают себе дороги, но дети никогда не идут по проторенным дорогам отцов, а продолжают их или ищут каждый свою дорогу в жизни. Она остаётся одна перекрёстке, откуда расходятся пути её детей. Для материнского сердца каждый из её детей всегда остаётся ребёнком, даже если у этого ребёнка есть уже свои дети и блестит седина на висках. Каждая мать всегда найдёт для своих детей добрые слова поддержки в трудную минуту и всегда будет радоваться от всего сердца их успехам в жизни.

Поэтому мать – это самый близкий и дорогой человек для каждого из нас.



**Yodda tuting!**

Jo`nalish kelishigi qo`shimchasi **k** harfi bilan tugagan so`zlarda **-ka** shaklida, **q** harfi bilan tugagan so`zlarda esa **-qa** shaklida talaffuz qilinadi va shunday yoziladi. O`rin-payt va chiqish kelishigi qo`shimchalari esa **-ta**, **-tan** deb talaffuz qilinsada, imlo qoidalariga asosan, **-da**, **-dan** shaklida yoziladi.

Aytilishi

elakka

o`rtoqqa

ishka

o`tta

mehnattan

Yozilishi

elakka

o`rtoqqa

ishga

o`tda

mehnatdan

**126-mashq.** Ona haqidagi ushbu hikmatli so`zlarni o`qing, mazmunini ona tilingizda tushuntiring. Obyektli birikmalarni toping.

Onangdan xabar ol, bo`lsang hamki yiroqda,  
Ko`zlari termulib qiynalmasin firoqda.

Xam qilmaylik onalarning boshini,  
Dushmanlar ko`rmasin ko`zda yoshini.  
Farzandlar kamolini o`ylyaydi ona,  
Hurmat bilan biz bo`laylik parvona.  
Nozik bo`lar ona qalbi guldan ham  
O`yلامasdan bermaylik unga alam.  
Onalarni ko`tarsak arzigay boshga,  
Yomon farzandning boshi tegadi toshga.  
Zinhor yoshlatmang onaning ko`zin,  
Eshitmoqqa zor bo`lasan keyin birgina so`zin.  
Sharaf tojini izlama,  
Onang rizoligini izla.

## ESHITISH MASHQI

Matni diqqat bilan eshiting. Tayanch so`zlarni yozib boring. So`ngra guruhlariga bo`lingan holda o`zaro bahs-munozara tashkil qiling.

Onasini behurmat qilgan odam qo`shni kampirni yaxshi ko`raman, desa, ishonmayman. O`z xalqining tilini, madaniyatini, tarixini hurmat qilmagan odam boshqa xalqlarning tilini, madaniyatini, tarixini hurmat qilaman, desa ishonmayman. Bunaqa odamdan lo`ttiboz chiqishi mumkin, ammo hech qachon haqiqiy inson chiqmaydi.

(O`tkir Hoshimov)



**Yodda tuting!**

*Bildirgi* yoki *bildirishnoma* xabar berish to`g`risida yoziladigan rasmiy ish qog`ozi bo`lib, eng qadimiy hujjat namunalaridan biridir. XI asrda turk tilshunos olimi Mahmud Koshg`ariyning «Devonu lug`at-it turk» asarida u «Bildirgi» nomi bilan qayd qilib o`tilgan. Ushbu hujjat ta`tilidan qaytish, ishga tushish kabi holatlarda yoziladi.

**127-mashq.** Nuqtalar o`rniga ma`lumot uchun berilgan so`zlardan mosini qo`yib, «Bildirgi» namunasini o`qing. Ushbu rasmiy ish qog`ozining zaruriy qismlari va ularda ishlatiladigan nutqiy konstruksiyalarni bilib oling. Almashtirib qo`llanishi mumkin bo`lgan kelishikli va ko`makchili konstruksiyalarni aniqlang.

**Kimga?  
Kimdan?**

## Bildirigi

Men ... ta`tilidan qaytib keldim va (sana) dan ... kirishganligimni ma`lum qilaman.

Nuqtalar o`rniga: ishga tushganligimni, xizmat vazifamni bajarishga, o`quv ta'tilidan qaytganligimni, xizmat safaridan qaytganligimni.

## Adabiy o`qish

**ONAGA MEHR**

*To`lqin*

Iyun oylari edi. Kun issiq. Hamma o`zini soya-salqin joyga uradi. Men ham ishdan qaytar ekaman, Kaykovus suvi bo`yidagi otaxonlar choyxonasida bir choynak ko`k choy ichib ketay deb, so`lim va salqin xiyobonga yo`l oldim. Kech bo`lib qolgan bo`lsa-da, issiq hali-beri qaytadiganga o`xshamasdi. Bir choynak ko`k choyni ko`tarib, chekkadagi so`riga qarab yurdim. Muzdek havodan to`yib-to`yib simirib, choynakdagi choyni uch bor qaytarib qo`ydim. Hali bir piyola choy ichmagan ham edimki, besh-olti qadam narida bir yigit onasini qo`lidan tutib kelayotganiga ko`zim tushib qoldi. Yigit kun issiq bo`lsa-da, yangi oqish kostum kiygan edi. Nazarimda u tuzukroq joyda ishlasa kerak, o`zini sipo tutardi. Ona-bola gapini chala-chulpa eshitib, ularga tikilib qoldim.

-Yuravering, onajon! Hu, chekkadagi so`rida o`tirib, choy ichamiz! – dedi yigit.

-Yo`q, bolajonginam! Sen choyingni ichib chiqaver, men bir chekkada o`tirib, kutib turaman! – javob berdi ona to`xtab, yerga cho`qqayib o`tirarkan.

Yigit gangib qoldi. Choyxonaga kirib choy ichishni istamagan onasini har qancha intilmasin, ko`ndirishga ko`zi yetmadi, shekilli, yangi kostumini shart yechdi-da, suvsizlikdan sarg`ayib ketgan yo`lka chetidagi maysa ustiga to`shadi. Ona esa:

-Voy nima qilyapsan? Qo`y, unday qilma! – deganiga qaramay, yigit onasini yerga to`shalgan kostumiga majburan o`tqazib qo`ydi.

-Men hozir choy olib kelaman. Siz mana shu yerda o`tirib, dam olib turing. Yigit tez-tez yurib choyxona ichiga kirib ketdi. Bu paytda ona kostum ustidan turdi, uni avaylab qo`liga oldi, changlarini qoqdi-da, qovjiroq o`t ustiga dastro`molchasini yozib o`tirdi. O`g`lining kostumini esa ulkan bir boylik kabi tizzasiga avaylab qo`ydi.

Patnisda qand-qurs, issiq non va ikki choynak choy ko`tarib chiqqan yigit onasining qilgan ishini ko`rdi-da, indamay qo`ya qoldi.

Men hayrat va hayajon bilan ularga boqib, ko`k choyni ho`plardim. Birgina ona va bolaning ulkan quyoshday mehri meni batamom sehrlab qo`ygandi. Yigit onasi uchun hozir butun dunyo boyliklarini ham to`kib tashlashga tayyor edi...



*Savol va topshiriqlar:*

1. Sharq xalqlarida ota, ona va farzand o`rtasidagi munosabat qanday?
2. “Jannat onalar oyog`i ostidadur” hadisining ma`nosini tushuntirib bering.
3. Siz onangizga o`z hurmatingizni qanday bildirasiz?

**15-mavzu: TO`LDIRUVCHINING TURLARI  
VA ULARNING IFODALANISHI**



## Grammatika

O`zbek tilida to`ldiruvchilar 2 xil bo`ladi: vositasiz va vositali to`ldiruvchilar.

Vositasiz to`ldiruvchilar harakatning obyektga to`g`ridan-to`g`ri, bevosita, to`liq o`rganini bildiradi va tushum kelishigidagi so`zlar bilan ifodalanadi. Masalan: *choy ichmoq, olmani termoq.*

Vositali to`ldiruvchilar harakatning obyektga biror vosita yordamida va qisman o`rganini bildiradi. Bunday to`ldiruvchilar o`rin kelishiklari qo`shimchalari va ko`makchilar bilan keladi. Masalan: *Choyni qand bilan ichmoq, Olmani savatga joylamoq* kabi.

Vositasiz to`ldiruvchilar belgili va belgisiz qo`llanishi mumkin. Obyekt konkret shaxs va predmetni ko`rsatsa, ya`ni shaxs ko`rsatkichi, aniqlovchisi bo`lganda, olmosh yoki atoqli ot bilan ifodalanganda to`ldiruvchi, albatta, tushum kelishigi qo`shimchasini olib keladi. Masalan:

*Uyga berilgan vazifani bajardik.*

*Hamid o`z she`rini o`qib berdi.*

Obyekt umumiylikni bildirganda, tushum kelishigi qo`shimchasisiz qo`llanishi mumkin. Masalan:

*Biz o`zbek tili darsida mashqlar yozdik va she`r o`qidik.*

### ***Ushbu grammatik shakllarni eslang va yodda tuting!***

<i>To`ldiruvchining turlari</i>	<i>So`roqlari</i>	<i>Ifodalanishi</i>
<b>Vositasiz to`ldiruvchi</b>	Kimni? Nimani?	- ni (tushum kelishigi) - in (eskirgan shakl)
<b>Vositali to`ldiruvchi</b>	Kimga? Nimaga? Kimda? Nimada? Kimdan? Nimadan? Kim bilan? Nima bilan? Kim haqida? Nima to`g`risida? Kim uchun? Nima uchun?	jo`nalish kelishigidagi so`zlar o`rin-payt kelishigidagi so`zlar chiqish kelishigidagi so`zlar ko`makchilar vositasida

**128-mashq.** Nuqtalar o`rniga zarur kelishik qo`shimchalari yoki ko`makchilarni qo`yib matnni ko`chiring.

### ***Yosh tabiatshunoslar***

Men yosh tabiatshunoslar to`garagi... qatnashaman. Yakshanba kuni o`rtoqlarim ... to`garakka bordim. To`garak rahbari bu mashg`ulot... atirgullarning navlari ... suhbat o`tkazdi. Men gullar... sevaman. Hovlimizga har xil gullar... ekkanman. Ular... qanday parvarishlash... o`qituvchimiz... so`rab turaman. Biz bu to`garak... daraxtlar va gullar... ekish, parvarishlash...

o`rganamiz. O`qituvchimiz yer... mehr qo`yish to`g`risida gapirib, biz... tabiat... asrash... o`rgatadilar. Tabiat..., Vatanimiz... asrash har birimiz... burchimizdir.

**129-mashq.** Quyidagi berilgan maqollarni mazmunan tugallang va to`ldiruvchining qanday ifodalanayotganini izohlang.

1. O`zingni er bilsang, ... .
2. Har yerni qilma orzu, ... .
3. Sog`lom tanda, ... .
4. Sog`liq qadrini ... .
5. Tabib tabib emas, ... .
6. Yahshi odam yurt tuzar, ... .

**130-mashq.** Matni o`qing va vositasiz to`ldiruvchilarning belgisi-belgisiz qo`llanish sababini izohlang.

### ***Farosat va farosatsizlik***

Farosatli va farosatsizlikni har qadamda uchratish mumkin. Suhbatda ham, ko`cha-ko`yda yurganda ham, kattalar bilan muomalada ham, o`qishga, ishga munosabatda ham, kiyinish, yurish-turishda ham. Farosatlilik kishilarda hurmat, mehr, iliqlik, yaxshi kayfiyat, ishonch, e`tiqod, ixlos kabi tuyg`ular uyg`otsa, farosatsizlik, befahmlilik uning aksidir. U kishiga nisbatan nafrat, g`azab, gumon, shubha paydo qiladi.

#### Lug`at

farosatli –смышлёный  
iliqlik –сердечность, теплота  
kayfiyat –настроение, самочувствие  
ishonch –вера  
e`tiqod –вера, убеждение  
ixlos –преданность, искреннее чувство  
tuyg`u –чувство  
befahmlilik –несообразительность  
nafrat –ненависть  
g`azab –гнев  
gumon –сомнение  
shubha –подозрение



**Yodda tuting!**

Kelishikli va ko`makchili birikmalar o`zaro sinonim bo`lib qo`llanishi mumkin. Ushbu misollarni qiyoslang:

#### **Kelishikli birikmalar**

Ukamga oldim  
Telefonda so`zlashdim  
Imtihonni gaplashdik

#### **Ko`makchili birikmalar**

Ukam uchun oldim  
Telefon orqali so`zlashdim  
Imtihon haqida gaplashdik

**131-mashq.** O`zaro sinonim bo`lib kela oladigan ushbu kelishikli va ko`makchili nutqiy tuzilmalarni eslab qoling va rus tilidagi shakldoshiga qiyoslang.



**134-mashq.** Berilgan qo'shma gaplarni sodda gapga yoki sodda gaplarni qo'shma gaplarga aylantirib ko'chiring. Ifodalanish shakllarini izohlang.

1. Biz hayron qoldik. Siz topshiriqni bajarmadingiz. 2. O'qituvchi xursand bo'ldi. Uning o'quvchilari topshiriqni muvaffaqiyatli bajarishdi. 3. Onam so'radi. Men tennisga boraman. 4. Biz ishonamiz. Orzuyimiz ushaladi. 5. O'qituvchi talab qiladi. Men o'zbek tilida erkin gapiraman. 6. Bizning guruhimiz erishadi. Bizga dam olish oromgohiga yo'llanmani berishadi.

**135-mashq.** Berilgan gaplarni o'zbek tiliga o'giring. Rus tilidagi qo'shma gaplarni o'zbek tilidagi qo'shma gaplarga qiyoslab, ifodalanishini izohlang.

1. Уместно будет напомнить, что язык создается народом. 2. Не читайте, что попало, а со строгим выбором. Воспитывайте свой вкус и мышление. 3. Он знает, что мы добьемся победы. 4. Он говорил о том, что считал наиболее важным. 5. Чего в другом не любишь, того и сам не делай. 6. О том кукушка и кукует, что своего гнезда нет. 7. Мы так и не поняли, откуда слышны такие приятные звуки.

**136-mashq.** Matnni o'zbek tiliga o'giring. Har ikki tildagi obyektli birikmalarning ifodalanishini qiyoslab ko'ring.

### ***Красная книга***

Международную красную книгу предложил создать английский учёный Питер Скотт, много сделавший для охраны природы земли. А потом во многих странах были созданы свои такие книги.

Но нужны ли такие книги в каждой стране? Ведь есть же международная Красная книга. Дело в том, что какиенибудь животные или растения в одной стране могут быть обычными, а в другой – редкими. В международной Красной книге их не будет. Но в стране, где такие животные или растения редкие, они могут исчезнуть совсем. Поэтому их в этой стране надо беречь и охранять. Кроме того, национальные Красные книги дают материал для международной Красной книги.



### **Adabiy o'qish**

#### **AQLLI BOG`BON**

*(rivoyat)*

Bir bog`bonning uch o`g`li bor ekan. Lekin bolalar dangasa va ishyoqmas bo`lib o`sgan ekanlar. Otadan ularga meros qoladigan tanga-tillolar yo`q ekan. Bu ketishda esa ularning ko`p o`tmay xor-zor bo`lishi aniq edi. Ota umri tugayotganini bilib, farzandlari taqdiridan tashvishga tushadi. O`ylab-o`ylab shunday ish tutadi. Uchala o`g`lini yoniga chaqiradi. “O`g`lonlarim, - deydi u, - mening ajalim yetganga o`xshaydi. Ko`zim ochiq ekan, vasiyatimni sizlarga aytib ketay. Mehnat-u mashaqqat bilan bir ko`za oltin yig`ganman. Uni mana shu bog`ga, toklardan birining tagiga ko`mganman. U sizlarniki. Biroq bu ishga ko`p yil bo`ldi. Harchand



urinsam ham, ko`za ko`milgan joyni xotirlay olmadim. Uni o`zlaringiz izlab topinglar va o`zaro bo`lishib olinglar”. Ko`p o`tmay chol jon beribdi. Bir ko`za tilla daragini eshitgan uch ishyoqmas uni izlashga tushib ketadilar. Bog`ning hamma yerini kavlab chiqadilar. Sirli ko`za chiqmaydi. Yana erinmasdan kavlashga tushadilar. Kutilgan natija esa hamon yo`q. Shu taxlit bog` ichi bir necha marta ag`dar-to`ntar qilinadi. Yerlar qazilaverib, tuproqlari kulga aylanib ketadi hamki, oltinli ko`za topilmaydi. Bu orada uzumzordagi toklarning eng chuqur ildizlarigacha ochib ko`miladi va bog`da o`sha yili shunday hosil bitadiki, undan bir necha ko`za to`ldirgulik oltin oladilar, uch dangasa ota gaplarining asl ma'nosini – oltin mehnatda ekanligini tushunib yetadilar.



*Topshiriqlarni bajaring:*

1. Matnni diqqat bilan o`qing va asosiy fikrni aniqlang.
2. Matndan harakat-holatni bildiruvchi so`zlarni topib, yasalishi va tuzilishini aniqlang.

### ***BILIB OLING!***

Sirdaryo viloyati mamlakatimizning sharqida joylashgan. Ushbu viloyat 1963-yil 16-fevralda tashkil etilgan bo`lib, hududi 5,3 kv.km. ga yaqin, aholisi 426 ming kishi, Sirdaryoda 70 dan ortiq millat vakillari yashaydi. Ma`muriy jihatdan 8 ta tuman, 6 ta shahar va shaharchalarga bo`linadi. Markazi – Guliston shahri. Hududining asosiy qismi Mirzacho`l dashtidan iborat. Qo`riq yerlarni o`zlashtirish natijasida juda katta paxta maydonlari barpo etilgan va paxtachilik, pillachilik, g`allachilik rivojlangan.

### ***V BO`LIM*** ***BELGINI IFODALASH***

***16-mavzu: BELGINI SIFATLAB IFODALASH***  
***(Выражение качества признака)***

## Grammatik

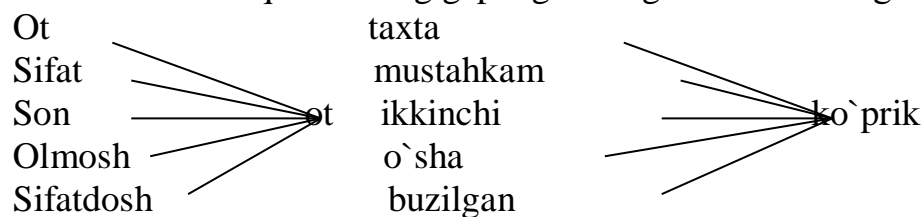
### a

O`zbek tilida belgini ifodalovchi gap bo`lagi aniqlovchi deb ataladi. Aniqlovchi predmetning rang-tusi, mazasi, hajmi, miqdor-darajasi, kim yoki nimaga qarashlilikini ifodalaydi. Aniqlovchi odatda otga bog`lanadi va hamisha o`zi aniqlayotgan so`zdan oldin keladi va *Qanday? Qanaqa? Qaysi? Kimning? Nimaning? Qancha? Nechanchi?* so`roqlariga javob beradi. Masalan:

*Mohira bog`dagi gullardan chiroyli gulchambar yasadi.*

*Bizning guruhimizda o`n to`rtta talaba o`qiydi.*

Aniqlovchilar ot, sifat, son, olmosh, sifatdosh kabi so`zlar bilan ifodalanadi. Aniqlovchining gapdagi o`rniga e`tibor bering.



**137-mashq.** Matni o`qing. Ajratib ko`rsatilgan sifatlovchi-aniqlovchilarni o`zi bog`langan so`z bilan ko`chirib yozing. Ularni rus tiliga o`girib, har ikki tildagi bog`lanishini qiyoslang. Ko`chma ma`nodagi so`zlarning ma`nolarini izohlang.

## Bahor

**Erta** bahorning **serzavq** kunlari. **Yam-yashil** adirlardagi giyohlardan taralgan **xushbo`y** hidlar dimoqqa uriladi. Oftob charaqlaydi. **Ko`m-ko`k** osmon shishadek tiniq. O`riklarning **katta-kichik** novdalarida **och pushti** marjon. Ariq bo`ylaridan yalpizlarning **xushbo`y** hidi anqiydi. **Baland-baland** devorlar tagida qumursqalar o`rmaydi. Zarqishloqning **katta-kichik** ko`chalarida, **serdaraxt** bog`larida ko`klam namoyishi kezadi. Qishloq o`rtasidagi **eng baland azamat** chinorning **och yashil** kurtaklari orasida **savatdek** uya. Unda laylak bir oyoqlab turgancha tek qotgan. Kun peshindan oqqan. Hali barg yozmay bezrayib turgan **ikki tup kattagina** sada tagidagi **naqshli** choyxonada **turli-tuman** odamlar ko`p.

### Lug`at

serzavq –приятный, усладительный

adir –холм

novda -ветка

yalpiz –мята

bezraymoq –остолбенеть

**Grammatik**  
**a**

Predmet belgisi turlicha bo'lishi mumkin, shunga ko'ra aniqlovchilar 3 xil bo'ladi: sifatlovchi-aniqlovchilar, qaratqich-aniqlovchilar va izohlovchi-aniqlovchilar.

**Sifatlovchi-aniqlovchilar** narsa-buyumning sifati, xususiyati, rang-tusi, hajmi va miqdorini bildiradi va sifat, son, olmosh, ravish, ot, sifatdosh, undov, taqlid so'zlar bilan, shuningdek, so'z birikmasi orqali ifodalanadi. Masalan:

*Aziz asrimizning aziz onlari,*

*Aziz odamlardan so'raydi qadrin. (G'.G`ulom)*

Sifatlovchi-aniqlovchilar o'zi aniqlayotgan so'z bilan hech qanday qo'shimchalarsiz, bitishuv yo'li bilan bog'lanadi. Qiyoslang:

O'zbek tilida

*aziz odamlar*

*aziz odamga*

Rus tilida

*дорогие люди*

*дорогому человеку*

Sifatlovchi-aniqlovchili birikmada sifatlovchilar, albatta, sifatlanmishdan oldin keladi va uning gapdagi o'rni qat'iy bo'ladi. Agar gap tartibi o'zgarsa, bunday so'z birikmalari gapga aylanadi. Qiyoslang:

tiniq suv

uzilgan gul

birinchi guruh

Suv – tiniq.

Gul uzilgan.

Guruh – birinchi.

Bular - so'z birikmasi.

Bular – gap.

### ***Sifatlovchi-aniqlovchilarning ifodalanishini yodda tuting!***

Ot bilan:

*Men singlimga tilla soat sovg'a qildim.*

Sifat bilan:

*Bilimsiz va hunarsiz kishi hayotda o'z o'rnini topolmaydi.*

Son bilan:

*Bir yigitga qirx hunar ham oz.*

Olmosh bilan:

*Barcha fuqarolar o'z burchlarini bajarishlari kerak.*

Ravish bilan:

*Uzoq-yaqin yerlardan odamlar yig'ila boshladi.*

Sifatdosh bilan:

*Oqar suvlar ko'lmak suvlardan toza bo'ladi.*

Taqlid so'zlar bilan:

*Ko'chadan otlarning dupur-dupur tovushlari eshitildi.*

Modal so'z bilan:

*Zarur ishlarimizni bitirdik.*

Birikma orqali:

*Kelajakka intilgan inson, albatta, o'z maqsadiga erishadi.*

**138-mashq.** Nuqtalar o'rniga ma'lumot uchun berilgan so'zlardan mosini qo'yib, gaplarni ko'chiring.

O'zbekistonning yer osti konlari ... va ... metallarga boy. Respublikamiz oltin, kumush, uran, mis, qo'rg'oshin, ruh singari ... va ... metallar zaxirasi bo'yicha dunyoda ... o'rinlardan birini egallaydi. ... kunda O'zbekiston hududida 30 ta ... koni borligi aniqlangan. ... konlarning ... zaxirasi ..... tonnadan ortiqdir. O'zbekiston oltin ishlab chiqarishning ... hajmi bo'yicha dunyoda ... o'rin egallaydi. Gaz, ko'mir va neft mahsulotlarini eksport qilish bo'yicha ... 10 ta ... davlatlar safidan o'rin olgan.

Ma'lumot uchun: bugungi, yetakchi, qimmatli, umumiy, nodir, jahondagi, oltin, bu, to'rt ming, sakkizinchi, yirik, qimmatbaho.

**139-mashq.** Gaplarni o'qing. Belgi bildiruvchi so'zlarni aniqlab, gapdagi o'rni va vazifasini izohlang.

1. Halol so'z – halol ish, halol osh, halol muomala – baxt-saodatga yo'l ochadi. 2. Odobli va vijdonli odam elning azizi, ko'rar ko'zidir. 3. Shirinso'z qalb qopqoni, husnixat ko'z rohatidir. 4. Chiroyli rad uzoq va'dadan yaxshidir. 5. Boshqalarga shodlik ato etish eng noyob halovatdir. 6. Shirin so'z – jon, achchiq so'z – ilon. 7. Yomonning yaxshisi bo'lguncha, yaxshining yomoni bo'l. 8. Yaxshi qand yedirar, yomon pand. 9. Otdan baland, itdan past.

**140-mashq.** Berilgan so'zlardan avval sifatlovchili so'z birikmalar, so'ngra gaplar tuzib, ikki ustunga joylashtiring.

Kitob, daraxt, kun, havo, imtihon, soat, osmon, ko'ylak, she'r, qalam.

**141-mashq.** Berilgan matndan sifatlovchilarni aniqlang va ifodalanishini tushuntiring. Matn mazmuni va sarlavha bir-biriga mos keladimi? Munosabatingizni bildiring.

## TARIX «XATOSI»

To'qqizinchi asr. Muhammad al-Xorazimiy algebra faniga asos soldi.

O'ninchi asr. Abu Nasr Farobiy Aristotelning «Metafizika» asariga eng mukammal sharh yozib, «ikkinchi ustoz» unvonini oldi.

O'n birinchi asr. Abu Rayhon Beruniy yer bilan oy o'rtasidagi masofani o'lchadi. Ibn Sino meditsina Qomusi – «Tib qonunlari»ni yaratdi.

O'n to'rtinchi asr. Sohibqiron Amir Temur Yevrosiyoning yarmini tasarrufiga oldi. Ahli ilm boshini silab, o'lmas obidalar yaratdi.

O'n beshinchi asr. Ulug'bek 1019 yulduzning harakat jadvalini tuzdi. Alisher Navoiy o'lmas «Xamsa»sini yozdi.

O'n oltinchi asr. «Boburnoma» olamga tarqaldi.

O'n yettinchi asr. Shoh Jahon dunyodagi yetti mo'jizaning biri – «Tojmahal»ni bunyod etdi.

### **Topshiriq:**

**Matn kimning qalamiga mansub va qaysi asardan olingan?**

**142-mashq.** Sifatdoshlarni o'zi bog'langan so'z bilan ko'chiring. Maqol, hikmatli so'zlarning ma'nosini tushuntiring.

1.Ezgulik hech eskirmaydigan libosdir.2.Yolg'on so'zlab yuradigan odamdan rost va'da umid qilma. 3.Qaytib kiradigan eshikni qattiq yopma. 4.Birovga yomonlikni ravo ko'rmaydigan kishi saxovat egasidir. 5.Dunyoda boshqalarga bergan saring, o'zingda ko'payadigan bitta boylik bor. Bu bilimdir. 6.Tilsiz na shaxs, na xalq o'zining fikr- tuyg'ularini boshqalarga yetkaza olmaydi, ayniqsa, kelajak avlodga qoldira olmaydi.

**143-mashq.** Gaplarni o`qing. Otlashgan sifatdoshlarni toping va ifodalanishini tushuntiring.

Yer bezagan kam bo`lmaydi.  
Yerga tushgan- gul bo`lar,  
O`tga tushgan- kul bo`lar.  
Yerini aldagan- och qolar.  
Yerni degan qand yeydi, demagan pand yeydi.  
Yerni siylaganni el siylaydi.  
Yerning qaymog`i mehnat qilganniki.  
O`qigan bilmas, uqqan bilar.  
Saqlaganning yeri bog`,  
Saqlamaganning yuragi dog`.



**Yodda tuting!**

Sonlar o`lchovni bildirgani uchun ko`pincha ayrim numerativ so`zlar bilan ham qo`llanadi. Masalan:  
*Bir tup olma, 2 juft poyabzal, 1 bosh uzum, 10 marta o`qimoq, 20 nafar o`quvchi* kabi.

**144-mashq.** Matndan aniqlovchili birikmalarni ko`chirib yozing, ularning qanday so`z turkumlari bilan ifodalanganligini ko`rsating.

### **Qo`shnilar**

Yon qo`shnilar ikkita bir xil olma ko`chati olib kelishdi. Ikkala qo`shni ham bog`larining eng sara yeridan joy tanlashdi-da, avaylab o`tqazishdi.

Yosh nihollar bo`y tortdi. Uning novdalari qanot yozdi. Biri daraxtni juda avayladi. Tezroq o`ssin deya, tez-tez suv berdi. Qahraton qishda sovuq urmasin deb, novdalarini yaxshilab o`rab qo`ydi. Hatto, chang o`tirmasin deya, daraxtning ko`m-ko`k yaproqlarini yuwardi ham. Uning xayolida olma tezroq gurkirab o`ssa-yu, tezroq odamlarning ko`ziga tashlansa...

Ikkinchi qo`shni esa ko`chatiga har bahorda bir oz qarov berardi. Boshqa paytda qiyo boqmasdi ham. Uning olma daraxti ona yerga chuqur ildiz tortdi. Sovuq qish izg`iriniga chiniqdi. Uch yildayoq hosilga kirdi.

Birinchi olma daraxti esa qayrag`ochday o`sib ketdi. Uch yil ham o`tdi, to`rt yil ham o`tdi, u yer-bu yeridan bir-ikkitata nishona qildi, xolos. Bir yili qish juda qattiq keldi. Egasi qanchalik avaylamasin, sovuq urib ketdi.

Ikkinchi olma daraxti hamon o`shanday. Har bahorda gullaydi. Kuzda novdalaridagi qip-qizil olmalar hammaning havasini keltiradi.

Lug`at

nihol – молодой росток

avaylamoq- беречь

qahraton qish –суровая зима

gurkirab o`smoq –быстро расти

izg`irin – холодный ветер

nishona – первые плоды саженца

**Topshiriq:**

1. Matnni diqqat bilan o`qing.
2. Notanish so`zlarni yozib, ma`nosini aniqlang.
3. Qissadan hissa chiqarib, matnni gapirib bering.

**145-mashq.** Matnni o`qing. Birikmali aniqlovchilarni aniqlab, ifodalanishini tushuntiring va rus tiliga tarjima qiling. Har birini o`zi bog`langan so`z bilan namunadagidek ko`chirib yozing. Bunday aniqlovchilarning har ikki tilda ifodalanishi va imlosini qiyoslang.

### O`zbek tilida

### Rus tilida

Namuna: Atrofi ko`rkam bog`lar bilan o`ralgan Samarqand - .....  
Ulug`vor binolar qad ko`targan Samarqand - .....  
Uzoq mamlakatlardan kelib turgan sayyohlar - .....

Atrofi ko`rkam bog`lar bilan o`ralgan, ulug`vor binolar qad ko`targan Samarqand nihoyatda go`zal va boy edi. Uzoq mamlakatlardan kelib turgan sayyohlar undagi qurilishlar, don-dun va sharobga, anvoyi turli mevalar, parranda, go`sht-yog`ga to`la bozorlar, ajoyib qurol-aslaha, nihoyatda nozik zargarlik buyumlari, shisha va sopol idishlar yasovchi, rang-barang shohi-adraslar to`quvchi mohir hunarmandlar haqida hayratlanib hikoya qilishardi. Och pushti rang mashhur Samarqand kimxobi ko`p mamlakatlarga olib borib sotilardi. Samarqandda ishlangan qog`oz jahonda eng yaxshi qog`oz sanalardi.

Shuningdek, uning rastalaridan ajnabiy mamlakatlardan keltirilgan har xil mollarni xarid qilish mumkin edi. Nimalar topilmas edi deysiz bu yerda! Samarqand go`zal va boy edi.

**146-mashq.** Do`stlik haqidagi ushbu hikmatli so`zlarning mazmunini izohlang.

Yaxshi do`st dengiz qoyasiga o`xshaydi, u har qanday zarba yetganda ham mustahkam turadi.

Sodiq do`st yetti xazinadan ham qimmat, uni avaylash kerak. Chin do`stning ko`ngliga sira ozor berma.

Bevafo do`stdan tayoq yaxshi,  
 Bebahra guldan yantoq.

Vafoli do`st yo`lga solar,  
 Vafosiz do`st paydan olar.

**147-mashq.** Matnni o`zbek tiliga o`giring. Aniqlovchilarning rus va o`zbek tillarida ifodalanishi va gapdagi o`rniga e`tibor qiling.

### *Наврӯз*

Первые приметы весны мы встречаем повсюду. Это и радостный птичий гомон, и первые одуванчики на зеленом ковре земли, и усилившийся рокот техники, вышедшей на хлопковые поля республики.

С незапамятных времен отмечают на Востоке Навруз – праздник наступления весны. Он означает начало нового трудового года и

традиционно празднуется 21-22 марта в день весеннего равноденствия. Навруз –это праздник, пришедший из глубины веков, который веками формировал у людей чувство любви и бережного отношения к родной земле и природе, возрождающий и утверждающий общечеловеческие ценности, укрепление духа взаимного доверия, добрососедства, взаимопомощи. Как встарь, следует забыть в дни празднования Навруза былые обиды и ссоры, раздоры и конфликты.

По старинной традиции нужно навести в доме порядок и чистоту, принять участие в благоустройстве родного города, кишлака, в котором мы живем. Праздник должен войти в каждый дом, озарить сердца людей светом добра и милосердия, любви и счастья.

## **BILIB OLING!**

Andijon viloyati 1941-yil 6-martda tashkil topgan. Maydoni 4,2 kv. km. Aholisi 1993,1 ming kishi. Andijon viloyatida 11 ta shahar, 5 ta shaharcha, 14 ta tuman va 95 ta qishloq bor. Andijon shahri viloyatning ma'muriy, iqtisodiy va madaniy markazi va respublikaning yirik sanoat shaharlaridandir. Hozirgi kunda Andijondagi Asaka "Chevrolet" avtomobil zavodi nafaqat respublikamiz, balki xorijiy mamlakatlarga ham avtomobillar yetkazib bermoqda.

## **Adabiy o`qish**

### ***BOBURNING SHAXSIY FAZILATLARI***

Bobur ismi "sher" ma'nosini anglatib, uning o`zi ham ismi jismiga monand kishi bo`lgan, kelishgan qaddi-qomati va benihoya kuchliligidan tashqari dovyuraklikda, epcillikda, chaqqonlikda oldiga tushadigani topilmagan, unchamuncha qiyinchiliklarni pisand etmagan. U ko`pincha ikki qo`liga og`ir yukni ko`tarib, Agra qal'asi devorlari ustida yugurib mashq qilgan. U yana ajoyib suzuvchi va g`avvos ham bo`lgan, buyuk Gangadan tashqari jamiki yo`lida uchragan hind daryolarini suzib o`tgan. Uning shirali til, ohangdor vazn bilan bitilgan tarjimayi holi - "Boburnoma"ni o`qir ekansiz, muallif badiiy didining naqadar nazokatligi, aql-u zakovati teranligi, bilimi naqadar cheksizligining guvohi bo`lasiz. Bobur tabiatni va bazmi jamshidlarni jonidan yaxshi ko`rgan. Ayniqsa, tog`larni, daryolarni, bog`larni, yaylovlarni ko`rganda, o`z vataniga bo`lgan muhabbati va sog`inchi jo`sh urgan.

*Savol va topshiriqlar:*

1. Siz Zahiriddin Muhammad Bobur haqida yana nimalarni bilasiz?
2. Bobur va boburiylar sulolasi Hindiston va Afg`onistonda barpo etgan bog`-rog`lar, madrasa va saroylar haqida bilganlaringizni so`zlab bering.
3. Bir xil so`roqqa javob bo`ladigan so`zlarni topib, ularning gapdagi vazifasini aniqlang.

## 17-mavzu: QARASHLILIKNI IFODALASH (Выражение относительности)

### Grammatik a

Qarashlilik ma'nosini ifodalash uchun nutqda aniqlovchilarning alohida turidan foydalaniladi. Bunday aniqlovchilar qaratqich-aniqlovchilar deb atalib, ular *Kimning? Nimaning?* so'roqlariga javob bo'ladi va qaratqich kelishigidagi so'zlar bilan ifodalanadi. Aniqlovchining bu turi o'zi bog'langan so'z bilan rus tilidagi kabi shaxs va sonda moslashadi. Qiyoslang:

*mening maktabim*                      *моя школа*  
*bizning maktabimiz*                  *наша школа*

Ammo otning kelishiklar bilan turlanishi aniqlovchiga ta'sir qilmaydi. Aniqlovchining bu turi nutqda belgili va belgisiz holda qo'llanib kelishi mumkin. Qaratqich-aniqlovchilar olmoshlar, atoqli otlar, egalik qo'shimchasini olgan so'zlar bilan ifodalanganda, ya'ni aniq shaxsni bildirganda, albatta, belgili qo'llanadi.

Qaratqich-aniqlovchilar doim egalik qo'shimchasini olgan so'zlarga bog'lanib keladi va o'zi tobe bo'lgan so'z bilan shaxs va sonda moslashadi. Shuning uchun 1 va 2 - shaxsda faqat olmosh bilan ifodalanadi.

	Birlik		Ko'plik	
I	<u>mening</u>	daft <u>arim</u>	<u>bizning</u>	daft <u>arimiz</u>
II	<u>sening</u>	daft <u>aring</u>	<u>sizning</u>	daft <u>aringiz</u>
III	<u>uning</u>		ularning	
	Anvar <u>ning</u>	daft <u>ari</u>	Anvar <u>larning</u>	daft <u>ari</u>

Bunda I va II shaxs birlik shaklida bitta *n* tovushi tushib qoladi. Bunday birikmalarda olmosh tushib qolishi ham mumkin. Masalan: *Mening dafarim – daftarim, sening daftaring – daftaring* kabi.

### **Qaratqich-aniqlovchilarning ifodalanishini yodda tuting!**

- Ot bilan: *Oila jamiyatning asosidir.*  
Otlashgan sifat bilan: *Yaxshining yaxshiligi tegar har yerda, yomonning yomonligi tegar tor yerda.*  
Otlashgan son bilan: *Ikkovining fikri menga ma'qul bo'ldi.*  
Olmosh bilan: *Uning nomi bilan birga bitilgan*  
*Dunyo daftariga o'zbek degan nom.*  
Otlashgan sifatdosh bilan: *Maqtanganning uyiga bor, kerilganning to'yiga.*

**148-mashq.** Ushbu ma'nodosh so'zlar va so'z birikmalarini mashq daftaringizga ko'chiring va qo'llanishiga e'tibor bering.

Bizning qishlog'imiz - bizning qishloq - qishlog'imiz



Bizning oilamiz - bizning oila – oilamiz  
Bizning vatanimiz - bizning Vatan - Vatanimiz  
Sizning mahallangiz - sizning mahalla – mahallangiz

**149-mashq.** Nuqtalar o`rniga zarur so`z va qo`shimchalarni qo`ygan holda gaplarni ko`chiring. Har bir maqolning mazmunini o`z so`zlaringiz bilan tushuntirib bering.

1. Behunar ... hunari yalqovlikdir. 2. ... guruhimizda ... talaba o`qiydi. 3. Odob - ... zeb-ziynati. 4. ... pichoq ... sopi oltin. 5. ... qo`li gul: qayerga tegsa, o`sha yerni bo`ston qiladi. 6. Og`zi bo`sh ... ichida gap yotmas. 7. Baxil ... bog`i ko`karmas. 8. ... farzand yurtingni bog` qiladi, ... farzand ko`ksingni dog` qiladi. 9. Odam ... yuzi oftobdan issiq. 10. Kerakli tosh... og`irligi yo`q.



**Yodda tuting!**

Gapda aniqlovchining har ikki turi mavjud bo`lganda, albatta, avval qaratqich-aniqlovchi, so`ngra sifatlovchi aniqlovchi keladi. Faqat she`riy asarlarda inversiya yuz berganda bu tartib o`zgarishi mumkin. Qiyoslang: Mening sevimli o`qituvchim – odatdagi tartib Sevimli o`qituvchim mening – o`zgargan tartib.

Qaratqich aniqlovchilarning gap tartibida o`zgarishi so`zlarning ma`nosi va sintaktik vazifasiga ta`sir etmaydi.

**147-mashq.** Matnni o`qing va so`zlab bering. Avval qaratqich aniqlovchili, so`ngra sifatlovchi aniqlovchili birikmalarni o`zi bog`langan so`z bilan ko`chirib yozing.

### ***Paxtachilik tarixi***

G`o`za issiq mamlakatlarda o`sadi. U quyosh nurini yaxshi ko`radi. Paxtaning ochilishi uchun 3000 kaloriya issiqlik kerak. G`o`zani birinchi marta bundan ming yillar avval Hindistonda kashf qilishgan. Hindistonliklarning nozik va salqin matolari barchani lol qoldirgan. Xitoy Hindistonning qo`shnisi bo`lsa-da, xitoyliklar g`o`zani manzarali daraxt sifatida ekishgan. Gazlamalarni esa ipakdan to`qishgan. Faqat bir necha asrlardan keyingina ular paxtadan gazlama to`qishni o`rganishgan. Paxta o`simligi Xitoydan O`rta Osiyoga tarqalgan. G`o`za Peru, Meksika xalqlariga ham ilgaridan ma`lum bo`lgan. Misrda ipak paxta deb nom olgan uzun tolali paxta yetishtiriladi. G`o`zaning bunday navi bizning respublikamizda Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlarida o`stiriladi.

Lug`at

g`o`za –хлопчатник  
kashf qilmoq –изобретать  
nozik –нежный, тонкий  
lol qoldirmoq –удивлять  
manzarali –красивый, декоративный  
to`qimoq –ткать

**148-mashq.** «Paxtachilik tarixi» matnini yana bir bora o`qing. Belgili va belgisiz qo`llangan qaratqich aniqlovchilarning ma`nolaridagi farqni tushuntiring.

**149-mashq.** Matnni o'zbek tiliga o'giring. Rus tilidagi fe'llarni o'zbekcha ekvivalentlari bilan solishtiring.

### ***Хашар***

Трудовому народу всегда присущи взаимная помощь и поддержка. Давно родилась на земле Узбекистана традиция проводить хашары. В кишлаке и махалле жители вместе строили дом молодой семье, убирали улицу к празднику, сажали деревья, выполняли другую работу.

Живёт эта традиция и в наши дни. В городах, посёлках, кишлаках жители махаллей выходят на субботники, чтобы привести в порядок тротуары, арыки, разбить цветники. Каждый крестьянин, рабочий, инженер, врач, учитель, каждый студент и школьник считает большой честью для себя участвовать в хашаре.

Сейчас обычай хашара получил новую форму и большой размах. Вспомните стихийные бедствия: землетрясения в Ташкенте, Таджикистане, Армении. В такие дни все почувствовали, что такое дружба и взаимопомощь.

### **ESHITISH MASHQI**

She'rni diqqat bilan eshiting. Sifatlovchili birikmalarni yozib boring va ifodalanishini tushuntiring. Ko'chma ma'noda kelgan so'zlarni izohlang.

Xayolimda bo'lding uzun kun,  
Seni izlab qirg'oqqa bordim,  
Och to'lqinlar pishqirgan tunda  
Topib ber, deb oyga yolvordim.

Ishon bunda seni doimo  
Esga solur chiroyli gullar,  
Sho'x yulduzlar, salqin saharlar,  
Esga solur baxtiyor kunlar.

(H.Olimjon)

### **Adabiy o'qish**

#### ***MENING O'G'RIGINA BOLAM*** ***(voqeyi hikoya)***

**G'.G'ulom**

Otamizning o'lganiga anchagina yil o'tib ketdi. Bu yil o'n yettinchi yilning ko'klamida onamizdan ham ajralib, shum yetim bo'lib qoldik. Biz to'rt yetimdan xabar olib turishga katta onam – onamning onalari Ruqiya bibi kelib turibdilar. Bu kishini biz erkalab Qora buvi deb ataymiz.

Oqshomlari buvim boshliq hammamiz oldi ochiq ayvonda uvin-to'da ko'rpa-yostiqlarga o'ralib, bittagina O'ratepaning kir ip sholchasi ustida uxlaymiz.

Sentyabr oylarining oxiri, ilk kuz oqshomlaridan biri edi. Havo anchagina salqin. Biz yetimlar bir-birimizning pinjimizga tiqilib, bir-birimizni isitib uyquga

ketamiz. Qatorda eng so`nggi bo`lib, ona chumchuqday Qora buvim yotardilar, u kishi saksondan oshgan kampir edilar.

Bu oqshom uch xo`roz o`tgandan keyin Yetti qaroqchi yulduzi tik kelganda, g`o`ng`ir-g`o`ng`ir ovozdan uyg`onib ketdim. Buvim kim bilandir anchagina baland ovozda suhbatlashmoqda edilar. Hovlimiz ota-buvadan qolgan anchagina katta bo`lib, gir atrofi imorat edi. Shimol tomonda amakivachchalarimiz turishardi. Lekin ular yozda bog`ga ko`chib ketadilar. Hozir ular tomon bo`sh.

Buni qarang-a, bizning uyimizga o`g`ri kelibdi. Bizni ham odam deb yo`qlaydigan kishilar bor ekan-da dunyoda? Ertaga o`rtoqlaringa toza maqtanadigan bo`ldim-da. O`g`ri o`sha amakivachchalarimning tomidan sekin yurib kelib, buvimning to`g`rilariga kelganda aksa urib yuboribdi. Buvim hali uxlamagan ekanlar, tomga qarab:

- O`g`rigina bolam, hoy o`g`rigina bolam, hoynahoy biror tirikchilik uchun tomga chiqqan ko`rinasan. Axir kasbing nozik, gumon-pumoningni yozib chiqsang bo`lmaydimi? – debdilar.

- Axir, buvijon, birorgina kecha tinchgina uxlangiz bo`lmaydimi, bizning tirikchiligimizning yo`lini to`saverasizmi? – debdi.

Men gap shu yerga kelganda uyg`onib ketgan bo`lsam kerak. Qolgan gaplarni eshitganimcha qilib yozaman.

- Hoy, aylanay, o`g`rigina bolam, boshimga shunday musibat turganida ko`zimga uyqu keladimi? Mana olti oy bo`ldi, bir soat mijja qoqib uxlaganim yo`q. Kechalari xayol olib qochib ketadi.

- Nimalarni xayol surasiz, buvijon? – bu gapdan keyin ustidagi to`nini bo`g`otning ustiga yostiqlik qilib qo`yib, o`g`ri ham yonboshlab oldi.

- Nimalarning xayolini surardim. Shu to`rtta yetimning ertasini o`ylaymanda, bolam. Zamoni o`zing ko`rib turibsan, tirikchilik toshdan qattiq. Hali bularning qo`lidan ish kelmaydi, ro`zg`orda bo`lsa, ko`z ko`rib, quloq tutguday arzigulik buyum qolgani yo`q. Bir chekkadan sotib yeb turibmiz. “Yotib yeganga tog` ham chidamas” deganlar. Eh-ha bu bolalar qachon ulg`ayadi-yu, qachon o`zining nonini topib yeydigan bo`ladi?

- To`g`ri aytasiz, buvijon, - dedi o`g`ri. – Mening ham ikki bolam, xotanim, bitta kampir onam bor. Bir tovuqqa ham don kerak, ham suv kerak deganlaridak, shularni boqishim kerak. To`rtta non topish uchun o`zimni o`tga-cho`g`ga uraman. Bo`lmasa ishlay desam, bilagimda quvvatim bor, aql-u hushim joyida, menga hozir qilib yurgan o`g`rilik kasbi yoqadi deysizmi?

- Biror boshqa kasb qilsang bo`lmaydimi, bolam? – dedi kampir.

- Nima kasb qilay? Hamma kasblarning ham bozori kasod...

- Ha, mayli, o`g`rigina bolam, shu yetimlarning ham peshonasiga yozgani bordir. Axir noilojlikdan-ku shu harom yo`lga qadam bosibsan. O`ziga to`qroq, badavlatroq odamlarnikiga borsang bo`lmaydimi?

- E, buvim tushmagur, soddasiz, sodda – dedi o`g`ri. – Boylarning uyiga tushib bo`ladimi? Ularning eshiklari temirdan. Har bittasining qo`rasida ikkita-uchtadan itlari bor.

- Bu gaping ham to`g`ri, o`g`rigina bolam. Ammo lekin ehtiyot bo`l. El-yurtning oldida tag`in badnom bo`lib qolmagin,- dedi bizning kampir. – Endi bu yoqqa qara, o`g`ri bolam, hademay, tong yorishib qolar. Oshxonaning yonidagi tutdan sirg`alib pastga tush. O`tinimiz yo`q. Oshxonada bir-ikkita yong`oq to`nka

bor, boltani olib shuni yorib ber, qumg'on qo'yaman. Kecha tog'ang berib ketgan zog'ora nondan ikkitasini olib qo'rganman, birgalashib choy ichamiz.

- Yo'g'e, buvi, - dedi o'g'ri. - to'nka yorib-ku berarman, ammo choy icholmayman, chunki kun yorishib qolsa, meni tanib qolasiz. Juda ham yuzimni sidirib tashlaganim yo'q, andisham bor, uyalaman.

- Voy, o'lay, qutlug' uydan quruq ketasanmi, bolam? Bir nima olib ket. To'xta, ha darvoqe, oshxonada bitta yarim pudlik qozon bor. Allazamonlar uyimizda odamlar ko'p edi, katta qozonda osh ichardik. Xudoning g'ashiga tegdik, shekilli, shundoq katta gurkiragan xonadondan shu to'rttagina yetim qolib turibdi. Eh-ha bular qachon katta qozonni qaynatar edi-yu... shuni olib keta qol. Sotib bir kuningga yaratarsan, o'g'rigina bolam.

- Yo'q, yo'g'e buvi, yomon niyat qilmang. Ha-huv deguncha bu kunlar ham unut bo'lib ketadi. Yana katta oilalar jam bo'ladi. Hatto bu qozon ham kichiklik qilib qoladi. O'sha yetimlarning o'ziga buyursin, to'ylarida o'ynab-kulib xizmat qilaylik. Xayr endi, buvi, men ketaman, tong yorishib qoldi.

- Xayr, o'g'rigina bolam, kelib tur.

- Xo'p, ona, xo'p...

Men o'sha o'g'ri kishini tanir edim. Haligacha hech kimga kimligini aytgan emasman.

*Savol va topshiriqlar:*

- 1.Hikoyaning mag'zida qanday ma'no yotibdi?
- 2.Ushbu hikoyani rollarga bo'lib o'qing.
- 3.Kampir va o'g'ri obrazlarini tavsiflang.
- 4.Hikoyada ishlatilgan ibora va xalq maqollarining ma'nolarini izohlang.

### **18-mavzu: BELGINI IZOHLAB IFODALASH** **(Выражение изъяснения признака)**

**Grammatik**  
**a**

Belgini izohlab ifodalash ham mumkin. Bu shaxsni unvoni, lavozimi, taxallusi, qarindosh-urug'chilik munosabatiga ko'ra qaytadan nomlash bo'lib, izohlovchi-aniqlovchi deb ataladi. Izohlovchi aniqlovchining boshqa turlaridan farq qiladi. Masalan: *Sulton montyor simlarni ko'zdan kechirdi. Montyor Sulton simlarni ko'zdan kechirdi.*

Izohlovchi-aniqlovchilar o`zi aniqlayotgan so`zdan oldin ham, keyin ham kelishi mumkin. Qiyoslang:

**professor Umarov** Karima xola

**yozuvchi Tohir Malik** Gulnor pari

Izohlovchi-aniqlovchilar quyidagi ma`nolarni ifodalab keladi:

Unvon, amal, lavozim: *Polkovnik Ikromov, direktor Azimova*

Mashg`ulot, kasb, mutaxassislik: *Oshpaz Soli, Vohid gulchi, samovarchi Ahmad*

Yosh, jins, qarindoshlik: *Surayyo xola, o`g`il bola, qiz bola*

Laqab: *Shavkat polvon, Rasul pismiq.*

Taxallus: *Navoiy, Oybek, Muqimiy,.*

Kitob, gazeta, jurnal va hokazolarning nomlari izohlovchi bo`lib kelsa, yozuvda qo`shtirnoq ichiga olinib, bosh harf bilan yoziladi: «O`zbekiston ovozi» gazetasi, «Fan va turmush» jurnali, «Mehrobdan chayon» romani.

Bunday izohlovchilar shaxs nomi orqali ifodalansa, nomidagi, nomli so`zlari bilan birga qo`llanadi va qo`shtirnoq ichiga olinmaydi. Masalan: *Usta Shirin ko`chasi, Alisher Navoiy nomidagi teatr.*

O`xshatish ma`nosini bildirgan izohlovchili birikmalar chiziqcha bilan yoziladi. Masalan: *ona-Vatan, kosmonavt-uchuvchi, mexanik-haydovchi kabi.*

**150-mashq.** Gaplarni o`qing. Ajratib ko`rsatilgan izohlovchilarning ma`nosini aniqlang.

1. Universitetimizda shoir Erkin Vohidov bilan uchrashuv o`tkazildi. 2. Bolalar **Karim boboning** latifalarini ko`p eshitishgan. 3. **Qiziqchi Nikulin** bolalarning sevimli artisti edi. 4. **Olim novvoy** bilan **Zohidjon oshpazni** mahallada hamma taniydi. 5. Biz «**Hasan aravakash**» filmini miriqib tomosha qildik. 6. **Diktor Dilfuza Yusupova** bizning universitetimizda tahsil olgan. 7. **Muso Toshmuhammad o`g`li Oybek** o`zbek adabiyotining yirik namoyandalaridan biridir.

**151-mashq.** Matnni o`qing. Nutq subyektini izohlab kelgan so`zlarni o`zi bog`langan so`z bilan ko`chirib yozing.

1. «Obid ketmon» taniqli yozuvchi Abdulla Qodiriy qalamiga mansub asarlardan biridir. 2. Nevropotolog N. M. Majidov xorijiy mamlakatlarda ham ishlab kelgan. 3. Mahallada Isroil va Muslim degrez, Odil Varshav, Hayitboy oqsoqol, Ahmad kaltadum, birinchi grammofon olib kelgan Abdulla forumlar bilan ulfatchilik qilardi. 4. Qodirqul mingboshi singlisini ko`rib to`xtadi. 5. Haydovchi Azizov yo`l harakati qoidalarini buzgani uchun ogohlantirildi. 6. Shokir aka bilan

Xolida opa juda yaxshi yashashdi, to'rt farzandning ota-onalari bo'lishdi. 7. Soli sovuq - romandagi salbiy qahramonlardan biri.

**Grammatik**  
**a**

Belgi ma'nosi qo'shma gaplar vositasida ham ifodalanishi mumkin. Bunday gaplarda bosh gap tarkibida shunday, shunaqa, shuning, o'shaning kabi so'zlar, ergash gap tarkibida esa *kimning, nimaning, qanday, qanaqa, qaysi* olmoshlari qo'llanib keladi va o'zaro quyidagicha bog'lanadi:

*Kimning, qanday* ..... - *sa, o'shaning, shunday* .....

*Shunday, shunaqa* ..... - *ki, ular, uning* .....

Bunday gaplar kengaygan sifatdashli sodda gaplarga sinonim bo'lib kelishi mumkin. Masalan: *Dunyoda shunday yaxshi odamlar borki, ular o'zgalarning baxtini o'z baxtlaridan ortiq ko'radilar.* – *Dunyoda o'zgalarning baxtini o'z baxtlaridan ortiq ko'radigan yaxshi odamlar bor.*

**152-mashq.** Berilgan qo'shma gaplarning mazmuni va bog'lanish vositalariga e'tibor bering.

1. Kenja botir ilgari qaysi yo'l bilan kirgan bo'lsa, yana o'sha yo'l bilan chiqib ketdi. 2. Kimning qo'li ochiq bo'lsa, uning hamisha omadi kuladi. 3. Sizlar shunday zo'r g'ayrat bilan ishladingizki, bunday mehnat, albatta, g'alabaga olib kelishi muqarrar. 4. Kapitan qanday ishonch bilan aytgan bo'lsa, Ahmadjon shunday ishonch bilan emaklab ketdi. 5. Shunday odamni yuborish kerakki, undan hech kim shubhalanmasin. 6. Shunday kunlar bo'ladiki, o'z qadr-qimmatini bilan bir necha o'n yillarga tatiydi.

**153-mashq.** Berilgan qo'shma va sodda gaplarni o'qing. Mazmunan mos keladiganlarini topib, juftlab ko'chiring, hamda ifodaviy vositalarni aniqlang.

Shunday odamlar borki, ular xalq baxtini o'z baxtlari deb biladilar.

Har bir kishi o'z intilishi bilan baxt topa oladigan zamon keldi.

Kimning so'zi to'g'ri bo'lsa, ishi ham to'g'ri bo'ladi.

Xalq baxtini o'z baxti deb biladigan odamlar ham bor.

Hozir shunday zamon keldiki, har bir kishi o'z intilishi bilan baxt topa oladi.

Kitobxonlik ommaviy tus olgan xalqning kelajagi porloq bo'ladi.

So'zi to'g'ri odamning ishi ham to'g'ri bo'ladi.

**154-mashq.** Gaplarni qiyoslang. Izohlovchili subyektlarning sodda va qo'shma gap tarzida berilishiga e'tibor qiling.

1. Kim ko'p o'qisa, o'sha ko'p biladi. Ko'p o'qigan ko'p biladi. 2. Kimki o'z burchini unutsa, u ko'p xatoga yo'l qo'yadi. O'z burchini unutgan ko'p xatoga yo'l qo'yadi. 3. Kimki haddidan oshsa, o'sha xalq e'tiboridan qoladi. Haddidan oshgan xalq e'tiboridan qoladi. 4. Kim sport bilan shug'ullansa, doimo sog'lom bo'ladi. Sport bilan shug'ullangan doimo sog'lom bo'ladi. 5. Kim ko'p mehnat qilsa, oxirida rohatga erishadi. Ko'p mehnat qilgan oxirida rohatga erishadi.

**155-mashq.** Fikr mazmunini qo'shma gap tarzida davom ettiring.

1. Kishi qanchalik dono bo'lsa, ... . 2. Inson o'ziga qanchalik ishonsa,... . 3. Shunday kunlar bo'ladiki, ... . 4. Kimning mehnati halol bo'lsa, ... . 5. Shunaqa ajoyib narsaki, ... . 6. Kattalar qaysi yo'ldan yurishsa, ... . 7. Shahrimizda shunday keng ko'priklar qurildiki, ... . 8. Kim qaysi tilni puxta o'zlashtirgan bo'lsa, ... . 9. Kim qaysi fanlarni yaxshi bilmayotgan bo'lsa, ... .

Tavsifnoma biror shaxsni tavsiflashga qaratilgan hujjatdir. Ushbu hujjat ishga, o'qishga kirish vaqtida III shaxs tilidan aniq ma'lumotlar asosida xolis yoziladi. Unda tavsifnoma berilayotgan shaxsning yoshi, darajasi, o'qiyotgan yoki ishlayotgan joyida qanday faoliyat yuritayotgani, ish va o'qishda erishgan yutuqlari, mas'uliyatliligi, insoniy sifatleri, atrofdagilarga munosabati, oilaviy holati haqida ma'lumot beriladi. Tavsifnoma boshqa muassasa yoki korxonaga berilsa, albatta, rasmiy ravishda tasdiqlab yuboriladigan hujjat hisoblanadi.

**156-mashq.** Tavsifnoma namunasini o'qing. Hujjatning mazmuniga va ularda beriladigan ma'lumotlarga e'tibor qiling.

O'zbekiston Davlat jahon tillari universiteti, rus filologiyasi fakulteti III bosqich talabasi, 1994-yilda tug'ilgan, millati o'zbek Nargiza Narimonovaga

### TAVSIFNOMA

O'zbekiston Davlat jahon tillari universiteti, rus filologiyasi fakulteti III bosqich 310-guruh talabasi Nargiza Narimonova 2013-yilda universitetimizga qabul qilingan. Universitetda o'qish davomida u o'zini bilimli, izlanuvchan talaba sifatida ko'rsatdi. O'tgan 3 yil davomida barcha fanlardan a'lo baholarga o'qidi. Bugungi kungacha "Yosh olim", "Izlanish va ijod" to'plamlarida, "Filologiya masalalari" ilmiy jurnalida 6 ta ilmiy maqolasi chop etildi. Yaqinda rus tilini o'qitish metodikasi bo'yicha kurs ishini muvaffaqiyatli himoya qildi. 2015-yilda rus va o'zbek tillarini qiyoslab o'rganish yuzasidan o'z loyihasi bilan ishtirok etib, tanlov g'olibi bo'ldi. Shu yili o'qisdagi muvaffaqiyatlari uchun Toshkent shahar "Kamolot" ijtimoiy yoshlar kengashining maxsus sovrinini qo'lga kiritdi va 10 kunga Moskva shahriga yuborildi.

Nargiza Narimonova o'z guruhi va fakultet jamoa ishlarida ham faol ishtirok etadi. Guruhdoshlari bilan xushmuomala, odobli va intizomli talaba. O'tgan 3 yil davomida sasabsiz dars qoldirmagan, ustozlariga hurmat-e'tiborli. O'z bilimlarini oshirib borish ustida tinmay izlanadi, iqtidorli talabalar guruhlari bilan o'tkaziladigan qo'shimcha mashg'ulotlarga muntazam qatnashadi.

Turmushga chiqmagan.

Tavsifnoma so'ralgan joyga taqdim etish uchun berildi.

Rus filologiyasi fakulteti dekani

D.S.Sattorov

**157-mashq.** Berilgan reja va namuna asosida do`stingiz yoki kursdoshingizga o`zingiz tavsifnoma yozing va uni qoidaga muvofiq rasmiylashtiring.

1. Tavsifnoma kimga berilmoqda?
2. U qachondan beri shu muassasada o`qiydi yoki ishlaydi?
3. O`tgan muddat ichida u qanday faoliyat yuritdi (qanday o`qidi, qanday yutuqlarga erishdi)?
4. Qanday insoniy fazilatlariga ega: do`stlari, o`zidan kattalarga va kichiklarga munosabati.
5. Jamoat ishlarida ishtiroki.
6. Oilaviy holati.
7. Tavsifnoma nechanchi shaxs tomonidan yoziladi va kim tomonidan tasdiqlanadi?

### ESHITISH MASHQI

Ushbu maqollarni diqqat bilan eshiting. Aniqlovchilarni o`zi bog`langan so`z bilan yozib olishga harakat qiling va shu asosda maqollarni tiklab, ma`nosini tushuntirib bering.

1. Halol so`z, halol ish, halol osh, halol muomala baxt-saodatga yo`l ochadi.
2. Odobli va vijdonli odam elda azizdir.
3. Shirinso`zlik qalb kaliti, husnixatlik ko`z rohatidir.
4. Yaxshi o`g`il qand yedirar, yomon o`g`il pand yedirar.

### Adabiy o`qish

#### **19-mavzu: HAKATNING HOLATINI IFODALASH** ***(Выражение состояния действия)***

**Grammatik**  
**a**

Ish-harakatning qay tarzda bajarilishini, holatini ifodalovchi so`zlar *Qay tarzda? Qanday? Qay holda?* so`roqlariga javob beradi va gapda hamma vaqt kesimga bog`lanadi. Holatni ifodalashda, odatda, ravishlar, fe`lning ravishdosh shakli, iboralar va ko`makchili birikmalar ko`p qo`llanadi. Masalan:

*Dars tugashi bilan barcha talabalar **darhol** (qay tarzda?) uylariga tarqaldilar.*

*Quyosh nurining issiq taftidan hovlidagi gullar **holsizlanib** (qay holda?) boshlarini egib turardi.*

*Anzirat ishi bitmagani uchun tarvuzi qo`ltig`dan tushib (qay holda?) qaytib keldi.*

*Sayyohlar mahobatli madrasalarni hayrat bilan (qay tarzda?) tomosha qildilar.*

***Holatni ifodalovchi so`zlar va birikmalarni bilib oling va yodda tuting!***



Ravishlar

astoydil  
chinakamiga  
to`satdan  
piyoda  
zo`rg`a

Ravishdoshlar

hayratlanib  
taajjublanib  
kula-kula  
shoshilib  
o`ynab-o`ynab

Ko`makchili birikmalar

hayrat bilan  
taajjub bilan  
kulgu bilan  
zavq bilan  
o`yin bilan

**158-mashq.** Gaplarni o`qing. Harakatning holatini ifodalovchi so`zlarni topib, o`zi bog`lanib kelgan so`zlar bilan ko`chirib yozing.

1. Quyosh yerdagi qorlarni sekin-asta eritib yubordi. 2. Daryo suvi shovullab oqmoqda. 3. Tog` orqasidan quyosh yarqirab ko`rindi. 4. Yo`l toshloq yon bag`ridan burilib-burilib ko`tarilib boradi. 5. Rais cho`ponning zavq bilan aytayotgan qo`shig`idan mamnun bo`lib, beixtiyor kulib qo`ydi. 6. Raqqosa qiz tovlanib xil-xil, qushdek uchar sahnada yengil. 7. Majlis qatnashchilari qarorni bir ovozdan qabul qilishdi. 8. Sultonmurod do`stini tabassum bilan tinglab, Hirotning bahorda toza husn bilan yashnagan ajoyib manzaralariga suqlanib qarar, shodlikdan, hislarning sho`xligidan ko`ksi to`lib-toshardi. 9. Navoiyning Hirotga kelganligi haqidagi xabar butun shaharga yashindek tarqaldi.

**159-mashq.** Qavs ichidagi so`roqlarga ma'lumot uchun berilgan so`zlardan mosini qo`yib, gaplarni ko`chiring.

Daraxtda o`tirgan mayna (qay tarzda?) sayramoqda edi. 2. Bolalar Yo`ldosh otaga (qay tarzda?) tikilib qarab o`tirishardi. 3. Nazokat dugonasidan (qanday?) xafa bo`ldi. 4. Qor parchalari (qay tarzda?) yog`ar edi. 5. Hamma yig`ilganlar qo`shiqni (qay tarzda?) tingladilar. 6. Qobil boboning tizzalari (qanday?) titrar edi. 7. Bolalar pastlikka (qay tarzda?) tusha boshladilar. 8. Do`st (qanday?) gapirar, dushman esa (qanday?).

Ma'lumot uchun: to`lib-toshib, ko`zlarini uzmay, astoydil, o`ynab-o`ynab, dag`-dag`, kuldirib, sekin-asta, kuydirib, berilib.

**160-mashq.** Nuqtalar o`rniga ma'lumot uchun berilgan so`zlar va birikmalarni qo`yib gaplarni ko`chiring.

1. Nigoraxon ularning hazillariga ... javob qaytarardi. 2. Oftob yerdagi qorlarni ... . 3. Biz bobom to`g`risidagi hikoyalarni ... tingladik. 4. Ishchilardan biri shoshilmasdan ... javob berdi. 5. Rais cho`ponning ... aytayotgan qo`shig`ini ... tinglab borardi. 6. Sultonmurod do`stini ... kutib oldi. 7. Tevarak-atrofnii haybatli tog`lar ... o`rab olgan. 8. Kechasi tiniq osmonda yulduzlar chamani ... porlaydi. 9. Maktabning katta zalida o`quvchilar ... turishibdi.

Ma'lumot uchun: istar-istamas, hazil bilan, tabassum bilan, qiziqish bilan, zavq-shavq bilan, saf tortishib, qanddek, halqa kabi, charaqlab, berilib.

**Grammatik**  
**a**

Ravishdoshlar o`ziga kengaytiruvchi bo`laklar olib, yoyiq holda qo`llanishi mumkin. Bunday birikmalar ravishdosh oborotlar deb ataladi va *-b, -ib, -may, -masdan* qo`shimchali ravishdoshlar hamda iboralar bilan ifodalanadi. Masalan:

*Hamma yoqni yog` tushsa yalaguday qilib tozaladi.*

*U kasalxonada kir yuvuvchi bo`lib ishlar edi.*

Bunday birikmalar hech qanday tinish belgisi bilan ajratilmaydi.

**161-mashq.** Ushbu iboralarda ifodalangan holatni o`z so`zlaringiz va boshqa fe`llar bilan tushuntirib bering. So`ngra ular ishtirokida gaplar tuzib, daftaringizga yozing.

Namuna: nafasi ichiga tushib ketdi – jim bo`lib qoldi: Aziz yolg`oni oshkor bo`lib qolganini bilib, nafasi ichiga tushib ketdi.

Nafasi ichiga tushib ketdi, to`nini teskari kiydi, jahli chiqdi, ko`zlari chaqchaydi, oyog`ini qo`liga olib yugurdi, gapni-gapga qovushtirmadi, qo`li-qo`liga tegmadi, oqzidan bodi kirib shodi chiqdi, labi-labiga tegmaydi, bosh egdi, qo`lni qo`lga berdi, boshi ko`kka yetdi, tegirmonga tushsa, butun chiqadi.

**162-mashq.** Gaplarni o`qing. Namunadan foydalanib, holatni ifodalovchi so`zlarni unga sinonim ko`makchili birikmalar bilan almashtiring.

Namuna: qiziqish bilan - qiziqib, ... .

1. Biz bobomning hayoti to`g`risidagi hikoyalarni zo`r qiziqish bilan tingladik. 2. Sayohatchilar osmono`par minoralarning salobati va betakror naqshlariga hayrat bilan qarar, ularning tarixi haqidagi gaplarni maroq bilan tinglar edilar. 3. Biz hayajon bilan bitta-bitta qadam tashlab, bemorning oldiga kirdik. 4. Bolalar, odatda, har bir narsaga qiziqish bilan qaraydilar. 5. Mastura singlisiga taajjub bilan qaradi, u esa hech narsa bo`lmagandek jilmayib turardi.

**163-mashq.** Matnni diqqat bilan o`qing. Harakatning holatini ifodalovchi so`zlarni o`zi bog`lanib kelgan so`zlar bilan ko`chirib yozing. Ularning gapdagi vazifasini tushuntiring.

Bepoyon yam-yashil yaylov. Uzoq-uzoqlarga suqlanib qaraysan kishi. Qirlarni gilamga o`xshatib maysa-giyohlar yelda ohista tebranadi. Yaylovda na daraxt, na uy bor. Olisdagi “Yulduztog`” kishi ko`ziga juda yaqin bo`lib tuyuladi. Sovliqlar bilan dikir-dikir sakrab yurgan do`mboqqina qo`zilarni aytmayisizmi! Ularning quyoshda porlab turgan qorako`llari jimjimador toblanib, munchoqdek ko`zlari yoqutdek chaqnab kishi diqqatini o`ziga tortadi.

**164-mashq.** Matnni o`zbek tiliga tarjima qiling. Tarixiy va geografik atamalarning sof o`zbekcha aytilishi va to`g`ri yozilishiga e`tibor bering.

### **Shahrisabz**

Интересны памятники истории Шахрисабза. Издалека виден наиболее значительный из них – развалины дворца Тимура Ак-сарай. Из завоёванных стран Тимур привозил и мастеров, которые строили прекрасные здания в его столице Самарканде и на его родине – в Кеше. Одним из этих зданий был

дворец Ак-сарай. Оставшиеся руины говорят, что здесь был чудесный дворец. Его стены украшали прекрасные мозаичные пано, которые напоминают мозаики Самарканда.

После похода в Индию Тимур приказал соорудить соборную мечеть в Самарканде. Четыре года лучшие мастера из Басры, Багдада и Афганистана работали вместе с самаркандскими мастерами. Мечеть украшала великолепная мозаика. Расписные узоры и отрывки из Корана вокруг купала были такой величины, что их можно было прочитать за полтора километра.

## Adabiy o`qish

### *O`TKAN KUNLAR* (romandan parcha)

*Abdulla Qodiriy*

Marg`ilonga to`rt qo`nib kirar edi, bu gal oltinchi qo`nishda yetdi. Tevarakdan asr azoni eshitilgan vaqtda otdan qo`ndi. Otini qutidorning yo`lagiga yetaklar ekan, negadir yuragi o`ynab ketdi. Bu gal o`z odatidan o`n kunlar chamasi kechikkani uchun, «balki kutib o`tirgandir» deb o`ylab, haligi yurak o`ynog`isi tag`in ham kuchaydi va yo`lakdan mehmonxona hovlisiga chiqqach, ixtiyorsiz otining bo`yniga suyalib to`xtamoqqa majbur bo`ldi.

Chindan ham u ayvonning oldida kutib o`tirgan edi. Xayolot ichida Otabekning kelib kirganini sezmay ham qoldi. Nihoyat, qora ohu ko`zlarini to`ldirib bunga qaratib olgach, o`rnidan turdi-da, ichkari hovlisiga burilib keta berdi. Bu burilish manosiga Otabek allaqachon tushunib qolgan, bu o`zining kechikib uni zoriqtirgani uchun... Kechikish uchun bunchalik araz qilgan bu go`zalning kundosh uchun qandog` holga tushmog`i ma`lum edi. Otabek tamom bir esankirashda qoldi. Otini axtaxonaga bog`lab, sovg`a to`ldirib kelgan ipak xurjuni ko`tarib, ichkariga kirdi. Sevikli kuyovni yo`lakda ko`rgan Oftob oyim, qilib turgan yumishini uloqtirib Otabekning oldiga yugurdi, jonini ming tasadduq qilib ko`rishgach, kechikkani uchun nechog`liq tashvishlar tortib va qandog` tushlar ko`rganini labi-labiga tegmay so`zlay ketdi. Allaqayoqlarda yurgan To`ybeka ham yugura kelib, so`rashmoqqa uyalsa ham «chiroyli yigit»ning qo`lidagi xurjuni oldi.

Oftob oyim yugura-yugura qat-qat ko`rpachalar solib kuyovni o`tirishga taklif qildi va qarshilashni har galgidan ham oshirib yubordi. Lekin Otabek bu qarshi olinishlarga juda ishonchsiz qarar, bu kun bo`lmasa ertaga «ota-ona orzusi» bilan bu siylanishlarning birdan o`zgarib ketmagiga imon keltirib, qaysi yo`sinda o`tirib olganini ham payqamas edi. Oftob oyimning bir qancha yaxshi tilaklar bilan qilgan duosiga ham ishonchsiz qo`l ko`tardi va mash`um «orzu»ning bundog` yaxshi duolarni ost-ust qilishini o`yladi. Fotihadan keyin Oftob oyim tovoqni xurmaga, xurmani tovoqqa urishtirib kuyovga qatiq olib chiqdi va Otabekning ichmaganiga ham qo`ymay, «ichingiz, yo`l g`uborini oladir» deb qistay boshladi. So`ngra To`ybekani choy qaynatishga buyurib, o`zi kuyov bilan so`rashdi:

- Otangiz, onangiz salomatlarmi?
- Shukur, sizga salom aytdilar.

- Hasanali otam sog`mi, nega siz bilan kelmadi?
- Shukur sog`! Ba`zi ishlar bilan bo`lib kelolmadi, - bu javobni berish hamona ko`nglidan kechdi: «...Nega yolg`on gapirasan, Hasanali to`y harakatlari bilan mashg`ul emasmi?...»

**Savol va topshiriqlar:**

- 1.Yozuvchi Abdulla Qodiriy haqida nimalarni bilasiz? Uning qanday asarlarini o`qigansiz?
- 2.Mustaqil o`qish qismidan Abdulla Qodiriyning tarjimai holini o`qing va gapirib bering.

***BILIB OLING!***

Qashqadaryo viloyati O`zbekistonning janubida joylashgan. Viloyat 1943-yil 21-yanvarda tashkil etilgan bo`lib, hududi 28 ming 400 kv.km. dan iborat. Viloyat tarkibiga 14 ta tuman va 12 ta shahar kiradi. Viloyat markazi Qarshi shahridir. U qadimda Nasaf nomi bilan atalgan. Amir Temur tavallud topgan Shahrisabz shahri (qadimgi Kesh shahri) ham Qashqadaryo viloyatida joylashgan. Shahrisabz 2700 yillik tarixga ega.

***20-mavzu: O`RIN MA`NOSINI IFODALASH***  
***(Выражение значения места)***

**165-mashq.** Matni o`qing. O`rin ma`nosini ifodalovchi so`zlarning har biriga savol bering.

***Bog`da***

Navoiy Hirotga erta bahorda qaytdi. Bog`ga tong yorishganda yetib keldi. Bog` ichkarisida nay sadosi yangrardi. Navoiy kuy eshitilayotgan tomonga ildam yurdi. Terakzorga yaqinlashgan sari kuy yanada yaqqol eshitalardi. Navoiy so`qmoqdan o`sha tarafga burildi-yu, ko`z o`ngida kutilmagan manzara namoyon bo`ldi: Binoiy daraxtga suyanib, ko`m-ko`k maysa ustida o`tirar va zavq bilan nay chalar edi.

Lug`at

kuy –мелодия, напев  
yaqqol- ясно, отчетливо  
so`qmoqdan-тропа  
ildam – проворно, расторопно

**Grammatik**  
**a**

O`rin ma`nosini ifodalovchi so`zlar ish-harakatning yo`nalishini, sodir bo`lish o`rnini yoki harakatning chiqish nuqtasini ko`rsatadi va *Qayerga? Qayerda? Qaysi tomonga? Qayerdan?* kabi so`roqlarga javob beradi.

Gapda o`rin ma`nosi geografik joy nomlari, o`rin ravishlari, jo`nalish, o`rin-payt va chiqish kelishigidagi so`zlar va ko`makchilar vositasida ifodalanadi. Ular ham obyektini ko`rsatuvchi so`zlar hisoblanadi, ammo grammatik jihatdan gapda hol bo`lib keladi va kesimga bog`lanadi. Masalan:

*Aziz uyiga* (qayerga?–harakat yo`nalishini ko`rsatuvchi obyekt) *ketdi*.

*Biz qishloqda* (qayerda? – harakatning sodir bo`lish joyi) *yashaymiz*.

*Bu kitoblarni kutubxonadan* (qayerdan?–harakatning chiqish nuqtasini ifodalovchi obyekt) *oldik*.

***O`rin holining so`roqlari va ifodalanishini bilib oling!***

Qayer? Qayerga? Qayerdan? Qaysi tomonga? Qayer orqali?

Toshkent Toshkentga Toshkentdan Toshkent tomonga Toshkent orqali

**166-mashq.** Matnni o`qing. Avval kelishik qo`shimchalari bilan, keyin ko`makchilar bilan ifodalangan o`rin ma`nosidagi so`zlarni o`zi bog`langan so`zlar bilan ko`chirib yozing.

Jazirama issiq. Uzoq dalalarda, yer-u ko`kda jimlik hukm surardi. Salobatli tog`larning osmon bo`yi cho`qqilarining oppoq qori quyosh tig`ida yaltirab turardi. Kishining fikri-zikrini band qiluvchi oppoq bulutlar tog`lar ustiga to`planib, jimgina suzardilar. Shamol go`yo tog` etagidagi vodiyni aylanib o`tib, chet o`lkalarga ketib qolgandek. Barcha jonzot, butun tabiat mudramoqda.

**167-mashq.** Qavs ichidagi so`roqlar o`rniga ma`lumot uchun berilgan so`zlardan mosini qo`yib gaplarni ko`chiring.

1. (Qayerdan?) kelgan har xil mutaxassislar ertasigayoq cho`lga ketishdi. 2. Qishloqning (qayerigacha?) hech kim ko`rinmadi. 3. Ular (qayerga?) kirganda, Yayra bilan Sevara (qayerda?) ovqat pishirishayotgan ekan. 4. Ta`til paytida biz (qayerga?) ketamiz. 5. Qushlar kuzda (qaysi tomonga?) uchib ketishadi, bahorda esa (qayerdan?) qaytib kelishadi. 6. Tezyurar poyezd (qayerdan qayergacha?) boradi. 7. Shahrimizning (qayerlarida?) yangi ko`priklar qurildi. 8. Bizning universitetimiz (qayerda?) joylashgan.

*Ma`lumot uchun:* oshxonada, u boshidan bu boshiga yetgungacha, Toshkentdan, uyga, qishloqqa, Toshkentda, janub tomonga, janub tomondan, Toshkentdan Urganchgacha, Shayxontohur, Yunusobod, Sergeli tumanlariga.

**168-mashq.** Nuqtalar o`rniga zarur kelishik qo`shimchalari va ko`makchilarni qo`yib, gaplarni ko`chiring.

1. Yurak keng, bepoyon dalalar ... talpinardi. 2. Daraxt bir yer... ko`karadi. 3. U uy... yaqinlashganda bahona topishga shoshardi. 4. Zebixon shu tarzda o`zini olisroq... bir muddat namoyish qilib turgandan ... , keskin burildi-da, ketdi. 5. Ona o`g`illarining orqasi... anchagacha qarab qoldi. 6. Dalalar... hosil mo`l. 7. Har yili paxta terimi paytida paxtazor... hasharga chiqamiz. 8. Maktabimiz ... bor-yo`g`i o`n daqiqalik yo`l. 9. Shahar... kelgan mehmonlarni bog`... sayr qilgani taklif etdik.

**169-mashq.** Matnni o`qing. O`rin ma`nosini ifodalovchi so`zlarni topib, ifodalanishi va gapdagi vazifasini ko`rsating.

### Xiva

Xiva Markaziy Osiyodagi yagona muzey-shahar hisoblanadi. Ichan qal`a ansambli to`liq va beshikast saqlangan yodgorlik majmualaridan iborat. Ansamblning yaxlitligi jihatidan Xiva O`rta Osiyoda yagona hisoblanadi. Unda eng qadimiy (XIV asr) yodgorliklardan Said Aloviddin maqbarasi, eng ko`hna obidalaridan Ko`hna ark, Juma masjid, Oq masjid, Uch avliyo maqbarasi, Sherg`ozixon madrasasi, 163 xonadan iborat Tosh hovli saroyi, Islomxo`ja minorasi, Kalta minor, 94 masjid va 63 madrasa bo`lganligi qayd etilgan. Xiva shahri hozir 2500 yoshda. Hukumatimiz tomonidan ushbu nodir tarixiy obidalarni saqlash, ta`mirlash ishlariga katta e`tibor qaratilmoqda.

### Lug`at

beshikast - неповреждённый

majmua- комплекс

ko`hna-древний

obida- памятник

qayd etilgan-отмечать, зафиксировать

nodir –редкий, ценный



**Yodda tuting!**

O`rin ravishlari noaniq joyni ko`rsatadi, kelishik shaklida o`rin ma`nosini ifodalab kelayotgan otli birikmalar esa aniq joyni ifodalaydi. Misollarni qiyoslang:

	<u>noaniqlikni ifodalaydi</u>	<u>aniqlikni ifodalaydi</u>
qayerda?	pastda	soy bo`yida
	yuqorida	to`rtinchi qavatda
	ichkarida	katta uyda

**170-mashq.** Matnlarni o`qing. Ot va ravish bilan ifodalangan o`rin-joyni bildiruvchi so`zlarni qiyoslab, ma`nolaridagi farqlarni tushuntiring.

1. Bobo bizga qarab miyig`ida kuldi-da, asta gap boshladi: “Uyda boqqanda qorako`l emas, oddiy po`stak olasiz, o`g`lim. Qorako`l faqat yaylovlardagina yetishadi. Nega desangiz, uyingizda yavshan, juvsan, seta, arpag`on o`tlari yo`q. Yaylov iqlimini uyda, xonadonda, hatto qishloqda ham yaratib bo`lmaydi.

2. Karimjon bilan ikkalamizga ayvonga joy qilib berishdi. Uzoqdan soy shivirlaydi. Qo`rg`onning orqasida bulbul xonish qiladi. Gullar va rayhonlarning yoqimli isi dimog`ga uradi. Yuqorida to`lin oy suzib yuribdi. Atrofida yulduzlar

g`ujg`on. Uyqum o`chib, notanish yerlarning sehrli tun manzarasini tomosha qilib yotdim.

**Grammatik  
a**

O`rin ma`nosi qo`shma gaplar vositasida ham ifodalanishi mumkin. Bunday gaplar tarkibida *qayerda?* , *qayoqqa?* so`roq olmoshlari va *u yerda*, *o`sha yerda*, *o`sha yoqqa* kabi ko`rsatish olmoshlari ishtirok etadi. O`rin ma`nosidagi qo`shma gaplar quyidagi tuzilishda bo`ladi:

*Qayerda? nima bo`lsa?, o`sha yerda nima bo`ladi?*

*Masalan: Ko`z qayerda bo`lsa, mehr ham o`sha yerda bo`ladi.*

Bunday gaplar sodda gaplarga aylantirilsa, ergash gaplar kengaygan sifat-dosh oborot shaklida beriladi. Masalan:

*Qayerda suv serob bo`lsa, o`sha erda obodonchilik bo`ladi.—  
Suv serob bo`lgan joyda obodonchilik bo`ladi.*

**171-mashq.** Gaplarni o`qing, o`rin ma`nosini ifodalovchi vositalarni ko`rsating.

1. She`rim, men qayerga borsam, sen menga o`sha yerda hamroh bo`lursan.
2. Katta kema qayoqqa yursa, kichik kema ham shu yoqqa yuradi.
3. Qayerda mehnat intizomi yaxshi bo`lsa, u yerda hamma ish o`z vaqtida bajariladi.
4. Qayerga yuborsalar, o`sha yerda ishlashingizga to`g`ri keladi.
5. Ko`pchilik qayerda bo`lsa, sen ham o`sha yerda bo`lganing ma`qul.
6. Qayerda tinchlik-xotirjamlik bo`lsa, baxt o`sha yerda bo`ladi.

**172-mashq.** Matni o`qing. O`rin ma`nosini ifodalovchi so`zlarni aniqlab, ifodalanishiga ko`ra ikki ustunga ajratib ko`chiring.

### ***Bog`i maydon***

Osmonda yulduzlar so`nib, tevarak – atrof yorishib qolgan edi. Lekin ular chapga burilib, yuz qadamcha yurmagan ham edilar, “Bog`i maydon” tomondan ot tuyoqlarining dupuri eshitildi-yu, qamishzor orasida to`xtashga majbur bo`lishdi. Sal o`tmay yuqorida, oqara boshlagan ufqda, katta tosh yo`ldan ot choptirib o`tayotgan o`n nafarcha suvoriylar ko`rindi. Shu payt ro`parada, katta yo`lning u yuzidagi tepalikda ham bir guruh otlilar paydo bo`ldi. Tepalikda birdan paydo bo`lgan bu otlilar, qo`llarida yalang`och qilichlarini boshlari uzra o`ynatishib, vahimali qiyqiriq bilan yopirilib kelishardi. Tepadan qora to`funday yopirilib tushayotgan suvoriylarni ko`rganda “Bog`i maydon” tomondan kelayotgan otlilar sarosimaga tushib to`xtab qolishdi, oldingi suvoriylar esa otlarining boshlarini orqaga burishdi...

**173-mashq.** “Dam olish kunida” matnini o`qing va topshiriqni bajaring.

Dam olish kuni edi. Dam olgani guruhimiz bilan shahardan tashqariga chiqadigan bo`ldik. Ertalab hammamiz yotoqxona oldida uchrashgach, avtobusga o`tirib, Bo`stonliq tomon yo`l oldik. Toshkentdan 50 kilometr yo`l yurilgach, katta

chorraha keladi. Ko`prikdan o`tib, chap tomonga yursangiz, Oqtoshga, o`ngga burilsangiz, G`azalkentga borasiz. Biz ...

*Savol va topshiriqlar:*

1. Matnni davom ettirishda o`rin ma`nosini ifodalovchi so`zlar va ko`makchilardan foydalaning, ularning qo`llanishiga e`tibor bering.
2. Siz dam olish kuningizni qanday o`tkazasiz?
3. O`zbekistondagi qanday oromgohlarni bilasiz? Ular haqida gapirib bering.

## **ESHITISH MASHQI**

Zulfiyaning «Bahor keldi seni so`roqlab» she`ridan berilgan parchani diqqat bilan eshiting va o`rin ma`nosini ifodalovchi so`zlarni yozib boring. So`ngra ularning har biriga so`roq bering.

Salqin saharlarda, bodom gulida,  
Binafsha labida, yerlarda bahor.  
Qushlarning parvozi, yellarning nozi,  
Baxmal vodiylarda, qirlarda bahor...  
Qancha sevar eding, bag`rim, bu bahorni,  
O`rik gullarining eding maftuni.

*174-mashq.* Matnni o`zbek tiliga o`giring va o`zbek xalqining mehmon kutish odobi haqida so`zlab bering. Payt va o`rin ma`nosini ifodalovchi so`zlarni o`zaro qiyoslang.

## ***Дастархан***

В Узбекистане по-доброму встречают в доме любого гостя. После первых слов приветствия приглашают к дастархану. Этот обычай у народов Востока существовал давным-давно. На дастархане лежат фрукты, сладости. Перед каждым гостем пиала с чаем. Чай заваривают по-особому. Затем подаётся плов по-узбекски, ароматный и неповторимый. Лежат на дастархане вкусные лепёшки. Кусок лепёшки на дастархане издавна был хранителем мира. Дастархан останавливал войны. Был когда-то такой обычай на Востоке. Когда садятся за дастархан, сражения прекращаются. Хлеб и песни – вот то главное, что делает человека вечным, а жизнь его - по-настоящему счастливой.

## ***BILIB OLING!***

Jizzax viloyati respublikamizning markaziy qismida joylashgan. U 1973-yil 29-dekabrda tashkil topgan bo`lib, hududi 25 ming 500 kv.km. Jizzax viloyati tarkibiga 11 ta qishloq tumani va 7 ta shahar kiradi. Uning markazi Jizzax shahri. Jizzaxdagi Zomin tumani respublikamizning eng go`zal hududlaridan biri bo`lib, u yerda yaxshi dam olish maskanlari bor.



## Adabiy o`qish

### *MEHMONNAVOZLIK – OLIY FAZILAT*

Yor-u birodar, qarindosh-urug` va do`stlarnikiga tez-tez borib turishni eng yaxshi insoniy fazilatlardan biri, deb biladi xalqimiz. O`z uyiga kelgan har bir mehmonni yaxshi mezbonlar ochiq ko`ngil bilan kutib olishlari ham bir fazilatdir.

Hamma xalqlarda bo`lgani kabi, o`zbeklarda ham mehmonni lazmatli taomlar bilan ziyofat qilish odati bor. O`zbekistonda ana shunday taom palovdir. Aziz mehmonga serlazzat osh yedirib yubormagan xonadon bo`lmasa kerak O`zbekistonda.

Har bir shaharda palov pishirishning ko`pdan-ko`p usullari mavjud bo`lgan. Farg`onacha palov, Samarqand palovi, Buxorocha palov kabilar shular jumlasidandir.

Yurtimizdagi har bir viloyatning mehmon kutish bo`yicha o`ziga xos odatlari bor. Toshkentda, masalan, dasturxonaga, albatta, palov tortishdan tashqari qazi-qartali norin va xushbo`y famil choy damlab berish odat tusiga kirgan. Farg`ona vodiysining hamma shaharlarida va Samarqandda mehmonga dastavval issiq ko`k choy beriladi. Andijon, Qo`qon, Marg`ilon, Farg`ona va Namanganda mehmonga choy berilgach, kashnich, rayhon solingan va qatqlangan mastava, so`ngra devzira guruchdan lolarang qovurma palov tortiladi. Bu shaharlarda mehmon dasturxoniga patir va jizzali nonlar, anvoyi ho`l mevalar bilan birga oqlikning ramzi sifatida sut, qatiq, qaymoq qo`yiladi.

Kelgan mehmonga darhol qatiq taklif etish yoki nonushtaga, albatta, qatiq berish, ayniqsa, Namanganda ham odat tusiga kirgan. Qatiq uzoq joydan kelib, havo o`zgartirgan kishini lohas bo`lishdan ham saqlaydi.

Samarqandda mehmonni shirin ho`l mevalar, mashhur Samarqand nonlari hamda qaymoq bilan siylash, so`ngra murch sepilgan chuchvara va to`g`rama palov bilan ziyofat qilish odati bo`lsa, Buxoroda mayiz palov va yaxlit qilib pishirilgan barra kabob tortiladi. Surxondaryoliklarnikiga mehmonga borsangiz, xushbo`y ko`k choy bilan birga archa o`tinida pishirilgan kabob keltirib, hurmatingizni joyiga qo`yadilar. Xorazmliklar mehmonni tilyorar qovunlar va maxsus tayyorlangan barak bilan siylashadi. Qoraqalpoqda baliq kabobi bilan kulchatoy eysiz.

*Savol va topshiriqlar:*

1. Qayerda qanday mehmon kutiladi?
2. Siz O`zbekistonning qaysi shaharlarida bo`lgansiz? U yerdagi mehmon kutish odatlari haqida so`zlab bering.
3. O`zbek xalqining mehmondo`stlik odatlari boshqa xalqlarnikidan nimasi bilan farq qiladi?

### ***21-mavzu: PAYT MA`NOSINI IFODALASH*** ***(Выражение значения времени)***

**175-mashq.** Ajratib ko`rsatilgan so`zlarga so`roq berib, qanday ma`no ifodalanayotganini va qaysi so`z turkumiga kirishini aniqlang.

1. Qizimiz **bu yil** oliy ta'lim muassasasiga o'qishga kirdi. 2. **Hozir** hamma erkin: har kim o'qishi, ishlashi mumkin. 3. **Kecha** buvimlarni ko'rgani bordim. 4. Sen kelmasingdan **oldin** barcha shu yerda edi. 5. **Kechga yaqin** havo o'zgardi. 6. To'tiqiz **bu yil** bahorda o'n to'rt yoshni qarshiladi. 7. O'yin-kulgu **yarim kechagacha** davom etdi. 8. **Har bahorda** shu bo'lar takror, har bahor ham shunday o'tadi. 9. U **ertadan kechgacha** bosh ko'tarmay ishladi. 10. **Har yili yozda** dala hovlimizda dam olamiz.

**Grammatik**  
**a**

Payt ma'nosi payt ravishlari, vaqt bildiruvchi so'zlar o'rin-payt, jo'nalish, chiqish kelishigidagi so'zlar, ko'makchilar vositasida ifodalanadi va *qachon?*, *qachongacha?*, *qachonga qadar?*, *qachondan?*, *qachondan boshlab?* (*beri*, *buyon*) kabi so'roqlarga javob bo'lib, hamisha kesimga bog'lanadi. Masalan:

*Bu yil dalalarda hosil mo'l. Kechqurun soat 5da uchrashamiz.*

Payt ma'nosini bildiruvchi so'zlar odatda gapning boshida keladi.

### ***Payt ravishlari va payt ma'nosini bildiruvchi otlarning ma'nolaridagi farqlarni bilib oling!***

#### Ravishlar

*Ertalab*  
*Kechqurun*  
*Hozircha*

noaniq payt

#### Otlar va sonlar

*Tongda, soat 6 da*  
*Tunda, soat 18 da*  
*2015-yil*

aniq vaqt

**178-mashq.** Matnni o'qing. Payt ma'nosini ifodalovchi so'zlarni topib, ifodalanishini izohlang, ma'nosidagi farqlarni ko'rsating.

### ***Bo'stonliq***

Toshkent viloyatining Bo'stonliq tumanida ajoyib xushmanzara joy bor. Har tomondan tog'lar bilan o'ralgan bu go'zal hudud Chimyon deb ataladi. Havosi toza, tiniq va shifobaxsh, suvlari zilol. Men Chimyon tog'larini juda yaxshi ko'raman. Ayniqsa, qish kunlari bu tog'lar oppoq qor bilan qoplangan bo'ladi. Dam olishga kelganlar chana, chang'i uchishadi. Shanba, yakshanba kunlari Chimyon odamlar bilan gavjum bo'ladi. Bu kunlari oshxona, qahvaxonalar, katta va kichik arqon yo'llari ishlaydi. Qishda chana, chang'i uchib orom olgani kabi, yozda ham tog'ning salqin havosidan to'yib-to'yib nafas olasan. Shahardagi o'nlab korxonalar, muassasalar o'zlarining dam olish hududlarini Chimyon atrofida barpo etganlar. Ularning ba'zilar erta bahordan kech kuzgacha, qishda ham korxonalar xodimlari uchun shanba va yakshanba kunlari sayillar tashkil etishadi. Chimyonda juda ko'p bolalar oromgohlari, sanatoriya va shifoxonalar bor.

Lug'at

xushmanzara-живописный  
shifobaxsh-лечебный



Mexanik soatlar VI asrning oxirida paydo bo'lgan. Bu soatning bitta mili bo'lgan. 1657- yili gollandiyalik olim X.Gyuygens mayatnikli soat o'ylab topdi. 1929- yilda kvarsli soat paydo bo'ldi. Kvarsli soat o'ttiz yilda bir soniyaga orqada qolishi mumkin. 1404- yilda Kremlda birinchi minora soati o'rnatildi.

Vaqtni aniq ko'rsatuvchi atom soati 1948- yili ishlab chiqarildi. XX asrning 70-yillaridan boshlab elektron soatlar keng tarqaldi.

Qo'l soatlardan oldin cho'ntak soatlari ishlab chiqarilgan. Qo'l soatlarini 1910 -yilda Rolleks kompaniyasi ishlab chiqardi.

#### Lug'at

oddiy - простой	paydo bo'lmoq - появляться
o'ylab topmoq - найти	mil - стрелка
soniya - секунда	minora - башня
qum - песок	ishlab chiqarmoq - производить
o'rnatmoq - установить	aniq ko'rsatuvchi- точно показывающий

**182-mashq.** Dialogni o'qing. O'zbek tilida vaqtni bildirishga e'tibor bering. Ularni rus tiliga tarjima qiling va farqini tushuntirib bering.

-Kechirasiz, soatingiz bormi?

-Ha.

-Menga soat necha bo'lganini aytib bera olmaysizmi?

-Soat 11 dan 30 daqiqa o'tdi, ya'ni 11 yarim bo'ldi.

-Mening soatim to'xtab qolibdi. 15 daqidasi kam 11 ni ko'rsatyapti, ya'ni endi 11 bo'libdi.

-Yo'q, mening soatim to'g'ri. Ishonsangiz bo'ladi.

-Rahmat.

#### **Grammatik** **a**

Payt ma'nosi qo'shma gaplar vositasida ham ifodalanishi mumkin. Bunday gaplar fe'ning *-gach (-kach, -qach), -guncha (-kuncha, -quncha), -gacha* shakllari hamda *-gandan so'ng (keyin)* qo'shimchasi va ko'makchilar yordamida bog'lanadi. Payt ma'nosini ifodalovchi qo'shma gaplar tarkibida *qachon, qay vaqt* so'roq olmoshlari hamda *o'shanda, o'sha paytda, o'sha vaqtda* kabi ko'rsatish olmoshlari ishtirok etadi. Qo'shimchalar, asosan, birinchi gap tarkibida bo'ladi.

**183-mashq.** Gaplarni o'qing. Payt ma'nosini ifodalovchi ergash gaplar tarkibidagi vositalarga e'tibor bering.

1. Gulga to'lib bahor kelganda, yuragimda havas uyg'ondi. 2. Ko'kda yulduz uchsa nogahon, ketdi deyman qaysi bir taqdir. 3. Tong otgach, Yo'lchi tog'asinikiga ravona bo'ldi. 4. Men kelgunimcha, oshxona, uylarni tozalab qo'y. 5. Bog', qo'rg'onlar orqada qolgach, Oqsoy bo'yicha chiqiladi. 6. Kema sohildan uzoqlashgach, kutilmaganda qattiq shamol boshlandi. 7. Tog'ni oqshom qorong'isi chulg'ab ola boshlagan paytda, gulxan yoqishni boshladik. 8. O'qishimiz tamom bo'ldi deguncha, biz chumchuq qidirib shu yerga kelardik.

**184-mashq.** Matni o`qing va o`zbek tiliga o`giring. Payt ma'nosidagi so`zlarning rus va o`zbek tillarida ifodalanishini qiyoslang.

### ***Время дороже денег***

Потерянный гривенник можно заработать снова, а вот упущенная минута исчезнет навсегда. И нет на свете ни силы, ни средства, способных вернуть самое крошечное мгновение.

Минута? Чего стоит эта шестидесятая доля часа. Двадцать вздохов? Семьдесят два удара сердца?

Сколько тебе надо времени, чтобы прочесть две страницы? Две- две с половиной минуты. Значит, за пять минут ты можешь прочесть две страницы. А трудно ли сберечь пять, всего пять минут в день? Совсем не трудно. Но если это время выразить в страницах, которые можно прочесть за год, то выйдет семьсот тридцать страниц! Иными словами- три книги.

Подумай, пожалуйста, насколько же можно стать образованнее, прочитав сто пятьдесят- двести “лишних” книжек в жизни. И только за счёт такой пустяковой экономии времени- пять минут в день.

**185-mashq.** Siz o`z ishlaringizni reja asosida bajarasizmi? Bir kunlik, bir haftalik, bir oylik ish rejangizni tuzib chiqing. Har bir ish rejasida ishlatgan payt ma'nosini ifodalovchi so`zlar va grammatik vositalarni ajrating. Ularning qo`llanishiga e'tibor bering.

### ***Ushbu maqollarni yodda tuting va ularga amal qiling!***

Avval o`yla, keyin so`yla.

So`zni ko`ngilda pishitmaguncha tilingga chiqarma,  
Va har neki ko`ngilda bor tilingga chiqarma.

O`ylamay gapirgan, og`rimay o`lar.

Aytganing kumush, aytmaganing oltin.

### **ESHITISH MASHQI**

Shoir Hamid Olimjonning «O`rik gullaganda» qo`shig`ini tinglang. Qo`shiqda qaysi payt haqida kuylanayotganini aytib, payt ma'nosining qaysi so`zlar yordamida ifodalanayotganini ayting.

Novdalarni bezab g`unchalar,  
Tongda aytdi hayot otini.  
Va shabboda qurg`ur ilk sahar  
Olib ketdi gulning totini.

Har bahorda shu bo`lar takror,  
Har bahor ham shunday o`tadi.  
Qancha tirishsam ham u beor

Yellar meni aldab ketadi.

## Adabiy o'qish

### CHIMYON

Chimyon tog` tizmalari respublikamizning eng so`lim joylaridan biri. U yerda dam olish uchun deyarli yil bo`yi sharoit qulay. Tog` yon bag`irlarida hali qor ketmagan, tog` etaklari esa xilma-xil ko`katlar bilan qoplangan. Bahor paytida u yer, ayniqsa, go`zal bo`ladi. O`t-o`lanlar orasida oq va sariq boychechaklar, alvon lolaqizg`aldoqlar ochilib yotadi. Chimyon yozda ham ajoyib istirohat oromgohidir. Yozning jazirama issiq kunlarida bu yerda havo iliq, kechalari esa hatto juda salqin bo`ladi. Tez-tez yomg`ir yog`ib turadi. Kuz paytida tabiat alvon va oltin bo`yoqlarga burkanadi. Kechasi osmon gumbazida yulduzlar charaqlab turadi. Chimyon qishda, ayniqsa, juda gavjum bo`ladi. Bu yerga dam olish kunlari qorli tog` yon bag`irlarida chang`i va chanalarda uchish uchun, qor havosidan to`yib nafas olish va hordiq chiqarish uchun minglab shaharliklar keladilar.

*Biz Chimyonda...*

#### *Lug`at*

tog` tizmasi –горный хребет  
so`lim joy –прекрасное место  
qulay –удобный  
tog` yon bag`irlari –на склоне горы  
tog` etaklari –подножия горы  
alvon –алый  
burkanmoq –покрываться  
osmon gumbazi –небесный купол

*Topshiriqlar:*

1. Matnni davom ettiring.
2. To`rt guruhga bo`linib, Chimyonning to`rt fasldagi holatini gapirib bering.
3. Uyda har biringiz «Chimyonda» mavzusida kichik insho yozib keling.

### **22-mavzu: SABAB MA`NOSINI IFODALASH**

#### ***Выражение значения причины***

**186-mashq.** Gaplarni o`qing. Sabab ma`nosini ifodalovchi vositalarini ko`rsating.

1. Yo`l tor bo`lgani uchun, aylanib o`tishga to`g`ri keldi. 2. Odil uyalganidan qizarib ketdi. 3. Shoir kavushi loy bo`lmasligi uchun chetdan ehtiyotlik bilan yurib ketdi. 4. Men shifokorman, odamlarni o`limdan saqlash uchun yashayman. 5. Bozor kuni bo`lganidan ko`chalarda qatnov zo`r. 6. Kichik ariqqa hali suv kelmagani uchun Gulnor chelak ko`tarib katta ariqqa jo`nadi. 7. Aliqushchiday shogirdlari bor ekan, Ulug`bekning asarlari izsiz yo`qolmaydi. 8. Nizomjon kamgap bo`lgani uchun sinfdoshlari uni indamas deb chaqirishardi.

**Grammatik**  
**a**

Nutqda ish-harakatning yuzaga kelish sababini bildiruvchi soʻzlar *nima uchun?*, *nima sababdan?*, *nega?* soʻroqlaridan biriga javob boʻladi va *uchun*, *sababli*, *tufayli* bogʻlovchilari, sabab ravishlari, otlar va sifatdoshlarga chiqish kelishigi qoʻshimchasini qoʻshish orqali ifodalanadi. Masalan:

*Salima darsni yaxshi tayyorlagani uchun maqtovga sazovor boʻldi. Ona xursandligidan oʻzini qoʻyarga joy topolmay qoldi.*

**187-mashq.** Nuqtalar oʻrniga zarur qoʻshimchalarni qoʻyib, gaplarni koʻchiring.

1. U muhim topshiriqni bajar... sevinchini ichiga sigʻdira olmas edi. 2. Suvsiz... bu yerlarga oʻtmishda ekin ekilmas edi. 3. Amir Temur oʻz nevarasi Muhammad Taragʻayni gʻoyat ziyrak va oʻtkir zehni boʻl... .. Ulugʻbek deb ataydi. 4. Otam ilgʻor ishchi boʻlgan... .. mukofotlandi. 5. Havo sovuq boʻl... .., jiyanimni uyda olib qoldim. 6. Kamola uyal... nima deyishini bilmay qoldi. 7. Azizaning kel... xursand boʻldim. 8. Farhod dars tayyorlama... .. ketib qolgan ekan.

**188-mashq.** Ushbu soʻzlar va birikmalarani qatnashtirib, gaplar tuzing.

Oʻychanligidan, uxlagani sababli, beburdligi tufayli, vaqtida bergani uchun, uyqusizlik tufayli, halol mehnati uchun, qoʻrqqanidan.

**Grammatik**  
**a**

Sabab maʼnosi qoʻshma gaplar orqali ham ifodalandi. Bunday gaplar *chunki*, *negaki*, *shekilli*, *shuning uchun*, *-gani uchun*, *-gani tufayli*, *-ganidan* kabi yordamchi vositalar orqali birikadi. Масалан:

*Hunar oʻrgan, chunki hunarda koʻp sir.  
U kech qolgani tufayli, yigʻilishga kirmadi.*

**189-mashq.** Sabab maʼnosini ifodalovchi qoʻshma gaplarni oʻqing va gaplarning bogʻlanish vositalarini koʻrsating.

1. Qorongʻi tez tushdi, shuning uchun biz yoʻldan adashdik. 2. Ikromjon soʻqotganidan bir piyolagina achchiq koʻk choyga zor boʻlgan edi. 3. Meni taklif etishmadi, shuning uchun majlisga bormadim. 4. Orif aka koʻtargan mavzu dolzarb edi, shuning uchun koʻpchilik qiziqib qoldi. 5. Qizlar nima gapligini tushunmay hayron edilar, chunki Rahimjon ularga hech gap aytmagan edi.

**190-mashq.** Berilgan sodda gaplardan sabab munosabatidagi qoʻshma gaplar tuzing.

1. Vatanimiz kun sayin oʻzgarib borayotir. Mening koʻnglim shod. 2. Adiba juda xursand boʻldi. Uchrashuv u kutganidan yaxshi oʻtdi. 3. Nuri gapga eʼtibor qilmadi. Yormat endi qiziga qarab soʻzlay boshladi. 4. Daryo toshdi. Ekinning yarmi nobud boʻldi. 5. Klimov qiziqroq gap aytdi. Joʻraboy butun gavdasini larzaga keltirib kuldi. 6. Vatanni asrang. Siz shu vatan farzandisiz.

**191-mashq.** Nuqtalar o`rniga zarur bog`lovchi vositalarni qo`yib, gaplarni ko`chiring.

1. Fizika tabiat haqidagi asosiy fanlardan biridir, ... boshqa tabiiy fanlar taraqqiyoti fizik hodisalarga bog`liq. 2. Olimjon xatni o`qiy olmadi, ... yig`ilishga odamlar to`plana boshlashdi. 3. Har bir ishimizdan ertaning shabadasi kelib turibdi, ... qo`lim yumush qidiradi. 4. Kun issiq ... , quruvchilar maysazorga yonboshladilar. 5. Saida bugun a`lo baho oldi, ... barcha topshiriqlarni to`g`ri bajardi.

**192-mashq.** Berilgan savollarga qo`shma gap tarzida javob bering.

- 1.Nima uchun kitobni sevish kerak?
- 2.Nima uchun yog`och suvda cho`kmaydi?
- 3.Nima uchun kattalarni hurmat qilish kerak?
- 4.Nima uchun qushlar pastlab uchsa, yomg`ir yog`adi?
- 5.Nega yo`lning o`ng tomonidan yurish kerak?

**193-mashq.** Matni o`zbek tiliga o`giring. Belgi bildiruvchi so`zlarning har ikki tilda ifodalanishi va bog`lanishini qiyoslang.

## ***CHIROQCHI***

На левом берегу Кашкадарьи есть городище Кишмиштепе. В древности здесь был маленький город. Кишмиштепе находится рядом с райцентром Чиракчи. История их связана между собой. Сохранилась такая легенда.

На площадь Кишмиштепе пришёл однажды незнакомый путник. Он просил приютить его и накормить. Никто не захотел этого сделать. Он стучался во все дома и везде его встречали отказом. И только бедная старушка позвала его к себе в дом. Путник переночевал у неё, а на следующий день стал собираться в дорогу. Он дал доброй старушке совет: вечером уйти из города в загородную мечеть. Будет темно, поэтому нужно взять с собой светильник –чирак. Путник очень просил старушку сделать это, и она так и поступила.

Вернувшись утром домой, она увидела, что всё родное её селение разрушено землетресением. Только позже город отстроили на новом месте. В память об этом случае стали называть его Чиракчи.

## **Adabiy o`qish**

### ***NURLI CHO`QQILAR***

Abdulla Qahhor

To`qqizinchi sinf a`lochilaridan Zuhaxon degan qiz yo`qolib qoldi. O`sha kasofat shanba kuni maktabdan qaytishda Zuhra kitob-daftarlarini opasi Fotimaga berib, Lola terгани qirga chiqqan ekan, qaytib kelmabdi. Uning ota-onasi avvaliga qarq`ab, keyin yig`lab, butun lolazorni, butun qishloqni taka-taka qildi. Maktab ma`muriyati bulardan ham ko`proq jon kuydirdi – jamoa kengashiga aytib, butun



qishloqni oyoqqa turg'izdi, rayonga ma'lum qildi, chunki sinfda a'lochi qiz to'rtta bo'lsa, Zuhra uning yigirma besh protsentini tashkil qilar edi.

Chol-kampir boshqa xunuk xayollarga bormaslik uchun bir-birini ovutdi: Zuhra ta'bi nozik, dimog'dor qiz bo'lib, maktabdoshlariga qo'shilmas edi. Shahardan lola tergani chiqqan qizlardan birontasi ta'biga yoqib, o'sha bilan o'ynab ketgan bo'lsa, ajab emas. Ko'ngliga yo'l berish mumkin bo'lgan va birdan-bir xayriyatli gumon shu bo'lib qoldi. Haqiqatdan, shanba va yakshanba kunlari shaharlik yoshlar bitta danak topsa, shu lolazorga kelib, chaqib yer edi. Bularning ichida chiroyligi bor, sho'xi bor, boyvachcha tabiati bor, beboshi bor... Buning ustiga Zuhra nihoyatda ko'zga yaqin, bir qaragan kishi ko'zi xira tortib, yana qaragisi kelar, xususan, xonatlas ko'ylak kiyib, sochini «laylak uya» qilganida, maqtovga so'z topilmay qolar edi.

Zuhra o'ziga munosib, ya'ni yaxshi o'qiydigan suxsurdakkina biron yigit bilan ketgan degan umidda chol bilan kampir biroz taskin topgan bo'ldi-yu, lekin Fotima baloga qoldi: «Zuhra lola tergani boraman desa, bitta o'zini yuboraverdingmi? Birga borsang bo'lmasmidi, muncha ham anqov, noshud-notovon bo'lmasang».

Kampir bunaqa gaplarni alam ustidagina emas, umuman kuyib aytar, chunki sho'x va shaddod Zuhraga qaraganda Fotima bo'shtobroq, sho'xlik husnning pardozi bo'lsa kerak, ikkovi bir olmaning ikki pallasi bo'lsa ham, Zuhraning oldida uning istarasi so'niqroq ko'rinar edi. ... Fotima bunaqa ta'na-dashnomlarni ko'p eshitdi. Nihoyat jon-jonidan o'tib ketdi-yu, yig'lab dedi:

- Ayajon, hamma aybni menga to'nkayvermang, axir Zuhraga o'zingizning so'zingiz ham o'tmas edi-ku. Ozib-yozib bir ish buyurganingizda «Men sizga malay emasman!» degani esingizdan chiqdimi? Shunda ham indamadingiz. Men esimni taniganimdan beri sizga qarashaman, ro'zg'or ishini butkul qo'limga olsam, sizni yetti qavat ko'rpachaga o'tqazib qo'ysam deyman. Nahot ota-onaning izzatini, xizmatini qilgan kishi malay bo'lsa? Yaxshi o'qisin deb, Zuhrani juda erkalatib yuborgan edingiz! Qizimning qo'li qavaradi deb, o'smasini ham siqib berar edingiz.

Kampir Fotimaning so'zlariga qarshi lom-mim deya olmay qoldi: haqiqatdan, o'zi vaqtida o'qiyolmay qolgani uchun, zehni o'tkir Zuhraning ilmga tezroq to'lishini ko'zlab, uning maktabdagi qilday yutug'i oldida, uydagi filday gunohini payqamagan edi. Shundan keyin Fotima zixnovdan qutuldi, lekin kampirning g'amiga g'am qo'shildi. Zuhradan xat kelgunga qadar bir oycha muddat o'tdi. Zuhra bosh-keti yo'q to'mtoq xatida shunday debdi:

«Turmush o'rtog'im bilan ko'nglimizni amrini bajarib, baxtiyor oilalar safidan mustahkam o'rin egalladik va kelajakning nurli cho'qqilari tomon bormoqdamiz. Sizlar yuksak ideallarga asoslangan muhabbat nima ekanini bilmaysizlar, shuning uchun mendan xafa bo'lmanglar, xursand bo'ladigan kunlaring yaqinlashib kelmoqda».

Fotima xatning boshiga – «Aziz dadajonim, mehribon onajonim», oxiriga - «sizlarga sihat-salomatlik tilayman» degan so'zlarni qo'shib o'qidi. Xatda na adres bor, na imzo. Konvertga shahar o'n birinchi aloqa bo'limining muhri bosilgan edi.

Xatning «baxtli turmush, nurli cho'qqi» degan joylari kampirga tasalli berdi. Lekin chol xatni Fotimaning qo'lidan yulqib olib, qo'yniga tiqdi-yu, to'nini yelkasiga tashlab, shaharga jo'nadi va shu ketganicha bir hafta deganda keldi.

Zuhrani qidirib, o`n birinchi aloqa bo`limiga qarashli hamma xonadonga birma-bir bosh tiqibdi; maktab, idora, korxonadan so`roqlabdi, nihoyat shahar militsiya boshqarmasiga uchrabdi. Militsiya to`rt kundan keyin «Shaharga bunaqa ayol yozilgan emas» deb javob beribdi.

Kuzga yaqin rayonda katta majlis bo`lgani, majlisda Zuhra va uning maktabi og`izga tushgani, xunuk-xunuk gaplar aytilgani to`g`risida mish-mish tarqaldi. Bu mish-mishlar kampirni yiqitdi. Kampir uzoq yotib qoldi.

Qish o`tdi. Bahor keldi. Zuhraning na tirigidan darak bor edi, na o`ligidan.

Oylar o`tdi. Fotima yaqinda o`qishini bitirib, fermaga vetvrach bo`lib kelgan Samijon degan yigitga unashtirildi. Samijon ko`p mulohazali yigit ekan. To`y cholga ham totsini degan maqsadda, Zuhrani xo`p qidirdi. Olti hafta qidirib, axir daragini topdi. ... Zuhra markaziy hammom qoshidagi sartaroshxonada kassir bo`lib ishlar ekan. Samijon eshikda qolib, sartaroshxonaga Fotima kirdi va ko`k yog`och panjara ichida o`tirgan Zuhrani ko`rib, yuragi shig`etib ketdi: ozib, cho`p bo`lib ketibdi, bukchayibdi, shunday sochdan chilvirdakkina ikkita kokil qolibdi...

Zuhra Fotimaga ko`zi tushib, beixtiyor panjaradan chiqib keldi.

- Nega, nega kelding... Men bu yerda vaqtincha ishlab turibman.

- Yaxshimisan? Ering yaxshimi, - dedi Fotima.

- Ketib qolgan, allaqachonlar ketib qolgan...

- Kuyov bilan arazlashib qolgan bo`lsang, yakka o`zing shahri azimda nima qilasan, qishloqqa keta qolaylik? – dedi Fotima

- Shahardan qishloqqa ... Bir qadam orqaga qaytish bo`lmasmikan?

Fotimaning achchig`i keldi.

- Orqaga qaytish bo`lsa nima, nurlig`idan tushib qolasanmi?

*Savol va topshiriqlar:*

1. Hikoyaning davomini topib o`qing va o`z xulosangizni bayon eting.
2. Matndan sabab konstruksiyali gaplarni toping va tahlil qiling.
3. Iboralarni ajratib yozing va ma`nolarini izohlang.

### **23-mavzu: MAQSAD MA`NOSINI IFODALASH** **(Выражение значения цели)**

**194-mashq.** Gaplarni o`qing. Maqsad ma`nosining qanday vositalar bilan ifodalanganini aniqlang.

1. Biz ilmning qal`asini olmoqqa keldik, baxtimizning sozini chalmoqqa keldik. 2. Xolidaxon opamni ko`rish uchun keldi. 3. U Farg`onadan Toshkentga o`qish uchun kelganligini aytdi. 4. Tun bo`yi uxlamaganligi uchun ko`zlari qizargan edi. 5. Shodligidan qul Tarlon, to`xtamadi yig`idan. 6. Yerlar suvsizlikdan qaqrab yotar edi. 7. Ko`rgali husningni zor-u, muftalo bo`ldim senga. 8. Rustambek teatrga chipta olgani ketdi. 9. U bafurja gaplashish maqsadida joylashib o`tirdi.

**Grammatik**  
**a**

Ish-harakatning qanday maqsad bilan yuzaga kelishini bildiradigan gaplar *Nima maqsadda? Nima uchun?* soʻroqlariga javob beradi va quyidagicha ifodalanadi:

1. Ravishdoshning –*gani, -gali* qoʻshimchali shakli bilan:

*Eshik oldi gul hovuz, gul tergani kelganmiz.*

2. Harakat nomidan keyin *maqsadida, maqsadi bilan, uchun* soʻzlarini keltirish bilan:

*Mashinalar qatnovini yengillashtirish uchun (maqsadida) shaharga bir nechta koʻpriklar qurildi.*

3. Joʻnalish kelishigidagi harakat nomi bilan yoki harakat nomidan keyin *uchun* koʻmakchisini keltirish bilan:

*Qishki taʼtilda Chimyonga dam olishga(uchun) bordik.*

4. Feʼldan soʻng *deb* soʻzini keltirish bilan:

*Rustam kitob olaman deb kelgan ekan.*

5. Maqsad mayli bilan:

*Hovlining bir tomoniga atirgul ekmoqchiman.*

**195-mashq.** Nuqtalar oʻrniga maqsad maʼnosini ifodalovchi soʻzlar va qoʻshimchalarni qoʻyib, gaplarni koʻchiring.

1. Yozning issiq bir kunida, qoʻzi bordi suv ich... . 2. Inshoni bugun yoz... edim. 3. Kuz kelgach, dehqon daladagi hosilni tezroq yigʻish... shoshiladi. 4. Oʻqituvchi bir-ikki soat dars berish ... qancha tayyorlanishi kerak. 5. Chol daryo yoqasiga baliq ovla... ketibdi. 6. Uni yaxshilab davolatish ... shahardan yaxshi shifokorlarni chaqirishdi. 7. Xayrulla oʻqish ... Toshkentga ketdi.

**196-mashq.** Gaplarni oʻqing. Avval sabab maʼnosini ifodalovchi gaplarni, soʻngra maqsad maʼnosini ifodalovchi gaplarni koʻchirib yozing.

1. Bolalar sayohatga joʻnash uchun tayyorgarlik koʻra boshladilar. 2. Uyalganimdan dovdirab qoldim. 3. Oʻrmonjon Qurbon otaning bu ishni bemaslahat boshlaganiga hafa boʻldi. 4. Oʻzbek bogʻlaridan doʻstlarga elt deb, qoʻlimga guldasta uzatar bahor. 5. Har kuni shu vaqtda qoʻy-qoʻzilar daryo boʻyiga suv ichishga yigʻiladi. 6. Ota-bobolarimiz oʻz orzu-umidlariga etishish uchun juda koʻp harakat qilganlar. 7. Chol-kampir yomon xayollarga bormasin deb, qiz ularni uyga olib kirdi. 8. Men mustaqil yurt farzandiman, shuning uchun shodman bir umr. 9. Bu kitobni oʻqiyman deb olib kelgan edim. 10. Akbarov xayrlashish uchun qoʻl uzatdi.

**197-mashq.** Nuqtalar oʻrniga maqsad maʼnosidagi gaplarni qoʻshib koʻchiring, zarur tinish belgilarini qoʻying.

1. ... kutubxonaga yangi kitoblar olindi. 2. ... dehqonlar fidokorona mehnat qildilar. 3. ... koʻchalar kengaytirilmoqda. 4. ... yangi kanallar qazilmoqda. 5. ... uning derazalarini ochib qoʻydik. 6. ... daraxt tepasiga in oʻrnatdik. 7. ... , qoʻlidan kelgan barcha ishni qiladi. 8. ... , daryo boʻyiga bordik. 9. Ota-ona farzandlarini qiynalmasin deb, ... .

## О священных числах

У узбекского народа числа семь, девять, двенадцать, сорок считаются священными. С числом «семь» связаны словосочетания семь сокровищниц, семь дней недели, семь красавиц и другие. Когда кто-то умирает, справляют семь дней, пекут семь лепешек. Число семь упоминается и в пословицах. Например, «Етти ўлчаб, бир кес».

Число «девять» как священное число вошло в узбекский язык из арабского и связано с религией. Например, число «двенадцать» у узбеков тоже почитается. Согласно узбекскому календарю двенадцати месяцам года даны названия двенадцати животных: мыши, коровы, барса, зайца, дракона, змеи, лошади, овцы, обезьяны, курицы, собаки, кабана. Двенадцать лет являются опасными и значимыми. С этим числом связаны следующие выражения: “ўн икки боғли ўзбек”, “ўн икки мучанг соғ бўлсин”.

Ещё одно священное число «сорок». Первые сорок дней младенца являются важными и ответственными. Когда младенцу исполняется сорок дней, отмечается праздник “Қиркидан чиқариш”. Когда умирает человек, справляются поминки “Қирқ”. Уважаемых гостей встречают со словами “Қирқнинг бири – Хизр”.

## ESHITISH MASHQI

Matnni diqqat bilan tinglang, tayanch so`zlarni yozib boring. So`ngra matnni qayta tinglang. Ayting-chi, hayotni bunday rejalashtirishdan maqsad nima?

Inson hayoti boshdan oyoq rejalashtirilgan holda o`tadi. Inson tug`ilgach, albatta, ism qo`yadilar, yurishga, so`zlashga o`rgatadilar, so`ngra unga ta`lim beradilar, biror kasb-hunar o`rgatadilar va uni mustaqil hayotga yo`llaydilar. Mustaqil yashash davrida ham har bir inson muayyan maqsad asosida o`zi tuzgan katta va kichik rejalar bilan ish ko`radi. Bu davrda kimlardir buyuk ishlarni amalga oshirib, ulug` siymolarga aylanadi, kimlardir o`rtamiyona, ya`ni “el qatori” yashaydi, kimlardir hayotda yashagani ham sezilmay o`tib ketadi.

Bularning barchasi insonga berilgan iqtidor va uning harakati tufayli yuz beradi. Tadqiqotlar shuni ko`rsatadiki, erkaklarda 15 yoshdan 25 yoshgacha, ayollarda esa 15 yoshdan 20 yoshgacha eng sog`lom davri, 18 yoshdan 25 yoshgacha bo`lgan vaqt barcha insonlarda zehn va xotira eng kuchaygan davr, 30 yoshdan 40 yoshgacha ijodiy iqtidorning rivojlangan davri, 40 yoshdan 50 yoshgacha kasb mahoratining eng rivojlangan davri hisoblanar ekan. Hayotimizning qanday kechishi shu davrlardagi harakatlarimiz natijasidir.

Tavsiyanoma biror shaxsni tavsiflash va o`qishga yoki biror lavozimga tavsiya qilish maqsadida yoziladigan rasmiy hujjatdir.

Ushbu hujjat tavsifnoma kabi aniq ma`lumotlar asosida I shaxs nomidan yoziladi. Unda tavsifnoma berilayotgan shaxsning tavsiya qilinayotgan lavozimiga loyiqligi qayd etiladi. Tavsiyanoma ko`rsatilgan joyga rasmiy

ravishda yuboriladigan hujjat hisoblanadi.

**199-mashq.** Tavsiyanoma namunasini o`qing. Hujjatning mazmuniga va ularda beriladigan ma'lumotlarga e'tibor qiling.

O`zbekiston davlat jahon tillari universiteti, rus filologiyasi fakulteti III bosqich talabasi, 1994-yilda tug`ilgan, millati o`zbek Nargiza Narimonovaga

### TAVSIYANOMA

Men O`zbekiston davlat jahon tillari universiteti, rus filologiyasi fakulteti III bosqich 310-guruh talabasi Nargiza Narimonovani 2013-yildan beri taniyman. Universitetda o`qish davomida u o`zini bilimli, izlanuvchan talaba sifatida ko`rsatdi. O`tgan 3 yil davomida barcha fanlardan a`lo baholarga o`qidi. Bugungi kungacha "Yosh olim", "Izlanish va ijod" to`plamlarida, "Filologiya masalalari" ilmiy jurnalida 6 ta ilmiy maqolasi chop etildi. Yaqinda rus tilini o`qitish metodikasi bo`yicha kurs ishini muvaffaqiyatli himoya qildi. 2015-yilda rus va o`zbek tillarini qiyoslab o`rganish yuzasidan o`z loyihasi bilan ishtirok etib, tanlov g`olibi bo`ldi. Shu yili o`qishdagi muvaffaqiyatlari uchun Toshkent shahar "Kamolot" ijtimoiy yoshlar kengashining maxsus sovrinini qo`lga kiritdi va 10 kunga Moskva shahriga yuborildi.

Nargiza Narimonova o`z guruhi va fakultet jamoat ishlarida ham faol ishtirok etadi. Guruhdoshlari bilan xushmuomala, odobli va intizomli talaba. O`tgan 3 yil davomida sababsiz dars qoldirmagan, ustozlariga hurmat-e'tiborli. O`z bilimlarini oshirib borish ustida tinmay izlanadi, iqtidorli talabalar guruhlarini bilan o`tkaziladigan qo`shimcha mashg`ulotlarga muntazam qatnashadi.

Turmushga chiqmagan.

Nargiza Narimonova nomzodini Alisher Navoiy nomidagi stipendiyaga tavsiya qilish mumkin.

O`zDJTU

"Rus tili va adabiyoti" kafedrasini mudiri

D.S.Sattorov

Sana

muhr

**200-mashq.** Berilgan reja va savollar asosida do`stingiz yoki kursdoshingizga o`zingiz tavsiyanoma yozing va uni qoidaga muvofiq rasmiylashtiring. Tavsiyanomaning tavsifnomadan farqli tomonlari nimada?

1. Tavsiyanoma kimdan kimga berilishi mumkin?
2. Tavsiyanoma berilayotgan shaxs qachondan beri shu muassasada o`qiydi yoki ishlaydi?
3. O`tgan muddat ichida u qanday faoliyat yuritdi (qanday o`qidi, qanday yutuqlarga erishdi)?
4. Qanday insoniy fazilatlariga ega: do`stlari, o`zidan kattalarga va kichiklarga munosabati.
5. Jamoat ishlarida ishtiroki.
6. Oilaviy holati.

7. Tavsiyanoma nechanchi shaxs tomonidan yoziladi va kim tomonidan tasdiqlanadi?

## Adabiy o`qish

### *O`G`RI* (*O`tmishdan*)

**A. Qahhor**

Otning o`limi - itning bayrami  
(Maqol)

Kampir tong qorong`isida xamir qilgani turib ho`kizidan xabar oldi. O! . . . Ho`kiz yo`q, og`il ko`cha tomondan teshilgan. . . Dehqonning uyi kuysa kuysin, ho`kizi yo`qolmasin. Bir qop somon, o`n-o`n beshta xoda, bir arava qamish - uy, ho`kiz topish uchun necha zamonlar qozonni suvga tashlab qo`yish kerak bo`ladi.

Odamlar dod ovozig a o`rganib qolgan: birovni eri uradi, birovning uyi xatga tushadi. . . Ammo kampirning dodiga odam tez to`plandi. Qobil bobo yalang bosh, yalang oyoq, yaktakchan og`il eshigi yonida turib dag`-dag` titraydi, tizzalari bukilib-bukilib ketadi, ko`zlari jovdiraydi, hammaga qaraydi, ammo hech kimni ko`rmaydi. Xotinlar o`g`rini qarg`aydi, it huradi, tovuqlar qaqag`laydi. Kimdir shunday kichkina teshikdan ho`kiz sig`ishiga aql ishonmasligi to`g`risida kishilarga gap ma`qullaydi.

Qobil boboning qo`shnisi - burunsiz ellikboshi kirdi. U og`ilga kirib teshikni, ho`kiz bog`langan ustunni diqqat bilan ko`zdan kechirdi; negadir ustunni qimirlatib ham ko`rdi, so`ngra Qobil boboni chaqirdi va past tovush bilan dedi:

- Ho`kizing hech qayoqqa ketmaydi, topiladi! - Uning og`ilga kirib qilgan taftishi Qobil boboga bir umid bag`ishlagan edi, bu so`zi haddan ziyoda sevintirdi. Chol yig`lab yubordi.

- Xudo xayr bersin. . . Ola ho`kiz edi. . .

Odamlar o`g`ri devorni qachon va qanday asbob bilan teshgani, ho`kizni qaysi tomonga olib ketgani, uni qaysi bozorda sotishi mumkin ekanligi to`g`risida bahslasha-bahslasha tarqaldi. G`ovur bosildi. Qobil boboning kampiri yig`idan to`xtab, ellikboshini duo qila ketdi.

Ellikboshi o`g`ri teshgan yerni yana bir ko`rdi. Qobil bobo qo`l qovushtirib uning ketidan yurar va yig`lar edi.

- Yig`lama, yig`lama deyman! Ho`kizing oqposhsho qo`l ostidan chiqib ketmagan bo`lsa topiladi.

#### *Topshiriqlar:*

1. Hikoyaning davomini mustaqil o`qish qismidan topib o`qing va so`zlab bering.
2. Hikoyada qanday g`oya ilgari surilgan?
3. Poraxo`rlik va ta`magirlikka qanday munosabat bildirasiz?
4. Hikoya epigrafining ma`nosini tushuntirib bering.

**24-mavzu: NATIJA MA'NOSINI IFODALASH**  
**(Выражение значения результата)**

**201-mashq.** Gaplarni o'qing. Natija ma'nosining ifodalanishiga e'tibor bering.

1. Havo shu qadar issiq ediki, hatto maysalarning uchi ham sarg'ayib ketdi.
2. Qorbobo bolalarni o'ziga shunchalik qaratib olgan ediki, natijada Bobur ham yig'idan to'xtab qoldi.
3. Bahodir shu qadar hovliqib kirib keldiki, hatto ostonada qoqilib ketdi.
4. Kechqurunga borib shunaqa qattiq shamol turdiki, oqibatda butun hovli barglarga to'ldi.
5. Soydagi suv shu qadar ko'payib ketdiki, hatto qirg'oqlarni suv olish xavfi tug'ildi.
6. Odamlar shunchalik astoydil ishladilarki, natijada qurilish muddatidan oldin bitkazildi.

**Grammatik**  
**a**

O'zbek tilida natija ma'nosi qo'shma gaplar vositasida ifodalanadi. Bunday gaplar –ki qo'shimchasi yordamida bog'lanib, ikkinchi gap birinchi gapdagi ish-harakatning natijasini ko'rsatadi va quyidagi tuzilishda bo'ladi:

shunchalik ... natijada ...  
... shu qadar ... ki, oqibatda ...  
... shu darajada ... hatto ...

**202-mashq.** Quyidagi sodda gaplardan natija ma'nosidagi gaplar hosil qiling.

1. Olmalar ko'p hosil qilgan edi. Shoxlarini tirgovuchlar arang ko'tarib turar edi.
2. Ba'zan shamol kuchli esadi. Unga qarshi yurish mumkin bo'lmay qoladi.
3. Tokning barglari quyuq. Quyosh nurlari yaproqlar orasidan zo'rg'a o'ta oladi.

**203- mashq.** Nuqtalar o'rniga zarur so'zlarni qo'ying va fikrni davom ettiring. Tuzgan gapingizda birinchi gapdagi ish-harakatning natijasini ifodalang.

- Havo ... esib ketdiki, ...
- Mehmonlar ... ko'p keldiki, ...
- Shamol ... kuchaydiki, ...
- Umida ... chiroyli raqsga tushdiki, ...
- U xayolga ... berilib ketgan ediki, ...
- Ko'chada odam ... gavjum ediki, ...
- Paxtalar ... qiyg'os ochilgan ediki, ...

**204-mashq.** Har bir gapni bir necha variantda davom ettirib yozing.

Qattiq shamol turdi, natijada

- a).....
- b).....
- v).....
- g).....

Andrey darslarga o`z vaqtida kelmadi, natijada

a).....

b).....

v).....

g).....

Biz berilgan topshiriqlarni o`z vaqtida bajardik, natijada

a).....

b).....

v).....

g).....

Yorilgan truba vaqtida ta'mirlanmadi, oqibatda

a).....

b).....

v).....

g).....

Damlangan osh vaqtida suzib tortilmadi, natijada

a).....

b).....

v).....

g).....

**205-mashq.** Matnni o`zbek tiliga o`giring. 2 guruhga bo`linib internetning foydali va zararli tomonlarini ko`rsatib, natija chiqaring.

Интернет предоставляет широчайшие технические возможности для общения людей из разных стран. Интернет открывает доступ к неограниченным ресурсам знаний, электронным библиотекам и музеям, газетам и журналам всего мира, научным и творческим лабораториям, памятникам культуры и последним новостям планеты. Интернет необходимое условие выживания науки сегодня, путь к её развитию завтра. Интернет наносит вред физическому здоровью человека. Вред для здоровья при использовании Интернета минимален, но заметен: человек становится зависимым от Интернета. Поэтому необходимо соблюдать правила безопасного поведения в Интернете.

**206-mashq.** Matnni o`zbek tiliga o`giring. Sabab va natija ma`nolarini ifodalovchi vositalarni qiyoslang.

### ***Мы помним***

Этот праздник является одним из самых почитаемых в народе. Безмерны наша благодарность и признательность тем, кто ценой жизни остановил врага в грозные 40-е. День памяти и почестей – праздник со слезами на глазах. В этот день фронтовики вспоминают о войне- самой страшной в истории человечества, унёсшей миллионы жизней.

Узбекистан внес достойный вклад в победу над фашизмом. Во второй мировой войне участвовали 1,5 миллиона воинов из Узбекистана. В нашу страну во время войны были эвакуированы многие заводы и фабрики из



СССР, выпускались самолеты, тяжелая военная техника и боеприпасы. Тысячи взрослых и детей были эвакуированы в Ташкент в начале войны. Они нашли приют в узбекских семьях. Узбекистан стал для них второй Родиной.

## **Adabiy o`qish**

### *Abdulla Avloniy*

1913-yili A. Avloniyning “Turkiy guliston yohud axloq” asari bosilib chiqdi. Ushbu asar Abdulla Avloniy tarbiyada ko`proq bolalarning fikrini rivojlantirish masalasiga alohida e`tibor bilan qaraydi. Fikrlash iqtidorini egallash oliyjanob g`oyalar tomon intilish demakdir. Shunday ekan, aqlli odamning axloqsiz bo`lishi qiyin. Avloniy bu tushunchalarni yaqin birlikda ko`radi va ularni ikkiga – yaxshi va yomonga ajratadi.

Muallifning fikricha, aql bilan ish tutish—sa`y-g`ayrat, shijoat, ilm egallash, pokizalik–nazokat, sabr-toqat, intizom, vijdonli bo`lish, vatanni sevish, haqtalablik, hamma narsaga ibrat ko`zi bilan qarash, hayo, iffat, til odobi, idrok, munislik va xayrixohlik, sadoqat, adolat, muhabbat, afv kabilarni yaxshi xulq sirasiga kiritadi va mukammal inson uchun zarur bo`lgan fazilatlar deb hisoblaydi. Adib bularning har biriga alohida-alohida to`xtalib o`tadi. O`z mulohazalarini dalillash uchun Aristotel, Platon, Gippokrat, Sa`diy, Mirzo Bedil singari mashhur mutafakkirlarning fikrlarini keltiradi. Har bir axloqiy kategoriyaga o`z munosabatini bildirgach, o`sha fikrni ifodalovchi bayt yoki biror maqol-hikmat ilova qiladi

### **25-mavzu: SHART MA`NOSINI IFODALASH** ***(Выражение значения условия)***

**207-mashq.** Ko`chiring. Ergash va bosh gaplarni aniqlang. Shart ergash gapning bosh gap bilan qaysi vositalar orqali birikkanini tushuntiring.

1. Mehnat qilsang, rohat ko`rasan. 2. Shamol bo`lmasa, daraxtning uchi qimirlamaydi. 3. Agar siz romanni o`qigan bo`lsangiz, mazmunini aytib bering. 4. Bahor kelsa, kunlar isib ketadi. 5. Agar astoydil ishlamoqchi bo`lsangiz, sizga men yordam beraman. 6. To`rt faslimning yozi yo`q, sen bo`lmasang yonimda. 7. Arpa ekan arpa oladi, bug`doy ekan bug`doy oladi. 8. Onalarda g`am qolmas, Mustahkam bo`lsa tinchlik. 9. Siz menga boshini ko`rsatib bersangiz, davomini o`zim bajaraman.

## Grammatika

O`zbek tilida shart ma`nosi, asosan, qo`shma gaplar vositasida ifodalanadi. Bunday gaplar **Nima bo`lsa, nima bo`ladi?** konstruksiyasida tuziladi, ya`ni birinchi gap ikkinchi gapdagi voqeaning qanday shart bilan yuzaga kelishini bildiradi. Masalan: *Havo ochilib tursa, ertaga sayilga chiqamiz. O`rtada kelishmovchilik bo`lmaganda, bu masala o`z vaqtida hal bo`lar edi.*

Shart ma`nosini ifodalovchi gaplar fe`lning shart mayli shakli **-sa** yoki **-ganda, -ganda edi** vositalari orqali bog`lanadi, shuningdek, ma`noni kuchaytirish uchun gapning boshida **agar, agarda, mabodo** so`zlarini qo`llash mumkin. Masalan:

*Agar hayot karvon bo`lsa, sarbon muallim.*

Shart ma`nosi sodda gaplarda **shart, kerak, zarur, darkor, lozim** so`zlari orqali ham bildiriladi. Masalan:

*Hamma yo`l-transport qoidalariga rioya qilishi shart.*

**208-mashq.** Quyidagi juft keltirilgan sodda gaplardan shart ma`nosidagi qo`shma gaplar hosil qiling.

O`qituvchi keldi. Dars boshlandi.

Buyruq berildi. Ishni boshlaymiz.

Siz chaqiring. Men boraman.

Qodir ko`rsatdi. Boshqalar yo`lga tushadi.

Qo`shning tinch, sen tinch.

Olim bo`lsang, olam seniki.

**209-mashq.** Matnni o`qing. Shart ma`nosini ifodalovchi gaplardagi grammatik vositalarini ko`rsating.

### ***Jamoat transportida nimalarga rioya qilish kerakligini bilasizmi?***

Yo`lovchilar transportga orqa eshikdan chiqishlari lozim. Bu holatda avval nogironlarni, bolali ayollarni, keksa yoshdagilarni, yosh bolalarni chiqarmoq va so`ngra o`zimiz chiqmog`imiz shart. Salonda odam gavjum bo`lsa, ularni turtib joy izlamang. Jamoat transportining oldingi o`rinlari yosh bolali ayollarga, nogironlarga mo`ljallanganligini esda tutish kerak. Siz doimo sezgir va kuzatuvchan bo`lishingiz kerak. Agar transportga o`zingizdan katta, nogiron yoki yosh bolalilar chiqsa, darrov joy berishingiz lozim. Transportga chiqayotgan yoki tushayotgan kishining yuki og`ir bo`lsa, yordam berish zarur.

Yana muhim odoblardan biri transportni doimo ozoda saqlashimiz, o`rindiqlarni yirtmasdan, keraksiz so`zlarni yozmasdan foydalanishimiz darkor.

Lug`at

sezgir- чуткий

kuzatuvchan – наблюдательный

o`rindiq- сиденье

*Savol va topshiriqlar:*

1. Matnni diqqat bilan o`qing.
2. Suhbatdoshlaringizga transportda o`zini qanday tutish kerakligi haqida maslahat bering.
3. Transportda mumkin bo`lgan va mumkin bo`lmagan harakatlarni alohida- alohida yozing.
4. Kishi o`z- o`zini tarbiyalab borishi uchun nimalar qilishi kerak?
5. Kishiga uning transportda o`zini tutishiga qarab baho berish mumkinmi? Fikringizni yozma ifodalang.

**210-mashq.** Quyidagi gaplarni davom ettiring.

Agar daraxt barglari uchidan to`kilsa, .....

Agar yoz issiq kelsa, .....

Qovun po`chog`i yerga tushsa, .....

Agar tabiatga zarar yetkazilsa, .....

**211-mashq.** Gaplarni o`qing va o`zbek tiliga o`giring. Rus va o`zbek tillarida shart ma`nosining ifoda vositalarini bir-biriga qiyoslang.

Если ты приедешь рано, то мы вместе поедem за город.

Если ты пришёл бы во время, мы бы не опоздали.

Если бы все трудились как следует, не было бы всего этого.

Если кто-то узнает об этом, нам придётся все рассказать.

Если кому-то это не нужно, можете уйти сразу.

Если вы хотите быть здоровым, нужно соблюдать режим .

Если каждый начнет поступать по-своему, мы не достигнем намеченной цели.

**212-mashq.** Mirmuhsinning «Ziyod va Adiba» dostonidan keltirilgan parchani o`qing. Shart ma`nosini ifodalovchi satrlarning ma`nosini izohlang. She`rda agar so`zi qanday ma`no ifodalayati?

Sen agar ketar bo`lsang,

Qalbimdan ketar orom.

Sen agar ketar bo`lsang,

Yuzim bo`lar za`faron.

Men agar ketar bo`lsam,

Onam bo`ladi murda.

Men agar ketar bo`lsam,

Dil bo`lar burda-burda.

Sen agar ketar bo`lsang,

Uyimizdan fayz ketar.

Men agar ketar bo`lsam,

Kasalmand onam netar?!

Sen agar ketar bo`lsang,

Qular yuaxtim yulduzi.

Sen agar ketar bo`lsang,

So`nib bushar quyoshim.

Men agar ketar bo`lsam,

Tinmas onam ko`z yoshi.

*213-mashq.* Matnni o`zbek tiliga o`giring. O`rin, payt va shart ma`nosini ifodalovchi gaplarning har ikki tilda berilishini bir-biriga qiyoslang.

### ***Что такое дружба?***

Когда учишься в школе, кажется, что взрослая жизнь будет в каком-то другом мире. От настоящего не останется ничего. А на самом деле всё иначе. Друзья молодости оказываются самыми верными. Круг знакомых увеличился, но настоящие друзья – старые.

Молодость – это время сближения. Об этом нужно помнить и друзей беречь, потому что настоящая дружба очень помогает и в горе, и в радости. В радости ведь тоже нужна помощь. Неразделённая радость – не радость. А когда же наступит пора несчастий, пора утрат, опять нельзя быть одному. Горе человеку, если он один. Поэтому берегите молодость до глубокой старости.

### **ESHITISH MASHQI**

Hamid Olimjonning ushbu to`rtligini diqqat bilan eshiting. Har bir gapni shart ma`nosini ifodalovchi vositalar bilan to`ldirgan holda daftaringizga yozing.

Rozimasman bir yosh tomsa ko`zimdan,  
Rozimasman sal rang ketsa yuzimdan.  
Yo`l oshsam-u, sal yashashdan adashsam,  
Rozimasman unda tamom o`zimdan.

### **Adabiy o`qish**

#### ***SHAHRIM TARIXI***

Jizzax viloyatiga qarashli Ravot qishlog`ida Uchqiz nomli kichik bir qishloq mavjud. Bu nom bilan atalishining sabablarini u yerlik aholi quyidagicha izohlaydi. Rivoyat qilishlaricha, qadim zamonlarda shu qishloqda uchta qiz yashagan ekan. Ular bir kuni tog`ga qo`ylarini boqqani ketishibdi. Bir payt to`satdan ko`p otliq yov bostirib kela boshlabdi. Shu payt bu uch qiz qattiq qo`rqqanidan xudodan yov qo`liga tushguncha toshga aylanib qolishlarini so`rashibdi va shu zahotiy oq bir- birlariga yaqin bo`lgan uchta tosh paydo bo`lib qolgan ekan.

Hukumat buyrug`i bilan 1960-yillarda Mirzacho`lni o`zlashtirish ishlari boshlandi va 1964-yil 30-aprelda Sirdaryo viloyatiga qarashli “Ilyich” nomli tuman vujudga keldi. Mustaqilligimizdan so`ng, ya`ni 1991-yilda bu nom o`rniga Sharof Rashidov nomi berildi. 2004-yilda esa Vazirlar Mahkamasining buyrug`iga binoan tumanimizning nomi “Sardoba” deb yuritila boshladi. Tumanimizning bu yangicha nomi bilan atalishining o`ziga xos sabablari bor, ya`ni bu ilmiy etimologiya bilan bog`liqdir. Tumanimizga qarashli Gumbaz qishlog`ida qadimdan Buyuk ipak yo`lining bir kichik tarmog`i o`tgan. Bizning hududimiz cho`l

zonasiga to'g'ri kelganligi uchun, yoz kunlarida kun juda issiq bo'lib, qishda izg'irin sovuq bo'lgan. Yozda bu yerlardan o'tuvchi karvonlar suvsizlikdan va jazirama issiqdan qiynalishgan. Shu tariqa bu yerda savdogarlar uchun qo'nib dam olib, charchog'ini chiqaradigan va chanqog'ini bosadigan bir bino quriladi. Bu bino gumbaz shaklida qurilgan bo'lib, ichida doimo suv bo'lib turadigan quduq, ya'ni sardoba qaziladi. Sardoba – suv to'ldirilgan usti yopiq quduq ma'nosini bildiradi.

Shunday qilib, XVIII asrdan boshlab bu sardoba uzoq o'tmishda karvonlar chanqog'ini bosuvchi va to'xtab dam oluvchi maskanga aylangan. Uch asrdan buyon qarovsiz yotgan bu joy mustaqilligimizdan so'ng Vazirlar Mahkamasining qarori bilan qayta ta'mirlandi va u yana o'zining avvalgi go'zalligini tikladi. Bugungi kunda ko'plab shaharlardan mehmonlar, qolaversa, chet el sayyohlarni ham o'ziga maftun etuvchi muqaddas bir ziyoratgoh maskaniga aylandi. Shu tariqa bu bino joylashgan qishloqqa Gumbaz, tumanimizga esa Sardoba nomi berildi.

### **Topshiriq:**

Siz o'zingiz tug'ilgan joy tarixi haqida nimalarni bilasiz? Shu haqda yozib keeling va so'zlab bering.

## **26-mavzu: TO'SIQSIZLIK MA'NOSINI IFODALASH** ***(Выражение значения уступительности)***

**214-mashq.** Gaplardagi to'siqsizlik ma'nosini ifodalovchi grammatik vositalarni ko'rsating.

1. Quyosh porlab tursa ham, kun ancha sovuq edi. 2. Uyimiiz quyosh tomonga qaragan bo'lsa ham, hovlini qalin daraxtlarning soyasi qoplagan edi. 3. Brigadamiz uncha katta bo'lmasa ham, barcha ishning uddasidan chiqamiz. 4. Qo'rg'onimiz kichik bo'lsa ham, ichida bir necha tup daraxtlar bor edi. 5. U aslida oppoq qiz bo'lsa ham, sahro shamollari qo'llari, bo'yinlari va yuzlarini bir oz qoraytirgan edi. 6. Oltin yerda qolsa ham, ilm yerda qolmaydi. 7. Men qancha kutsam ham, savolim javobsiz qoladi. 8. Dunyo go'zal ko'rinar menga, o'zi qancha eski bo'lsa ham.

### **Grammatik** **a**

To'siqsizlik ma'nosi qo'shma gaplar orqali ifodalanib, bunda birinchi va ikkinchi gapdagi mazmun bir-biriga zid bo'lsa ham, shu zidlikka, to'siqqa qaramay, voqea-hodisaning baribir sodir bo'lishi ifodalanadi. Masalan:

*Havo bulut bo'lsa ham, yomg'ir yog'madi.*

To'siqsizlik ma'nosini ifodalovchi gaplar *-sa ham, -sa -da, -ganda ham, -ga qaramay* kabi qo'shimchalar orqali bog'lanadi. Bunda ma'noni kuchaytirish maqsadida *garchi, garchand* so'zlari ishlatiladi. Masalan:

*Garchi havo yomon bo'lsa ham, hamma shanbalikka chiqdi.*

**215-mashq.** To'siqsiz ergash gaplarning joylashish tartibi va qanday yordamchilar bilan bosh gapga birikkanligini aniqlang.

1. Sen berahm bo'lsang ham, ammo men dushmanlik qilmasman aslo. 2. Bugun havo ochiq bo'lishiga qaramay, u g'amgin va xayolchan edi. 3. Quyosh yashiringan bo'lsa ham, kunduzning yorug'ligi hali tamom so'nmagan edi. 4. Ahvol qiyin bo'lsa ham, Saidaga beriladigan jazo orqaga surildi. 5. Baland poshnali sariq etikchasi toshlar ustida sirpanib, oyoqlari qayrilib ketsa ham, chopaverdi. 6. U necha bor turmoqchi, yo'lida davom qilmoqchi bo'lib harakat qilsa ham, kuchli og'riq imkon bermadi.

**216-mashq.** Ikkinchi ustundan birinchi ustundagi gaplarning davomini topib yozing.

Kunduzlari issiq bo'lsa-da, Quyosh botgan bo'lsa ham, Tomosha tugagan bo'lsa ham, Qor yog'ib turgan bo'lsa-da, U yangi uy olgan bo'lsa ham,	bolalar uyga kirishni istashmasdi kechalari ancha salqin bo'ladi ko'chib o'tishni xayoliga keltirmasdi zalda hali odamlar to'la edi hali hammayoq yorug' edi
---	--

**217-mashq.** Gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling.

1. Работа кипела, несмотря на то, что наступила ночь. 2. Хотя было холодно, я не замёрз. 3. Как не убеждали его, он ни с кем не согласился. 4. Несмотря на то, что наступила темнота, мы продолжали идти вперед. 5. Если бы все были согласны, то план бы осуществился. 6. Всем они казались друзьями, хотя на самом деле они не любили друг друга. 7. Хотя мавзолей был закрыт на реставрацию, туристы всё равно приезжали.

**218-mashq.** Matnni o'qing. To'siqsizlik ma'nosi ifodalangan gaplarni topib, ifodalanishini tushuntiring.

1. Bepoyon, bag'ri keng, saxiy paxtazor oq dengizdek chayqaladi. Jamoliga boqib to'yaysan kishi. Har chanoqda bir yulduz porlaydi. Bu yil dalalarda hosil mo'l. Qancha xirmonlar qad ko'targan bo'lsa-da, hali ham hosil kamaymagandek.

2. Madrasa hovlisi qator hujralardan iborat. Hujralar bo'm-bo'shdek ko'rinsa ham, har bir hujrada to'rt kishidan o'tirishar edi. Hujra tor va zax. Eshikchanning lang ochiqligiga va hali kunduzi bo'lishiga qaramay, bu yerda nim qorong'ilik hukm surardi.

*Taklifnoma* biror tantanali tadbirga taklif etish uchun yoziladigan axborot. Taklifnoma to'y taklifnomasi, yodnoma va taklif xat turlariga bo'linishi mumkin.

**219-mashq.** Taklifnoma matnini o'qing va tuzilishini, nutqiy qoliplarini yaxshilab bilib oling.

## TAKLIFNOMA

Muhtaram(a) \_\_\_\_\_

O`zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi Til va adabiyot instituti va O`zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Sizni ulug` o`zbek adibi ABDULLA QODIRIY tug`ilganining 104 yilligiga bag`ishlangan ilmiy anjumanga taklif etadi.

Ilmiy anjuman shu yil 12-yanvar ertalab soat 10.00 da O`zR Fanlar akademiyasining Alisher Navoiy nomidagi Til va adabiyot instituti majlislar zalida boshlanadi.

Manzil: Akademik Ibrohim Mo`minov ko`chasi, 9-uy.

**220-mashq.** Berilgan namuna asosida o`zingiz ham taklifnoma yozing.

**221-mashq.** Matni o`zbek tiliga o`giring va so`zlab bering.

### ***Кто изобрел теннис?***

Теннис имеет древнюю историю. Прообразом его, по всей видимости, была существовавшая у греков и римлян игра в мяч, которая позже стала французской игрой.

Слово “теннис” очевидно, произошло от французского слова “Тенназ”, что означало “Играйте!” В течение XIII, XIV и XV веков этой игрой увлекались по всей Франции, и она даже называлась королевской, поскольку все короли и их приближенные постоянно играли в нее, у них был даже специальный штат людей, ухаживавших за кортами. А в 1529 году король Генрих VIII построил теннисный корт, которым пользуются и поныне. Сегодня теннис – самый модный и популярный вид спорта во всех странах мира.

*Savol va topshiriqlar:*

- 1.Sizga sportning qaysi turi yoqadi?
- 2.O`zbekistonlik tennischilardan kimlarni bilasiz?
- 3.Toshkent tennis kortida bo`lganmisiz? U haqda gapirib bering.

## **Adabiy o`qish**

### ***MUOMALA ODOBI***

Muomala inson qalbining ko`zgusi. Kishining yaxshi tarbiya ko`rgan-ko`rmaganligi uning boshqalarga qilgan muomalasida ko`rinadi. Xalqimiz tilida sayqallangan «O`zingga ravo ko`rmaganni, birovga ham ravo ko`rma», «Avval pichoqni o`zingga ur, og`rimasa birovga» kabi maqollarda odamlar bilan muomalada xushxulq, xushmuomala bo`lishga da'vat etiladi. Xo`sh, xushmuomalalik deganda nima tushuniladi? Avvalo shirinso`zlik tushuniladi. «Shirin so`z shakardan shirin», «Shirin oshing bo`lmasa ham, shirin so`zing bo`lsin» deydi dono xalqimiz.

Shirinsoʻzlik birovga murojaat qilganda, gapni: «Marhamat qilib, ...», «Agar malol kelmasa ...» kabi iboralar bilan boshlashni taqozo qiladi. Bu bilan murojaat qilinayotgan kishiga hurmat koʻrsatiladi. Katta-kichikni sizlab gapirish, qariyalarga «Otaxon...», doʻst-birolarlarga yoshiga qarab «Aka, opa, Axrorjon..., Lobarxon» ...» deb murojaat qilish ham shirinsoʻzlik, ham ularning hurmatini oʻrniga qoʻyish boʻladi.

Xushchehralik – biror kishi sizga iltimos bilan murojaat qilganda kayfiyatingiz yomonligini, vaqtingiz ziqligini sezdirmay, darhol chehrangizni ochib, uni iltifot bilan tinglash, kerakli javobni samimiy izhor eta bilishdir.

Biron sababga koʻra yoshlikdan odob oʻrganmagan, xushmuomalalik, shirinsoʻzlikka odatlanmagan kishi ham, agar koʻnglida odamiylik xislati boʻlsa, bu kamchilikni tuzatishi mumkin. Chunki oʻz xulq-atvorining takomillasha borishiga intilmagan shaxs Inson degan nomga noloyiqdir. Sen ham bir ogʻizdan, siz ham bir ogʻizdan chiqadi. Soʻzning inson hayotidagi oʻrni, ahamiyati beqiyosligini buyuk bobomiz Alisher Navoiyning quyidagi fikrlaridan bilish mumkin: Insonni soʻz ayladi judo hayvondin,

Bilki guhari sharifrogʻ yoʻq ondin.

*Savol va topshiriqlar:*

1. Shirinsoʻz, shirinsuxan insonlarni qanday ajratish mumkin?
2. Qoʻrslik qanday oqibatlarga olib keladi?
3. Sizga insonlarning tashqi goʻzalligi yoqadimi yoki xushfeʻlligi yoqadimi?
4. Siz oʻzingizdagi qaysi salbiy jihatlarni tuzatishga harakat qilasiz?
5. Yaxshi, tarbiyali inson qanday boʻlishi shart? Yozib chiqing.

## **27-mavzu: DARAJA-MIQDOR MA'NOSINI IFODALASH** ***(Выражение значения меры и степени)***

**222-mashq.** Gaplarni oʻqing. Ajratib koʻrsatilgan daraja-miqdor maʼnosini ifodalovchi soʻzlarga eʼtibor qiling.

1. Oʻrta asrlarda Xoʻjand **anchagina** yirik shahar boʻlgan. Shahardan Eron, Osiyo, Uzoq Sharq, Hindistonga boradigan yoʻllar oʻtgan. Toy-toy ipak ortgan karvonlar bu yerda **qisqa vaqt** dam olishgan. 2. Ota-bobolarimiz suv va nur toʻgʻrisida **juda koʻp** oʻylaganlar. Ular oʻz orzu-umidlariga yetishish uchun **ancha** harakat qilganlar. 3. Mehmonlarga har xil shirinliklar, pista-bodom, quruq mevalar **juda moʻl-koʻl** tortildi. 4. Sultonmurodga **bir-ikki soat** dars bermoq uchun, u **juda koʻp** mutolaa qilar edi. 5. U qoʻrqqanidan **bir qadam** orqaga tislandi. 6. Xonga **uch marta** bukilib, taʼzim qilinardi.



**Grammatik**  
**a**

Harakatning miqdori va darajasini bildiruvchi soʻzlar va gaplar *qancha?*, *necha?*, *qay darajada?* soʻroqlariga javob boʻladi va miqdor, daraja maʼnosini bildiruvchi ravishlar va sonlar bilan ifodalanadi. Masalan:

*Koʻp soʻzlama, oz soʻzla. Paxtani uch marta chopiq qildik.*

Daraja-miqdor maʼnosi qoʻshma gaplar vositasida ham ifodalanishi mumkin. Bunday gaplar quyidagi konstruksiyada tuziladi:

... qancha ..., ... shuncha ... .

... qanchalik ..., ... shunchalik ... .

**223-mashq.** Avval daraja-miqdor maʼnosini, soʻng natija maʼnosini ifodalovchi gaplarni koʻchiring.

1. Archa bayrami shu qadar yaxshi boʻldiki, Jamshid uyga qaytgisi kelmadi.  
2. Sariyogʻ, qazi shunday ustalik bilan toʻgʻralgan ediki, biror joyida pichoq tirnab ketgan gʻadiri koʻrinmasdi. 3. Muqaddam har qancha tashvish chekmasin, Alimardon parvo ham qilmadi. 4. Mehribon ustozning shogirdidan ranjimogʻi qancha qiyin boʻlsa, achchigʻidan qaytmogʻi ham shuncha qiyin. 5. Qoʻngʻiroq chalingach, auditoriya boʻshab qoldi. 6. Shu kun uch oʻrtoq chunon ishladiki, Asqarning oyisi oʻgʻlini taniy olmay yoqasini ushladi.

**225-mashq.** Matnni oʻqing va nuqtalar oʻrnini oʻz soʻzlaringiz bilan toʻldiring. Tuzgan gaplaringizda daraja-miqdor maʼnosini ifodalovchi gaplardan foydalaning.

### **Palov**

Palov oʻzbek xalqining milliy taomi boʻlib, uni nafaqat oʻzbeklar, balki barcha millat vakillari juda xush koʻradilar. Oʻzbeklarning uyiga kelgan mehmon, bir luqma oshsiz joʻnatilmaydi. Palov turli viloyatlarda turlicha tayyorlanadi, ammo barcha yerda palov bir xil masalliq bilan va bir xil tartibda tayyorlanadi. Palov tayyorlash uchun ... . Palovga qancha miqdorda guruch solsangiz, shunga mos miqdorda ... solinishi kerak. Palovga sabzi qanchalik tekis va mayin toʻgʻralsa, ...

#### Lugʻat

millat –национальность

vakil –представитель

luqma –кусок

masalliq –продукты

tekis –ровно

mayin –тонко

toʻgʻramoq –резать, шинковать

**226-mashq.** “Tilxat” namunasini oʻqing. Unda ishlatilgan nutqiy qoliplar va miqdor bildiruvchi soʻzlarning yozilishiga eʼtibor qiling.

### TILXAT

Men, O`zDJTU roman-german filologiyasi fakulteti I bosqich 104-guruh talabasi Karim Salimovich Rahimov, fakultetimiz kutubxonachisi Dilbar Salimovadan 10 ta ( o`nta) “Nemis tili grammatikasi” darsligini nemis tili grammatikasi fanida foydalanish uchun oldim. Kitoblarni darsdan keyin qaytaraman.

2015.05.07.

(imzo)

K.S.Rahimov

*227-mashq.* Yuqoridagi namunadan foydalanib, o`zingiz tilxat yozing.

2 ta matn kerak

**Adabiy o`qish**

### *CHO`LDGI GUL*

Avtobus yo`l o`rtasida to`xtab, suv olishi kerak. Bu yerlarda hech kim yashamaydi. Yo`lovchi mashinalar suv olishlari uchun maxsus quduq qilingan. Quduqdan ikki metrcha narida bir tup atirgul ochilib tiribdi. Uning yonidagi taxtachada shunday yozuv bor:

“Yo`lovchi, quduqdan suv olib ichganingda shu gul tagiga bir piyola suv quy!”.

Bu yo`ldan o`tayotgan avtobuslar, yuk mashinalari, yengil mashinalar va yo`lovchilar shu quduq yonida to`xtaydilar.

Haydovchilar o`z mashinalarga suv quyadilar, yo`lovchilar suv ichadilar, dam oladilar, u yoq-bu yoqni tomosha qiladilar va albatta, gulni ko`radilar. Shunda taxtachadagi yozuvni ham o`qishadi. Birin-ketin suv olib borib gul tagiga quya boshlashadi. Qarabsizki, gul tagidagi chuqurcha suvga to`ladi.

Avtobus, mashinalar yana yo`lga chiqadi. Hech kim yashamaydigan cho`l o`rtasida birgina gul qoladi. Yana avtobus ko`rinadi. Kechga borib yana...

Cho`lning oftobi gulni qurita olmaydi, chunki bu yerdan kuniga uch marta odam o`tadi, uch marta shu gulga suv berib turadilar. Shuning uchun bu gul so`limas ekan.

*Savol va topshiriqlar:*

- 1.”Suv hayot manbai” degan fikrni izohlab bering.
- 2.Sizningcha, hech kim yashamaydigan cho`l o`rtasida gulning o`sib turishi nimaning ramzi?
- 3.Hozirgi kunda suvga munosabat qanday?

***28-mavzu: O`XSHATISH-QIYOSLASH MA`NOSINI IFODALASH***  
***(Выражение значения сравнительности и сходства)***

**Grammatik**  
**a**

O`xshatish-qiyoslash ma`nosini ifodalovchi gaplar *Qanday? Nimadek?* so`roqlariga javob bo`lib, *xuddi, go`yo* so`zlari va *-dek, -day* qo`shimchalari hamda *-ga qaraganda, -dan ko`ra* grammatik vositalari yordamida ifodalanadi. Bunday gaplar quyidagi tuzilishda bo`ladi:

Shunday ... shu qadar ... -ki, go`yo ... day (dek) ... shunchalik.

Masalan: *Yomg`irdan so`ng odam shu qadar yengil tortdiki, go`yo yomg`ir barcha g`uborlarni yuvib ketgandek bo`ldi.*

Shuningdek, sodda gaplarda o`xshatmoq, qiyoslamoq fe`llari ishtirokida ham o`xshatish - qiyoslash ma`nosini ifodalash mumkin.

Masalan: *Men bu yigitni sening ukangga o`xshatdim. Biz sintaktik-sinonimikada sodda va qo`shma gaplarni qiyoslab o`rganamiz.*

**229-mashq.** Gaplarni o`qing. Qiyoslash-o`xshatish ma`nolarini ifodalovchi grammatik vositalarni ko`rsating.

1. Oppoq nozik yuzi quyoshda shunday tiniq ko`rinardiki, go`yo u nurdan yaralganday. 2. Adirlarga qip-qizil gilam yoygandek, lolalar chaman bo`lib ochilib yotibdi. 3. Ko`klamgi ko`chatlar hozir shunday quriganki, go`yo quyosh shu'lasidan yonib ketganday. 4. Azimjon Adhamjonga qaraganda ancha baquvvat bo`lib o`sdi. 5. Hamma narsa ataylab qilingandek, barcha ish silliqqina o`tdi. 6. Kuy shu qadar yoqimli yangradiki, go`yo butun olam uning sehrida erib ketgandek bo`ldi.

*E`lon* yaqin orada o`tkaziladigan biron-bir tadbir (majlis, suhbat, uchrashuv, shuningdek, ishga, o`qishga qabul qilish va h.) haqida xabardor qilish maqsadida yoziladigan yozma axborot.

**230-mashq.** E`lon namunalarini o`qing va unda ishlatiladigan nutqiy qoliplarga e`tibor bering.

## E`LON

Shu yil 12-iyul kuni soat 15.00 da O`zR FA Til va adabiyot institutining majlislar zalida institut kasaba uyushmasi qo`mitasining hisobot-saylov yig`ilishi bo`ladi.

Kun tartibi:

1. Kasaba uyushmasi qo`mitasining hisoboti.
2. Taftish komissiyasining hisoboti.
3. Kasaba uyushmasi qo`mitasining yangi tarkibini saylash.

Kasaba uyushmasi qo`mitasi

## DIQQAT! DIQQAT! DIQQAT!

Hazil-mutoyiba, kulgi, sho`x qo`shiq va raqs muxlislarini yangi yil kechasiga taklif etamiz. Uchrashuv joyi – majlislar zali, vaqti – 28-dekabr soat 17.00 da. Samimiy tabassumsiz zalga kirish mumkin emas.

O`zMU talabalari

### ***E'LON!***

#### ***Olimpiada qatnashchilari diqqatiga!***

O`zbek tilidan 2- bosqich sinovlariga tayyorlash uchun maslahat soatlari haftaning dushanba va payshanba kunlari 5-parada 9-bino 6-xonada olib boriladi.

#### ***Olimpiada bo`yicha mas`ul o`qituvchi Z.Salisheva***

**231-mashq.** Matni o`zbek tiliga o`giring.

У нас иногда путают два понятия: образование и культурность. Конечно, в наше время человек, не имеющий никакого образования, не может стать и поистине культурным. Систематическое образование лучше всего получить в том или ином учебном заведении. Но, помимо образования, нужно ещё и самообразование, то есть постоянное накопление знаний, общекультурных навыков, развитие определённой способности восприятия, умения разбираться во всех тех областях духовной и материальной жизни, с которыми, может быть и не связана непосредственно работа человека.

**232-mashq.** Madaniyatli inson haqida o`z tasavvuringizni bayon etgan holda uy inshosi yozing.

### ***BILIB OLING!***

Surxondaryo viloyati respublikamizning eng janubiy viloyatidir. U 1941-yil 6-martda tashkil etilgan. Tarkibida 8 ta shahar, 10 ta tuman, 3 ta shaharcha bor. Viloyat markazi - Termiz shahri. Maydoni 20,8 ming kv. km., aholisi 830 ming kishi. Surxondaryo insoniyat beshiklaridan biri hisoblanadi. Uning hududida tarixiy-madaniy ahamiyatga ega yuzlab arxeologik qazilmalar topilgan. Termiz shahrida buyuk alloma Hakim at-Termiziy yashab o`tgan.



Adabiy o`qish

***Sharafli burch***

Bir kuni mavlono Alisher Navoiy mulozimlari bilan otda uzoq tog` sayridan qaytib kelayotgan ekan. Yo`l qabriston oralab o`tar ekan. Qabristonga yuz qadam chamasi qolganda, mavlono otdan tushib, boshini quyi solib yo`lida davom etibdi. Mulozimlari ham otlaridan tushib, uning orqasidan ergashibdilar.

Qabristondan ancha uzoqlashgandan keyin yana otlarga minib, yo`rtib ketishibdi. Bir oz yurishgandan so`ng mulozimlar shoirning qabristonga yaqinlashganda otdan tushishi sababini so`rabdilar. Alisher Navoiy ancha vaqt sukut saqlab turibdi-da, keyin mulozimlaridan norozi ohangda shunday deb javob beribdi:

- Bu yerda xalqimizning jigargo`shalari, tabarruk padari buzrukvorlari mangu uyquga ketganlar. Bular yonidan ot choptirib, changitib o`tish insonlik sha`niga isnoddir, nahotki shuni ham bilmasalaring? Buni bilmaslik – tiriklikdagi o`liklikdir. Ota-bobolar haqini, xotirasini e`zozlamoq har bir kishining sharaflı burchidir.

Mulozimlar otasi oldida ayb ish qilib qo`ygan boladek to Hirotning qorasi ko`ringuncha tillarini tishlab, aqlni peshlab boribdilar.

(«El desa Navoiyni» kitobidan)

*Savol va topshiriqlar:*

- 1.Siz xotira va qadrlash kunida kimlarni borib ko`rasiz?
- 2.Ota-bobolarning xotirasini e`zozlash nima uchun har bir kishining burchi hisoblanadi

## VII BO`LIM

### **FIKRNI BOG`LANISHLI IFODALASH**

#### **29-mavzu:FIKRG A MUNOSABAT BILDIRISH**

*(Выражение отношения к мысли )*

**233-mashq.** Matnni o`qing. Ajratib ko`rsatilgan fikrg a munosabat bildiruvchi so`zlarning qo`llanishi va ma`nolarini izohlang.

#### ***Olam sirlariga bir nazar***

Bu olamda sirli g`aroyib holatlar va voqealar ko`p bo`ladi. Masalan, Navro`zda kun va tunning tenglashishi, tundrada oyning o`n besh kuni yorug`, o`n besh kuni qorong`i bo`lishi, Peterburgda bir oy davomida oydin tunlar kuzatilishi, uzoq Shimolda bir oy davomida uzluksiz faqat tun bo`lishi yoki sirli tushlar, ularning hayotda aks ettishi... Bularning sababi nimada? **Ehtimol**, bu sirlarning yechimi bordir. Olimlarimiz o`z kashfiyotlarida bunday hodisalarning sababini kelajakda, **balki**, tushuntirib berarlar. Ammo dunyo yaralibdiki, bunday jumboqlarni hali hech kim tagiga eta olgan emas.

**Balki**, bu dunyoning o`zgaruvchanligidan, murakkabligidandir. **Ehtimol**, bularni oliy bir qudrat boshqarib turar. Shuning uchun ham, **balki**, ayrim paytlarda tabiat insonni jazolar? **Xullas**, biz yashayotgan olam sirlarga to`la. Bu sirlarning kaliti, **bizningcha**, bilimdadir. Insoniyat ilm orqali mislsiz yutuqlarga erishdi,

daryolarni o`ziga bo`ysundirdi, cho`llarni o`zlashtirdi, ertaklardagi uchar gilamlar – samolyotlarni, yerosti yo`llarini ixtiro qildi, **xullas**, sirlar kalitini qo`lga kiritdi. **Demak**, ilm olish, bilimlarni puxta egallash bizni porloq kelajak sari yetaklaydi.

**Grammatika**

Gaplar tugallangan fikrlarni ifodalash vositasidir. Ayni paytda ayrim so`zlar va birikmalar yordamida so`zlovchining ifodalanayotgan fikrga turlicha munosabatini, ya'ni shu fikrga qo`shilishi, uni inkor etishi, o`z shubhasini, shodligi yoki achinish kabilarni ham bildirib kelishi mumkin. Fikrga munosabat bildirishda *albatta, haqiqatan ham, demak, ehtimol, shekilli, balki, baxtimizga* kabi so`zlardan foydalaniladi.

Bunday so`zlar gapning boshida ham, oxirida ham kelishi mumkin va hamisha vergul bilan ajratib yoziladi. Masalan:

*Baxtga qarshi, biz izlab borgan do`kon yopiq ekan. Bugun yomg`ir yog`adi, shekilli. Umumxalq hashar kunlarida, albatta, hammamiz ishtirok etamiz.*

***Fikrga munosabat bildiruvchi so`zlarning ma'nolarini bilib oling!***

1. Ishonch va tasdiqni bildiradi.	Albatta, shubhasiz, haqiqatan, haqiqatdan ham, darhaqiqat, ha, xo`p, mayli, bo`pti
2. Gumonni bildiradi	ehtimol, balki, shekilli, chamasi, hoynahoy
3. Shodlik va achinishni bildiradi	baxtinga, shukur, baxtga qarshi, attang, afsuski, esizgina.
4. Bayon qilingan fikrning tartibini bildiradi	birinchidan, ikkinchidan, avvalo, oxiri, nihoyat.
5. Bayon qilingan fikrning kimga qarashli ekanligini bildiradi	menimcha, mening fikrimcha, uning aytishicha, aytishlaricha, uning so`ziga ko`ra, sizningcha.
6. Bayon qilingan fikrning avvalgi fikr bilan bog`liqligini bildiradi	demak, shunday qilib, xullas, aksincha, umuman, aks holda, ayniqsa, asosan, shuningdek, binobarin, xususan

**234-mashq.** Nuqtalar o`rniga fikrga munosabat bildiruvchi so`zlarni qo`yib gaplarni ko`chiring.

..., olimlar buyuk ishlarni amalga oshiradilar. Ular ilm-fan taraqqiyotiga xizmat qilib, jamiyatni rivojlantiradilar. Ayrim kashfiyotlar, ..., bir necha o`n yillik ishlar mahsuli bo`lishi mumkin. ..., ilm olish igna bilan quduq qazishdir. ..., ustozning ishini shogirdlar davom ettiradilar. ..., har bir haqiqiy olimning iste'dodli shogirdlari bo`ladi. Xalqimiz «Yaxshidan bog` qoladi», deb bejiz aytmagan. ..., olim-bog`bon, shogirdlari esa hayot mevalaridir.

**235-mashq.** Quyidagi so`z va iboralarga tartib va izchillikni bildiruvchi so`zlarni qo`llab matn tuzing.

Men quyidagi fazilatlarga ega bo`lishni o`z burchim deb bilaman:

- 1) yolg`on gapirmaslik;
- 2) odamlarga hurmat bilan qarash;
- 3) kamtar bo`lish;
- 4) bergan va`damning ustidan chiqish;
- 5) qo`pol va manman bo`lmaslik.

Siz-chi?

**236-mashq.** Qavs ichida berilgan so`zlarin qo`llab, savollarga javob bering. Javobda tartib va izchillikni bildiruvchi so`zlarni ishlating.

1. Hosil mo`l bo`lishi uchun nima zarur?  
(quyosh, suv, parvarish)
2. Bilimlarimiz mustahkam bo`lishi uchun nimalar zarur?  
(qunt, mehnatsevarlik, intizom)
3. Mohir san`atkor bo`lish uchun qanday xislatlar bo`lishi shart?  
(qobiliyat, tirishqoqlik o`ziga talabchanlik, ijodiy izlanish)
4. Yaxshi inson qanday fazilatlarga ega bo`lishi lozim?  
(halollik, kamtarlik, mehnatsevarlik, shirinsozlik)

**237-mashq.** Quyidagi matnni o`zbek tiliga tarjima qiling va o`z fikringizni ayting.

Быть современным – это знать историю, знать богатство человеческой культуры.

Быть современным – это значить уметь найти себя, найти своё место в жизни, определить призвание, выбрать профессию в соответствии со своими склонностями, способностями и с потребностями общества.

**238-mashq.** Zamonaviy bo`lish deganda nimani tushunasiz? degan savolga quyidagi so`zlardan foydalangan holda javob bering: Menimcha, ...; haqiqatan,...; shubhasiz, ...; shunday qilib, ...; ehtimol,... ; demak,...

**239-mashq.** Matnni o`zbek tiliga o`giring va topshiriqlarni bajaring.

### ***О счастье***

По моему, человек должен сам приближать свое счастье. Иначе говоря, надо как можно раньше и как можно смелее вступать в жизнь, помнить: своими руками делается будущее.

На мой взгляд, счастье начинается с уверенности, что ты нужен людям, Родине и готов им служить. Действительно, ты начинаешь чувствовать себя сильнее и готов отдатья целиком делу, которое тебе доверили. Здесь и

лежит грань счастья. Большое человеческое счастье, как мне кажется, - это...

Topshiriq:

Badiiy adabiyot yoki matbuot materiallaridan foydalangan holda matnni davom ettiring. Bunda kirish soʻzlardan foydalaning.

**Kitobdan olish kerak**

### **30-mavzu: OʻZGALAR FIKRINI IFODALASH**

*(Выражение чужих мыслей)*

**Grammatika**

Nutqda oʻzgalar fikrini 2 xil: *koʻchirma gap* va *oʻzlashtirilgan gap* tarzida ifodalash mumkin.

Oʻzgalar nutqini aynan, oʻzgarishsiz berish *koʻchirma gap* deyiladi. Bunday gaplar muallif gapi va koʻchirma gap qismlaridan iborat boʻladi. Koʻchirma gaplar muallif gapidan oldin, keyin yoki uning oʻrtasida kelishi mumkin. Koʻchirma gaplar qoʻshtirnoq ichiga olib yoziladi. Masalan:

“Ertaga seminar mashgʻuloti boʻladi” – dedi oʻqituvchimiz.

Oʻqituvchimiz dedi: “Ertaga seminar mashgʻuloti boʻladi”.

Oʻqituvchimiz: “Ertaga seminar mashgʻuloti boʻladi”, -dedi.

Koʻchirma gaplar muallif gapidan oldin kelganda kesim hamisha egadan oldin keladi va faqat *demoq* feʻlining turli shakllari bilan ifodalanadi. Masalan: «*Paxta topshirish rejasini ortigʻi bilan bajaramiz*», - dedi jamoa xoʻjaligi raisi.

*Direktorimiz: «Maktab mulkini koʻz qorachigʻiday saqlang!» - deydilar.*

Koʻchirma gaplar koʻproq dialogik nutqda ishlatiladi. Bunda koʻchirma gaplar qoʻshtirnoqsiz, xat boshidan faqat tire qoʻyilgan holda yoziladi.

### ***Koʻchirma gaplarning tuzilishi va ularda qoʻllanadigan tinish belgilarni bilib oling!***

“K”,- M.	“K ?”,- M.	“K !”,- M.
M: “K”.	M: “K ?”	M: “K !”
“K,-M,-K”.	“K,-M.-K !”	“K,-M,-K ?”
M: “K”,-M.	M: “K ?”-M.	M: “K !”-M.

**240-mashq.** Gaplarni oʻqing. Koʻchirma gaplarni ajratib, qanday tuzilishda ekanligini chizma orqali koʻrsating.

1. «Men maymunjon terгани shu yerga kelgan edim», - dedi Qoʻziboy. 2. «Qani, ukajonlar, ashulani toʻxtatmanglar!» - dedi Marhamat. 3. «Arlarning gʻashiga tega koʻrmanglar, bir yopishsa qoʻymaydi!» - deb ogohlantirdi Olimov. 4. «Men har yili yozda Burchmullaga kelaman», - dedi Zebo. 5. «Bugun biz,- dedi guruh sardori,- universitet boʻyicha navbatchimiz».



**241-mashq.** Tushirilgan tinish belgilarni qo`yib, gaplarni ko`chiring.

1. Shodmon aka kulib dedi Chirchiq, Bekobod shaharlariga borsangiz og`zingiz ochilib qoladi. 2. Eng og`ir kunlarda ham yaylovdan kechmaganman, endi tashlab ketarmidim deb javob berdi Yo`ldosh bobo. 3. Poda shov-shuvi ichida Polvon otaning Qo`rqma, chirog`im, Polvonning qo`lidan mol bolasi qochib qutulgan emas degan ovozi eshitildi. 4. Onam buvinga qarab dedi Qo`ying, o`qisin, mulla bo`lsin bolam.

**242-mashq.** Quyidagi maqollarni muallif gapi va zarur tinish belgilarni qo`yib o`qing.

1. Tabassum yaxshilikning belgisidir ... . 2. ... Sen o`zingni emas, o`zga seni maqtasin. 3. Har orzuning avval boshi mehnatdir ... . 4. ... Qimirlagan qir oshar. 5. Mehnat bilan o`tgan umr ... el ko`nglini chog` etadi. 6. ... Hali yoshsan, kattalardan eshit, o`rgan ... . 7. Mehnatsevar bo`lsak, ... ezmalik bizdan nari bo`ladi. 8. Olim bo`lish oson, ... odam bo`lish qiyin. 9. Qozonga yaqin yursang, qorasi yuqar, yomonga yaqin yursang, balosi yuqar ... .

**243-mashq.** Ma`lumot uchun berilgan muallif gaplaridan mosini qo`yib gaplarni davom ettiring.

1. O`tgan yili sizlar Italiyada safarda bo`ldingizmi? ... 2. Bizga choy keltirib bersangiz ... . 3. Qirg`ovul bilan bedana ... hech qachon tushgan joyida turmaydi. 4. O`quvchilar o`zbek tili darsida yozishni, o`qishni, gapirishni o`rgandilar ... . 5. – Sherhali ... otlaring poygaga tayyormi? – Tayyor, egarlasam bo`ladi ... .

(so`radi Lola, deb iltimos qildi Mehri opa, dedi Qo`chqor kulib, deb tasdiqladi Mardon, dedi Mehri opa, deb dadil javob berdi Sherhali)

**344-mashq.** Matnni o`qing, ko`chirma gaplarni ko`rsating va yozilishini izohlang.

### ***Ma`naviyat saboqlari***

«Assalomu alaykum!»ning ma`nosi nima ekanligini bilasizmi?

«Assalomu alaykum!» aslida arabcha ibora bo`lib, «Sizga tinchlik va salomatlik tilayman» degan ma`noni bildiradi.

«Assalomu alaykum!» - Yurtlari, millatlaridan qat`i nazar dunyodagi barcha musulmonlarning salomlashuv iborasi hisoblanadi. Siz qaysi musulmon mamlakatiga bormang, u millat tilini bilmasangiz ham «Assalomu alaykum» desangiz, sizga ochiq yuz bilan «Vaalaykum assalom!» deb javob berishadi. Bu ularning «Sizga ham tinchlik, salomatlik tilayman!» deganidir. Demak, «Assalomu alaykum!» o`zaro muomala - munosabatning boshi hamdir. Uni nechog`lik samimiy va muloyim aytsangiz, munosabatga ham shunchalik iliqlik, samimiyat, ochiq ko`ngillik baxsh etadi.

Assalomu alaykumni oshkora aytishning yana bir sirli kuchi bor. U kishilar o`rtasida muhabbat paydo etib, o`rtadagi gina va kuduratlarni ketkazadi. O`zidan kattalarga hurmat, kichiklarga shafqat yuzasidan salom-alik qilish qadim-qadimdan

kishilarimiz uchun axloqiy mezon bo`lib qolgan. Odatda yoshi kichiklar yoshi ulug`larga, mashina mingan odam piyoda ketayotganga, piyoda ketayotgan kishi o`tirganga, ozchilik ko`pchilikka salom beradi. Siz kattalarga hurmat bilan «Assalomu alaykum!» desangiz, ular sizga mehr bilan «Vaalaykum assalom!» deb javob berishadi va yana «Barakalla! Katta yigit bo`ling!» deb qo`yishadi. Chunki odatimiz shunaqa. Xalqimiz oqko`ngil. Biz hamisha hammaga yaxshi niyat bildiramiz.

#### Lug`at

samimiy –искренний, сердечный  
muloyim –мягкий, нежный  
baxsh etadi - придавать  
oshkora –открыто  
gina va kuduratlarni –обида  
axloqiy mezon –этические критерии  
shafqat –милосердие  
oqko`ngil –простодушный

**245-mashq.** Dialog shaklida berilgan ko`chirma gaplarning yozilishiga e`tibor bering.

- O`ylayapsanmi? – so`radi Abdulla.
- Ha, -dedi sekingina Gulchehra. – Kim bo`lishimizni o`ylayapman. Abdulla kuldi.
- Kim bo`lar ekanmiz?
- Sen olim bo`lasan.
- Olim? – hayron bo`ldi Abdulla.
- Ha, sen olim bo`lasan. Katta papka tutib ko`zoynak taqib yurasan. Anovi «Boltiqliq deputati» kinosi bor-ku, ko`rganmisan? Ana o`shandagi professordaka bo`lasan.
- Qo`ysang-chi! – ichida sevinsa ham, zarda qildi Abdulla.
- Yo`q, rost, ko`rib turibman.
- O`zing-chi? O`zing kim bo`lasan?
- Menmi? – Gulchehra o`ylanib qoldi. – Men... men arxitektor bo`laman.
- O`h-ho` – dedi Abdulla, - juda baland keltding-ku!
- Nimasi baland? Sen olim bo`lganiingda, men arxitektor bo`la olmaymanmi? Har holda shunga o`qiyman. Chiroyli uylar quraman, shahar quraman. Balki, Mingbuloq arxitektori bo`larman...
- Qishloqning ham arxitektori bo`lar ekanmi?
- Nega bo`lmas ekan? Hozir bo`lmasa, keyin bo`lar. O`shanda baland-baland, chiroyli uylar quraman. Keyinchi... Keyin...

**246-mashq.** Matnni tarjima qiling. Ko`chirma gaplarning rus va o`zbek tillarida yozilishini o`zaro qiyoslang.

Рассказывают, что почтенный визир и поэт Алишер Навои как-то на Самаркандском базаре увидел двух возбужденно торговавшихся людей. Размахивая друг перед другом кулаками они орали:

- Один –«се», второй – «уч». Из толпы их подзадоривали: «Не уступай»,
- и все хохотали.

- Они сейчас же подерутся, нечестивые, - сказал Навои и подошел к спорщикам.
- О вы, наивные неучи, - обратился он к ним на двух языках, - вы же говорите одно и то же.
- Таджикское «се» и узбекское «уч» означают «три», - сказал им Навои.

## Adabiy o`qish

### *NOAHILLIK OQIBATI*

Bir ovchi o`rmonga to`r qo`yib, qarg`a, chug`urchuq, kaptar va boshqa har xil qushlarni ilintirib oldi. Ular hadeb bir-birlariga:

- Sochilgan donga aldanib qo`lga tushdik. Kelinglar, qanday qilib qutulish yo`lini ko`raylik, - der edilar.

- Kelinglar, hammamiz baravar qanot qoqib uchib ko`raylik. Ehtimol, to`rni ko`tarib ketarmiz, - deyishdi.

Darhaqiqat, baravariga qanot qoqib, to`rni ko`tarib uchib ketdilar. Ovchi ko`rsaki, qushlar to`rni ko`tarib uchib ketayotibdilar. U hayratda qolib, orqalaridan quvib ketdi. Ovchi chopib ketayotib: "To`rga tushgan qushlar har xil-ku! Ular, albatta, janjallashib qoladilar. Janjallashdilar mi – tez ucha olmaydilar, to`r ularni pastga tortadi" – deb o`yladi. Xuddi shunday bo`ldi.

Qarg`alar qag`illashib:

- Hech kim bizdek harakat qilmayotir! Agar biz ham sizlar singari mug`ambirlik qilsak, to`r allaqachon hammamizni yerga olib tushgan bo`lar edi, – deyishdi.

Qarg`alarning so`zini eshitgan kaptarlarning jahli chiqdi.

- Bas endi, qarg`alar! Maqtanchoqlikni qo`yinglar! Biz sizlardan ortiq harakat qilmayapmizmi! – debdilar. Janjalga boshqa qushlar ham aralashdilar. Do`stlik buzilgach, ish yaxshi yurishmadi. Qushlar janjallashib, arang qanot qoqardilar. Shunday qilib, to`r asta-sekin pastlay boshladi.

#### *Savol va topshiriqlar:*

1. *Ayting-chi, qushlar o`rtasidagi janjalning oqibati nimaga olib keldi?*
2. *Insonlar hayotida ham ahillik va do`stlikning qudratini nimalarda ko`rish mumkin?*
3. *"Bir kun janjal bo`lgan uydin qirq kun baraka ketadi" deyilgan maqolning ma`nosini misollar bilan tushuntirib bering.*

### **31-mavzu: Fikrni o`zlashtirib ifodalash**

**Grammatik**  
**a**

Nutq jarayonida o`zgarlar gapini o`z so`zi bilan ifodalash ham mumkin. Shakli o`zgartirilib, ammo mazmuni saqlangan holda berilgan gapga o`zlashtirma gap deyiladi. Bunday gaparlarda ko`chirma gaplar kengaygan shaklda beriladi va quyidagicha ifodalanadi:

Ega ... *ligini* aytdi.

Ega ... *shini* ta`kidladi.

Misollarni qiyoslang:

“Men yig`ilishga kela olmayman”, - dedi Manzura. Manzura yig`ilishga kela olmas*ligini* aytdi. “Men uyga ketaman,”-dedi Mansur. Mansur uyga ketishini aytdi.

O`qituvchimiz: “Shanbalikda hamma qatnashishi shart!”-deb ta`kidladi. O`qituvchimiz shanbalikda hamma qatnashishi shart*ligini* ta`kidladi.

O`zlashtirma gaplarda **demoq** fe`li qo`llanmaydi.

O`zlashtirma gaplarda kirish so`zlari, his-hayajonni ifodalovchi undov so`zlar tushirib qoldiriladi, uhdalmalar esa to`ldiruvchi shaklida qo`llanadi. Misollarni qiyoslang:

“Umida, kitobingni berib tur,”- deb so`radi Jahongir.

Jahongir *Umidadan* kitobini berib turishini so`radi.

**247-mashq.** Gaplarni o`qing. O`zlashtirma gaplarni aniqlab, ifodalanish shaklining chizmasini chizib ko`rsating.

1. Bahrom aka ertaga havo ochiq bo`lishini aytdi. 2. Mehrixon Salimadan dars tayyorlash uchun uyiga kelishini iltimos qildi. 3. Umurzoq ota iyun, iyul oylari dehqonlar hayotida eng mas`uliyatli davr ekanligini aytdi. 4. Sinf rahbarimiz maqtanchoq bo`lmaslikni, boshqalarni hurmat qilishni uqtirdi. 5. Sobirjon bizdan ta`tilda qayerga borishimizni so`radi. 6. Sodiqjon shaharning diqqatga sazovor joylarini tomosha qilmoqchiligini aytdi.

**248-mashq.** Berilgan o`zlashtirma gaplarni ko`chirma gaplarga aylantirib ko`chiring, tinish belgilarining qo`yilishiga e`tibor bering.

1. Notiq yig`ilganlarga murojaat qilib, ta'lim-tarbiya sohasidagi ishlarni bajarishga qattiq ishonganini bildirdi. 2. Ra'no o`rta maktabni bitirganidan keyin pedagogika universitetiga kirishni aytdi. 3. Nosirga o`zbek tili va adabiyoti to`garagiga yozilganligimni aytdim. 4. O`qituvchi bolalardan uy topshirig`ini bajargan-bajarmaganliklarini so`radi. 5. O`quvchilar berilgan topshiriqlarni hamma bajarib kelganligini aytishdi.

**250-mashq.** Do`stlaringizning suhbatlarini diqqat bilan eshiting va yozib oling. Ko`chirma gaplarning og`zaki ifodalanishi va yozma nutqda berilishi o`rtasidagi farqni izohlang. Suhbatdagi tovush o`zgarishli so`zlarni aniqlab, yozuv tamoyilini ko`rsating.

**Adabiy o`qish**

## **MEHROBDAN CHAYON**

(romandan parcha)

Abdulla Qodiriy

Ra'no ham o`rnidan turib, supaning zinasiga yaqinlashdi va tabassum aralash “Hormang!” dedi.

- Sog` bo`ling!

Anvar supaga chiqib, Mansurni yerga qo`ydi. Kafshini yecha-yecha Ra'no tomonga engashib, o`ziga tolpinib turgan Mas`udning yuzidan o`pdi va uni Ra'nodan oldi. Mas`ud Anvarning qo`liga o`tgach, sapchib guvrandi va qiyqirib tovlandi. Ra'no ikki qo`lini uzatib “kel menga, kel”, - dedi. Anvar bolani o`pib sevadi. Ra'no Mas`udga qarab: “Sen qarab tur, bijiy bola!” dedi, Anvar bolani ko`targancha o`tirdi.

- Tinchlikmi?

- Betinchlik, - dedi kulib Ra'no.

Ayni muddoa ekan bo`lmasa... Ha, aytgandek,- dedi Anvar o`tirgan supaga ishorat qilib, - bugun joy katta solingan?

- Mehmon kelar emish.

- Ra'no, - dedi. Ra'no zinadan tusha boshlagan holda to`xtadi. – Chinini so`zla, mehmon kelishi aniqmi?

- Mehmon kelishi aniq, keldi ham, - dedi Ra'no jiddiy.

Anvar ajablandi:

- Mehmon keldi?

- Keldi.

Anvar tevarakka qarandi:

- Qani mehmon?

Ra'no qo`li bilan Anvarning o`ziga ishora qildi:

- Ana mehmon.

Anvar kuldi:

- Men mehmonmi?

Ra'no jiddiy ravish bilan:

- Albatta, siz bizga mehmonsiz.

Anvar yana kuldi. Biroq, uning bu so`nggi kulishida kuchlanish bor edi:

- Men sizga mehmonmi?

Ra'no kulimsib yer ostidan Anvarga qaradi va qo`lidagi xarxashalana boshlagan bolani ovutish uchun tebrandi.

- Bilmasam...

Ra'noning yuzidan boyagi jiddiyat yo`qolgandek edi.

Anvar ham ma'nolik hazilini tashlab, chin hazilga o`tdi:

- Mehmonning qorni och, Ra'no,-dedi. – Albatta, qadrlik mehmon uchun tansiqroq taom pishpirgandirsiz, deb o`ylayman. Bugungi taomingizni ismini lutfan marhamat qilsangiz edi.

- Mehmoning vazifasi,- dedi Ra'no javoban,- izzat bilan o`tirishi va oldiga qo`yilgan narsani maqtab-maqtab yeyishdir...

Savol va topshiriqlar:

1. O'zgaralar fikrining ko'chirma gap va dialogic nutq shaklida berilishini o'zaro qiyoslang, farqli jihatlarini tushuntiring.

2. Siz bu romanni o'qiganmisiz? Romanni o'qib chiqing va mazmununi so'zlab bering.

### **32-mavzu:FIKRNI BOG`LANISHLI IFODALASH** **(Выражение связанной речи)**

**251-mashq.** Birinchi qismdagi terma gaplar va ikkinchi qismda berilgan matnni o'zaro qiyoslang. Fikr ifodalashdagi izchillikka va bog`lanishga e'tibor bering.

1. Non mahsulotlari alohida do'konlarda sotiladi. Non rizq-ro`zimiz hisoblanadi. Bug`doy donidan avval un tayyorlanadi, so`ngra undan non pishiriladi. Issiq nonlar dastirxonimiz ko`rkidir. Nonni uvol qilmang.

2. O`n olti ming yil ilgari yer yuzida non paydo bo`lgan. Avval kishilar donni xom holda iste`mol qilganlar. Keyin uni ikki tosh orasida ezish va suv bilan aralashtirishni o`rganganlar. Olov paydo bo`lishi bilan esa don bo`tqasidan non yopadigan bo`lganlar. Oradan ko`p ming yillar o`tib qadimgi Misrda birinchi marta oshirilgan xamirdan foydalanish rasm bo`lgan. Non yopish san`ati keyinroq misrliklardan yunonlar va rimliklarga o`tdi.

**Grammatik**  
**a**

Gap nutqning eng kichik birligidir. Insonlar gap vositasida o'zaro fikr almashadilar. Nutq jarayonida gaplar alohida-alohida terma gap shaklida emas, balki o'zaro bog`liq holda bayon etiladi. Bir-biri bilan mantiqan uzviy bog`langan gaplar bog`lanishli nutq yoki matn deb ataladi. Misollarni qiyoslayng:

#### **Terma gaplar**

Kitob – bilim tilsimlarining kaliti.

*Kitob insonga qanot bag`ishlaydi.*

#### **Bog`lanishli gaplar**

*Oqshom. Quyosh endigina botgan payt. Ufqda hali uning nurlari qizarib turibdi, havodan esa issiq tafti hali ketmagan.*

**252-mashq.** Berilgan tayanch so`z va so`z birikmalaridan bog`lanishli matn hosil qiling.

Universitet, jahon tillari, xorijiy tillar, o`rganmoq, o`qimoq, mamlakatimiz, iqtisod, rivojlangan davlatlar, rivojlantirish, tajriba o`rganish, xalq, uchun, qatoriga qo`shilmoq, farovonligi, maqsadida, yaxshi, mustahkam, bilim olmoq, harakat qilmoq.

**253-mashq.** Matndagi gaplarni izchillik bilan joylashtirib, bog`lanishli matn hosil qiling.

1. Bahorda hamma narsa yangilanadi, dalalarda yangi hayot boshlanadi. 2. Sharqda Navro`z yangi yil bayrami hisoblanadi. 3. Navro`z bayrami tantanalari poytaxtimizdagi Alisher Navoiy nomli Milliy bog`da o`tkaziladi. 4. Navro`z yangi kun demakdir. 5. Tantanalarda turli folklor ansambllari, xalqimiz sevgan san'atkorlar ham ishtirok etadilar. 6. Navro`zda maxsus taomlar – sumalak, halim, ko`k somsa, ko`k chuchvara kabi ko`katlardan tayyorlangan taomlar pishiriladi. 7. Barcha shaharlar va qishloqlarda xalq sayllari o`tkaziladi. 8. Navro`zni mehr-oqibat, mehrjon bayrami deb ham ataydilar. 9. Navro`z butun respublikamizda keng nishonlanadi. 10. Mustaqillik tufayli milliy bayramimiz – Navro`z va yana bir qator qadimiy urf-odatlarimiz tiklandi. 11. Chunki ushbu muborak kunda yoshi ulug`larni, bemorlar va nogironlarni ziyorat qilish qadimdan odat tusiga kirgan.

**254-mashq.** Quyidagi gaplarning qismlarini bir-biriga mosini topib ko`chiring.

1. Martabangiz baland, zo`r qilur. 2. Notob edim, sog`aydim. 3. Yaxshi bo`lsang agar. 4. Yerda yotgan nonni ko`taring. 5. Lekin o`zlaricha, don-u pul yig`ar. 6. Yaxshining fe`li keng kelar. 7. Shuning-chun ko`p so`zlari shu o`lkaga xos. 8. Qilibsan yaxshilik hech etma minnat. 9. Qoladi noming. 10. Go`yo da`vo ko`rinding. 11. Yomon yomonlig`in qilar. 12. Bu she`rim yoziladi O`zbekistonda. 13. Ketar hamma ehson-inoyat. 14. Xalqqa tarki dunyo qil deb o`rgatar. 15. Libosing yaxshilikdir, yechmagil hech. 16. Va intil yaxshi nomga erta-yu kech.

**255-mashq.** Berilgan terma gaplarni izchillik bilan joylashtirib, bog`lanishli matnga aylantiring.

### Mirzo Ulug`bek

1. Muhammad Tarag`ay Ulug`bek 1394- yilning 22- martida Sultoniya shahrida tug`ilgan. 2. Ko`p mamlakat va shaharlarni ko`rgan. Temur vafotidan keyin hokimiyat Ulug`bekning otasi Shohrux qo`liga o`tdi. Shohrux Xurosonda hukmronlik qiladi. 3. Ulug`bek «Bibixonim masjidi», «Go`ri Amir» maqbarasi, «Shohizinda» binolarining qurilishini tamomladi. 4. Movarounnahrni o`g`li Ulug`bekka topshiradi. U vaqtda Mirzo Ulug`bek 15 yoshda edi. 5. Ulug`bek yoshlik yillarida bobosi Amir Temur bilan ko`p yurtlarda yurishlarga qatnashgan. 6. U ko`p yerlarda bog`lar yaratdi. 7. Bu madrasa tarixda Ulug`bek madrasasi deb ataladi. 8. Ulug`bek keyinchalik Samarqandda rasadxona qurdirdi. 9. 1417-1420 yillarda ajoyib madrasa qurdirdi.



### Adabiy o`qish

#### ***VAQTING KETDI – BAXTING KETDI***

Bir donishmanddan: "Siz umringizda hech xato qilganmisiz?" - deb so`radilar. "Qilganman, - debdi donishmand. Uch marta xazinamni yo`qotganman. Avval ne mashaqqat bilan to`plagan boyligimni yo`qotdim. Lekin bunda men aybdor emasdim, halol mehnat qilib, yana boylik orttirdim. So`ng do`stimni yo`qotdim. U haqiqiy do`st emas ekan, boshimga tashvish tushganda tashlab ketdi,

do`stligimizga xiyonat qildi. Modomiki, senga xiyonat qilgan ekan, u haqiqiy do`st bo`la olmaydi, deb o`zimni yupatdim. Keyin boshqa chinakam do`st topdim. Ammo bu orada shunday bir xazinamni yo`qotdimki, buning uchun o`zimni hech kechira olmayman. Men uni o`z qo`lim bilan yo`qotib qo`ydim. Bu bekor o`tgan kunlarim, bekor kechgan oylarim, bekor o`tgan yillarim. Mana shu xazinani endi hech qachon topolmayman. Agar, yangidan tug`ilganimda edi, o`sha o`tgan damlarimni ham foydali ishlarga – o`qishga, mehnatga sarflagan bo`lardim...”

Qissadan hissa shuki, ....



Topshiriqlar:

1. Matn mazmunidan kelib chiqqan holda ”Vaqt oltindan ham qimmat, dur-u gavhardan ham a’lo” mavzusida matn tuzing. Unda vaqtni qadrlash, undan unumli foydalanish to`g`risida o`z fikringizni bayon eting.
4. Matnni xulosalang. Siz xatoga yo`l qo`yganmisiz?

## VIII BO`LIM

### FIKRNI TURLI USLUBLARDA IFODALASH

#### 33-MAVZU: NUTQ VA MATN TURLARI

#### **Grammatik**

#### **a**

Matn nutq shakllariga muvofiq ravishda yozma va og`zaki bo`lishi mumkin. Yozma nutq ham, og`zaki nutq ham bir shaxs nutqi va bir necha shaxs nutqidan iborat bo`lishi mumkin. Bir shaxs nutqi *monolog* deb atalib, faqat so`zlovchi yoki matn tuzuvchi tilidan yoziladi yoki bayon qilinadi. Bir necha shaxs nutqi esa *dialog* deb atalib so`zlovchi va tinglovchi orasidagi fikr almashish jarayoni, ularning o`zaro savol-javoblarini bayon qiladi.

Monolog grekcha “monos” – bir necha va “logos” so`zlaridan olingan bo`lib, badiiy asarlarda ishtirok etuvchi shaxslarning o`z-o`ziga yoki o`zgalarga qaratilgan nutqidir. Monolog o`z xususiyatiga ko`ra 2 xildir. Agar u personajning to`g`ridan-to`g`ri boshqalarga qaratilgan nutqi tarzida berilsa, ochiq shakldagi monolog yoki tashqi monolog hisoblanadi. Monolog personajning ichki nutq, ya`ni o`z-o`zi bilan so`zlashuvi, suhbat tarzida ham berilishi mumkin. Bunday monolog yopiq shakldagi monolog yoki *ichki monolog* hisoblanadi.

**256- mashq.** Ushbu dialoglarni o`qing. So`roq ma`nosini ifodalovchi va javob ma`nosini bildiruvchi gaplarning yozilish shakllariga e`tibor qiling. Suhbat jarayonida ishlatiladigan muomala odobiga oid so`zlarni va his-hayajonni ifodalovchi vositalarni ajratib ko`rsating.

1. Ey... Menga desa agar tosh yog`maydimi! Baribir, paxtani teramiz.  
-Kim o`ylabdi, seni qaytib keladi deb... Tavba.



2. Saida yana uning soʻzini ogʻzidan oldi:
  - Toʻgʻri! Juda toʻgʻri!
3. Qalandarov soʻz qayoqqa qarab ketayotganini fahmlamasdan:
  - Albatta, -dedi.
4. - Qoʻlingiz boʻshasa, bir aylantirib kelsam degan edim.
  - Rahmat!.. Biron soatdan keyin boʻsharman.
5. -Menga gapingiz bor, shekilli..
  - Ha, keyin aytaman Saidaxon!
6. -Ha, Mirsaid, -dedi.
  - E, Zokirjon, sizmisiz? Xoʻsh, qalay, qutulib chiqdingizmi?
  - Ha-e, qoniqarli deb topildi.
  - E, tabriklaymiz boʻlmasa.
  - Rahmat, rahmat.
7. Zokir Shavkatga yuzlandi:
  - Lekin imtihonlarga yaxshi tayyorlanasiz-da. Ayniqsa, tarixdan. Xoʻpmi? – Xoʻp.
8. - Hormanglar! -dedi rais ishchilarga qarab.
  - Bor boʻling!
  - Qalay, charchamayapsizlarmi?
  - Hosil moʻl boʻlsa, hech kim charchamaydi.
  - Xirmonga baraka. Topganingiz halol mehnatingizga yarasha boʻlsin.
  - Rahmat.
  - 9. - Assalomu alaykum, qarindosh.
  - Vaalaykum assalom, - dedi Umrzoq ota.
  - Bugun hasharchilar kelishmadimi?
  - Yoʻq. Oʻzimiz eplaymiz deb, javob berib yubordik.
  - Ofarin. Kuchingizga kuch, gʻayratingizga gʻayrat qoʻshilaversin.

*258-mashq.* Matnni monologik va dialogik nutq qismlarga boʻlib oʻqing. Har bir qismning oʻziga xos xususiyatlarini tushuntiring.

## Nuqtaning qudrati

Alisher Navoiy oʻz gʻazallarini zamonasining eng bilimdon xattotlariga koʻchirtirardi. Oʻzini mashhur xattot deb hisoblovchi bir kishi: «Rozi boʻlsalar, men ham Navoiy janoblarining xizmatlarini jonim bilan bajarardim», - dedi.

Alisher bu gapni eshitib, haligi kishiga oʻz sheʼrlarini koʻchirishga berdi. Oradan koʻp oʻtmay katta bir mushoirada «Malik-ul shuaroning oʻzlari nuqsonga yoʻl qoʻygach, boshqalardan nima kutish mumkin», degan gap tarqaldi.

Gap nimadaligini fahmlagan shoir boyagina koʻchirtirilgan gʻazallarini oʻqib koʻrsa, hamma yoq gʻij-gʻij xato. Maqtanchoq xattot tushmagur «koʻz» soʻzidagi “z” harfida bir nuqtani tushirib qoldirganidan bu soʻz «koʻr» boʻlib qolgan va sheʼr maʼnosi butunlay buzilgan edi.

Navoiy ahli fozillarga qarab:

- Koʻzimni koʻr qilganlar koʻr boʻlsin, - dedi-da, «mashhur» xattotga javob berib yubordi.

(«Allomalar ibрати»dan)

Lug`at  
qudrat –сила  
xattot –каллиграф  
ko`chirtirmoq- переписывать  
mushoira –состязание поэтов  
nuqson –недостаток, изъян  
tarqalmoq –распространяться  
fahmlamoq –догадываться

**259-mashq.** “Imtihonda”, “Tanaffusda”, “Dam olish oromgohida” mavzularida guruhlarga bo`lingan holda o`zaro suhbatlashing va tuzgan matningizni dialogik matn shaklida daftaringizga yozing.

**260-mashq.** Ushbu dramatik asardan berilgan parchani rollarga bo`lib o`qing. Monologik nutq va dialogik nutq qismlarini aniqlab farqini tushuntiring.

*Qirol* – Sen ham chiq endi, sevimli Hertruda. Biz Hamletga odam yubordikki, tasodifan uchrashib qolganday bo`lib, Ofeliya bilan yo`liqishsin, deb. Qizning otasi bilan men, ularni kuzatmak bizning haqqimiz bo`lganligidan, berkinib turib ikkovining uchrashuviga shohid bo`lmoqchimiz. U holda, uning gap-u so`zlariga qarab, uni bu darajada og`ir qayg`uga slogan nima: tolesiz bir muhabbatmi yo boshqa narsami, bilib olamiz.

*Qirolicha* - Itoat qilaman. Senga bo`lsa, Ofeliya, shuni demakchimanki, Hamletning es-u hushini yo`qotishga sening chiroying sabab bo`lgani bilinsa, juda xursand bo`lar edim. U holda sening go`zal xulqing uni burungi matlub yo`lga qaytarib olib chiqishiga ishonsa bo`ladi.

*Ofeliya* - Malikam, men o`zim ham chin ko`nglimdan shuni tilayman.

*Poloniy* - Ana u yerda aylanib tur. Biz ham, marhamatli amirim, o`z joylarimizni ishg`ol qilaylik. (*Ofeliyaga*): Qo`lingga kitob ol: bu mashg`ulot sening yolg`iz o`tirganingga haqiqat rangini beradi. Bunday gunohlar bizdan ko`pgina o`tadi. Taqvodor qiyofasiga kirib va mo`minlik yo`llari bilan shaytonning o`zini ham aldab, uning ko`ziga oppoq paxtaday ko`ringan vaqtlarimiz ko`p bo`ladi...

*Qirol* - (*Chetga*) Essizkim, bu aytganlaring juda to`g`ri. Uning bu so`zlari mening qalbinga qanday og`ir qamchi zarbalari tushirayotir. Buzuq bir xotinning ranglarga ko`milgan yuzlari ham o`zlarini ertub turgan qatlam ostida, mening bezakli so`zlarim ostida jirkangich darajada xunuk fe`llarim qadar iflos emas. O, qanday og`ir azob!

*Poloniy* – Uning oyoq sharpalari kelayotir, berkinaylik, podshohim (berkinadilar).

*Hamlet* – Yo o`lish, yo qolish – gap shunda! Ajabo qaysi biri sharaflik va oliyjanob; dilozor falakning zarbalariga chidashmi, yoki balolar dengiziga qarshi bel bog`lab, ularga qarshi qo`zg`olib, ularga barham berishmi?...Endi jim! Mana go`zal Ofeliya kelib qoldi...

*Ofeliya* – Shahzoda, ko`rishmaganimizga ham ancha bo`ldi shekilli, bu orada kayfingiz nechuk bo`ldi?

*Hamlet* – Iltifotingizga tashakkur qilaman, durust yomon emas.

(Vilyam Shekspir)

**261- mashq.** O'zingiz sevgan asardan monolog ijro etib bering.

**Grammatik  
a**

Matn o'zaro mantiqan bog'liq gaplardan tashkil topadi. Matn katta yoki kichik bo'lishi mumkin. Bitta abzasdan tashkil topgan matn *kichik matn* deyiladi. Katta matnlar bir necha abzasa bo'linishi mumkin. Matndagi har bir yangi fikr yangi satrdan boshlanadi, shuning uchun *abzas xatboshi* deb ataladi. Matndagi asosiy fikr ko'pincha uning xulosa qismida beriladi. Katta matnlarni *kirish, asosiy qism va xulosa* qismlariga bo'lish mumkin. Matn abzaslarini tashkil qiluvchi har bir qism o'zining asosiy g'oyalari ga ko'ra ma'lum bir yetakchi fikrga ega bo'ladi. Nutqda katta matnlarni ixchamlashtirish va kichik matnlarni kengaytirish mumkin. Matnni ixchamlashtirish uchun undagi qo'shimcha ma'lumotlar olib tashlanadi.

**262-mashq.** Matnni o'qing va abzaslarga ajrating. Har bir abzasa da ifodalangan asosiy fikrni ko'rsating.

## Vatikan

Vatikan o'z ministrliklari, pochta si, politsiyasi, portlari, tanga zarbxonasi, radiostantsiyasiga ega bo'lgan jahonda eng kichik davlatdir. U jahonda eng katta muqaddas Pyotr sobori atrofida gi 44 gektar maydonni egallaydi. Vatikan muzeylarida rasmlar, haykallar va boshqa san'at asarlarining eng boy namunalari yig'ilgan. Noyob davlat hududida jami salkam 700 kishi istiqomat qiladi. Biroq Vatikan jahonning ko'pgina mamlakatlaridagi katoliklarga tayanib, e'tiborga ega bo'lib kelmoqda. Katoliklar cherkovining tinimsiz sulhparvarlik faoliyati, uning keskinlikni yumshatish, qurolsizlanish va xalqlar o'rtasidagi hamkorlikni qo'llab-quvvatlashga oid tashabbuslari natijasida ana shu obro'-e'tibor mustahkamlanadi.

**263-mashq.** Berilgan to'liq va ixchamlangan matnni o'qing va o'zaro qiyoslang. Ixchamlangan matnda qaysi ma'lumotlar olib tashlanganligiga e'tibor qiling.

## Chingiz Aytmatov

### To'liq matn:

Chingiz Aytmatov 1928-yili Qirg'iz qishloqlaridan birida tug'ildi. U otasidan erta etim qolib, bolalar uyida tarbiyalandi. Bolaligidan rus tili ikkinchi ona tili bo'lib qoldi. Ulug' Vatan urushining suronli yillarida u kolxozda mehnat qildi. O'zining dastlabki hikoyasini qishloq xo'jaligi institutida tahsil olayotgan yillari yaratdi. Oliygozni tugatgach, zootexnik bo'lib ishladi va hikoyalar yoza boshladi. Ijodda u hayotining mazmuni va maqsadini ko'rar edi. So'ngra Moskvada, A.M.Gorkiy nomidagi Adabiyot institutida o'qishni davom ettirdi.

### Ixchamlangan matn:

Chingiz Aytmatov 1928-yili tug`ildi. Qishloq xo`jaligi institutida o`qib yurgan kezlari birinchi hikoyasini yozdi. U hayotini ijodsiz tasavvur qila olmasdi. Ijodda hayotining mazmuni va maqsadini ko`rar edi. Keyinchalik u A.M.Gorkiy nomidagi Adabiyot institutiga kiradi.

**264-mashq.** Ushbu matnlarni o`qing. Matnning asosiy mavzusi qaysi gapda ifodalangan? Har bir matnga mos sarlavha toping.

1. Hech kim dunyoga ustun bo`lolmaydi. Hech kimga o`zgalar hisobiga baxtiyorlik nasib etmagan. Har kimga insoniy ulug`likning o`zi buyurgani ma`qul. Toki, o`zimizdagi barcha yaxshilikni atrofimizdagilarga baxshida qilishga vaqt topaylik. Bag`ri keng insonlar doim omon bo`lishsin. Hayot esa ular bilan mazmunlidir.

2. Odatda inson qalbini nozik billurga o`xshatishadi. Bu qiyoslashning naqadar to`g`riligiga har qadamda iqror bo`lish mumkin. Gohida odam bir og`iz shirin so`zining gadosi. Shirin muomala, samimiy harakat bilan olam gulistonga aylanadi. Aksincha, bir zumlik qovoq uyish bilan ko`ngil qolishi mumkin. Bugungi behalovat hayotimizda har gal ham bir-birimizga dilkash bo`la olmayapmiz. Tashvish, oilaviy ikir-chikir, xizmatdagi ortiqcha gap-so`zlar dilimizni xufton qiladi.

**265-mashq.** Matni kengaytiring va unga mos sarlavha qo`ying.

Yozishdan oldin yashash kerak, degan bir adib. Zero, shunday. U shoirmi, nosirlik, san`atkorlik ijod maydonida ot surar ekan, albatta, ma`lum bir yo`lni bosib o`tishi, hayotiy tajriba sohibi bo`lishi farz. Buloq ko`zidan otilib chiqayotgan suv ham ne mashaqqatli yo`llarni bosib, ne-ne toshlarni yorib chiqqanligi uchun totli va aziz!

Men insoniyatning bir a`zosiman. Unga mutloq daxldorman. Insonning jamiyatdagi o`rnini uning faqat haraktdagi faoliyatigina belgilaydi. Maqsad ulug` bo`lsa - qayiq kemaga aylanadi.

**Grammatik**  
**a**

Matn ma`lum bir shaxs tomonidan ayrim voqea-hodisa, ko`rinish, narsa-buyumni izchil tasvirlash yoki tavsiflash maqsadida tuzilgan gaplardan iborat bo`ladi. Matn biron-bir voqea-hodisa, narsa-buyum yoki shaxs haqida oddiy axborot bayonidan yoki ularga nisbatan o`z munosabatini ham bildiradigan ijodiy-tasviriylikdan iborat bo`lishi mumkin. Shunga ko`ra, avvalo, matnlar bayoniy matn va tasviriy matnlarga bo`linadi. Bayoniy matnda voqea yoki buyum haqidagi axborot izchil bayon qilinadi. Tasviriy matnda esa muallif ijodiy yondashib, ya`ni voqea, buyum yoki qiyofani badiiy vositalar yordamida o`z munosabatini bildirgan holda tasvirilaydi.

Shuningdek, mulohaza yuritishni talab qiluvchi alohida matn turi ham mavjud bo`lib, bunday matnlar muhokama matnlari deb ataladi. Bunda asosiy fikr turli dalillar bilan isbot qilinishi va oxirida xulosa qismi berilishi kerak bo`ladi.

**266-mashq.** Quyida berilgan matnlarni qiyoslang. Bayoniy va tasviriy matnga xos lisoniy xususiyatlarni ko`rsating.

### Yomg`ir (bayoniy matn)

Yomg`ir – suyuq tomchi holiday atmosferaga yog`ini. Tomchining diametri 0,5-0,6 mm bo`ladi. Yomg`ir bulutdagi mayda suv zarralarining qo`shilib yiriklashuvidan hosil bo`ladi. Yomg`ir ikki xildir: jala yomg`ir, shivalama yomg`ir. Jala yomg`ir to`p-to`p bulutlardan yog`adi, ko`p vaqt o`tmay to`xtaydi, tomchilari yirik bo`ladi. Shivalama yomg`ir esa qat-qat bulutlardan surunkasiga uzoq muddat shivalab yog`adi, uning tomchilari mayda.

Shivalama yomg`irning yog`ish miqdori – intensivligi soatiga 0,25 mm gacha, jala yomg`irniki esa 100 mm gacha bo`lishi mumkin.

### Yomg`ir (tasviriy matn)

Bir necha kundanda beri goh yig`ilib, goh yozilib ketgan bulutlar erinibgina yomg`ir boshladi. Erinchoq bulutlardan tomayotgan ba`zi tomchilar yergacha yetib kelmay daraxt barglari, uy tomlari, peshtoqlarida qolib ketmoqda.

Shunday bo`lsa-da, hovli va ko`cha yuzlariga bir tekis suv sepilgan.

Yomg`ir endi o`saman deb turgan maysalarga, ochilaman deb turgan gullarga turtki bo`ladi. Ular uchun yomg`ir jazirama kundagi obi hayotdir. Uning shildirab yog`ishi bir ohangga o`xshaydi. Odam ko`nglini yorug` qilib yuboradi.

**267-mashq.** Ushbu matnlarni o`qing va turlarga ajrating. Har bir matnga xos xususiyatlarni tushuntirib bering. Matnlardagi abzaslarda ifodalanayotgan asosiy fikrni ayting va ularni ixchamlashtiring.

1. Bozor o`z mohiyati jihatidan tovar almashish doirasidir. Agar bozorning kelib chiqishi qadimgi ibtidoiy iqtisodiyotga borib taqalsa, uning shakllanishi uzoq tarixiy jarayonni tashkil etadi. Klassik kapitalizm erkin va ishlab chiqaruvchilar uchun notanish bozorni shakllantirdi. U ijtimoiy mehnat taqsimotining chuqurlashuviga va shuningdek, korxonalarining mustaqilligi bilan ham belgilanadi. Ijtimoiy mehnat taqsimotining bo`linganligi ichki bozorning darajasini belgilaydi.

2. Gavjum sharq bozori ... Unda alohida bir fayz, ayricha bir xislat bor. Xalqimizda “Otang bozor, onang bozor” deb bejiz aytishmagan. Turfa xil noz-ne`matlari-yu antiqa mollari bilan ko`zni qamashtiruvchi qator-qator rastalari, “Kelib qoling-u”, “olib qoling”lar, ajabtovur, kishi dilini allaqanday tushunarsiz bir quvonch, besabab bir shodlik to`ldiruvchi, g`am-qayg`uni, kundalik tashvishlarni unutishga majbur qiluvchi rang-barang, g`ala-g`ovur, ko`tarinkilik bularning hammasi gavjum sharq bozori...

**268-mashq.** Bitta mavzu asosida bayoniy va tasviriy matn yozing. Har bir matnda ishlatilgan til vositalarini izohlang.

**269-mashq.** A.Qahhorning “To`yda aza” hikoyasidan olingan quyidagi parchani o`qing va matndagi tasviriy ifoda vositalarini aniqlang. Iboralar, ko`chma ma`noli so`zlarini topib izohlang.

### **To`yda aza**

Dotsent Muxtorxon Mansurov nihoyatda istarasi issiq, nihoyatda dilkash chol, shu qadar dilkashki, uni ko`rgan kishi har faslning o`z husn-latofati bor degan gapni yil fasllari to`g`risidagina emas, umr fasllari to`g`risida ham aytsa bo`lar ekan deb qolardi. Uning bitta-ikkita qora tuk chap berib qolgan oppoq cho`qqi soqoli... Yopirimay, soqol ham odamga shuncha yarashadimi-ya!..

Ammo lekin Muxtorxon domla nafsambiriga odamning joni edi. Uning xushfe`lligi, to`poriligi... Mahallada katta-kichik hamma bilan salomlashar, yosh bilan yosh, qari bilan qari bo`lib gaplashar, xursand kishi bilan chaqchaqlashib, xafa bilan dardlashar edi. Bu odam mahalla hayotiga har bir kishining diliga kirib, shu qadar singib ketgan ediki, otpuskaga yo komandirovkaga ketsa, butun mahalla huvillab qolganday bo`lar edi.

Shu orada domla qayoqqadir ketib bir haftadan keyin paydo bo`ldi. Uning avtobusdan tushib kelayotganini ko`rgan choyxonadagi odamlar hang-mang bo`lib qolishdi; chol o`lgur soqolini, shunday chiroyli soqolini tag-tugi bilan qirdiribdi-tashlabdi! Achinmagan, xafa bo`lmagan odam qolmadi.

Topshiriq:

Ushbu hikoyaning davomini topib o`qing va hikoyaga o`z munosabatingizni bildiring.

**270-mashq.** O`zingiz yoqtiradigan va yoqtirmaydigan kishilardan birortasining qiyofasini tasvirlab, tasviriy matn yozing.

### **34-MAVZU:FIKRNI SO`ZLASHUV VA BADIY USLUBDA IFODALASH**

***(Выражение мысли в разных стилях речи)***

**Grammatik**  
**a**

Nutq uslublari tilshunoslikning uslubiyat bo'limida o'rganiladi. Ushbu fan til vositalarining nutqda qo'llanish yo'llarini o'rgatadi. Insonlar turli joylarda: uyda, ko'chada, ishxonada vaziyatga ko'ra til vositalaridan turlicha foydalangan holda o'zaro muloqot yuritadilar. Shunga ko'ra nutq uslublari, avvalo, so'zlashuv va kitobiy uslubga bo'linadi.

So'zlashuv uslubi insonlarning ko'cha-ko'yda, uyda, bozor-o'chardagi o'zaro muloqotidan iborat bo'lib, ko'proq dialogik shaklda bo'ladi.

Badiiy uslub. Badiiy uslub badiiy asar tili sifatida namoyon bo'ladi, shuning uchun ta'sirchanlik va obrazlilik uning asosiy xususiyati hisoblanadi. Yozuvchi va shoirlar so'z yordamida real borliq manzaralarini o'quvchi ko'zi o'ngida qaytadan yaratadi, ya'ni uning obrazini jonlantiradi. Ana shu ko'rsatish, jonlantirish tilning tasviriy-ifodaviy vositalarga boy bo'lishini talab qiladi. Badiiy nutq ko'chma ma'noli so'zlar, iboralar, omonimlar, sinonimlar, antonimlar kabi badiiy ifoda vositalarining ko'p qo'llanishi bilan boshqa uslublardan farqlanadi. Ushbu uslubda yaratiladigan asarlar nazm va nasr turlariga, ya'ni she'riy va proza asarlariga bo'linadi va ularning har biri o'zining til xususiyatlariga ega.

**271-mashq.** Ushbu fe'llarning talaffuzida ro'y beradigan fonetik tovush o'zgarishlarini izohlang.

ketdi – ketti  
aytdi – aytti  
sotdi – sotti

olib keldi – opkeldi  
olib qochdi – opqochdi  
sotib oldi – sotvoldi

**272-mashq.** Matni o'qib, qaysi uslubga xosligini ayting va shu uslubga xos xususiyatlarni ayting.

Supada qator yotibmiz: akam, men, ukam...

Eng chekkada qo'shni kampir... Sutdek oydin kecha. Hammayoq osuda. Chigirtkalar nag`ma chaladi...

Endi ko'zim ilingan ekan, olisdan poyezd g`ildiragining taraqa-turuq tovushi keldi. Keyin paravoz cho`zib "gu-u-u-k" dedi. Kampir ovozi titrab, xitob qildi:

-O`-o`-o`-l! Ovozing o`chsin -o`-o`-o`-l! Turg`unimni nega urushga obketding, juvonmarg! Obkeb ber yolg`izimni!

Ko`rpadan mo`ralab qarasam, kampir tizzasini quchoqlab, oyga termilib o`tribdi. Uyqum butunlay o`chib ketdi. Anchagacha jim yotdim-da, oxiri so`radim:

-Poyizzi nega qarg`ayapsiz, buvi?

Kampir xo`rsindi:

-Uxla, bolam, uxla...

...O`shandan beri yoz kechalari hovlida yotsam, olisdan poyezd g`ildiraklarining shovqini, gudok tovushi kelsa, tizzalarini quchoqlab o`tirgan kampir ko`z o`ngimda jonlanadi.

(O`.Hoshimov)

**273-mashq.** Ma'lumot uchun berilgan sinonimlardan foydalanib, gaplarni uslubiy jihatdan tahrir qilib ko'chiring.

1. Agar kishining umumiy jismoniy bequvvat, a'zolari bequvvat bo'lsa, u turli kasalliklarga moyil bo'ladi. 2. Shifokor dastavval kasalning qanday kasallikka duchor bo'lganini aniqlashi kerak. 3. Turli kasalliklarni, jumladan, ruhiy kasalliklarni davolashda uyqudan foydalanish yaxshi natija beradi. 4. Radio eshittirishni eshitdik. 5. Biz "Tilshunoslikka kirish" bo'yicha bo'lgan ma'ruzada tilshunoslikning ahamiyatini bilib oldik, tilshunoslikka oid asarlar bilan tanishdik. 6. O'qituvchi topshirgan topshiriqni bajardik.

*Ma'lumot uchun:* zaif, nimjon; avval, avvalo, avvalambor; turli, har xil; ruhiy, psixik; eshitmoq, tinglamoq; leksiya; lingvistika, til haqidagi fan; taalluqli; vazifa.

**274-mashq.** Berilgan matnni o'qing. Jonli so'zlashuvga xos xususiyatlar va ularning nutq madaniyatiga ta'siri haqida o'z fikringizni bildiring.

### **XUSHMUOMALALIK**

Har bir kishi atrofdagi odamlarga hurmat bilan, mehribonlik bilan qarashi, ularning ham o'zlariniki singari nozik qalblari borligini bilishi kerak. "Qars ikki qo'ldan chiqadi", - deydilar. Janjal ham ikki tomonning qo'pol muomalasidan chiqadi. Bir qo'lingiz baland bo'lsa, chapak chala olmaganingiz singari, bir tomon og'ir bo'lsa, janjalning uchi o'chadi.

Bir misol: trolleybusda odam tiqilib ketdi: igna tashlasangiz, yerga tushmaydi. Bunday hollarda yo'lovchilarning bir-birlariga urinishlari, turtinishlari tabiiy. Bir yo'lovchi orqadan qisilib o'tib ketayotib, boshqa bir yo'lovchiga bexosdan tegib ketdi. U bunisiga bir o'qrayib, qaradi-yu, jon-jahdi bilan uni itarib tashlab, "ho'kiz" deb to'ng'illadi. Orqalab ketayotgan yo'lovchida ayb yo'q edi. Buni qo'pol muomala qilgan kishi ham bilardi. Bila turib, gunohsiz odamni xafa qildi. Haqoratlangan yo'lovchi dag'al kishiga teng bo'lgisi kelmadi, yo tabiatida xushmuomalalik bormidi, har qalay, unga bir jilmayib qaradi-da:

- Kechirasiz, trolleybuschilik ekan, - deb qo'ya qoldi. Kutilmagan xushmuomalikdan qo'rs kishi mulzam bo'lib qoldi. Mana sizga odamshivandalikning bir ko'rinishi.



*Savol va topshiriqlar:*

1. Siz shunday holga duch kelsangiz, o'zingizni qanday tutgan bo'lar edingiz?
2. Nitq madaniyati bilan umuminsiniy madaniyatning o'zaro ta'siri qanday?

**275-mashq.** Quyidagi ustundagi antonimik iboralarni topib, ularni juftlab ko'chiring.

- |                        |                              |
|------------------------|------------------------------|
| 1. Yomon qopib gapirar | tuyaning dumi yerga tekkanda |
| 2. Aqlli o'zini ayblar | oq ko'ngil                   |
| 3. Xash-pash deguncha  | yaxshi ro'zg'or-jannat       |
| 4. Ko'kka ko'tarmoq    | aqlsiz do'stini              |
| 5. Ko'ngli qora        | yaxshi topib gapirar         |



6. Yomon ro`zg`or - do`zax yerga urmoq
7. Qari kelsa - oshga mehnatdan do`st ortar
8. G`iybatdan – dushman yosh kelsa - ishga

*277-mashq.* Tabiat tasviri berilgan ushbu matnni o`qing. Ajratib ko`rsatilgan otlarning sinonimlarini toping.

### Baxmalsoy bahori

Bu yil bahor misli ko`rilmagan darajada **go`zal** keldi. **Olam** birdaniga yasandi-yu, chamandek yashnab, **nurga** ko`mildi. Boychechaklar ketidan yer bag`riga qip-qizil gilam to`shaldi. Keng dala, cho`l-tog` yon bag`rilaridan tortib to **zangori osmonga** tutashib ketgan ufqqa qadar hammayoq lolalardan libos kiydi. Lolalar shuncha ko`p ochilgan ediki, uning aks nuri bilan osmon qam qip-qizil **cho`g`day** ko`rinardi... Cho`qqilarning etaklarida va soylarning **tubida** qolgan qorlar quyosh nurida kumushdek tovlanib ko`zlarni qamashtirardi.

### ESHITISH MASHQI

She`rdagi sinonim so`zlarni aniqlang, so`ngra ularni ma`no yaqinligi asosida guruhlariga ajratib, daftaringizga ko`chiring.

#### UCh SO`Z – BIR MA`NO

(Habibiy)

Go`zal bir mehribon mahbub-u ma'shuq-u nigorim bor,  
G`am ermas, kohish-u anduh-u qayg`u g`amguzorim bor.  
Falakdan, osmondan, ko`kdan oshgay faxr etib boshim,  
Sadoqatli, qarddon oshno-yu do`st-u yorim bor.  
Bilimlik hamnishin-u munis-u ulfatlarim birla.  
Buyuk, ozoda, oliy kishvar-u shahr-u diyorim bor.  
Jahonda, dunyoda, olamda men yolg`iz emas, do`stlar,  
Jigarband-u qarindosh-u yaqin, xesh-u taborim bor.

*278-mashq.* Matnni o`qing. Ko`chma ma`noda qo`llangan so`zlarni va iboralarni aniqlab, ma`nolarini izohlang.

Tabiat oq yoping`ichini tashlar-tashlamas, kurtaklar ko`z uqalay boshladi. Bahor mayin yellari, chaqchaq urgan gullari bilan kirib keldi. U qishi bilan qandaydir dimiqib, yuragi siqilib yotgan-u, mana endi, o`z mayliga qo`yilganidan xursanddek, keng dalalarda yayraydi, bog`-rog`larda quvnaydi, goh qizlarning durralarini tortqilab o`ynaydi, goh yuzlarini muloyim siypaydi.

Bugun juma. Hamma hunarmand va hojatmandlarni tirikchilik g`ami bozorga quvgan kun. Jamilaxon ham qizi bilan olti kun bosib o`tirib tikkan tagdo`zi do`ppilarini sotgani ketdi. To`tiqiz onasini bozorga jo`natib, uyni yig`ishtirdi, hovli sahnini yog` tushsa yalaguday qilib supurdi, keyin yuz-qo`lini yuvib ayvonga chiqdi.

**280-mashq.** Yozuvchi Abdulla Qodiriyning “O`tkan kunlar” romanidan berilgan parchalarni diqqat bilan o`qing. Ularda tasvirlangan obrazlar qiyofalari va xarakterlarini o`zaro qiyoslang. Berilgan topshiriqlarni bajaring.

## Adabiy o`qish

“O`TKAN KUNLAR”

(romandan parcha)

Abdulla Qodiriy

Endi biz tashqari hovlini qo`yib, mehmonxonaning yonidan ichkariga kiramiz. Ichkari hovlining yo`lagi ham narigisidek usti va bag`ri yopiq - qorang`u, yo`lakning nihoyatiga borib o`ngga yurilsa axtaxonaga, chapga yurilsa, birinchi marotaba kirganimizdek ulug` bir hovliga chiqarmiz. Hovlining to`rt tarafi turli ehtiyoj binolari bilan va to`rdagi binoning ikki biqini katta uylar bilan o`ralgan bo`lib, shu ikki uyning orasiga o`tirgan koshinkor va naqshin chorxari ayvon bu hovlining birinchi marotaba ko`zga chalinadigan ortiqliklaridandir. Shu chorxari ayvonning o`rta bir yerida, ustiga atlas ko`rpalar yopilgan tanchaning to`rida devorga suyanib, avrasiga qora movut sirilgan suvsar po`stin kiyib bir kishi o`tiradi. Bu kishi - Mirzakarim qutidor. Tanchaning ikki biqinida ikki xotin – bulardan bittasi, ichidan atlas ko`ylak, ustidan odimi xon atlas guppi kiygan, boshiga oq dakanani xom tashlagan, o`ttiz besh yoshlar chamali go`zal, xushbichim bir xotin. Yuzidan muloyimlik, eriga itoat, to`g`rilik ma`nolari tomib turgan bu xotin qutidorning rafiqasi – Oftob oyim. Ikkinchisi, yetmishlardan o`tgan bir kampir, Oftob oyimning onasi – Oysha buvi. O`choq boshida qo`polgina, qirq besh yoshlar chamali yana bir xotin choy qaynatib yuradi. Bu xotin esa oilaning cho`risi – To`ybeka.

Biz bular bilan tanishishni shu yerda qoldirib, ayvonning chap tarafidagi darcha orqali uyga kiramiz, ham uyning to`riga solingan atlas ko`rpa, par yostiq quchog`ida, sovuqdan erinibmi va yo boshqa bir sabab bilanmi, uyg`oq yotgan bir qizni ko`ramiz. Uning qora zulfi par yostiqlarning turli tomoniga tartibsiz suratda to`zg`ib, quyuq jingila kiprik ostidagi tim qora ko`zlari bir nuqtaga tikilgan-da, nimadir bir narsani ko`rgan kabi... qop-qora kamon, o`tib ketgan nafis, qiyiq qoshlari chimirilgan-da, nimadir bir narsadan cho`chigan kabi... to`lgan oydek g`uborsiz oq yuzi bir oz qizillikka aylangan-da, kimdandir uyalgan kabi... Shu vaqt ko`rpani qayirib ushlagan oq qo`llari bilan latif burnining o`ng tomonida, tabiatning nihoyatda usta qo`li bilan qo`ndirilgan qora xolini qashidi va boshini olib yostiqlardan olib o`tirdi. Turib o`tirgach, boshini bir silkitdi-da, ijirg`anib qo`ydi. Silkitish orqasida uning yuzini to`zg`igan soch tolalari o`rab olib jonsiz bir suratga kirgizdi. Bu qiz suratida ko`ringan malak qutidorning qizi – Kumushbibi edi!

O`zbek oyim ellik besh yoshlar chamali, chala-dumbul tabiatli bir xotin bo`lsa ham, ammo o`tkirligi bilan mashhur edi. Uning o`tkirligi yolg`iz erigagina emas, Toshkent xotinlariga ham yoyilgan edi. O`zga xotinlar uning soyasiga salom berib, to`ylarida, azalarida, qisqasi tiq etgan yig`inlarida uylarining to`rini O`zbek oyimga atagan edilar. Bir bugina emas, qiz chiqaradigan, o`g`il uylantiradigan,

sunnat to`yi qiladigan xotinlar o`z to`ylarini O`zbek oyim kengashidan tashqari jo`nata olmas edilar. O`zbek oyim aralashgan to`ylar xotirlarning ko`ngillaridagi orzu-havaslar ham erlari tomonidan kamchiliksiz bajarilar, chunki “O`zbek oyim shundog` buyurdilar” degan so`z erlar uchun ham farz kabi eshitilib, O`zbek oyimning aytganicha hozirlik ko`rila boshlanar edi. Bu tomondan qaraganda O`zbek oyimning o`tkirligi erlar tomonidan ham tasdiq etilganligini iqrar qilishga to`g`ri keladi.

Yusufbek hojining qiziq bir tabiati bor: xotini bilangina emas, umuman, uy ichisi bilan har qanday masala ustida bo`lsa-bo`lmasin uzoq so`zlashib o`tirmaydi. Otabekmi, onasimi, Hasanalimi, ishqilib, uy ichidan birortasining so`zlari va yo kengashlari bo`lsa, kelib hojining yuziga qaramasdan so`zlay beradilar; maqsad aytilib bitgandan so`ng sekingina ko`tarilib uning yuziga qaraydilar. Hoji bir necha vaqt so`zlaguvchisini o`z og`ziga tikiltirib o`tirganidan so`ng, agar ma`qul tushsa “xo`p” deydilar, gapiga tushunmagan bo`lsa “xo`sh” deydi, noma`qul bo`lsa “durust emas” deydi va juda ham o`ziga noma`qul gap bo`lsa, bir iljayib qo`yishi bilan kifoyalanib, bundan boshqa so`z aytmaydilar va aytsa ham uch-to`rt kalimadan nariga oshmaydilar. Uy ichi uning bu fe`liga juda yaxshi tushunganliklaridan ko`pincha bir og`iz javob olish bilan kifoyalanadilar.

Xushro`y uzun bo`yli, qotmaroq va zarcha tanli edi. Zaynab qisqa bo`y, go`shtdor va oq tanli edi. Xushro`yning harakti yengil va lafzi tez edi. Zaynab loppos va o`nta so`zga arang bitta javob qaytaradigan edi. Xushro`yning ko`zi o`ynab, har sekundda o`n yoqqa alanglar edi. Singlisi bo`lsa birovi bilan betma-bet kelib so`zlashganida ham ko`zini hamisha bir nuqtadan uzmas edi. Xushro`yga bolalik chog`idanoq uy ichi va qo`ni -qo`shni “shaddod” deb ism berganlar, chunki u kimdan bo`lsa bo`lsin aytganini qildirmay qo`ymas, agar birorta ish uning tilagiga teskari kelsa, shovqin-suronni xuddi boshiga kiyib olar edi. Shuning uchun Xushro`yning ra`yini bilmasdan qozon osilmas, unga yoqmagan gapga og`iz ochilmas, u bor joyda qadam ham sanab bosilur edi.

Topshiriqlar:

1. Har bir matndan ushbu obrazlar xarakteriga mos keladigan ta`riflarni ajratib daftaringizga yozing.

2. Ushbu gap orqali Zaynabning fe`l-atvoriga baho bering: *Zaynab egachisining aksicha o`z yaqinlaridan “pismiq” deb ism olgan, onasi bo`lsa achchig`I chiqqanda “ming`aymas o`lgur” deb uni qarg`ar edi.*

3. Berilgan gap orqali Xushro`yning fe`l-atvoriga baho bering.

*Xushro`y uch oy ichida tomir yoyib qolgan bir oilani ildizi bilan yulib tashlab tinchiydir.*

4. Berilgan sifatlashlardan foydalanib Zaynabning surat va siymosini ifodalang. Uni Kumush bilan solishtiring.

*Chala dumbul tabiatli, “jonsiz haykal”, “eriga o`tkir, shaddod, qotma, oq tanli, loppos, harakati yengil, lafzi tez, qisqa bo`y, go`shtdor, o`nta so`zga arang bitta javob qaytaradigan”.*

5. Zaynab – Kumushning qotili. Himoyachi sifatida uni oqlashga harakat qiling.

6. Berilgan iboralarning sinonim va antonimlarini aniqlang.

Eriga o`tkir, soyasiga salom bermoq, ost-ust qilmoq, ikki qo`lini burniga tiqib qarab qolmoq.

7. Berilgan gap orqali Oftob oyimning fe'l-atvoriga baho bering.:

Yuzidan muloyimlik, eriga itoat, to`g`rilik ma`nolari tomib turg`on bu xotin qutidorning rafiqasi - Oftob oyim.

8. O`zbek oyim va Oftob oyimning fe'l-atvorini taqqoslang.

9. Kishi hamma vaqt go`zallikka, yaxshilikka intiladi, shuning uchun badiiy asarlardagi bosh qahramon ko`pincha go`zal botir, barkamol inson sifatida tasavvur etiladi. Hamma vaqt ham tashqi va ichki go`zallik o`zaro mos keladimi? Fikringizni misollar asosida asoslang.



## Adabiy o`qish

### GO`ZAL

### Cho`lpon

Qorong`u kechada ko`kka ko`z tikib,  
Eng yorug` yulduzdan seni so`rayman,  
U yulduz uyalib, boshini egib,  
Aytadir: «Men uni tushda ko`ramen,»  
Tushda ko`rganimda, shunchalar go`zal,  
Bizdan-da go`zal, oydan-da go`zal”.

Ko`zimni olaman oy chiqqan yoqqa,  
Boshlayman oydan-da seni so`roqqa,  
Ul-da aytadirkim: “Qizil yanoqqa,  
Tushimda uchradim ko`milgan oqqa  
Oqqa ko`milganda shunchalar go`zal  
Mendan-da go`zal, kundan-da go`zal”.

U ketgach kun chiqar yorug`lik sohib,  
Undan-da so`rayman seni to`g`ringda,  
Ul ham uyatidan bekinib qochib,  
Aytadir: “Bir ko`rdim, tushdamas o`ngda,  
O`ngimda ko`rganda shunchalar go`zal,  
Oydan-da go`zal, mendan-da go`zal”.

Men yo`qsil na bo`lib uni suyibman!  
Uning uchun yonibman, yonib kuyubman.  
Boshimni zo`r ishga berib qo`yibman.  
Men suyub, men suyub, kimni suyubman!

Men suygan suyuklik shunchalar go`zal,  
Oydan-da go`zaldir, kundan-da go`zal.

### **35-MAVZU: FIKRNI PUBLITSISTIK USLUBDA IFODALASH**

**Grammatik**  
**a**

Publitsistik uslub matbuot tili bo`lib, tashviqot-targ`ibot ishlari olib borishda foydalaniladigan nutq uslubidir. Gazeta va jurnallardagi ko`pgina maqolalar, ommaviy-siyosiy mavzudagi ma`ruzalar ham publitsistik uslubda yoziladi. Publitsistik nutq uslubida ta`sirchan so`z va birikmalardan, maqol va aforizmlardan ham foydalaniladi.

**281-mashq.** Berilgan so`zlarni qo`llanishiga ko`ra nutq uslublarining turlariga bo`lib yozib chiqing.

Energiya, xushbichim, to`nini teskari kiymoq, man qilinadi, aziz hamyurtlar, kilovatt-soat, tok o`tkazgich, og`zi qulog`iga etganча, bashara, hormang, iltimos, uchburchak, katta-yu kichik, tenglama, tong nashidasi, morfologiya, burchga sadoqat, fuqarolik burchi, ichki tartib intizom, ofarin, rioya qilish, tushuntirish xati.

**282-mashq.** Matnni o`qing. O`rin ravishlari va qaysi uslubga xosligini aniqlang. Har bir gapdagi ma`noni kuchaytiruvchi vositalarni tahlil qiling.

#### ***Shohimardon***

Shohimardonga go`zal Vodil qishlog`i orqali boriladi. Vodilda, ulkan chinor tagidagi choyxonada, mazza qilib dam olsa bo`ladi. Konchilar qishlog`i hisoblangan Qadamjoydan o`tgandan keyin yo`l Shohimardonsoyning torgina toshloq darasiga kirib ketadi, shundan so`ng yo`l yana keng vodiya chiqadi. Vodiy yon bag`ri ko`m-ko`k daraxtlar, terakzorlar va tamakizorlar bilan qoplangan. Yo`ldan sal narida, toshloq tepalik ustida, yotib olgan filga o`xshaydigan bir qoya bor. Bu yerda sayyohlar har doim suratga tushishadi. Qarshingizda bir-biriga ulanib ketgan qator tog` tizmalari yuksalib turadi. Uzoqda, moviy osmon tagida, Oloy tizmasining mangu qorlar bilan qoplangan yuksak cho`qqilari suzib ketayotganday ko`rinadi.

**286-mashq.** Matndan publitsistik uslubga xos xususiyatlarni aniqlang va qo`llanishni izohlang.

Toshkentga kelib Do`rmonni ko`rolmay ketgan kishi armonda ketadi. Hech bo`lmasa nariroqqa borib, tuman markazidagi dala shiyponidan Do`rmonga bir qarasa, ko`ngildagi har qanday g`ubor bir zumda tarqaydi-ketadi!

Do`rmonni bog` desangiz, ming-ming tonna paxtasi bor, pillasi bor; oq oltinga kon desangiz, shirin-shakar mevasi bor, qo`y-u qo`zi, sigir-buzoq, parranda-yu yilqisi bor.

Olachipor qurama va Chimyon tog`lari, och o`sma rang past-baland adirlari, qirlari Do`rmonning tengi yo`q husniga husn qo`shgani, uni yasatgani, bezatgani atayin yaratilganday tuyuladi.

**281-mashq.** Berilgan soʻz va birikmalardan publitsistik uslubga xoslarini ajratib yozing.

Nonning nomi ulugʻ, nomidan ham oʻzi ulugʻ. Bolaga ins-jins ziyon yetkazmasin deb, ona oʻz goʻdagi yostigʻi ostiga non qoʻygan. Ota oʻgʻlini oʻzga yurtga safarga otlantirib, oq fotiha berarkan, “balo-qazolardan asraydi” degan maʼnoda farzandining qoʻliga non tutqazgan. Yangi kelinchaklarga “rizq-nasibasi butun boʻlsin” deb, yurt xizmatiga otlangan yigitlarga “sogʻ-omon qaytsin, nasibasi uzilmasin” deb juft non tishlatishgan.

Dasturxonimizga birinchi boʻlib non qoʻyiladi, yangi uyga, avvalo, non olib kiriladi, yangi oilaga non-patir ushatish bilan poydevor qoʻyiladi. Hatto oʻzga mamlakatlardan kelgan mehmonlarni ham non, tuz bilan qarshi olinadi.

**282-mashq.** Matni oʻqing va uslubiy xatolarni toʻgʻirlab koʻchiring.

### **SOHIBKORLIK NIMA OʻZI?**

Sohibkorlik nima oʻzi? Sohibkorlik bozor iqtisodiyoti sharoitida alohida faoliyat turi boʻlib, u qator shart-sharoitlarni taqozo qiladi. Sohibkorlikning eng dastlabki sharti va belgisi boʻlib faoliyat yoʻnalishi va uslubini tanlashda erkinlikdir. Sohibkorlik mustaqil qaror qilish imkoniyatiga ega boʻlishi kerak. Qolaversa, sohibkorlik qabul qilingan qarorlar va ularning oqibatlarini uchun masʼuliyatni va ular bilan bogʻliq boʻlgan tavakkalchilikni taqozo etadi.

Sohibkorlik bozor, bankrotsiz, barbod boʻlishsiz boʻlmaydi. Shuningdek, sohibkorlik faoliyatining belgisi hamma vaqt tijorat muvaffaqiyati, foyda olishga inlitishdir. Busiz sohibkorlik mazmunsizdir. Ammo sohibkorlik alohida faoliyat turigina emas, u yana xulq, feʼl-atvorning maʼlum uslubi va tipi, fikrlar va yurish-turish tarzi hamdir. Bu xususiyatlarning hammasi tashabbuskorlikda, noanʼanaviy qarorlarni axtarish, keng qamrovlilik va tavakkalchilik, ishchanlikda oʻz aksini topadi.

#### Lugʻat

sohibkor-знаток, умелец
taqozo qilmoq-требовать, предусмаивать
imkoniyat-возможность
qaror-решение
masʼuliyat-ответственность
tavakkalchilik-риск
barbod boʻlish-быть разоренным. уничтоженным
inlitish-стремление
tashabbuskorlik-инициативность
keng qamrovlilik - широкомасштабность
aksini tormoq-отображаться

**283-mashq.** Ushbu matn qaysi uslubda yozilgan? Lisoniy vositalarni koʻrsating.

Kattaqishloqda bo`lganmisiz? Uning go`zal manzaralari, qaynoq hayoti, yangi ajoyib kishilari bilan tanishganmisiz? U ko`m-ko`k vodiyning markazidan ancha uzoqda, tog`lar, qirlarning ikki yog`idagi sadaqayrag`ochlar va soy bo`ylaridagi serkokil majnuntollar bu qishloqning ko`rki - jamoli. Bu yerning uylari ham o`zgacha, ular baland tosh poydevorlari bilan odatdagi qishloq uylaridan ajralib turadi. Atrofda bog`lar. Bilaman, siz bu sayilgoh joylarning dilxush manzarasini, bog`larini rang-barang gullarini ko`rishga, shu qishloqning baxtli kishilari bilan ariq bo`yidagi maysazorda o`tirib hamsuhbat bo`lishga, xiyobonda bulbullarning xush ovozi tinglashga shoshilyapsiz. Sabr qiling, hurmatli kitobxon, oldin qishloq bilan tanishaylik.

(Ibrohim Rahim)

284-mashq. Matni o`zbek tiliga tarjima qiling va publitsistik uslubga xos xususiyatlarni aniqlang.

Должно быть, - так оно и есть - судьба человека изначально закладывается отчей землей, на которой он родился и вырос. Важно при этом суметь пропустить через свою душу то, что взял у нее и подобно пчеле, собирающей мед, влить в свое сердце.

Любить родную землю вовсе не означает оставаться всегда на ней, не обращая взора на огромный мир вокруг. Замкнувшись в самих себе, мы никогда не достигнем расцвета, всестороннего развития. К примеру, молодежь из твоего Отрара или из моего Шекера разлетелась нынче по всему миру. Одни отправились получить образование, другие - перенять чужой профессиональный опыт. Предки наши говорили: "Пока ты на коне, познай мир". И это замечательно! Пока молод, полон сил и энергии, просвещайся, изучай жизнь других стран и народов. Но, тем не менее, где бы ты ни был, в какой бы точке земного шара ни оказался, родная земля остается для тебя одной-единственной. Только храня с ней духовную связь, ты будешь с достоинством идти по жизни. Потому как чужая земля, чужой воздух, чужая вода не заменят родины... Нам чужда самонадеянность иных людей, убежденных в том, что они проживут без родной земли, а родная земля обойдется без них. Наоборот: священная земля наших отцов будет жить и расцветать и без нас, а вот нам, духу нашему, без нее никогда не взлететь высоко.

Воистину: пока жива родная земля, живы и мы!

Savol va topshiriqlar:

1. Ma'lum bir uslubga xos xususiyatlarni aniqlang.
2. Turli til va nutq birliklarini qo`llashda uslubning ahamiyati bormi?
3. Matndagi asosiy, qo`shimcha informatsiya turlarini aniqlang (asosiy, qo`shimcha, tasviriy).



## Adabiy o`qish

O`zbekistonning mustaqil respublika bo`lganiga ko`p vaqt bo`lgani yo`q. Shu o`tgan qisqa tarixiy davrda respublikani suveren davlat sifatida qaror toptirish yuzasidan ulkan ishlar amalga oshirildi. Hozir O`zbekistonni 165 ta davlat tan olgan. Dunyodagi 120 dan ortiq mamlakat bilan rasmiy diplomatik munosabatlar o`rnatilgan. Toshkentda 35 ta mamlakat o`z elchixonalarini ochgan.

O`zbekiston 1991-yil 2-martda Birlashgan Millatlar Tashkiloti a`zoliciga qabul qilindi.

Shuningdek, O`zbekiston bir qator yetakchi xalqaro iqtisodiy va moliyaviy tashkilotlarning ham to`la huquqli a`zosisidir. Yaqin va O`rta Sharq mamlakatlari bilan o`zaro munosabatlarni yanada yaxshilashga intilish O`zbekiston tashqi siyosatining muhim yo`nalishi hisoblanadi. O`zbekiston rahbariyati Osiyo, Yevropa va Tinch okeani mamlakatlarining ko`pchiligida rasmiy xizmat safarida bo`lib, o`zaro hamkorlik to`g`risida bitim tuzdilar. Janubiy Koreyaning DAEWOO nomi bilan mashhur bo`lgan korporatsiyasi tomonidan Asakada qurilgan avtomobil zavodi ana shu hamkorlikning samarasidir.

Respublikamiz milliy mustaqillikka erishgach, o`z iqtisodiyotini to`g`ri izga solish, mamlakatni qishloq xo`jaligi mamlakatidan sanoati rivojlangan davlatga aylantirish yuzasidan o`ziga xos dasturi asosida ish olib bormoqda. Bozor iqtisodiyotiga o`tish, albatta, ayrim qiyinchiliklarga olib keladi. Ammo xalqimiz mehnatkash, taraqqiyotga intiluvchan xalq va bu qiyinchiliklarni yengishga qodir.

Biz yashayotgan zaminda tarixda ulug` allomalar, sarkardalar yashab o`tganlar. Biz Al-Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Mirzo Ulug`beklar avlodimiz va kelajakda o`zimiz orzu qilgan rivojlangan davlatni barpo qilamiz. Shu bois farzandlarimizni kelajakka ishonch bilan qaraydigan, mustaqil fikrlay oladigan, ilm va fan cho`qqilarini egallashga intiladigan qilib tarbiyalash bizning hozirgi kundagi eng asosiy vazifalarimizdan biridir.



*Savol va topshiriqlar:*

1. O`zbekistonning tarixi, buguni va ertasi haqidagi o`z tasavvuringizni bayon eting.
2. Siz Vatanimizning taraqqiyotiga o`z hissangizni qanday qilib qo`shmoqchisiz?
3. Ushbu matn Vatanimiz mustaqillagining dastlabki yillari haqida. Siz matnni so`nggu yillarda erishgan yangi yutuqlarimiz haqidagi ma`lumotlar bilan to`ldirgan holda so`zlab bering.

### **36-mavzu: FIKRNI ILMIY USLUBDA IFODALASH**

**289-mashq.** Berilgan matnni o`qing. Matnnig qaysi uslubga xosligini aniqlang?

#### **Boburiy shahzodalar**

Boburiylar saltanatining mashhur namoyandalaridan biri bo`lgan Shohjahon eng omadli shohlardan biri bo`lgan. Biroq hayotining oxiriga borib kasalga chalinadi va omadi ketadi. Natijada har biri alohida viloyatlarda hukmronlik qilayotgan 4 o`g`li: Doro Shukuh, Avrangzeb, Murod va Shujjolar o`rtasida taxt uchun kurash boshlanib ketadi. Avrangzeb katta o`g`il – Doro Shukuhni taxtdan tushirib, Lohurgacha quvib boradi, so`ng Dehliga – ukasi Shujjoga qarshi otlanadi.



Bu kurashda Shujjo tarafida bo'lgan Banoras va Ilohobod hokimlari unga o'rgatilgan fil taqdim etishadi. Bu fil jangga kirganda, og'irligi 120 kilogramm (240 ratl, 1 ratl 449,28 gramga teng) zanjirni havoda o'ynatib, goh chapga, goh o'ngga uradigan va yoniga hech kimni keltirmasligi bilan yengilmas deb shuhrat qozongan edi. Biroq Avrangzeb bu filga olov bilan hujum qilishni buyuradi, natijada fil olovdan qo'rqib jang maydonidan qochib ketadi, uning ustidagi odamlar esa urib tushiriladi. Shujjo qo'shinlari mag'lubiyatga uchraydi.

**Grammatik  
a**

Ilmiy uslub fanning turli sohalariga aloqador so'z va terminlarni qo'llashi, bayonning ko'proq mantiqiy dalillarga suyanishi va daliliy ma'lumotlar asosida chiqarilgan ilmiy xulosalarga (qoidalar va ta'riflarga) boy bo'lishi bilan boshqa uslublardan farqlanadi. Ilmiy uslubda tabiat va jamiyat hodisalari aniq qoidalar, formulalar asosida ifodalanadi. Ilmiy uslubda har bir fanning o'ziga xos atamalaridan foydalaniladi, unda to'liqsiz gaplar, ko'chma ma'noli so'zlar, so'z-gaplar, dialogik nutq turlari qo'llanilmaydi. Aksincha, sabab-maqсад, natija-qiyoslash, miqdor-daraja, o'rin-payt ma'nolarini, obyektни, belgi-holatni ifadalovchi sodda va qo'shma gaplardan keng foydalaniladi.

Ilmiy uslubning sof ilmiy, ilmiy-uslubiy va ilmiy-ommabop yo'nalishlari bor. Sof ilmiy uslubda ilmiy maqolalar, tezislar, ilmiy-tadqiqot ishlari – dissertatsiyalar; ilmiy-uslubiy yo'nalishda fan va texnikaning turli tarmoqlariga doir ilmiy asarlar, darsliklar; ilmiy-ommabop uslubda keng xalq ommasiga mo'ljallangan risolalar, izohli, imlo va tarjima lug'atlari yoziladi.

**290-mashq.** Berilgan so'zlarni uslubiy xususiyatiga ko'ra guruhlarga ajratib, jadval kataklariga yozib chiqing.

Maroqli, tabiat, jamiyat, gullamoq, to'nonini ters kiymoq, mingta, harakat, harakatchan, orzu-havasli, ehtirom, ta'sir, to'satdan, ta'zit, ko'rsatmoq, tonna, yaratmoq, yuqori navli, jilmaydi, sersavlat, hashamatli, molekula, electron, xullas, tajriba-sinov, haqiqat, oddiy, eruvchanlik, mahmadona, ko'rsatilgan muddatda, foyda-zarar, kirim-chiqim, mushtariy, qo'llab-quvvatlamоq, man qilinadi, so'raladi, matonatli, jamol, latif, bildirgi, naynov.

Sozlashuv uslubi	Badiiy uslub	Publitsistik uslub	Ilmiy uslub	Rasmiy uslub

**291-mashq.** So'zlarning sinonimik qatorini o'qing va yanada kengaytirgan holda daftaringizga yozib chiqing.

Kishi – odam, fakt – dalil, kishilik – insoniyat, turmush – hayot, affiks - qo'shimcha, unum – hosil, satirik – hajviy, bilim – ilm, o'qituvchi – muallim, bildirish – e'lon, yig'ilish – majlis, qarindosh – urug', el – xalq, sotsial – ijtimoiy,

tomon – taraf, kuchsiz – zaif, negiz – asos, aniq - konkret, qal'a - qo`rg`on, yog`du – nur, yozuv – xat, payt – vaqt, quyosh – oftob, ko`k – osmon, bahor – ko`klam, tovush – ovoz, analiz – tahlil.

**292-mashq.** Berilgan matn qaysi uslubga xosligini aniqlang, har birining o`ziga xos xususiyatlarini tushuntiring.

1. Buyuk bobokalonimiz Alisher Navoiy 1441-yilda tug`ilgan. 2. Hozirgi kunda milliy xalq hunarmandchiligiga katta e`tibor berilmoqda. 3. Suv qahr bilan uning biqiniga urilib shovullar, boshidan oshib otganday bo`lar, lekin tog`day gavdasini qimirlata olmas edi. 4. Bir bor ekan, bir yo`q ekan, qadim zamonda, Mashriq tomonda, bir chol bilan kampir yashar ekanlar. 5. Menga bir oy muddatga o`z hisobimdan ta`til berishingizni so`rayman. 6. Non rizq-u ro`zimiz, uning ushog`ini ham uvol qilmang. 7. Qovun navlari xilma-xil bo`lib, ularga nom berishda mazasi, rangi, to`rlarining tuzilishi, pishish muddati kabi belgilardan kelib chiqiladi. 8. Men bir mashina “Obinovvot” navli qovunni Jizzax viloyatidan olib kelib, Toshkent shahridagi “Farhod” bozoriga tushirganimni ma`lum qilaman. 9. Oh, oh, oh! Hidini qarang, hidini! Hidining o`zi ham mast qiladi odamni! 10. Navro`z – kun bilan tun teng keladigan kun.

**293-mashq.** Berilgan gaplar ilmiy uslubning qanday turlarida qo`llanishini izohlang.

1. Kitob kichik yoshdagi o`quvchilar uchun mo`ljallangan. Unga qiziqarli hikoyalar, topishmoqlar, bolalarning nutqini o`stirish uchun tez aytishlat ham kiritildi. 2. Har qanday so`z ma`lum bir lug`aviy ma`noni bildiradi. Bu uning shaxs, narsa-buyum, belgi-xususiyat, harakat-holatni atash ma`nosi bo`lib, so`zlar shunga ko`ra turkumlarga guruhlanadi. Ularning har biri gapda o`ziga xos vazifalarni bajaradi. 3. Ish kirish, 4 bobdan iborat asosiy bo`lim, umumiy xulosalar va foydalanilgan adabiyotlar ro`yxatidan iborat. Shuningdek, ishga tajriba-sinov materiallari ham ilova qilinadi. 4. Keltirilgan misollardan ko`rinadiki, masalaning bu jihatlari hali o`rganilmagan.

**294-mashq.** Ushbu matn qaysi uslubga xos? Fikringizni misollar bilan izohlang.

Tilshunos olimlarning 1970-yili Ispaniyada bo`lib o`tgan yig`ilishida ma`lum bo`lishicha, yer yuzi aholisi 2976 xil tilda gaplashar ekan.

Yer sharidagi aholining uchdan ikki qismi 13 xil tildan foydalanadi. Bu tillarning har birida kamida 50 million kishi gaplashadi. Bu 13 xil til dunyoga keng tarqalgan tillardir. Tillar keng va tor doirada qo`llanishiga ko`ra xalqaro, millatlararo, milliy til, xalq tili kabi turlarga bo`linadi.

Har bir mamlakatning o`z davlat tili mavjud. Bizning ko`p millatli respublikatimizda 130 dan ortiq tilda gaplashiladi, umumiy o`rta ta`lim 7 tilda olib boriladi. Respublikamizning davlat tili o`zbek tilidir. Ayni paytda o`zbek tili millatlararo aloqa vositasi hamdir.

**295-mashq.** Ushbu matn qaysi uslubga xos? Fikringizni misollar bilan izohlang.

Multimedia texnologiyalari oʻrta asrning 80-yillaridan boshlab keng qoʻllanila boshlangan. Multimedia - bu informatikaning dasturiy va texnikaviy vositalari asosida audio, video, matn, grafika va animatsiya effektlari asosida oʻquv materiallarini oʻquvchi-talabalarga yetkazib berishning mujassamlashgan koʻrinishi. Multimedia texnologiyalari asosida ishlab chiqilgan darsliklar oʻquvchilarga qulaylik yaratadi. Bunda elektron darslikning istalgan sahifasiga toʻgʻridan-toʻgʻri oʻtish taʼminlanadi.

Tajribalar shuni koʻrsatadiki, bir paytning oʻzida ham maʼruza eshitish, ham materialni kompyuter ekranida koʻrish darsni oʻzlashtirish sifatini oshiradi.

Lugʻat  
dastur –программа  
vosita –средство  
taʼminlanmoq –снабжаться  
oʻzlashtirish –освоение

## ESHITISH MASHQI

Matnni diqqat bilan tinglang, soʻngra qayta yozing. Matnning qaysi uslubga xosligini aniqlab, lisoniy vositalarini tahlil qiling.

Mashhur alloma, ensiklopedist olim Abu Nasr Farobiy musiqashunos olim ham edi. Uning “Musiqqa haqida katta kitob” asari nafaqat Sharqda, balki butun dunyo boʻyicha ham bu sohada yaratilgan birinchi asar edi. U bu asarida tovush tabiatini ilmiy jihatdan taʼriflagan, kuy garmoniyasi va ritmikasing matematik tamoyillarini ochib bergan. Farobiy oʻsha davrda Sharqda mavjud boʻlgan rubob, tanbur, nay, ud, doʻmbira kabi asboblarni chalish qoidalarini tuzgan. U musiqqa alifbosi nisoblanuvchi notalarni birinchi boʻlib ixtiro qilgan, oʻzi yangi musiqqa asboblari ham kashf etgan, musiqalar yozgan va oʻzi ijro qilgan bastakor ham edi.

**296-mashq.** Berilgan matnni rus tiliga tarjima qiling. Terminlarning har ikki tilda berilishini qiyoslang.

### Медресе

Медресе – это средние и высшие мусульманские школы. Они готовили учителей для начальных мусульманских школ. Медресе по-арабски означает «средняя или высшая школа». Первые медресе появились в VII-VIII веках. В Средней Азии первые медресе были открыты в Бухаре, Самарканде, Исфиджабе, Туркестане, Отраре и в других городах.

Медресе строились возле мечетей и были очень красивыми, удобными для занятий. Медресе делились на четыре ступени, обучение длилось 12-13 лет. В начальных классах изучалась религия, а в старших – арабский язык, литература, история, право, астрономия, философия, математика, география и другие предметы. Видные узбекские деятели, ученые, поэты, писатели обучались в медресе.

## Adabiy oʻqish

## **PARKENT**

Parkent tumani hududi dengiz sathidan 900-2200 metr balandlikda joylashgan bo`lib, ko`kalamzor dov-daraxtlari, sharsharalari, zilol suvlari, o`ynoqi chashma-buloqlari, shirin-shakar mevalari, rang-barang tabiati, boy hayvonot dunyosi, musaffo havosi bilan kishilarni o`ziga maftun qilib keladi.

Bugungi kunda «So`qoq» dam olish uyi o`zining jozibali manzaralari bilan mehnatkashlarni bag`riga chorlab turadi. Mazkur oromgoh bir mavsumda mehnat ta`tilini mazmunli o`tkazish uchun kelgan 10 mingga yaqin mehnatkashlarni qabul qiladi. «So`qoq» dam olish uyi qurilishi 1936-yil 1- sentyabrdan boshlangan bo`lib, 1945-yilning may oyidan dam oluvchilarni qabul qilgan. 1960-yildan esa yil bo`yi ishlaydigan oromgohga aylantirildi.

Dam oluvchilar uchun bu yerda hamma sharoit muhayyo. O`tgan yillar mobaynida dam olish uyi ancha rivojlandi, moddiy ta`minoti yaxshilandi, yanada ko`kalamzorlashtirildi. Yangi binolar qurilib, xizmat ko`rsatish darajasi ancha ortdi.

«Kumushkon» dam olish uyi ham tumanning so`lim maskanlaridan biridir. U dengiz sathidan 1400 metr balandlikda joylashgan. 1960-yildan boshlab dam olish uyiga aylantirilgan. Shundan buyon dam olish uyida bir yo`la 750 nafar kishi hordiq chiqarardi. 1989-yil apreldan boshlab u respublika sayohatchilar bazasiga aylantirildi.

*Topshriq:*

*1. Matnni davom ettiring.*

*2. To`rt guruhga bo`linib, Parkentning to`rt fasldagi holatini gapirib bering.*

*3. Uyda "Dam olish maskanlari" mavzusida kichik insho yozing.*

### **36-mavzu: FIKRNI RASMIY USLUBDA IFODALASH**

**297-mashq.** Quyida berilgan matnlarni o`zaro qiyoslab o`qing. Har biri qaysi uslubga xosligini aniqlang, uslubiy vositalarni ko`rsating.

Hayot yorug` ranglarga, ezgu tuyg`ularga boyligi uchun go`zal va muqaddasdir. Ammo donishmandlarimiz aytishganidek, nur bor joyda soya bor ekan, ba`zan hayotda uchrab turadigan yoqimsiz unsurlardan ko`nglingiz xira tortadi, hatto umringiz lavhalarida uning nomi bilan muhrlangan jarliklar paydo bo`ladiki, bu jarliklar tubida inson o`zini butunlay yo`qotib qo`yishi hech gap emas.

2. Kun peshindan og`di. Kotiba qiz asta eshikni ochdi:

- Sizni boshliq yo`qlayaptilar. Uning yuragi bezovta. U Nazirani boshliq yoqtirmasligidan, bo`lim mudirining u haqida aytadigan so`nggi so`zi nechog`li ahamiyatga ega ekanligini ham bilar edi. Boshliqqa nima desin, «Nazira yaxshi xodim, chaqqon, o`z ishining ustasi, picha shartakiligi bor demasa, bunday xodimni topish qiyin desinmi? Yoki bo`lmasa Naziraning uy sharoitini ro`kach qilsinmi?»

3. Men, 1990-yili Toshkent shahar, Shayxontohur tumanidagi 15-maktabning 8-sinfini bitirdim. Radiotexnikaga juda qiziqaman. Shu texnikumga kirish uchun tanlov imtihonlarida qatnashishga ruxsat berishingizni so'rayman.

4. Ishonchim komilki, mamlakatlarimiz o'rtasidagi do'stlik va hamkorlik munosabatlari bundan buyon ham rivojlanib mustahkamlanaveradi. Fursatdan foydalanib, Siz janobi oliylariga sihat-salomatlik, baxt-saodat, O'zbekiston xalqiga esa doimiy taraqqiyot va ravnaq tilab qolishga ijozat etgaysiz.

## **Grammati ka**

Rasmiy uslub rasmiy ish qog'ozlari – hujjatlarni yuritish yo'llarini o'rgatuvchi nutq uslubidir. Hujjatshunoslik davlatchilik bilan bog'liq bo'lib, uning ildizi qadimgi davrlarga borib taqaladi. Har bir davlatning hujjatlari uning davlat tilida yoziladi. Hujjatlarni to'g'ri va benuqson yozish insonning savodxonligi va yozma nutq madaniyati ko'rsatkichidir.

Barcha muassasa va korxonalaridagi buyruqlar, tashkiliy-ma'muriy hujjatlardan tortib hukumat tomonidan chiqariladigan qarorlar, qonunlar, nizomlar, farmon va farmoyishlar, xalqaro diplomatik hujjatlar ham rasmiy uslubda yoziladi. Har bir hujjat o'z yozilish shakli va zaruriy qismlariga ega. Oliy ta'lim tizimini tugatgan talabalar barcha ma'muriy va o'z mutaxassisligi sohasidagi ichki ish qog'ozlarini to'g'ri yozish va rasmiylashtirishni bilishlari kerak. Rasmiy uslubning ham o'ziga xos leksik va grammatik xususiyatlari mavjud bo'lib, bular: so'zlarning o'z ma'nosida qo'llanishi, hissiy bo'yoqdor so'zlarning qo'llanmasligi (diplomatik yozishmalar bundan mustasno), ko'pchilikka ma'lum bo'lgan ayrim qisqartma so'zlarning ishlatilishi, har bir sohaning o'ziga xos atamalaridan foydalanilishi kabilardir. Rasmiy uslubdagi hujjatlar qisqa, aniq va barcha uchun tushunarli qilib tuzilishi kerak. Hujjatlarning ko'pchiligida darak gaplardan; *qaror, buyruq, ko'rsatma* kabi hujjatlarda esa *buyruq* gaplardan, fe'llarning aniqlik, buyruq-istak mayllari, majhul nisbat shakllaridan foydalanish kuzatiladi. Shuningdek, bu uslubda gap bo'laklari odatdagi tartibda bo'lishiga rioya qilinadi.

### ***Hujjatlarning turlari va ichki bo'linishlarini bilib oling! Mazmuniga ko'ra***

1. Ma'muriy-farmoyish hujjatlari
2. Ma'lumot-axborot hujjatlari
3. Huquqiy hujjatlar
4. Iqtisodiy-tijorat hujjatlari
5. Diplomatik yozishmalar

### ***Tuzilishiga ko'ra***

1. Namunali hujjatlar
2. Qolipli hujjatlar
3. Erkin hujjatlar

**298-mashq.** Berilgan fe'llarni zarur grammatik shakllarda ishtirok ettirib, rasmiy uslubga xos gaplar tuzing.

Ratifikatsiya qilish, qo'llab-quvvatlash, ruxsat berish, eshitmoq, qaror qilmoq, tilxat bermoq, ma'lumot bermoq, tavsiya qilmoq, bildirmoq, mas'uliyat bilan bajarish, faol ishtirok etmoq, taklif etmoq, hurmatli, tilamoq, muzokara yuritmoq, tashrif buyurmoq, manfaatini ko'zlamoq, teng huquqlik asosida, da'vo qilmoq, moddasiga ko'ra, qonunga binoan, qarorga muvofiq, ilova qilmoq.

**299-mashq.** Berilgan matndan rasmiy uslubga xos xususiyatlarni aniqlang.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashining Raisi va tegishli hududlar hokimlari boshchiligida tumanlar(shaharlar)ga Dasturda nazarda tutilgan tadbirlarning so'zsiz va to'liq bajarilishi yuklatilsin. Dasturni amalga oshirish bo'yicha tegishli komissiyalar tashkil etish maqsadga muvofiq deb hisoblansin.

**300-mashq.** Qavs ichida berilgan so'z va so'birikmalaridan mosini qo'yib, berilgan ish qog'ozlari namunalarini yozing.

1. Men (Ikromov Akbar, 112-guruh talabasi A.Ikromov), 1994-yilda Toshkent shahrida (ishchi, ziyoli, dehqon) oilasida (dunyoga keldim, tug'ildim, tavallud topdim).

2. Men (Sizdan, sizdan) sog'ligim yomonlashgani (tufayli, uchun, maqsadida) davolanish (uchun, maqsadida) 10 kun muddatga (o'z hisobimdan, korxonadan, oylik maoshim saqlangan holda, oylik maoshim saqlanmagan holda, navbatdagi, navbatdan tashqari) ta'til berishingizni (iltimos qilaman, so'rayman, talab qilaman).

3. Men (xizmat safari, mehnat ta'tili, dam olish) qaytib keldim va (sana)dan (o'z ishimni, xizmat vazifamni) bajarishga kirishganligimni (e'lon qilaman, ma'lum qilaman, bildiraman).

**301-mashq.** Berilgan konstruksiyalardan foydalanib, diplomatik hujjat namunasini yozing.

Mustaqillik bayrami munosabati bilan qutlov.

Nutqiy qoliplar: ... munosabati bilan Sizni samimiy qutlayman;

... samimiy tabrigimni qabul qilgaysiz;

... Sizni to'la qo'llab-quvvatlayman;

Sizga ... ishonch bildiraman;

Fursatdan foydalanib, ...;

Ishonchim komilki, ... .

Qaysi davlatdan:

Qaysi davlatga:

**302-mashq.** Berilgan matnlar qaysi uslubga xosligini aniqlang va har biriga xos asosiy axborotni ifodalaydigan gaplarni ajrating.

1. Farg'ona viloyati beshinchi iqlimdindir. Muxtasar viloyattur, oshliq va mevasi farovon. Girdogirdi tog' voqe bo'lubtur. G'arbiy tarafidakim, Samarqand va Xo'jand bo'lg'ay, tog' yo'qtur. Xo'jand suyig'a mashhurur,

sharq va shimoliy tarafidin kelib, bu viloyatning ichi birla o` tub, g` arb sori oqar.

2. Maktabni bitirib, O`zbekiston davlat jahon tillati universitetiga o`qishga kirmoqchiman. Xorijiy tillarni yaxshilab o`rganmoqchiman. Kelajakda rivojlangan mamlakatlar ish tajribalarini o`rganib, o`z yurtimizga tatbiq etmoqchiman va yurtimizning taraqqiyotiga o`z hissamni qo`shmoqchiman. Balki, kelajakda men orzu qilgan ishlar amalga oshar. Respublikamiz rivojlangan mamlakatlar qatoriga qo`shilar. Bunga, albatta, ishonaman, chunki biz buyuk ajdodlarning vorislarimiz.
3. Ona Yerni astoydil seving, unga mehr bilan qarang. Ona Yer uchun mehnatingni ayamasang, u ham yaxshiligingga yaxshilik bilan javob qaytaradi.
4. Tasavvur qiling: yosh bola o`rindiqa o`tirgan ikki qariyaning oldiga kelib, ularga: "Nariroq suril", desa! Demak, "sen" bilan "siz" da gap ko`p. Sizlashish kamtarlik, insoniylik belgisidir.
5. G`urbatda g`arib shodmon bo`lmas emish,  
El anga shafiq-u mehribon bo`lmas emish,  
Oltin qafas ichra gar qizil gul butsa,  
Bulbulga tikandek oshiyon bo`lmas emish.

**303-mashq.** Ushbu matnni diqqat bilan o`qing, rasmiy usluga xos birikmalarni aniqlang va lisoniy xususiyatlarnin tahlil qiling. Matndagi uslubiy xatolarni ko`rsating.

Notiq qizishib ketdi:

-Ikkinchi masala, ua`ni ichki imkoniyatlardan foydalanish masalasini olaylik. O`zingizga ma`lum, bizda yuqori sifatli mis choynak bor. Shu choynakning qopqog` bugungi kunda yo`q. Bu haqda biz bir-birimizga signal berdikmi? Yo`q? Agar biz o`zibo`larchilikka uzil-kesil barham berib, qopqoq masalasini kun tartibiga ko`ndalang qo`ysak, agar biz u choynakni o`z vaqtida tegishli qopqoq bilan ta`min qilsak, samovarimiz safdan chiqqan kunlarda hal qiluvchi rol o`ynar edi. Afsuski, biz bu masalaga murosasozlik ko`zi bilan qaradik. Bugungi kunda choynagimiz qopqoqqa ega emas, mutlaqo ega emas.

Xotin sekin uh tortdi. Notiq buni payqab, so`zini yumshatishga tirishdi:

-Lekin bu kamchiliklarga qaramay, turmushimizni a`lo darajada olib borayotganligimizga hech qanday shak-shubha bo`lishi mumkin emas, deb hisoblash mumkin. Shu bilan qisqacha so`zimni tamom qilib, oilamiz bundan keyin ham sharaflar bilan qoplanajagiga to`la ishonch bildirishga ijozat bering.

**304-mashq.** K.Chukovskiy tomonidan yumoristik tarzda yozilgan quyidagi ishonchnomani o`qing. Matndagi qaysi iboraga kulgu effekti yuklangan? O`zingiz rasmiy uslubda ishonchnoma yozing.

### Доверенность

Пусть Воронину Сергею отдадут мою зарплату. Он, как будто человек честный и, надеюсь, денег моих не растратит.

**305-mashq.** Berilgan rasmiy ish hujjatini o`zbek tiliga tarjima qilling. Zaruruiy qismlar va ularning joylashish o`rniga diqqat qiling.

Москва, 15 мая 1992 года

Министр иностранных дел и  
Торговли Австралии

Ваше Превосходительство!

Я имею честь подтвердить Вашему Превосходительству от имени Правительства Австралии понимание, достигнутое между двумя Правительствами о том, что дипломатические отношения устанавливаются между Австралией и Республикой Узбекистан с 26 декабря 1991 года, и обмен дипломатическими представительствами в ранге послов состоится в ближайшее время.

Будучи уверенным в том, что устанавливаемые настоящим отношения между двумя государствами внесут вклад в дальнейшее укрепление дружбы и сотрудничества между двумя нашими странами, я пользуясь случаем, чтобы возобновить Вашему Превосходительству уверения в высочайшем уважении.

Подпись Его Превосходительства  
Посла Австралии

*306-mashq.* Berilgan rasmiy ish hujjatini diqqat bilan o`qing. Matnda qo`llangan tabriknoma uslubiga xos birliklarni aniqlang.

*Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов Жаноби  
Олийларига*

*Жаноби Олийлари,*

*Мустақиллик куни муносабати билан Сизга, Ўзбекистон Ҳукумати ва халқига катта мамнуният ила зоят самимий қутловларимни йўллайман.*

*Жаноби Олийлари, Сизга бўлган зоят юксак эҳтиромимни лутфан қабул қилгайсиз.*

Кофи АННАН,  
БМТ Бош котиби

*307-mashq.* Berilgan rezyume namunasi bilan tanishing va o`z haqingizda rezyume tayyorlang.

Rezyume— bu tarjimai hol emas. Rezyumeda insonning eng yaxshi kasbiy sifatlari ko`rsatiladi. Unda quyidagi ma'lumotlar aks etishi kerak:

- 1) familiya, ism, ota ism;
- 2) uy manzili va telefon;
- 3) qaysi tillarni bilishi;
- 4) ish tajribasi;
- 5) ma'lumoti va mutaxassisligi;



6) yutuqlari: mukofot.

Rezyumening uslubi tarjimayi hol uslubidan erkinroq, lekin uni qisqa va lo`nda yozish kerak. Ma`lum bir lavozimni egallash maqsadida yozilgani uchun rezyumeda ish beruvchini qiziqtiradigan aniq va zaruriy faktlar aks etishi lozim.

*Rezyume namunasi*

### **Rezyume**

Mansurov Behzod Vohidovich

Toshkent shahri, Olmazor tumani, Sebzor dahasi, 12-uy, 25-xonadon.

Uy t.: 244-64-12, ish.t.: 267-20-08

O`zber, rus va ingliz tillarida erkin gapiraman; turk tilida so`zlashuv uslubida, nemis tilida – lug`at bilan.

Bank sohasida ish tajribasiga egaman: 2 yil - Markaziy bankda ijtimoiy aloqalar bo`yicha mutaxassis, 2 yil — valyuta operatsiyalari bo`yicha mutaxassis, 3 yil valyuta operatsiyalari bo`yicha bosh mutaxassis.

Ma`lumotim oliy. 2008- yili Toshkent davlat iqtisodiyot universitetining iqtisodiyot va sotsiologiya fakultetini tugatdim. Mutaxassisligim:”Iqtisodiyot va menejment”.

Kompyuterni mukammal bilaman.

## ***MUSTAQIL O`QISH UCHUN QO`SHIMCHA MATERIALLAR***

### **AMIR TEMUR (1336-1405)**

1336-yil 9-aprelda Kesh (Shahrisabz) shahri yaqinidagi Xoja Ilg`or qishlog`ida yashovchi Chig`atoy ulusining beklaridan bo`lgan Amir Tarag`ay oilasida o`g`il tug`ildi.

Yosh Temur bolalikdan sog`lom, baquvvat, dovyurak bo`lib o`sgan. Otda yurishni yaxshi ko`rgan. Maxsus murabbiylar nazorati ostida yoshlikdan chavandozlik, ovchilik, kamondan o`q uzish, qilichbozlik singari harbiy mashq va o`yinlar bilan mashg`ul bo`lgan. Temur tabiatan og`ir, bosiq, teran fikrli, idrokli hamda nihoyatda ziyrak, kishilardagi qobiliyat, fazilat, ayniqsa, samimiyatni tezda fahmlab oladigan inson bo`lgan. U o`z atrofiga sadoqatli odamlarni to`play olish, ularni boshqara olish qobiliyatiga ega bo`lgan.

Amir Temur o`zining ilk harbiy faoliyatini qo`l ostidagi navkarlari bilan ayrim viloyat amirlariga xizmat qilishdan boshlagan, ularning o`zaro kurashlarida qatnashib, jasorat ko`rsatgan, janglarda chiniqqan, harbiy mahoratini oshirgan. G`ayrioddiy harbiy san`ati va mardligi Temurga muntazam muvaffaqiyat keltirdi

va u 1369-70-yillarda mo`g`illarni Movarounnahrda quvib chiqishga muvaffaq bo`ldi.

Temur mamlakatni siyosiy, iqtisodiy, harbiy jihatdan mustahkamlashga harakat qildi. Amir Temur mo`g`il imperiyasining asosini yemirib, rus knyazliklari va Sharqiy Yevropa xalqlari mo`g`illar asoratidan xolos bo`lishiga yo`l ochib berdi. Yirik rus olimi A.Y.Yakubovskiy: «Temurning To`xtamish ustidan qozongan bu g`alabasi nafaqat O`rta Osiyo va Sharqiy Yevropa, balki Rusiya uchun ham katta ahamiyatga molik bo`ldi», - deb yozgan.

Amir Temur hayoti va faoliyatini shartli ravishda ikki davrga bo`lish mumkin. Birinchi davrida (1366-1385) Movarounnahrni mo`g`illar istilosidan ozod qilgan, o`lkada yagona markazlashgan davlat tuzgan, o`zaro urushlarga barham bergan. Ikkinchi davrida (1386-1405) boshqa mamlakatlarga yurish qilib, tarixga «uch yillik», «besh yillik», «yetti yillik urushlar» nomi bilan kirgan urushlarni amalga oshirgan.

Yevropada Temur davlatiga qiziqish, u bilan diplomatik va iqtisodiy aloqalar o`rnatishga intilish kuchaydi. Samarqandga xorijdan ko`plab elchilar kela boshladilar. Shulardan biri Ispaniya qiroli Genrix III ning elchisi Rui Gonsales de Klavixodir. U Samarqandda 1404-yilda bo`lib, Temur bilan bir necha marta uchrashgan, suhbatlashgan, u haqidagi hikoyalarni tinglagan. Samarqand bozoridagi oziq-ovqat mahsulotlarining mo`l-ko`lligini, arzonligini, mamlakat poytaxti va Kesh (Shahrisabz) shaharlarida olib borilayotgan qurilish va obodonlashtirish ishlarining ko`lami va sur`atini ko`rib hayajonga tushgan.

Amir Temur qaysi yurtni istilo qilsa, o`sha yurtning eng yaxshi hunarmandlarini va olimlarini Samarqandga olib kelib, ularning bilim va tajribasidan yurtni obodonlashtirishda foydalangan. Mo`g`illar bosqini natijasida vayron bo`lgan Samarqand shahri Temur hukumronligi davrida eski Afrosiyobdan janubroqda butunlay yangidan qad ko`tarib, atrofi devor bilan o`raldi. Shaharda Ko`ksaroy, Jome masjidini, Bibixonim madrasasini, Shohi Zindadagi bir qator maqbaralarni, Samarqand atrofidagi Bog`i Chinor, Bog`i Shamol, Bog`i Dilkusho, Bog`i Nav, Bog`i Behisht deb nomlangan bog`lar va saroylarni bunyod etdi. Ko`hak va Zarafshon daryolari orqali o`tgan yo`llar va ko`priklar, Amudaryo va Sirdaryo ustida ko`priklar, Toshkent atrofida kanallar, shaharlararo karvon yo`llarida rabotlar, karvonsaroylar qurdirdi. Bundan tashqari Temur Tabrizda masjid, Sherozda saroy, Bag`dodda madrasa, Turkistonda Ahmad Yassaviy qabri ustida maqbara qurdirgan.

Amir Temur o`z davrining hukmdori bo`lgan murakkab tarixiy siymodir. U beklar, uluslar o`rtasida o`zaro urushlar avjiga chiqqan, xalq tinchlikni, ijtimoiy adolatni orzu qilgan zamonda o`sib voyaga yetgan.

Amir Temur ikki til egasi bo`lgan – turkiy va fors tillarda yaxshi so`zlashgan. Dunyoda buyuk lashkarboshi va davlat arbobi sifatida tanilgan, bu inson kitob o`qitib tinglashni, olimlar bilan suhbatlashishni, shaxmat o`ynashni yaxshi ko`rgan. U o`z qo`shinlari bilan olib borgan janglar tajribasi hozir jahonning barcha harbiy akademiyalarida o`rganiladi.

## ***BUYUK SOHIBQIRON O`GITLARI***

*Biz kim – mulki Turon, Amiri Turkistonmiz.*

*Biz kim – millatlarning eng qadimi va eng ulug`i,  
Turkning bosh bo`g`inimiz.*

Saltanat ishlarida to`rt narsaga amal qilgin, ya`ni: 1) kengash; 2) mashvarat-u maslahat; 3) qat`iy qaror, tadbirkorlik, xushyorlik; 4) ehtiyotkorlik.

Chunki, kengash va mashvaratsiz saltanatning barcha qilgan ishlari va aytgan gaplarini noto`g`ri bo`lgan johil odamga qiyos qilish mumkin; uning aytgan so`zlari va qilgan ishlari boshga nadomat keltirgay. Shunday ekan, saltanatni boshqarishda mashvarat-u maslahat va tadbirkorlik bilan ish yuritgin, toki oqibatda nadomat chekib, pushaymon bo`lmagaysan. Shuni ham bilishing kerakkim, saltanat ishlarining bir qismi sabr-u toqat bilan bo`lgay, yana bir qismi esa bilib bilmaslikka, ko`rib ko`rmaslikka solish bilan bitur. Xullas, bajarilishi shart bo`lgan tadbirlarning ta`rifidan va zikridan so`ng (shuni ta`kidlash lozimki) qat`iylik, sabr, chidamlilik, sog`lig-u sergaklik, ehtiyotkorlik va shijoat bilan barcha ishlar amalga oshirilur.

Davlat ishlarining to`qqiz ulushi kengash, tadbir va mashvarat, qolgan bir ulushi esa qilich bilan bajo keltirilur.

Ishbilarmon, mardlik va shijoat sohibi, azmi qat`iy, tadbirkor va xushyor bir kishi, ming-minglab tadbirsiz, loqayd kishilardan yaxshidir.

Bir ishga kirishmay turib, undan qutulib chiqish yo`llarini mo`ljallab qo`y.

Qilmoqchi bo`lgan ishlarini qilmasdan qoldirmasinlar. Agar biror ishni qilmaslikka so`z berar ekanlar, yaqiniga ham yo`lamasinlar. Xotiradan chiqmasinkim, tangri taolo jasur kishilarni ardoqlaydi.

Kengash ikki turli bo`lur: biri – til uchidan aytilgani, ikkinchisi yurakdan chiqqani. Til uchida aytilganini (shunchaki) eshitardim. Yurakdan aytilgan maslahatni esa qalbim qulog`iga quyardim va dilimga joylardim.

... Qaysi kishi aqlga siqqan bir ishni kuyinib gapirsa, suyib eshitar edim. Kimki oqilona gaplarni erlarcha keskinlik bilan so`zlasa, unga ham quloq solardim. Har kimdan so`z olib kengash so`rar edim. Lekin aytilgan har bir maslahatning yaxshi va yomon tomonlari haqida o`ylab ko`rgach, to`g`ri va savoblirog`ini tanlab olardim.

Biron ishni qilmoqchi bo`lsam, kengashib olib, keyin Qur`on hukmi bilan ish qilur edim.

Yuz ming otliq askar qila olmagan ishni bir to`g`ri tadbir bilan amalga oshirish mumkin.

Yorga yetkur sabo, kim makr qilmishdir mang`a,

Qildi ersa kimga makrin, qaytadur bir kun ang`a.

Adolat va insof bilan tangrining yaratgan bandalarini o`zimdanda rozi qildim. Gunohkorga ham, begunohga ham rahm qilib, haqqoniyat yuzasidan hukm chiqardim. Xayri-ehson ishlarim bilan odamlar ko`nglidan joy oldim.

Zolimlardan mazlumlar haqqini oldim. Zolimlar yetkazgan ashyoviy va jismoniy zararlarni isbotlaganimdan keyin, ularni shariatga muvofiq odamlar o`rtasida muhokama qildim va bir gunohkorning o`rniga boshqasiga jabr-zulm o`tkazmadim.

Menga yomonlik qilib, boshim uzra shamshir ko`tarib, ishimga ko`p ziyon yetkazganlarni ham, iltijo bilan tavba-tazarru qilib kelgach, hurmatlab yomon

qilmishlarini xotiramdan o`chirdim. Martabalarini oshirdim. Ular bilan muomalada shunday yo`l tutdimki, agar xotiralarida menga nisbatan shubha-yu qo`rquv bo`lsa, unut bo`lardi.

Ulamo bilan suhbatda bo`l va pok niyatli, toza qalbli kishilarga talpin. Bularning hikmatlaridan ulush tilanib, muborak nafasleri bilan duo-fotiha berishlarini iltimos qil.

Azmu jazm bilan ish tutdim. Biron ishni qilishga qasd qilgan bo`lsam, butun zehnim, vujudim bilan bog`lanib, bitirmagunimcha undan qo`limni tortmadim.

Hech kimga g`azab bilan qattiq muomala qilmadim va hech bir ishda tanglik qilmadim, toki Tangri taoloning g`azabiga duchor bo`lmayin va ishimni buzib, holimni tang aylamasin deb.

Hozirgi damgacha o`tgan sultonlarning qonunlari va turish-turmushlarini donolardan so`rab-surishtirdim. Ham qaysilarining yo`l-yo`riqlari, turish-turmushlari, qilish-qilmishlari, aytgan gaplarini xotiramda saqladim va xush axloqlari, ma`qul sifatlaridan namuna olib, unga amal qildim. Davlatlarning tanazzulga uchrashi sabablarini surishtirdim va davlat-u saltanat zavoliga sabab bo`luvchi ishlardan saqladim. Naslni buzuvchi, ocharchilik va vabo kasali keltiruvchi zulm va buzuqchilikdan saqlanishni o`zimga lozim bildim.

Raiyat ahvolidan ogoh bo`ldim, ulug`larini og`a qatorida, kichiklarini farzand o`rnida ko`rdim.

Hokimlar, sipoh va raiyatdan qaysi birining xalqqa jabr-zulm yetkazganini eshitasam, ularga nisbatan darhol adolat-u insof yuzasidan chora ko`rdim.

Yaxshilarga – yaxshilik qildim, yomonlarni esa o`z yomonliklariga topshirdim. Kim menga do`stlik qilgan bo`lsa, do`stligi qadrini unutmadi va unga muruvvat, ehson, izzat-u ikrom ko`rsatdim.

Farzandlar, qarindoshlar, oshna-og`ayni, qo`shnilar va men bilan bir vaqtlar do`stlik qilgan barcha odamlarni davlat-u ne`mat martabasiga erishganimda unutmadi, haqlarini ado etdim.

Qaysi bir sipohim tuz haqi va vafodorlikni unutib, xizmat vaqtida o`z sohibidan yuz o`girib, mening oldimga kelgan bo`lsa, unday odamni o`zimga eng yomon dushman deb bildim.

Men o`z saltanatimni dini islom, to`ra va tuzuk asosida mustahkamladim. Saltanatni boshqarishda uchragan har qanday voqea va ishni tuzuk asosida bajardim.

Har bir shaharda masjidlar, madrasalar, xonaqolar qurishni, musofir yo`lovchilar uchun yo`l ustiga rabotlar bino qilishni, daryolar ustiga ko`priklar qurishni buyurdim.

Do`st-dushmanidan kimki menga iltimos qilib kelgudek bo`lsa, do`stlarga shunday muomala qildimki, do`stligi yanada ortdi, dushmanlarga esa shunday munosabatda bo`ldimki, ularning dushmanligi do`stlikka aylandi.

Menda biron kimsaning haqi bo`lsa, haqini hech vaqt unutmadi. Biron kimsa bilan tanishgan bo`lsam, uni hech vaqt nazarimdan qoldirmadim.

Ochiq yuzlilik, rahm-shafqat bilan xalqni o`zimga rom qildim. Adolat bilan ish yuritib, jabr-zulmdan uzoqroqda bo`lishga intildim.

Har kimning qadr-qimmatini, tutgan mavqeyini va har narsaning o`lchovini belgilab olishing va shunga muvofiq ish yuritishing kerak.

## ALISHER NAVOIY (1441-1501)

Alisher Navoiy 1441- yil 9-fevralda Xurosonning markazi bo`lgan Hirotda temuriylar xonadonining yaqinlaridan biri bo`lgan G`iyosiddin oilasida olamga keldi. Alisher Navoiyning favqulodda iste`dodli, uch-to`rt yoshlarida namoyon bo`lgan. U Xurosonning bo`lg`usi podshohi Husayn Bayqaro bilan birga o`qiydi. Alisher maktabda yaxshi o`qishdan tashqari, she`riyatga qiziqib qoladi. 10-12 yoshlaridayoq ilk she`rlari bilan ko`pchilikning diqqatini o`ziga jalb etadi.

Alisher Navoiy ikki tilda: turkiy (qadimiy o`zbek) va fors tillarida g`azallar yozadigan shoir edi. Lekin turkiy tilda buyuk adabiyot yaratish hayotdagi asosiy maqsadi bo`lgan. Shoirning faqat she`riy asarlarining o`zi 120 ming baytdan ortadi. Ijodining chuqur mazmuni va badiiy qudrati bilan esa, uni jahondagi buyuk shoirlar qatoriga qo`shish mumkin.

51230 misradan tashkil topgan «Xamsa» Alisher Navoiyning shoh asaridir. U «Hayrat ul-abror» (Yaxshi kishilarning hayratlanishi), «Farhod va Shirin», «Layli va Majnun», «Sab`ayi sayyor» (Yetti sayyora), «Saddi Iskandariy» (Iskandar devori) dostonlaridan iborat.

Navoiy muttasil ijod qilish bilan birga, yoshlikda birga o`qigan do`sti Husayn Bayqaro saroyida davlat ishlarini ham olib bordi. Muhrdor, so`ngra bosh vazir bo`lganida mamlakatni obodonlashtirish, xalq hayotini farovon etish, oddiy mehnatkashlardan olinadigan soliqlarni kamaytirishga alohida ahamiyat berdi, ariqlar qazdirdi, masjid va madarasalar, shifoxonalar, kutubxonalar qurdirdi. Xalqning turmushini yaxshilash, beklar va amaldorlarning o`zboshimchaligiga chek qo`yish uchun harakat qildi. Navoiy xalq orasida katta obro` qozondi.

Navoiy davlat ishlari bilan juda band bo`lgan vaqtlarida ham hech qachon qalamini qo`ldan qo`ymagan. U o`zini, eng avvalo shoir deb bilar, biron kun she`r yozmasdan tura olmas, kuniga yuz, ikki yuz she`r ijod etardi. Navoiy o`zining o`lmas asarlarida o`zbek tilining go`zalligini, boyligini va qudratini olamga namoyish etdi. Navoiy adabiy merosining katta bir qismini umri davomida yaratgan g`azal, ruboiy, qit`a, tuyuq, muhammas, musaddas, muammo, chiston (she`riy topishmoq) kabi she`r turlari tashkil etdi. Shu xildagi asarlari jamlangan «Xazoyin ul-maoniy» («Ma`nolar xazinasini») devoni 45 ming misradan iborat.

Fors tilidagi she`rlarni shoir vaqtincha, o`tkinchi ma`nolarni anglatuvchi «Foniy» taxallusi bilan ijod etgan. Shuning uchun ham uning fors tilidagi she`rlar to`plami «Devoni Foniy» deb ataladi. Navoiy nasriy va ilmiy asarlar ham yaratgan. Uning «Lison ut-tayr» («Qush tili») dostonida bolalar uchun ko`pgina qiziqarli hikoyalar ham bor.

O`zbek xalqining buyuk mutafakkiri, o`zbek adabiyotini jahon yuksakligiga ko`targan va avlodlarga boy adabiy meros qoldirgan shoir 1501-yil 3-yanvarda Hirotda vafot etdi.

### ALISHER NAVOIY HIKMATLARI

**Haq yo`linda kim senga bir harf o`qitdi ranj ila,  
Aylamak oson emas haqqin ado ming ganj ila.**

\*

**Agar qilmadi el himoyat sanga,  
O`zingdin kerakdir shikoyat sanga.**

\*

**Kimniki aylay der esang mahraming,  
Ko`p sinamay aylamagil hamdaming.**

\*

**Ma`dani inson gavhari so`z durur,  
Gulshan odam samari so`z durur.**

\*

**Necha zarurat aro qolgan chog`i,  
Chin demas ersang, dema yolg`on dog`.**

\*

**Omi tabibkim, erur shogirdi jallod,  
Ul tig` bila va bu zahr bila halok qilg`uchi bedod.**

\*

**Sabr bila bog`liq ish ochilur,  
Ishda oshiqqan ko`p toyilur.**

\*

**Senga bor esa so`z bilurdin mazoq,  
O`zim sari boqma, so`zum sari boq.**

\*

**Shohki ish adl ila bunyod etar,  
Adli buzuq mulkni obod etar.**

\*

**Qil yaxshiligu demakni doxil qilma,  
Minnat bila yaxshilikni botil qilma.**

\*

**Ham so`zila elga o`limdan najot,  
Ham so`z ila topib o`lik tan hayot.**

## **JALOLIDDIN MANGUBERDI**

“Chingizxon shunday bir mash`um kuch ediki, dunyodagi manaman degan qancha zotlar uning qarshisida tiz cho`kib, qulliq qilib yashashga tayyor edi. Muhammad Xorazmshoh atrofidagi ko`plab beklar ham yov qo`liga taslim bo`lishni afzal ko`rganlarida, Jaloliddin bu fikrga qarshi chiqib, o`zining beqiyos jasorati va qat`iyatini namoyon etdi. Shu paytgacha mag`lubiyatga uchramagan mo`g`ul lashkariga qarshi o`n bir yil muttasil jang qildi. Va g`animlarga shunday qaqshatqich zarba berdiki, hatto Chingizxunday makkor va beshafqat, dunyoning yarmini zab etgan fotih ham unga tan berishga majbur bo`ldi”.

### ***O`T VA SUV ORASIDA***

Jaloliddin Nishopurga kelganidan so`ng bir oy davomida yaqin atrofdagi hokim-u amirlarga chopar yuborib, qo`shin to`plash harakatida bo`ldi. Bundan

xabar topgan mo`g`ullar uni ta`qib eta boshladilar. 1221-yil fevralida Jaloliddin noiloj G`aznaga yo`l oldi. Sulton Aloviddinning xolavachchasi, Hirot voliysi Amin Malik o`zining qang`lilaridan iborat o`n minglik qo`shini bilan Qandahor yaqinida Jaloliddinga qo`shildi. Nasaviyning ma`lumotiga ko`ra ular yo`l-yo`lakay Qandahor qamali bilan mashg`ul bo`lgan mo`g`ul qo`shinini mag`lubiyatga uchratishdi.

Jaloliddin G`aznaga yetib kelgach, bu yerda xalajlar sardori Sayfiddin Ug`roq, Balx hokimi A`zam Malik, afg`onlar rahnamosi Muzaffar Malik, qarluqlar boshlig`i Hasan har biri 30 minglik qo`shin bilan Jaloliddin bayrog`i ostida birlashdilar. Ularga G`ur amirlari ham qo`shildi. Shu yerda Jaloliddin Amin Malik qiziga uylanib, qarindoshlik va ittifoqchilik rishtalarini mustahkamladi.

Nihoyat, o`z orzusiga erishgan Jaloliddin, hech ikkilanmay, dushman yo`lini kesib, o`z harbiy dahosini namoyish etish imkoniga ega bo`ldi. U qo`shinini G`aznadan olib chiqib, Parvon tomonga qarab yurdi. Yo`lda mo`g`ullar Voliyon qal`asini qamal qilayotganlaridan ogoh bo`lib, ularga hujum uyushtirdi. Mo`g`ullar yengilib, Panj daryosining narigi sohiliga chekindilar va ko`prikni buzib tashlashdi. Shu bois Jaloliddin orqaga qaytishga majbur bo`ldi.

Chingizxon Jaloliddinga qarshi o`zining nomdor sarkardalaridan Shiki Xutuxu boshchiligida 45 minglik qo`shin yuborgan edi. Ikkala qo`shin Parvonda yuzma-yuz bo`ldi. Ikki kun davom etgan jangda mo`g`ullar yakson etildi.

Parvon jangining Juvayniy keltirgan tavsifidagi mo`g`ullar va Jaloliddinning harbiy usullari haqidagi ma`lumotlar diqqatga sazovor. Manbada keltirilishicha, jangning birinchi kuni nihoyasida tunda Shiki Xutuxu o`z askarlariga kigizdan odam haykalini yasashni buyuradi. Erta tongda jang boshlangan mahalda Jaloliddinning jangchilari mo`g`ul qo`shinining saflari ortganini ko`rib, dushman madad olibdi, degan xayolga boradilar. Ammo Jaloliddin ularga dalda berib turadi. Sulton suvoriylari otlaridan tushib dushmanni o`q-yoydan nishonga oladi. Mo`g`ullar chekina boshlagan paytda «butun qo`shin sulton farmoniga binoan nog`oralarini chalib, otga mindi va birdaniga hujumga o`tdi, mo`g`ul qo`shini qocha boshladi. Shu asnodan ular qo`qqisdan orqaga qaytib, sulton qo`shiniga tashlandilar va qariyb 500 kishini yer tishlatdilar. Sulton changalzor sherlari va quturgan dengizning nahanglari yanglig` shu ondayoq yetib keldi, mo`g`ullar mag`lub bo`ldilar».

Mo`g`ullarning birinchi hiylasi xususida o`sha davrda Mo`g`ulistonga sayohat qilib, aholining hayot tarzi va urf-odatlarini, harbiy san`ati bilan yaqindan tanishgan italiyalik sayyoh Plano Karpini, jumladan, shunday hikoya qiladi: «Ba`zan ular odam tasvirini yasab, ularni otlarga o`rnatishadi. Buni ular urushayotganlarning sonini ko`paytirib ko`rsatish uchun qilishadi». Mo`g`ullar bu jangda ishlatgan ikkinchi hiyla- yolg`ondakam qochish va banogoh ortga qaytib, dushman ustiga yopirilish usuli ko`chmanchilar orasida keng tarqalgan va ne-ne azim janglarning taqdirini hal etgan.

Jaloliddin bularga qarshi butun qo`shinni otlardan tushirib, dushmanni o`qqa tutish va so`ngra yalpi hujumga o`tishdan iborat taktikani qo`lladiki, jangning natijasi uning to`g`ri yo`l tutganligidan dalolat berdi. Jaloliddinning bu g`alabasidan so`ng bir qancha shaharlar aholisi mo`g`ullarga qarshi isyon ko`tarib, mo`g`ullarning noiblarini o`ldirishdi.

Jalolidinning nechog`li xatarli kuch ekaniga ko`zi yetgan Chingizxon butun qo`shinini to`plab G`azna tomon yurdi. Biroq bu gal ham Jaloliddinga Chingizxon bilan teng olishuvda xatoni to`g`rilashga urinish nasib etmadi. Ehtimolki, o`nlab xalqlarning kelajagini belgilab bergan bu yo`qotishning sababi g`oyat arimas bo`lsa-da, ammo ibratli edi.

Jaloliddin Chingizxon boshchiligida mo`g`ul lashkari yaqinlashayotganidan xabar topgach, Sind (Hind) daryosidan kechib o`tish, kuch to`plab, kurashni davom ettirish maqsadida G`aznani tashlab chiqib ketdi. Lekin Sind bo`yida kemalar hozirlanayotgan bir paytda Chingizxon qo`shini orqadan yetib keldi. 1221-yil 24-noyabr kuni tarixdagi eng halokatli janglardan biri boshlandi.

Nasaviy ma`lumotiga qaraganda, bu jangda Jaloliddin hatto dushman qo`shinining markaziga yorib kirishga muvaffaq bo`lgan. Xorazm qo`shini mo`g`ullarni qurshovga olayotgan bir paytda «bahodir» deb ataluvchi saralangan jangchilardan iborat pistirmadagi tuman (10 ming kishilik bo`linma) jang taqdirini hal etadi. Jang vaqtida Jaloliddinning 7-8 yoshlardagi o`g`li asirga tushadi. Uni Chingizxonning ko`z o`ngida qatl qiladilar. Jaloliddin g`anim qo`liga asir tushmasin uchun onasi, xotinlari va boshqa haram ahlini daryoga cho`ktirib yuborgan.

Jaloliddin Sind daryosidan kechib o`tganidan so`ng qolgan-qutgan jangchilarini to`plab, Shimoliy Hindiston hududidagi bir qancha davlatlarning hukmdorlari bilan munosabat o`rnatishga harakat qildi. Ular bilan bo`lgan qator janglarda qo`li baland kelgan bo`lishiga qaramay, bu yerda ittifoqchilar topish mushkul ekanligini anglab, u yerdan Eronga, 1224-yili esa Ozarbayjonga kelib, uni egalladi. Shu vaqtdan e`tiboran Jaloliddinning Ozarbayjonga va unga qo`shni mamlakatlar (Eron, Iroq, Gurjiston, Rum va hokazo) hududlaridagi faoliyati boshlandi.

Tarixiy manbalarda aytilishicha, Jaloliddinning vaziri Sharafulmulkning aybi bilan dastlab xalifa al-Mustansir va Alouddin Kaykubod nomidan kelgan elchilar besamar qaytdilar. Sharafulmulk, hatto, Kaykubodning elchilarini tahqirlashgacha borib yetdi. Natijada, Kaykubod Jaloliddinga qarshi 6 nafar hukmdordan iborat kuchli ittifoq tuzdi. 1230-yili Yassichamanda ittifoqchilar bilan bo`lib o`tgan jangda Jaloliddin qattiq mag`lubiyatga uchraydi. Bu paytga kelib, mo`g`ullarning g`arbga yangi yurishi boshlangan edi. Jaloliddin Malik Ashrafning asir olingan ukasini o`z elchisi sifatida Malik Ashrafning huzuriga yuborib, undan yordam so`raydi. Sharafmulk u bilan birga maxfiy odam yuborib, bu tadbirni ham barbod qiladi. Vazirning buzg`unchiligi uzoqqa cho`zilmadi: uning Jaloliddindan hokimiyatni tortib olishda madad so`rab atrof hukmdorlarga yozgan maktublari qo`lga tushgach, u hibsga olinib qatl etildi.

Jaloliddinning kuchsizlanganidan xabar topgan ismoiliylar bu haqda mo`g`ullarga xabar berdilar. 1231-yil avgust oyida mo`g`ullar uning qarorgohiga qo`qqisdan hujum qilishdi. Jaloliddin amiri O`rxonga dushmanni chalg`itishni buyurib, yolg`iz o`zi tog` tomon ot qo`ydi. Orqadan yetib kelgan ikki mo`g`ulni o`ldirib, yo`lida davom etdi. Diyorbakr qishloqlaridan birida uni kurd qaroqchilari qo`lga tushirdilar. Shulardan biri Jaloliddinning sulton ekanligiga ishonmay, uni nayza sanchib o`ldirdi.

1236-yilda bir kishi o`zini «Men sulton Jaloliddinman» deb e`lon qilib, mo`g`ullarga qarshi bosh ko`tardi. Mo`g`ul amirlari Jaloliddinni taniydigan bir



guruh kishilarni olib kelib, uning yolg'on gapirayotganidan xabar topdilar va uni qatl qildilar. 1254-yilda, ya'ni Jaloliddin vafotidan 23 yil keyin bir guruh savdogarlar Amudaryo bo'yiga yetib kelishdi. Ulardan biri o'zini sulton Jaloliddin deb tanishtirdi. Mo'g'ullar uni ham o'ldirishdi.

Jaloliddin Manguberding mo'g'ullar bosqinini to'xtatishga qodir katta kuch ekanligini uning do'stlarigina emas, dushmanlari ham yaxshi angladilar. Darhaqiqat, oradan ko'p o'tmay, mo'g'ullar qirib tashlandi.

## **ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR (1483-1530)**

Zahiriddin Muhammad Bobur 1483-yil 14-fevralda Andijon shahrida dunyoga kelgan. Uning otasi Umarshayx Amir Temurning nabirasi bo'lib, Farg'ona viloyatining hukmdori edi. Yosh Zahiriddin Bobur saroy muhitida, xususiy murabbiylar va mudarrislar qo'lida tarbiyalandi.

1495-yili Umarshayx vafot etadi va 12 yoshlik Zahiriddin Bobur taxtga o'tiradi. Bu davrda O'rta Osiyoning har tomonida ichki urushlar avj olgan edi. Bobur butun kuchini Movarounnahrni markazlashgan davlat ostida birlashtirishga qaratdi. Biroq Shayboniyxonning temuriylardan hokimiyatni tortib olish uchun boshlagan ashaddiy hujumi bu maqsadni amalga oshiruvga yo'l qo'ymadi.

Zahiriddin Bobur 1514-yilda Shayboniylar tomonidan qat'iy zarbaga uchradi va ham Samarqand, ham Farg'onadan butunlay voz kechishga majbur bo'ldi: 1514-yilda bir siqim lashkarlari bilan Afg'onistonga qochdi. U 1519-1526-yillarda Hindistonni qo'lga kiritdi va u yerda tarixda «Buyuk mo'g'illar imperiyasi» deb nom chiqargan davlatga asos soladi.

Zahiriddin Bobur katta davlat arbobi va sarkarda bo'lishi bilan birga, iqtidorli olim va shoir ham edi. Boburning «Boburnoma» nomli memuar asari Sharq tarixi, geografiyasi bo'yicha g'oyat muhim ma'lumotlarga ega nodir ilmiy-adabiy yodgorlikdir. Bu asar dunyoning ko'p tillariga tarjima qilingan.

Zahiriddin Muhammad Bobur 1530-yil 26-dekabarda Hindistonning Agra shahrida vafot etgan. Keyinchalik esa, Zahiriddin Boburning o'z vasiyatiga ko'ra, uning jasadi Qobilga olib kelib dafn etilgan.

### **G`AZAL**

Kim ko`ribdur, ey ko`ngul, ahli jahondin yaxshilig`,  
Kimki andin yaxshi yo`q, ko`z tutma ondin yaxshilig`.

Bu zamanni naf` qilsam ayb qilma, ey rafiq,  
Ko`rmadim hargiz netayin bu zamondin yaxshilig`.

Dilrabolardin yomonliq keldi mahzun ko`ngluma,  
Kelmadi jonimg`a hech oromi jondin yaxshilig`.

Ey ko`ngil, chun yaxshidin ko`rding yomonliq asru ko`p,  
Edim ko`z tutmak ne ya'ni har yomondin yaxshilig`.

Bori elga yaxshilig` qilg`ilki, mundin yaxshi yo`q,  
Kim degaylar dahr aro qoldi falondin yaxshilig`.

Yaxshiliq ahli jahonda istama Bobur kibi,  
Kim ko`rubdur, ey ko`ngil, ahli jahondin yaxshilig`.

### NODIRABEGIM

Nodirabegim XIX asrning birinchi yarmida Qo`qon shahrida yashagan va ijod etgan atoqli shoiradir. Uning o`z ismi Komila bo`lib, asli andijonlikdir. Komila chiroy va aqlida yagona qiz bo`lgan. Go`zal qizning ta`rifini eshitgan Qo`qon xoni Umarxon unga uylanadi va shoiraning adabiy-badiiy kamoloti Qo`qondagi adabiy doiralari ta`sirida rivoj topadi.

Umarxon vafot etgach, taxt uning 14 yoshlik o`g`li Muhammad Alixonga qoladi. Ma`dalixon hukmronlik etgan yillarida (1822-1842) davlatni boshqarish ishlari, asosan, Nodiraning qo`lida bo`ladi. Iste`dodli shoira tadbirli davlat arbobi, ilm, adabiyot va san`at ahlining g`amxo`ri bo`lganligi uchun xalq o`rtasida va tarixiy asarlarda uni Mohlar oyim deb ham ulug`laganlar.

1842- yilda Buxoro amiri Nasrullo Qo`qon shahrini bosib olgach, Qo`qon xoni Muhammad Alixonni va uning bolalarini dorga osib o`ldiradi. Shu paytda Nodira dorga osilayotgan nabirasini himoya qilib, bu go`dakda nima gunoh, nega uni o`ldirasan, zolim, deb Nasrulloga xitob qiladi va uning zulmiga la`nat o`qiydi. Shunda Nasrulloning hukmi bilan jallodlar Nodirani ham o`g`il va nabiralari bilan bir qatorda dorga tortadilar.

Nodirabegimning latif va mazmundor lirik she`rlari xalq o`rtasida keng yoyilgan va ko`pchiligi musiqaga solingan.

### G`AZAL

Ey sabo, rozi dilimni bexabar yoring`a ayt,  
Dardlig` ko`nglumni ahvolini dildoring`a ayt,

Hajr dardidin yurakda qoldi dog` ustida dog`,  
Sharh etib bu mojaroni lolaruxsoring`a ayt,

Faqat ichra tushti savdoiy Zulayho boshima.  
Qimmatini Yusuf baho topti xaridoring`a ayt.

Lutf etib so`rsa meni holimni ul nomehribon,  
O`ldi hijroningda deb, yori vafodoring`a ayt.

Sendin ayru talx kom etti debon zahri firoq,  
Yoshurun dardimni ul la`li shakarborim`a ayt.

Yuz salom aytdim, na bo`lg`ay bir yo`li ul ham desa,  
Bu salomimni o`shal oshuftai zoring`a ayt.

Nodira sensiz tiriklikdin na rohat ko`rdi deb.  
Ul humoyun toleyi farxunda avtorimga ayt.

## **ABDULLA QODIRIY** **(1894 – 1938)**

O`zbek adabiyotining yirik namoyandalaridan biri Abdulla Qodiriy (Julqunboy) 1894-yil 10-aprelda Toshkent shahrida tug`ildi.

Bo`lg`usi adibning ilk ijodi 1913–1914-yillarda boshlangan bo`lib, dastlab u shoir sifatida qalam tebratadi. Uning «Ahvolimiz», «Millatimga», «To`y» (1914-1915) kabi she`rlari «Oyna» jaridasida bosilib chiqqan edi. O`z millatini ma`rifatga chaqiradi, ma`rifatparvar shoir va adib sifatida maydonga chiqadi. Uning «Baxtsiz kuyov» (1915) nomli fojeasi, «Juvonboz» (1915), «Uloqda» (1916) kabi hikoyalarda ham o`z xalqini savodli, bilimli, madaniyatli va ozod ko`rish istagi sezilib turardi.

1924-yil Abdulla Qodiriy Moskvaga borib, Jurnalistlar institutida tahsil oldi. Moskvadan qaytib, «Mushtum» jurnalida shtatsiz muxbir bo`lib ishlay boshladi. Uning «Toshpo`lat tajang nima deydi?» va «Kalvak mahzumning xotira daftaridan» turkumidagi satirik hikoyalari shu jurnalda ilk bor bosila boshladi.

Abdulla Qodiriy 1917-1918-yillardan boshlab «O`tkan kunlar» romani uchun material yig`ishga kirishdi. 1922-yilda birinchi o`zbek romanining dastlabki boblari «Inqilob» jurnalida chop etila boshladi. 1925-1926-yillarda «O`tkan kunlar» uch bo`lim hoida kitob bo`lib nashr etildi.

1928-yil yozuvchining ikkinchi tarixiy romani «Mehrobdan chayon» nashrdan chiqdi.

1934-yilga kelib Abdulla Qodiriy qishloq xo`jaligi mavzusiga bag`ishlangan «Obid ketmon» qissasini yaratdi.

Abdulla Qodiriy 1937-yilning 31-dekabrida qamoqqa olindi. Abdulla Qodiriy 1938-yil 4-oktabrda Toshkentda otildi. Uning asarlari XX syezddan so`ng, 1956-yildan boshlab yangidan nashr etila boshladi. 1990-yilda Respublika Prezidenti Farmoni bilan Abdulla Qodiriy nomidagi Respublika Davlat mukofoti berildi.

Hozirgi kunda esa bir qator ko`chalar, bog`lar, maktablar, kutubxona, mahalla va oliygohlar uning tabarruk nomi bilan yuritiladi. Uning nomidagi Toshkent Davlat madaniyat oliygohida eng bilimdon talabalarga Abdulla Qodiriy nomidagi stipendiya beriladi.

## **O`TKAN KUNLAR**

Bir oylab kechikkandan so`ng Otabek qaytib keldi. Bu kelishining vijdon azobi va tilamagan bir taklifni eshitish uchungina emas, balki qabul qilish uchun bo`lganligini payqadi. U bu gapni onasining ilgarigi achimsiq so`zlarini va arazlarini tugatganidan va o`rniga chuchuk so`zlar, silliq muomalalar bitib “eson-

soğ` keldingmi, bolam” laridanoq sezgan edi. Bunday bo`lmagur taklifni eshitmas uchun o`zini chetga olib, otasi, ayniqsa, onasiga yo`liqishdan qochib yurishga majbur bo`ldi. Ikki oradagi bu qochish-quvish ishi uzoqqa cho`zilmay, bir kech mehmonxonada ota-o`g`il so`zlashib o`tirganning ustiga O`zbekoyim kelib kirdi va va o`tirmasdanoq hojiga imlab qo`ydi. Bu imloqni Otabek payqamagan bo`lsa ham, lekin anavi gapni aniq shu majlisda ochilishiga ko`zi yetib, chiqib ketishning ilojini qilolmadi. O`zbekoyim kelib kirganidan so`ng, Yusufbek hoji bir necha vaqt o`ylab qoldi. O`zbekoyim depsinib-depsinib eriga qarab olar edi. Anchagina so`zsiz o`tirganidan so`ng hoji muloyimona so`z ochdi.

- O`g`lim, hali sen eshitingmi, yo`qmi, haytovur biz sening ustingdan bir ish qilib qo`ydik...

Otabek ma`lumki, ularning “qilib qo`ygan yoki qilmoqchi bo`lgan ishlarini” albatta bilar edi. Shunday ham bo`lsa bilmaganga soldi:

- Aqlli kishilarning o`g`illari ustidan qilgan ishlari, albatta, noma`qul bo`lmas, - dedi.

Hoji, o`g`lining bu javobidan yerga qaradi va nima deb davom qilishini bilmay qoldi. Istehzo aralash xotiniga qarab oldi. Yana oraga jimjitlik kirdi. Bu so`zsizlik ma`nosini O`zbekoyim tushuna olmagan edi. Bir oz qarab o`tirgach, yuragi qaynab ketgandek bo`ldi:

- Biz sening uchun Olim ponsadboshining qiziga unashib qo`ydik... endi sening bilan to`y maslahatini qilmoqchi edik...

Otabek onasiga bir og`iz so`z demay, ma`noli qilib otasiga qarab qoldi. Hoji uyatliksimon “shundog`” deb qo`ydi.

- Sizlarni ranjitib bo`lsa ham bir martaba uylangan edim-ku.

- Endi...

- Sen uylansang, biz ranjirmidik? – dedi kulib hoji...

- Ranjimasalaringiz...

Hoji tuzuklanib o`tirib oldi:

- Biz ranjishdan emas, hojatdan o`g`lim.

- Nima hojat?

- Hasanalining so`ziga qaraganda, qayin otang qizini Toshkentga yubormas ekan. O`g`il o`stirib katta qilgan onangning bo`lsa oldida kelin qo`yg`usi keladir...

Otabek onasiga qaradi:

- Bu kungacha kelinsiz yashab keldingiz, bundan keyin ham shusiz turib bo`lar-ku!-dedi.

O`zbekoyim marg`ilonlik tomondan sehrlangan o`g`liga qarshi qizishib ketdi. Bir yildan beri ichiga yig`ib kelgan ginasini to`kib berdi:

- Men seni bu umid bilan boqib katta qilmagan edim... Sen bizning naslimizni ko`tarish o`rniga, yerga urib bulg`ading. Biz seni Marg`ilon andisiga bunchalik mukkadan ketishingni o`ylamagan edik, adabsiz... o`zingga qolsa, shu marg`ilonlikni xotinga hisoblab keta berar ekansan-da, uyatsiz!...

Otabek ham qizishdi:

- Xotin bo`lmasa nima, axir?!

- Qoshli, ko`zli bir andi!

- Andi deganingiz nima, o`zi?

Yusufbek hoji o`g`lini bosish o`rniga, javob ber, degandek qilib iljaygan holda xotiniga qaradi. O`zbekoyim “andi” ma’nosini bildirib, andilarning sehrini rad qilish uchun bir oz tutilib qiynaldi:

- Andi... andi... o`zi xitoymi, nima balo... o`zi qalmoqdan tarqagan bo`ladir... Tushunmagan bo`lsang, lo`lilarning bir toifasi...

Bu javobdan Yusufbek hoji o`zini xoxolab kulishdan to`xtata olmaganidek, Otabek ham kulib yubordi. Xotinining tirnoq ostidan kir izlab va da’vosining isboti uchun g`o`ldirashidan ortiqcha kulib kayflangan Yusufbek hoji ko`ziga chiqqan yoshlarni artar ekan, jiddiyat bilan o`g`liga dedi:

- O`g`lim, sen onangning gapiga achchig`lanma. Ul har narsa desa, faqat Marg`ilondan uylanganingga qarshiligidan aytadir. Ammo mendan so`rasang, Marg`ilondagi na qudamiz va na kelinimizni hech bir vaj bilan kamsita olmayman, balki bizga quda bo`lmoqqa eng muvofiq kishilar edi, balli, o`g`lim deyman. Sening tinib-tinchishing, o`sib-unishing uchun quvonmagan ota-ona soqqa hisoblanmaydi. Sen bunga yaxshi ishon. Ammo bizning hozirgi ba`zi bir ra’yilarimiz senga yotishib kelmas ekan, bunga haqqing ham bor, lekin ikkinchi tarafdin bizni ham haqsiz tashlab qo`yma, o`g`lim. Bizning sendan boshqa umid nishonamiz, hayot quvonchimiz yo`q. Dunyoda ko`rib o`taturgan barcha orzuyimiz, havasimiz faqat sengagina qarab qolgan. Biz xudoyi taologa minglab shukur aytamizki, sen boshqalarning farzandidek esli-hushli bo`lding. Ayniqsa, onangning sening tufayli kechiraturgan umidlari tobora ortib boradi. Bu kun onang sening oldingga tiz cho`kib va onang ko`ngli uchun men ham oraga tushib sendan so`raymiz: sen o`z xohishing yo`lida uylangan ekansan, rafiqang senga muborak bo`lsin. Eslilik da’vosida yurgan ota-onang tilagi, albatta, shundan boshqa bo`lmas. Shu bilan birga, sening sababi vujuding bo`lgan bir kishi o`z hayoti ichida bolasi orqali bir orzu-havas keschirmakchi... Uning bu orzusiga haq berasanmi, yo`qmi, yana ixtiyor o`zingda...

Hojining bu so`zi O`zbekoyimga nechog`lik yoqqan bo`lsa, Otabekni shu qadar yerga qaratgan edi. Hoji, o`zidan oshirib so`zlagan bu so`zlarini shu gap bilan tamomladi:

- Bilgan topib so`zlar, bilmagan qopib deganlaridek, onangning aytmoqchi bo`lgan so`zi faqat shu edi. Boyagi gaplari bo`lsa, o`z haqqini himoya qilish yo`lida, uning po`pisalarigina bo`lib, mendan ham ko`ra onangning fe`lini o`zing yaxshi bilasan...

Otabek hamon sukutda, O`zbekoyim bo`lsa boshi bilan “shundog`” ishorasini berar edi. Yusufbek hoji yuqorida o`tgan gaplarni quruq va asossiz so`zlamagan, balki shu turmushning rugin va asosini bir daraja aytib o`tgan, Otabek esa buni shu muhitning bir o`g`li bo`lib eshitgan edi. To`g`risi ham u dadasi tomonidan so`zlangan haligi qonunga qarshi chiqish uchun lozim bo`lgan kuchni molik emas, bas kuchsizlikning natijasi esa sukut edi.

**ABDULHAMID SULAYMON O`G`LI CHO`LPON**  
**(1897-1938)**

O`zbek adabiyotining atoqli namoyandalaridan biri Abdulhamid Sulaymon o`g`li Yunusov – Cho`lpon 1897-yilda Andijonning Qatorterak mahallasida ziyolilar oilasida dunyoga kelgan.

Cho`lpon avval eski maktabda, so`ngra esa Andijon va Toshkentdagi obro`li madrasalarda tahsil olib turk, arab, fors tillarini mukammal o`zlashtiradi.

Firdavsiy, Sa`diy, Hofiz, Dehlaviy, Nizomiy, Umar Hayyom, Alisher Navoiy, Abdulla To`qay kabi buyuk so`z san`atkorlari ijodini mehr bilan o`rgandi. Cho`lponning ijodi 1913-1914-yillardan boshlangan bo`lib, u avval «Qalandar», «Mirzaqalandar», «Andijonlik» va nihoyat Cho`lpon (Tong yulduzi taxallusi bilan ijod qila boshladi).

Cho`lpon 1922-1926-yillarda o`zining «Tong sirlari», «Uyg`onish» va «Buloqlar» kabi uchta she`riy to`plamini nashr ettirdi. Shoir yaratgan ikki yuzdan ortiq she`riy asarlar o`z xalqi, yurtining baxti, kelajagi, mustaqilligi yo`lidagi kurashning abadiy solnomalaridandir.

Cho`lpon yetuk lirik shoirgina emas, yirik nosir sifatida o`nlab publitsistik maqolalar, ocherk va hikoyalar, «Qor qo`ynida lola», «Yov» qissalari va «Kecha va kunduz» (1936) kabi ajoyib romanini nashr ettirgan iste`dodli adib hamdir.

U dramaturg sifatida ham salmoqli ijod qilgan. Uning «Xalil farang», «Cho`rining isyoni» kabi kichik pyesalari, «O`rtoq Qarshiboyev», «Mushtumzo`r» kabi yetuk dramalari hamda ko`p vaqt sahnadan tushmagan, «Yorqinoy» pyesalari mashhur bo`lgan.

Cho`lpon ham Fitrat va Abdulla Qodiriy kabi qatag`onlik siyosati qurboni bo`lgan. U 1937-yilning 14-iyulida qamoqqa olinib, 1938 -yilning 4 -oktyabrida otib tashlangan. Hozirgi kunda nashriyot, ko`cha, mahalla, kutubxona va maktablarga Cho`lpon nomi qo`yilgan.

## **QOR QO`YNIDA LOLA**

Sharofatxon Samandar akaning bitta-yu bitta qizi edi. Bu qiz shu tegranning ko`rklilikda, chevarlikda, sho`xlik va o`ynoqlilikda bitta-yu bittasi edi. Mahallakuyning o`spirunlaridan ikkitasi-uchtasi bir yerga yig`ilsalar, topg`on-tutg`onlari shul Sharofatxon masalasi bo`lur. “Bu qiz qaysi xudo yarliqog`onniki bo`lur ekan? Kimning uyini obod qilar ekan?” deb bosh og`ritarlar edi.

Sharofatxonning eshonga berilishi xabari chiqqandan so`ng, butun mahallakuy yana bir necha kun shuning dovrig`ini qilishdilar.

Ko`chada qator-qator aravalar chopishib, bir - birlaridan o`zishadirlar.

O`n-o`n besh aravada bo`lg`on xotinlarning tartibsiz “yor-yor” lari dunyoni buzib, ko`kni ko`tarib borar edi.

Sandiq, ko`rpa, gilam tugun va boshqa narsalar yuklagan va yuklar ustiga yana bitta-ikkita kampir o`tqizgan aravakashlar ilgarigilaridek bir-birlari bilan basma-baslashib chopishar edilar.

Shu guldir-shaldir, shovqun-suron, qiy-chuv bilan ketayotqon ko`ch eng so`ng eshonning eshigiga yaqinlashdi. Ko`chaning o`rtasig`a gurullatib yig`ilg`on bir to`p erkaklar tovushlarining boricha “yor-yor”ni cho`zg`on; ularning berigi biqinida boshiga paranji yoping`on, chopon tashlag`on, ro`mol tutg`on xotinlar, kelinlar, qizchalar... o`z oldilariga katta to`p bo`lib, ular ham "yor-yor"ni qo`yib yuborg`on edilar.

*Taxta-taxta ko`pukur taxting bo`lsin, yor-yor,  
Payg`ambarning qizidek baxting bo`lsin, yor-yor!  
Uzun-uzun arg`amchi halinchakka yor-yor,  
Chakan ko`nglak yarashar kelinchakka yor-yor.*

O`ning tebrasiga to`plang`on er-xotin barchasi birdan: “Kelin keldi, kelin keldi!” deb yuborishdilar. Bir necha yigit quchoq-quchoq g`o`zapoya olib chiqib, o`ning o`rtasig`a tashladilar, o`t yana kuchaydi, yana alanga berdi.

Har kim pitirlab qimirlab qoldi. Bolalar qiz kelayotg`on tomong`a qarab chopishib ketdilar.

Shovqin, to`polon orasida aravalar yetdilar. Xalq orasida:

Ana kelin, ana qiz tushgan arava! – degan gaplar boshlandi.

Aravakash kelinli aravani “namoyishkorona” suratda o`ning o`rtasidan otni qamchilag`oncha olib o`tib, eshikka yaqin bir yerda to`xtadi.

- Kuyov pochcha, kuyov pochcha! Taqsirim qanilar? Qoch, qoch – degan tovushlar ko`tarildi.

Bir vaqt oppoq soqolli, qari, bo`shashg`on bir chol (kuyov to`ra) ustiga zarbob to`n kiyib, katta o`rama belbog` bog`lag`oni holda birmuncha oqsoqol mudirlari o`rtasida sekingina sudralib aravaga yaqinlashdi.

Yana xalq o`rtasida:

Ko`taring-a kuyov pochcha, ko`taring-a!

O`zingizni tetik tuting, taqsir!

Ha, taqsir, ko`taring!

Chol titroq qo`llarini aravaga uzatib, qizni ko`tardi-da va bir-ikki odim bosg`ondan so`ng yerga qo`ydi.

Yana xalq chuvirlashib ketdi:

Barakalla, taqsir, barakalla!

Bo`sh kelmadilar, taqsirim!

Hali bellari baquvvat ekan taqsirimning!

Bu shovqin, qiy-chuv, to`polon yarim kechaga borib to`xtadi. Haligi tomosha o`rni bo`lg`on ko`chada kishilar arib, qop-qorong`i, jimjit bir gulistonga aylandi.

## **OYBEK** **(1905-1968)**

Muso Toshmuhammad o`g`li Oybek 1905-yil 10-yanvarda Toshkentning Gavkush mahallasida dunyoga kelgan. Oybekning tarbiyasi bilan onasi Shahodat Nazar qizi va bobosi shug`ullanganlar. Shoir dastlab eski maktabda, so`ngra «Namuna» maktabida, Alisher Navoiy nomidagi ta`lim va tarbiya texnikumida o`qiydi. U 1925-1930 – yillarda ToshDUning ijtimoiy fanlar fakultetining iqtisod bo`limida o`qidi (1927-29-yillarda Sank-Peterburgdagi Xalq xo`jaligi institutida o`qib kelgan). Oybek 1935-yilgacha o`zi tugatgan dorilfununda siyosiy iqtisoddan dars berdi. 1935-yilda dars berishni tashlab, til va adabiyot institutida ilmiy xodim bo`lib ishlay boshladi. Butun umri o`zbek adabiyoti va uning cho`qqisi - Alisher Navoiy ijodini sevib o`rgangan Oybek dastlab Navoiy haqida ilmiy maqolalar, keyin «Navoiy» lirik dostonini (1936-1937) va nihoyat 1942- yilda «Navoiy» romanini yozdi. Oybek O`zbekiston Yozuvchilar uyushmasida (1945-49), Respublika Fanlar akademiyasida (1951-yilgacha) faoliyat yuritdi. O`zbekiston

xalq yozuvchisi, Fanlar akademiyasining akademigi bo'lgan shoir 1968-yil 1-iyulda vafot etdi.

1974-1985- yillarda Oybekning 20 jildli «*Mukammal asarlar to'plami*» nashr etildi. Oybek *Gyotening «Faust», Dantening «Ilohiy komediya», Bayronning «Kain»* asarlaridan parchalar tarjima qildi. lekin tarjimonlik ishlarining eng asosiy qismi deb *Pushkinning «Yevgeniy Onegin»* asari tarjimasi hisoblangan.

Asarlari: «*Tuyg'ular*» (1926, birinchi to'plam), «*Ko'ngil naylari*» (1929), «*Mash'al*» (1932), «*Baxtigul va Sog'indiq*» (1933, she'riy to'plam), «*Quyosh qoraymas*» (1943-1958, harbiy mavzudagi roman), «*Qizlar*» (1947, doston), «*O'ch*» (1932, doston), «*Hamza*» (1948, doston) «*Bobo*» (doston, avtobiografik xarakterda), «*Temirchi Jo'ra*» (1933), «*Qutlig' qon*» (1940), «*Bolalik*» (1963, avtobiografik asar), «*Nur qidirib*» (1958), «*Gul va Navoiy*» (1968, doston), «*Alisherninig bolaligi*» (bu qissa 1974-yilda e'lon qilingan).

## **BOLALIK** (asardan parcha)

Shunday qilib, bazo'r uyquga ketdim. Bir vaqt cho'chib uyg'ondim-da, sapchib o'rnimdan turdim. Oy xira, osmon yorishganroq, unda-bunda bulutlar yuripti. Oyim boshini ko'tardi. «Hali vaqtlik, o'g'lim, yotatur» dedi. Indamadim, kiyina boshladim. Oyim turib, chiroq yoqdi. Kampir ham uyg'ongan edi, g'ivirlab turib o'tirdi. «Yolg'iz o'g'limga salom ayt, yo'lda hazir bo'l, otni ehtiyot qil», deb tayinladi, duo qildi. Apir-shapir yuvindim-da, xurjunni orqalab, qo'limda qamchin, otxonaga kirdim. Otni egarlab, xurjunni egar ustiga tashladim, keyin otni yetaklab, ko'chaga chiqdim. Oyim: «Vaqtli shekilli, o'g'lim, ehtiyot bo'l, omon bo'l!» deb tashvish bilan xayrlashdi, duo qilib qoldi. «Yopiray!» deb bir sakradim, bazo'r egarga chiqib oldim. «Chuh!» deb asta qamchi urgan edim, ot jonivor yo'rg'alab ketdi. Ko'chalar zim-ziyo, jimjit, hech kim yo'q. Yuganni mahkam ushlab ketyapman. Xadraga yetganda, jin ko'chaga dadamning oshnasining ko'chasiga qayrildim. Ikki tabaqali o'ymakor eski eshik oldida to'xtab, qamchi dastasi bilan eshikni shaq-shaq urdim. Jimjit. Bir oz quloq solib kutdim, hech kim chiqavermagandan keyin qattiqroq yana ustama-ust bir necha marta eshikni qoqdim. Hech kim chiqmadi, ko'cha qorong'i, ba'zan itlarning xurgani eshitilardi, xolos kechikkan bo'lsam, ketib qolganmikan, deb o'yladim ichimda. Yana bir marta qattiqroq qoqib ko'rdim-da, ortiq kutmadim, sabrim chidamadi, uning ketganligiga ishondim, «chuh!» deb otga qattiq bir qamchi urdim-da, jo'nadim. Yo'l-yo'lakay hech kim uchramaydi, faqat unda-munda mudrab o'tirgan qorovullar ko'rinadi. Taxtapulda dahshatli guvillab oqayotgan Kalkovuz ko'prigidan o'tayotganimda jimjit ko'chalarni otimning dukuri to'ldirib yuborganday bo'ldi. Shunda men ham hali tong otmaganligini payqadim, «attang, shoshibman-da, vaqtlitroq uyg'onibman», dedim o'z-o'zimga. Ko'nglimga vahima tushsa ham «Tavakkal!» deb otni qamchiladim. Yunusobodga o'tdim. Daraxtlarning shovillashi, qamishlarning shatir-shutiri vahimani borgan sayin oshiradi, lekin nuqul otni qamchilayman, tezroq biror choyxonaga yetib olishni mo'ljallayman. Onda –sonda dehqonlarning uylari ko'rinadi, itlarning vovillagani eshitiladi. Bir vaqt qarasam uzoqda, yo'lning chetida bir qora ko'rinyapti,



yaqinlashishim bilan u asta yo`lning o`rtasiga tushdi. Men yaqinlashganimda: «To`xta bola, shahardan chiqdingmi? –deb so`radi mendan xunuk bo`g`iq ovoz bilan, boshiga bostirib telpak kiygan siyrak soqolli pakana kishi. – Tush otdan!» dedi otning jiloviga qo`l uzatib. «Jon aka, yo`limni to`smang, Yangibozorga ketyapman, ehtimol hazildir, lekin otni bermayman», dedim sekin. «Yaxshilik bilan tush, bo`lmasa xafa qilaman!» deb xirilladi pakana. «Xo`p, xo`p, hozir tushaman» deyman, lekin yuragim shuv etib ketdi, jon holatda jilovni ikkinchi tomonga qarab siltab yuboraman. Ot hurkib ketadi, sakrab depsinadi, ustma-ust qamchi solaman. Ot pishqirib, chopib ketadi, ehtimol ot ham odamning yomon sharpasini payqagandir, qattiq chopadi. Orqamdan «Badbaxt!» deb qichqirgani-yu dumalanib quvlaganini eshitaman, lekin ot bir zumda yelday uchib uzoqqa olib ketadi. Yana hammayoq jimjit. Faqat yuragimning gurs-gurs urganini, otimning dukurini eshitaman. Tong endi-endi oqara boshladi shekilli, bitta-yarimta odam ko`rindi. Endi yo`lto`sardan qutilganimga ishondim, otni ham sekinroq yo`rttirdim. Shabada esib, osmonning cheti qizara boshlaganda, men G`ishtko`prikka yetib, choyxona oldida to`xtadim. Samovarchi o`rnidan turib, tagidagi yamoq ko`rpachani yig`ishtirayotgan ekan. «Xo`sh, saharlab nima qilib yuribsan, tinchlikmi o`zi?» deb so`radi ariq chetiga cho`qqayib yuz-qo`lini yuva-yuva. «Kelmadimi?» deb so`radim undan to`rt yoqqa alanglab. «Kim?» dedi taajjub bilan samovarchi, ariqdan boshini ko`tarib. Dadamning oshnasi-da, bilasiz-ku Qosim cho`tirni?» dedim. «Ha bilaman, e-e vaqtlik turgansan-da, kelib qoladi, xotirjam bo`l, uka, otni huv otxonaga boyla» deb choyxonaning yonboshidagi eski bir otxonaga ishora qildi. «O`tir, damingni ol, birpasda choy qaynataman» dedi samovarchi. Suv quyib, o`tin yorib, ikir-chikir ishlariga kirishib ketadi. Otni otxonaga boylab oldiga beda tashladim, choyxonaga qaytib, yo`ldagi voqeani ichimga sig`dirolmaganimdan samovarchiga aytdim. Hovliqib, ko`pirtirib gapirdim. «Rostdanmi? E, tavba, ha shunday yomon odamlar bo`ladi, haromilar!» deb so`kdi boshini chayqab samovarchi. U dadamni yaxshi tanirdi. «Rost, amaki, lekin xo`p olishdim, jag`iga o`xshatib solardim-u, qo`rqinqiradim, yoshman-da. Qosim aka yonimda bo`lganida-ku, bemalol olishar edim-a!» dedim. «Xumpar-ey, yoshsan-ku!» deb qotib kuldi. Samovarchi, yakkam-dukkam tishlarini ko`rsatib. Tong tamom otganda samovar burqirab qaynadi. Xurjundan bir kulcha olib burdaladim-da ishtaha bilan yedim, ustidan issiq choyni ho`plab–ho`plab ichdim. Oftob chiqdi. Birin–ketin yo`lchilar kela boshladi. Bir vaqt qarasam, «Assalom!» deb, otini yetaklab Qosim aka ko`rinib qoldi. Men suyunganimdan irg`ib o`rnimdan turdim-da, unga qarab yugirdim: «E, tavba! Sho`ttamisan?» deydi Qosim aka yoqasini ushlab. «Qiziq bo`ldi, bir vaqt o`yg`onsam hamma yoq yop-yorug`, shoshilinch bilan otni egarladim-u, siznikiga jo`nadim. Xo`p eshigingizni qoqdim, ichkaridan birorta tovush bo`lmagandan keyin, ketib qolgansiz, deb o`ylabman. Yanglishibman-da, oydin ekan, tong otdi debman, qoq yarim kechada yo`lga tushibman. Yo`lda biram dahshatli voqea bo`ldiki, hozir aytib beraman. Qosim aka, otingizni bering boylab kelay!» dedim-u otni yetaklab ketdim. Qosim aka hayron bo`lganicha qotib qoldi. «Yopiray, nima voqea bo`ldi?» deb so`radi u men otni boylab kelib oldiga o`tirganimda. «Govkushga bir bosh tiqib chiqay dedim-u, lekin balki Musavoy aynigandir deb qayrilmasdan yo`lga tusha qolgan edim», dedi. Men bugun bo`lgan gapni Qosim akaga so`zlab berdim. Voqea shu,- dedim aravakashga qarab.

-E, yolg`on gapga o`xshaydi-ku, - dedi u ishongisi kelmay.

-Yo`g`-e, xudo haqi, hammasi rost! – deyman gapimni uqdirib.

- E, tavba! – deydi aravakash otni sekin haydab, yomonlar ko`pda, ko`p yomonlar. Men o`zim bu yo`llarda ko`p yuraman, zim-ziyo kechalarda yop-yolg`iz yuraman, ammo biror marta bitta qaroqchi ko`rmadim, sira ko`rmadim. Ot o`g`rilari ko`p, deb eshitaman, lekin o`zim yo`liqmadim, tole-da, xudoga shukur, tole, - dedi aravakash boshini qimirlatib.

Olisda ko`kimtir, viqorli tog`lar tizmasi ko`rinmadi, cho`l olovday yonadi, o`tlar, gullar hammasi qovjiragan. Xullas, chang yuta-yuta nihoyat bir manzilga yetamiz.

Birdan bu yerda ham bir voqea ro`y berdi. Katta bir karvon, necha-necha aravalar Yangibozordan bug`doy ortib kelgan ekan, to`satdan bir ot kasal bo`lib o`lib qolibdi. Aravakashning xo`jayini semiz, sersoqol o`rta yoshli kishi jahldan bo`g`ilib qichqirdi:

-Aytmadimmi dayus, otni yeding! Shoshma, jazongni beraman, haromi, itvachcha!

Yigirma bir-yigirma ikki yoshlardagi yuvoshgina aravakash yigit:

-Xo`jayin, faqir odamman, hech gunohim yo`q - deydi ko`z yoshlarini to`kib.

Men aravakash boyaqishga achinaman. Shu topda otning boshidan to`dalanib turgan aravakashlardan keksagina bir kishi engashib otni ko`ra boshladi:

- Bas-bas!- dedi bo`ynini tiklab, yosh aravakashga. – O`ldi, vassalom. Ehtimol, nuxala bo`lgandir, ehtimol, boshqa bir darddir, ishqilib o`ldi-da, yig`laganning foydasi yo`q. Lekin, chirog`im, bu yuvosh bola ekan,- deydi keksa aravakash otning egasiga qarab,- bu mo`min bola, tegma.

- Mo`min emish-a, bu bachchag`ar, lapashang, otning tilini bilmaydi, haromi! - qichqiradi xo`jayin bolaga do`q qilib.

Birdan u aravakash yigitchani shaq-shaq ura boshlaydi. Men yigitchaga achinaman, yig`lab yuboraman. Keksa aravakash oqarib ketadi. Darrov yigitchani chetga oladi-da, xo`jayiniga g`azab bilan qichqiradi:

-Alam qildimi, mo`ltoni, otning xuni kerak bo`lsa, men beraman!

Xo`jayin indamaydi, xo`mrayib jim qoladi.

Bas, buning yukini ikki qopdan bo`lib aravalarga ortinglar-da, g`ir etib Toshkentga ravona bo`linglar. Ishning ko`zini bilish kerak,-deydi keksa aravakash.

Ikki kun yo`l bosib, oqshom paytida Yangibozorga yetamiz.

## **ABDULLA QAHHOR** **(1907-1968)**

O`zbek adabiyoti taraqqiyotiga katta hissa qo`shgan Abdulla Qahhor 1907-yilda Qo`qon shahrida temirchi oilasida dunyoga keldi. O`rta ma`lumotni Qo`qonda olgan Abdulla 1925-yilda Toshkentga kelib, «Qizil O`zbekiston» ro`znomasida ishlaydi.

Abdulla Qahhorning ijodi 1924-yildan boshlangan. Yozuvchining «Olam yasharadi» nomli birinchi hikoyalar to`plami 1938-yilda chop etildi.

Yozuvchining urushdan keyingi yillarda yaratgan «Qo`shchinor chiroqlari» (1951) romani kollektivlashtirish mavzusiga bag`ishlangan. U o`zining «Shohi so`zana» (1951), «Og`riq tishlar» (1954), «Tobutdan tovush» (1962), «Ayajonlarim» (1967) komediyalari bilan o`zbek dramaturgiyasi rivojiga salmoqli hissa qo`shdi.

Yozuvchining «Sinchalak» (1958), «Muhabbat» (1968), «O`tmishdan ertaklar» (1965) qissalari o`zbek prozasining taraqqiyotiga muhim hissa bo`lib qo`shildi. Adabiyot sohasidagi xizmatlari uchun O`zbekiston xalq yozuvchisi unvoni, orden va medallar bilan taqdirlandi. U 1968-yil 25-may kuni 61 yoshida vafot etdi.

## **O`G`RI** (o`tmishdan)

Otning o`limi - itning bayrami  
(Maqol)

Kampir tong qorong`isida xamir qilgani turib ho`kizidan xabar oldi. O! Ho`kiz yo`q, og`il ko`cha tomondan teshilgan. Dehqonning uyi kuysa kuysin, ho`kizi yo`qolmasin. Bir qop somon, o`n-o`n beshta xoda, bir arava qamish - uy, ho`kiz topish uchun necha zamonlar qozonni suvga tashlab qo`yish kerak bo`ladi.

Odamlar dod ovoziga o`rganib qolgan: birovni eri uradi, birovning uyi xatga tushadi. Ammo kampirning dodiga odam tez to`plandi. Qobil bobo yalangbosh, yalangoyoq, yaktakchan og`il eshigi yonida turib dag`-dag` titraydi, tizzalari bukilib-bukilib ketadi, ko`zlari jovdiraydi, hammaga qaraydi, ammo hech kimni ko`rmaydi. Xotinlar o`g`rini qarg`aydi, it huradi, tovuqlar qaqag`laydi. Kimdir shunday kichkina teshikdan ho`kiz sig`ishiga aql ishonmasligi to`g`risida kishilarga gap ma`qullaydi.

Qobil boboning qo`shnisi - burunsiz ellikboshi kirdi. U og`ilga kirib teshikni, ho`kiz bog`langan ustunni diqqat bilan ko`zdan kechirdi; negadir ustunni qimirlatib ham ko`rdi, so`ngra Qobil boboni chaqirdi va past tovush bilan dedi:

- Ho`kizing hech qayoqqa ketmaydi, topiladi! - Uning og`ilga kirib qilgan taftishi Qobil boboga bir umid bag`ishlagan edi, bu so`zi haddan ziyoda sevintirdi. Chol yig`lab yubordi.

- Xudo xayr bersin. . . Ola ho`kiz edi. . .

Odamlar o`g`ri devorni qachon va qanday asbob bilan teshgani, ho`kizni qaysi tomonga olib ketgani, uni qaysi bozorda sotishi mumkin ekanligi to`g`risida bahslasha-bahslasha tarqaldi. G`ovur bosildi. Qobil boboning kampiri yig`idan to`xtab, ellikboshini duo qila ketdi.

Ellikboshi o`g`ri teshgan yerni yana bir ko`rdi. Qobil bobo qo`l qovushtirib uning ketidan yurar va yig`lar edi.

- Yig`lama, yig`lama deyman! Ho`kizing oq poshsho qo`l ostidan chiqib ketmagan bo`lsa topiladi.

Ellikboshi ho`kizni juda naqd qilib qo`ydi - go`yo u ko`chaga chiqsa bas - ho`kiz topiladi. Bu «xudo yallaqagur» shunchalik qilgandan keyin bir nima berish lozim-da. Tekinga mushuk oftobga chiqmaydi. Bu odam ellikboshi bo`lish uchun ozmuncha pul sochganmi? Mingboshining bir o`ziga yetti yuz bog` beda, bir toy

bergani ma'lum. Poshsholikdan oylik emas! Qobil bobo hamyonini qoqishtirib, borini ellikboshiga berdi, yana qancha duo qildi. Ellikboshi beto`xtov aminga xabar qilmoqchi bo`lib chiqib ketdi.

Kechqurun Qobil bobo aminning oldiga boradigan bo`ldi. Quruq qoshiq og`iz yirtadi, aminga qancha pul olib borsa bo`ladi?

Berganga bitta ham ko`p, olganga o`nta ham oz. Chol-kampir kengashib shunday qarorga kelishdi: bu chiqim oxirgi va ho`kizni bo`ynidan bog`lab beradigan chiqim, shuning uchun pulning yuziga qarash aqldan emas.

Qobil bobo ro`para bo`lganda, amin og`zini ochmasdan qattiq kekirdi, keyin baqbaqasini osiltirib kuldi:

- Ha, sigir yo`qoldimi?

- Yo`q... sigir emas, ho`kiz, ola ho`kiz edi.

- Ho`kiz?. Ho`kiz ekan-da! Himm. . Ola ho`kiz? Tavba! . .

- Bori-yo`g`i shu bitta ho`kiz edi. . .

Amin kuldi.

- Yo`qolmasdan ilgari bormidi? Qanaqa ho`kiz edi?

- Ola ho`kiz. . .

- Yaxshi ho`kiz birov yetaklasa keta beradimi?

- Bisotimda hech narsa yo`q. . .

- O`zi qaytib kelmasmikin? . . . Birov olib ketsa qaytib kela ber, deb qo`yilmagan ekan-da! Nega yig`lanadi? A? Yig`lanmasin!

Qobil bobo yerga qarab tek qoldi.

- Qidirtirsakmikin-a? - dedi amin, - suyunchisi nima bo`ladi? Suyunchidan chashna olib kelinmadimi?

Aminning bu gapi Qobil boboga «Ma, ho`kizing» deganday bo`lib ketdi.

- Kam bo`lmang, - dedi pulni uzatib, - yana xizmatingizdaman.

- Men beto`xtov pristavga xabar beraman. O`zi chaqirtiradi.

Bir hafta o`tdi. Bu hafta ichida kampir duoning zo`ri bilan qulf ochadigan» azayimxonga obdastagardon qildirgani qatnab, yarim qop jiyda, uch yelpich tovoq jo`xori, ikki kalava ip eltdi, ammo ish chiqmadi. Sakkizinchi kuni Qobil bobo yana aminning oldiga bordi. Aminning tepa sochi tikka bo`ldi:

- Ha, ho`kizni uylariga eltib berilsinmi?! Axir borilsin, arz qilinsin-da! Fuqaroning arzga borishi arbobning izzati bo`ladi!

Qobil bobo yor-do`stlari bilan kengashdi - pristavga puldan boshqa nima olib borsa bo`ladi? Ma'lum bo`ldiki, uni begim deguncha kishining beli sinar ekan.

Uch tovuq, garchi bari quruq bo`lsa ham, Qobil boboning o`zidan chiqdi. Yuzta tuxumni qo`ni-qo`shni, yor-birodarlar o`zaro yig`ib berdi. Ammo bu tortiq bilan tilmochedan nari o`tib bo`lmadi. Tilmochedan tortiqni oldi va beto`xtov pristavga yaxshilab tushuntirishni va`da qildi. Cholning butun bo`g`inlari bo`shashib ketdi, keyin tutaqishdi, ammo go`rda bir narsa deya oladimi! «O`ynashmagin arbob bilan seni urar har bob bilan». Pristav bitta kulangir, bitta farang tovuq, uch so`m pulni olgandan keyin, Qobil boboning baxtiga, «beto`xtov hokimga xabar beraman» demasdan «aminga bor», deya qo`ya qoldi. Amin «ellikboshiga borilsin» dedi.

- Gumoningizni aytib bo`lmasa! - dedi ellikboshi tajang bo`lib, kim olganini men bilmasam, avliyo bo`lmasam! Olgan odam allaqachon so`yib saranjomladida! Uzoq demasangiz erinmasangiz, ko`nchilikka borib terilarni bir qarab chiqing.

Ammo terisi ko`nchilikka tushgan bo`lsa, allaqachon charm bo`ldi; xudo biladi, kavush bo`lib bozorga chiqdimi. . .

- Endi bizga juda qiyin bo`ladi-da. Peshonam sho`r bo`lmasa... - dedi chol yerga qarab.

- Ey, yosh bolamisiz! Nega yig`laysiz? Kap-katta odam. . . Bitta ho`kiz bo`lsa bir gap bo`lar, xudo ajalga to`zim bersin! Men qaynatamga aytayin, sizga bitta ho`kiz bersin. Bitta ho`kiz odamning xunimi?

Ertasiga ellikboshi Qobil boboni boshlab qaynatasi - Egamberdi paxtafurushning oldiga olib bordi. Paxtafurush cholning holiga ko`p achindi va yerni haydab olgani bitta emas, ikkita ho`kiz berdi, lekin «kichkinagina» sharti bor. Bu shart kuzda ma`lum bo`ladi...

## **G`AFUR G`ULOM (1903-1966)**

O`zbek adabiyotining atoqli namoyandalaridan biri G`afur G`ulom 1903- yil 10-mayda Toshkent shahrining Qo`rg`ontepa mahallasida mehnatkash oilasida tug`ildi. Shoir liro-epik janrlarda (1930-1935) «Ko`kan» poemasini, «To`y», «Ikki vasiqa» balladalarini yaratdi. 30-yillar G`afur G`ulom hikoya, ocherk, felyetonlar qatori «Netay», «Yodgor», «Tirilgan murda» kabi qissalarini o`z kitobxoniga taqdim etdi.

G`afur G`ulomning 20 ga yaqin she`riy to`plamlari chop etildi. U O`zbekiston Fanlar akademiyasining haqiqiy a`zosi (1943) edi. 60 yillik yubileyi munosabati bilan unga O`zbekiston xalq shoiri faxriy unvoni berildi. Shoirning ko`pgina asarlari qardosh xalqlar, Osiyo va Yevropa tillariga tarjima qilingan.

O`zbek she`riyatining ulkan namoyandasi, ulkan so`z san`atkori G`afur G`ulom milliy adabiyotimizning rivojiga katta hissa qo`shgan adibdir. Adib 1966-yilda og`ir xastalikdan so`ng vafot etdi.

### **BILIB QO`YKI, SENI VATAN KUTADI**

Sen bukun sinfda shod yurak bilan,

Sinov navbatini kutib turasan.

A`lo mamlakatning a`lo farzandi,

Bilib qo`yki, seni vatan kutadi!

Globusdan bo`lgan har kichik nuqta

Millionlab qondoshga vatan albatta.

Mustasno xalqimiz yashar adabiy,

Bilib qo`yki, seni Batan kutadi!

Jabrda masala qo`sh muammodir,

Xuddi shunda bir ulug` qurilish jodir.

Sen katta injener ertami, indin,

Bilib qo`yki, seni Batan kutadi!

She`rdir, lirika, balki oddiy til,

Xalqlarning tillari bir xil emas, bil!

Diplomat bo`larsan, shu bukun, endi,

Bilib qo`yki, seni Batan kutadi!

Fanlar ko`p, fanlar bor o`rganishga kuch:  
Yerda yur, suvda suz, osmon uzra uch.  
Hammasidan a'lo barchadan oldin  
Bilib qo`yki, seni Batan kutadi!  
O`tmishni o`rgansang, kelajak porloq,  
Partiya tarixi yo`lingda mayak,  
A'lo mamlakatning a'lo farzandi,  
Bilib qo`yki, seni Batan kutadi!

## **ZULFIYA** **(1915-1997)**

O`zbek xalqining sevimli shoirasi, taniqli jamoat arbobi Zulfiya Isroilova 1915-yilda Toshkentda hunarmand oilasida tug`ilgan. Shoira xotin-qizlar bilim yurtida o`qib yurgan vaqtlaridayoq she'r mashq qilar edi. Uning «Hayot varaqlari» nomli birinchi she'rlar to`plami 1932-yilda nashr qilingan. Zulfiya uzoq yillar «O`zbekiston xotin-qizlari» va keyinroq «Saodat» jurnallarida bosh muharrir bo`lib ishlagan. Zulfiya ijodiy kamolotida uning hayot yo`ldoshi, o`zbek xalqining sevimli shoiri Hamid Olimjonning o`rni juda katta. «Qizlar qo`shig`i» (1938), «Hijron kunlarida» (1944), «Men tongni kuylayman» (1953), «Yuragimga yaqin kishilar» (1958), «Kuylarim sizga», «O`g`lim, sira bo`lmaydi urush» (1965) kabi she'riy to`plamlarida Zulfiya vatanni madh etadi, fidokor kishilar haqida kuylaydi. Zulfiya tinchlik va do`stlik haqidagi asarlari uchun Respublika davlat mukofoti, Javoharlal Neru va «Nilufar» nomli xalqaro mukofotlar bilan taqdirlangan. Uning she'rlari rus, ingliz, nemis, hind, arab, fors, bolgar, xitoy va boshqa tillarga tarjima qilingan. Jamoatchilik faoliyati uchun Mehnat qahramoni unvoni va qator orden va medallar bilan taqdirlangan. Zulfiya nomini abadiylashtirish maqsadida 1999-yilda 15-25 yoshgacha bo`lgan iqtidorli talabalar uchun Zulfiya nomli Davlat mukofoti ta'sis etilgan.

## **BAHOR KELDI SENI SO`ROQLAB** (Qimmatli Hamidning yorqin xotirasiga )

Salqin saharlarda, bodom gulida,  
Binafsha labida, yerlarda bahor.  
Qushlarning parvozi, yellarning nozi,  
Baxmal vodiylarda, qirlarda bahor...

Qancha sevar eding, bag`rim, bu bahorni,  
O`rik gullarining eding maftuni.  
Har uyg`ongan kurtak hayot bergan kabi  
Ko`zlaringga surtib o`parding uni.

Mana, qimmatligim, yana bahor kelib  
Seni izlab yurdi, kezdi sarsari.  
Qishning yoqasidan tutib so`radi seni,  
U ham yosh to`kdi-yu chekildi nari.

Seni izlar ekan, bo`lib shabboda,  
Sen yurgan bog`larni qidirib chiqdi.  
Yozib ko`rsatay deb husn-ko`rkini,  
Yashil qirg`oqlarni qidirib chiqdi.

Topmay, sabri tugab, bo`ron bo`ldi-yu,  
Jarliklarga olib ketdi boshini.  
Farhod tog`laridan daraging izlab,  
Soylarga qulatdi tog`ning toshini.

Qirlarga ilk chiqqan qo`ychivonlardan  
«Qayda shoir» deya ayladi so`roq.  
Barida sukunat, ma'yuslik ko`rib,  
Horib, charchab keldi, toqatlari toq...

**Zulfiya**

### **O`G`LIM, SIRA BO`LMAYDI URUSH**

To`lisharmi o`lkada bahor,  
Quyosh kezar osmon ko`ksida.  
Qaldirg`ochlar qanotni qoqar,  
Undan soya labi ustida.

Mana, o`g`lim labi ustida  
Qaldirg`ochning mayin qanoti.  
O`spirinim toza ko`ksida,  
Kunda oshar yangi his toti.

Bo`yi oshib ketdi bo`yimdan,  
Bosa olar ko`ksiga boshim.  
Sevgim qurib bergan uyimda,  
O`sdi mening katta yo`ldoshim.

Yurak to`la shodlik, mehr, baxt,  
Uning ko`zlariga boqaman.  
Nigohiday tiniq va yorqin  
Orzu to`lqinida oqaman.

Orzulari qalbimga ziynat,  
Hayotidir ko`zim qorasi.  
O`kinaman, ba'zida faqat,  
Yonida yo`q, uning otasi.

Urush! Noming o`chsin jahonda,  
Hamon bitmas sen solgan alam.  
Sen tufayli ko`p xonadonda  
Ota nomli buyuk shodlik kam.

Yulding ota demak baxtini,  
Juda murg`ak go`daklarimdan.  
Yaxshi ham bor shunday Vatani,

Dalda bo`ldi yuraklarimga.

Ota bo`lib soldim men yo`lga,

Ona bo`lib mehrimga oldim.

Mana, yurtga o`g`il o`stirgan

Bir davlatmand boy bo`lib qoldim

Qancha ishonch, umid baxsh etar,

Ham Vatanga, ham menga bu dil,

Qoya kabi yonimdan chiqib,

Suyan, - deydi, - kiftimga dadil.

Men onaman, mening yuragim

Farzandlarim quvonchiga kon.

Dil orziqar, ba'zan tilagim

Vahimalar o`rgan zamon.

Yo`q, urushning nomi ham o`chsin.

Mening o`g`lim kerak hayotga.

Istamayman, uning dudlari

Qo`nsin labi uzra qanotga.

Bas, bas, ezgu onalar qalbi,

Yashay olsin bexavf, baxt bilan.

Mehnatimiz, g`azab, sevgimiz

Tinchlik, deydi butun xalq bilan.

Ko`krak suti va mehnat bilan

Biz jahonga berganmiz turmush,

Ona qalbi oyoqqa tursa,

O`g`lim, sira bo`lmaydi urush!

## **O`LMAS UMARBKOV**

**(1934-1995)**

O`lmas Umarbekov 1934-yilda Toshkentda tavallud topgan. O`rta maktabni muvaffaqiyatli tugatgach, Toshkent davlat dorilfununining filologiya fakultetiga kirib, 1956-yilda uni a`lo baholarga bitirdi.

Adib qisqa umr ko`rgan bo`lsa ham, o`nlab hikoyalar, qissalar, dramatik asarlar yozib, o`zbek adabiyotida o`chmas iz qoldirdi. Uning «Odam bo`lish qiyin» romani, «Shoshma quyosh», «Qiyomat qarz», «Arizasiga ko`ra», «Yer yonganda» kabi dramatik asarlari haligacha dolzarbligi bilan el og`zidan tushmay keladi.

1992-yilda adib «O`zbekiston xalq yozuvchisi» degan yuksak nomga, «O`zbekistonda xizmat ko`rsatgan san`at arbobi» degan faxriy unvonga sazovor bo`lgan. Oddiy jurnalistlikdan ish boshlagan O`.Umarbekov 10 yilga yaqin «O`zbekfilm»ga boshchilik qilgan. 1982-yilda O`zbekiston madaniyat vaziri o`rinbosari lavozimiga tayinlangan. 1985-yildan O`zbekiston yozuvchilari uyushmasiga rais bo`lgan, keyinroq Osiyo va Afrika yozuvchilarining birdamlik qo`mitasi raisi, 1989-1991-yillarda esa O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi raisining o`rinbosari lavozimida ishlab kelgan. U qaysi sohada ishlamasin, ijodning qaysi turida qaysi mavzuda asar yaratmasin, hamisha o`z eli, yurti g`ami bilan yashagan.



## ODAM BO`LISH QIYIN (asardan parcha)

Saodat opa charchadi shekilli, og`ir xo`rsinib, ko`zlarini yumdi. Gulchehra uning faqat qoshlarigina qorayib turgan, oppoq, rangsiz yuziga tikilar ekan, nima demoqchi ekanligiga tushunmasdi.

Nima demoqchisiz, aya?

- Hozir... Guli, dadang bilan gaplashdim. O`sha yangi chiqqan doktor ko`rsa, men tuzalib ketaman. Maboda tuzalmasam, bu yog`i... bu yog`i oz qoldi.

- Nima deyapsiz aya?! – jerkib berdi Gulchehra.

- Eshit. Bu yog`i oz qoldi. Tashvishdan, azobdan qutilaman. Dadang ham rozi. Sen bor. O`qi. Qo`qonga borasanmi, Toshkentga borasanmi- o`zing bilasan. Toshkentga borganing ma`qul. Qosimjon bor... Innaykeyin... Zovut ayaning nabirasi... Yolg`iz bo`lmaysan...

- Aya!..

- Bor. Biz dadang bilan o`qimadik. O`qiyolmadik. Dadang urushga ketib qoldi. Men ish bilan bo`ldim. Lekin o`qigan qizlarni ko`rsam, havasim kelardi. Dadang yaxshi odam. Urushdan qaytganida, sen o`qi, dedi. Besh yil tez o`tib ketadi, kutaman, dedi. Men, yo`q, dedim. Uni yolg`iz tashlab ketgani ko`zim qiymadi... sen o`qi.

Gulchehra onasidan bunday gaplarni sira kutmagan edi. U onasini yaxshi bilardi, lekin bunchalik bag`ri kengligini xayoliga keltirmagan, aksincha, ittifoqo ketmoqchi bo`lsam, yubormaydilar, deb o`ylab yurardi. Shuning uchun bo`lsa kerak, hozir uning chakka suyaklari bo`rtib turgan za`faron chehrasiga tikilar ekan, xo`rligi kelib, ko`zlariga yosh quyildi.

- Muncha yaxshisiz, aya! – u o`zini onasining ko`kragiga yashirib muzdek peshanasini, erta oqargan sochlarini silay boshladi. – Muncha yaxshisiz? Ketmayman hech qayoqqa! Sizni kimga tashlab ketaman? O`qish bir gap bo`lar. Sirtidan o`qiyman. Yilda ikki-uch marta borib kelaman insitutga. Keyin, oz qoldi, demang, aya. Odam qo`rqadi. Siz hali ko`p yashaysiz! Tuzalib ketasiz!...

- Koshki edi, Guli...

Saodat opa qurigan oppoq qo`llari bilan qizini quchoqladi, yuz-ko`zlarini siladi.

- Shundoq dersan devdim o`zim ham, Guli... Lekin menga o`xshashingni istamayman. Sening boshqalardan qayering kam? Aqlli, esli-hushlisan, har qanday o`qishni eplab ketasan? Yo`q, dema, bor. Dadang ham rozi.

- Yo`q, aya. Ketmayman.

Saodat opaning ko`zlarida yosh ko`rindi.

- Yig`lamang, aya. Hamma aytganlaringiz bo`ladi, hammasi bo`ladi, mana ko`rasiz, yig`lamang.

- Yig`layotganim yo`q.

Saodat opa jilmayishga harakat qilib, ko`zlarini arta boshladi. Gulchehra uning ko`m-ko`k tomirlari bo`rtib turgan qo`llariga qarab, “Qanday tashlab ketaman? Shu ahvolda tashlab ketib bo`ladimi?” deb o`ylardi va yupatishga intilardi.

- Bilasizmi, aya? – dedi u bir mahal. – Bugun juda g`alati tush ko`rdim. Aytib beraymi?

- Hm, - boshini qimirlatdi Saodat opa.

- Eshiting. Ertalab ekan. Dadam hovlida yuz-qo`llarini yuvayotgan emishlar. Alisher ko`chada, oftobda o`tirgan emish. Siz o`choq boshida nimadir pishirayotgan emishsiz. Men bo`lsam, men nima qilayotganimni bilmayman. Bir mahal dadamlar chaqiribdilar...

Gulchehra dadasining ovozigga o`xshatib, yo`g`on ovozda qichqirdi.

- Hoy! Ovqatlaringdan darak bormi?

Uning ovozi juda kulgili chiqdi shekilli, Saodat opa kulib yuborgan edi, yo`tal tutdi. Gulchehra to`xtab, uning ko`kragini bosdi.

- Gapiraver... - dedi Saodat opa ro`molchasini silkitib.

- Shunda siz, “hozir!” dedingiz-u, bir lagan shirguruch olib keldingiz. Keyin dadamlar hammamizni ko`chaga olib chiqdilar. Ammo ko`cha yo`q edi.

- Shu o`zimizning ko`cha-ya?- so`radi ko`zlarini ochib Saodat opa.

- Ha, shu ko`cha yo`q. Uning o`rnida katta maydon turgan emish. Maydonning o`rtasida samolyotga o`xshagan oppoq bir narsa.

- Bu nima, deb so`radingiz siz.

- Dirijabl, - dedilar dadamlar. –Atayin senga olib keldim. Sayohat qilamiz. Qani, o`tiringlar.

Hammamizni dirjabl lopillab osmonga ko`tardi-da, bulutlarni yorib o`ta boshladi. Juda ko`p uchdik. Siz Alisherni mahkam ushlab olibsiz. Nuqul dadamlarni turtib:

- Hoy bo`ldi. Bolalar qo`rqadi, deysiz. Dadamlar bo`lsa, kuladilar.

Gulchehra bu yog`iga nima deyishini bilmay, to`xtab qoldi.

- Keyin nima bo`ldi? – so`radi Saodat opa. Uning xuddi Gulchehraniki singari yirik qora ko`zlari kulardi.

## **ERKIN VOHIDOV**

**(1936)**

Erkin Vohidov Farg`ona viloyatining Oltiariq tumanida 1936- yilning 28-dekabrida qishloq o`qituvchilari oilasida dunyoga keldi. Otasi Cho`yanboy Vohidov, onasi Roziyaxon davrning obro`-e`tiborli, ma`rifatli, faol kishilari edilar. Afsus, ular uzoq yashamadilar. Vatan urushida qatnashib, og`ir yarador bo`lib qaytgan ota, so`ng ona dunyodan o`tdi; bo`lg`usi shoirning opasi va ukasi ham go`dakligida vafot etgan edi. Ikki qisqa umrning yolg`iz yodgori bo`lib Erkin toshkentlik tog`asi qo`lida qoldi. Uning o`spirinlik, yoshlik yillari Toshkentda o`tdi. Erkin ulg`aygan xonadon ma`rifatga, san`atga, adabiyotga tashna edi. Erkin Vohidovdagi nafosatga, she`riyatga mehr va mayl shu xonadonda yana shu davrlarda shakllandi. Erkin juda erta qo`liga qalam oldi. 7-sinfda o`qib yurganida «Mushtum» jurnalida birinchi she`ri bosildi. Maktabni bitirgach, Toshkent Davlat universiteti filologiya fakultetiga kirib o`qidi. Universitet ta`limi shoirning ijodiy taqdirida chuqur iz qoldirdi; birinchi she`rlar kitobi «Tong nafasi» talabalik yillarida yaratildi.

## O`ZBEGIM (qasida)

Tarixingdur ming asrlar  
Ichra pinhon, o`zbekim  
Senga tengdosh Pomir-u  
Oqsoch Tiyonshon, o`zbekim.

So`ylasin Afrosiyob-u  
So`ylasin O`rxun xati,  
Ko`hna tarix shodasida  
Bitta marjon o`zbekim.

Al-Beruniy, Al- Xorazmiy,  
Al- Farob avlodidan,  
Asli nasli balki Uzliq,  
Balki Tarxon o`zbekim.

O`tdilar sho`rlik boshingdan  
O`ynatib shamshirlarin  
Necha qon, necha sulton,  
Necha ming xon, o`zbekim.

Tog`laring tegrangda go`yo  
Bo`g`ma ajdar bo`ldi-yu  
Ikki daryo – ikki chashming,  
Chashmi giryon, o`zbekim.

Qaysari Rum nayzasidan  
Bag`rida dog` uzra dog`,  
Chingizu Botu tig`iga  
Ko`ksiga qalqon o`zbekim.

Yog`di to`rt yondin asrlar  
Boshingga tiyir kamon,  
Umri qurbon, mulki toroj,  
Yurti vayron, o`zbekim.

Davri zulmga va lekin  
Bir umr bosh egmading,

Sen-Muqanna, sen – sarbadorsen,  
Ko`ksi qalqon o`zbekim.

Ma`rifatning shu`lasiga  
Tolpinib zulmat aro,  
Ko`zlaringdan oqdi tunlar  
Kavkabiston, o`zbekim.

Tuzdi-yu Mirzo Ulug`bek  
Ko`ragoniy jadvalin,  
Sirli osmon toqiga ilk –  
Qo`ydi narvon o`zbekim.

Mir Alisher na`rasiga  
Ask sado berdi jahon,  
She`riyat mulkida bo`ldi  
Shoh-u sulton o`zbekim.

Ilm she' rda shoh-u sulton,  
Lek taqdiriga qul,  
O`z elida chekdi g`urbat,  
Zoru nolon o`zbekim.

Mirza Bobur – sen, fig`oning

Soldi olam uzra o`t,  
Shohu Mashrab qoni senda  
Urdu tug`yon, o`zbekim.

She'riyatning gulshanidan  
So`ldi mahzun Nodira,  
Siym tanni yuvdi ko`z yosh,  
Ko`mdi armon, o`zbekim.

Yig`ladi furqatda Furqat  
Ham muqimlikda Muqiyim,  
Nolishingdan Hind-u Afg`on  
Qildi Afg`on, o`zbekim.

Tarixing bitmakka, xalqim,  
Mingta Firdavsiy kerak,  
Chunki bir bor chekkan ohing  
Mingta doston, o`zbekim.

Ortda qoldi ko`hna tarix,  
Ortda qoldi dard, sitam,  
Ketdi vahming, bitdi zahming,  
Topdi darmon, o`zbekim.

Bo`ldi osmoning charog`on  
Tole xurshidi bilan,  
Bo`ldi asriy tiyra shoming  
Shu`la afshon, o`zbekim.

Men Vatanni bog` deb aytsam,  
Sensan unda bitta gul,  
Men Vatanni ko`z deb aytsam,  
Bitta mujgon o`zbekim.

Faxr etarman, ona xalqim,  
Ko`kragimni tog` qilib,  
Ko`kragida tog` ko`targan  
Tanti dehqon, o`zbekim.

O`zbekim deb keng jahonga  
Ne uchun madh etmayin!  
O`zligim bilmoqqa davrim  
Berdi imkon, o`zbekim.

Men buyuk yurt o`g`lidurman,  
Men bashar farzandiman,  
Lekin avval senga bo`lsam  
Sodiq o`g`lon, o`zbekim.  
Menga Pushkin bir jahonu  
Menga Biyron bir jahon,  
Lek Navoiydek bobom bor,

Ko`ksi osmon, o`zbekim.  
Qayga bormay boshda do`ppim,  
G`oz yurarman, gerdayib,  
Olam uzra nomi ketgan  
O`zbekiston, o`zbekim.  
Bu qasidam senga, xalqim,  
Oq sut-u tuz hurmati,  
Erkin o`g`lingman, qabul et  
O`zbekim, jon o`zbekim.

## **SAID AHMAD** **(1920)**

O`zbek adabiyotining yetakchi noshirlaridan biri Said Ahmad Husanxo`jayev 1920-yili Toshkentning Samarqand darboza mahallasida ziyoli oilada dunyoga keldi. Uning birinchi hikoyalar to`plami «Tortiq» 1940-yilda nashr etiladi. Urush va urushdan so`nggi yillarda Said Ahmad ko`plab felyeton, ocherk va hikoyalar yozdi. «Sheryurak» (1942), «Farg`ona hikoyalari» (1948), «Muhabbat» (1949) kabi to`plamlar nashr etildi.

Said Ahmadning barcha hikoyalari zamonaviy mavzuda yozilgan.

Said Ahmad hajviy hikoyalarda taraqqiyotimizga to`siq bo`layotgan yaramas odatlar ustidan kuladi, ma`naviy-axloqiy masalalarni o`rtaga qo`yadi. O`zbek psixologiyasiga singmaydigan, milliylikdan yiroq, bevatan, yangicha urf-odatlar, udumlar ustidan ham qahqaha otib kuladi. Uning «Xanka bilan Tanka», «Lampa shisha» kabi o`nlab hajviyalari shular jumlasidandir. Said Ahmad kichik hajviy asarlari bilan o`zbek radio va televideniyesida quvnoq miniatyuralar teatriga asos solgan.

«Ufq» romanida (1964) ikkinchi jahon urushining olovli yillarida o`zbek dehqonlarining front orqasida ko`rsatgan mehnat qahramonliklari atroflicha hikoya qilinadi. Said Ahmad mohir drammaturg sifatida ham tanildi. Uning «Kelinlar qo`zg`oloni», «Kuyov» kabi asarlari shular jumlasidandir.

Said Ahmad ham qatag`onlik zulmining ikkinchi to`lqiniga duchor bo`lgan, lager azoblarini tortgan ijodkordir. O`z talanti va ona xalqiga sadoqat, katta ishonch adibni so`z san`atkori darajasiga yetkazgan. U O`zbekiston xalq yozuvchisi, Hamza mukofoti sovrindori hamdir.

## **KELINLAR QO`ZG`OLONI** **(asardan parcha)**

Usta Mahkamning kichik qizi Inobat mahmadonagina chiqqan. Kelin ayalar ham, opalari ham undan zirillab turishadi. Shundoq gaplarni topib gapiradiki, naq jon-joningdan o`tib ketadi. Tili chiqqandan beri biron gapni javobsiz qoldirmagan. O`ziga o`xshagan shaddodgina ammasi doimo uning peshonsiga mushtlab turib gapirardi:

- Sen o`lgurga bo`shroq qaynona uchrasa, ajalidan besh kun oldin o`ldirasan, senga Hoji ona bas kelmasa, mundog`rog`i til tortmay o`ladi

Inobat o`z kelin ayalari qolib, qo`shni kelinlarni ham turtkilab chiqardi.

Inobatning onasi ikki-uch sovchini qaytardi. Yoqmaganidan emas, rahmi kelganidan, insof yuzasidan qaytardi. Sovchi bo`lgan xotin halimdek yumshoqqina ekan. Inobat uni ikki kunda shaftoli qoqi qilib qo`yadi. Ikkinchisi parishtalikkina, har ikki gapning birida, o`zim o`rgilay deb turardi. Inobat unga bir shaqillasa, naq bechoraning ko`ngli ketib qoladi-ya.

Shunday qilib, necha sovchilarga yo`q degan ona o`zlaridan besh mahalla naridagi «Yetti og`ayni botirlar»ning kichigidan kelgan sovchilarga darrov «xo`p» deb, opkelgan nonini ushatdi. «Yetti og`ayni botirlar» ning onasi butun shaharga tanilgan, kelin zotini bodroq qilib qovuradigan «general kampir» nomini olgan xotin edi.

Unashilgan kunining ertasiga ammasi Inobatning peshonasiga yana mushtlab dedi:

- Endi o`lding. Qaynonang tiriklayin yeb qo`yadi.

Inobat uni pisand qilmadi.

- Menimi? Ovora bo`ladi. Ignaning teshigidan o`tqazvoraman.

Xullasi unisi u dedi, bunisi bu dedi. To`y bo`ldi. Inobat jindek pardoz bilan oydekkina kelin bo`ldi. Ayniqsa, to`yning ertasiga gul-gul ochilib ketdi.

Shaharga doston bo`lgan to`y ham tugadi. Olti ovsin uch kun idish-tovoqlarni qatron qilishdi. Dasturxon, sochiqlarni qaynatib yuvib, dorga yoyishdi.

Qaynona ishga aralashmay, ayvonda tasbeh o`girib, kelinlarning ishlariga qarab o`tirardi. O`rtancha kelin tez-tez uning oldiga borib, orqasidagi yostiqni to`g`irlab, choyni yangilab berardi.

Inobat ularning oldida bekor turishga xijolat bo`lib naridan beri ovsinlariga qarashardi. O`rtancha kelin choy damlab ayvonga, kampir oldiga ketdi. Inobatning oldida cho`nqayib o`tirgan kichik ovsini sekin turtib:

Ko`ryapsizmi, shpion o`lgurni! Shunga ehtiyot bo`ling. Shum kampirning agenti u.

Inobat piq etib yubordi.

- Kulmang, aylanay ovsin, boshingizga tushganda bilasiz.

Bir hafta o`tmayoq, bu uydagi sir-asror Inobatga oynadek ravshan bo`ldi-qo`ydi.

Inobat yettingchi kelin bo`lib tushgan edi. Kampir yetti o`g`il ko`rgan: yettovini ham o`qitib, oyoqqa turg`azgan. O`g`illari ona izmidan bir qadam chiqishmasdi. Topgan-tutganlarini – ona qo`liga tutqazishardi. Yetti o`g`il, yetti kelin bir qozonda ovqat yeyishar, bironta kelin o`zicha qozon osolmasdi. Kampir ro`zg`orxonaning kalitini nimchasining tugmasiga bog`lab olgan, kechqurun masalliqnlarni olib borib, qozon bir marta qaynaguncha oshxonadan chiqmasdi.

Kelinlarining hammasi ishlashardi. Ertalab, nonushtaga fotiha o`qilganidan keyin, kampir ichkaridan hamyonini opchiqib, kelinlariga ellik tiyin, o`g`illariga bir so`mdan qo`yadi. Maktabga boradigan nevaralariga o`n tiyindan beradi. Keyin hamyonini yana opkirib ketadi.

Har oyning o`n beshida o`g`illari, kelinlar birin-ketin kelib, maoshlarini uning oldiga qo`yishadi. Kampir shoshmay sanab olaveradi. O`n besh kunlik maosh ming so`mga yetmasa, qovog`i osilib ketardi.

Kampirning yana bir odati bor edi. U kechqurun kelinlar, o`g`illar uy-uyulariga kirib ketganlarida hammasining uyi ostonasida g`imirsib yuradi. Qaysi birining tuflisi yirtilgan, yo tagi charmi yedirilgan bo`lsa, yig`ib oladi. Ertasiga ishdan qaytguncha guzardagi ustaga bir xalta qilib opchiqib, butlab olib keladi.

Xullasi, bu uyda kampir marshaldek edi. Ipidan ignasigacha uning nazarida edi. Yetti oila kechqurun kampirning ayvoniga to`planishardi. Chunki shu yetti oila uchun bitta televizor bor edi. Hamma barobar ko`radi. Kampir esnadi deguncha, o`rtancha kelin darrov turib o`chiradi. Kino kinologicha, konsert konsertligicha qoladi.

Ovsinlar bitta shu kampirdan, bitta shu o`rtancha ovsindan qo`rqishadi. Ro`zg`orda nimayiki achchiqlik bo`lsa, shu o`rtancha kelin sababchi. U kechalari mahsichan yurib, ovsinlarining derazasiga quloq soladi. Nima qilishyapti, nima deyishyapti, darrov kampirga yetkazadi. Kechasi aytilgan gap ertalab tong otmay kampirning og`zidan chiqadi.

Xullasi bu uy o`z podshosi, o`z vaziri bor kichkinagina mamlakatga o`xshardi. Bu «mamlakat»ning o`z qonunlari, o`z tartiblari bor edi

### **ABDULLA ORIPOV (1941)**

Inson tabiati bilan uning taqdiri o`rtasida ba`zan ajib bog`lanishlar bo`ladi. Abdulla Oripov Navro`zni, bahorni alohida bir intiqlik bilan sevadi. Uning ijodida Navro`z va bahorga bag`ishlangan qanchadan-qancha ajoyib satrlar, she`rlar bor. Shoirning o`zi ham Navro`z kiradigan kun 21-martda 1941-yilda tug`ilgan. Qashqadaryo viloyati Koson tumati, Nekuz qishlog`idagilar faxr bilan uni bizning hamqishlog`imiz deb ataydilar.

Oila boshlig`i oddiy dehqon Orif bobo farzandlarining ta`lim-tarbiyasiga, ayniqsa, halol va mehnatsevar bo`lib yetishuviga katta e`tibor berdi. Abdullaning bolaligi dov-daraxtlar kam, lekin zavq-shavq ko`p, suv oz, biroq sarrin shaboda-yu, ertaklari mo`l Qo`ng`irtog` etaklaridagi qirlarda o`tdi.

Serfarzand oila – 4 qiz, 4 o`g`il, ular ichidagi kenjasi Abdulla nainki oila yoki maktab, balki, umuman qishloqda o`tkir zehni va qobiliyati bilan ajralib turar edi. U 17 yoshida o`rta maktabni oltin medal bilan tugatdi. 1958-yildan Toshkent Davlat universitetining filologiya fakulteti jurnalistika bo`limida tahsil ola boshladi.

Universitetdagi qaynoq hayot, muhit Abdulla Oripovning shaxs sifatida tarbiyalanishida, talabalik dunyoqarashi shakllanishida, shoir bo`lib oyoqqa turishida, chiniqishida muhim rol o`ynadi. Uning dastlabki «Umr duch qilarkan», «Hali oldindadir go`zal kunlarim», «Sendan yiroqda» she`rlari bosilib chiqdi. Hozirgacha kechgan 35 yillik ijodi davomida shoir ko`pdan-ko`p asarlar e`lon qilib O`zbekistonning peshqadam shoirlaridan biriga aylandi. «Onajon», «Ruhim», «O`zbekiston» she`rlari shular jumlasidandir.

### **MEN NECHUN SEVAMAN O`ZBEKISTONNI?**

Men nechun sevaman O`zbekistonni?  
Tuprog`in ko`zimga aylab to`tiyo!

Nechun vatan deya yer-u osmonni,  
Muqaddas atayman, atayman tanho?!  
Aslida dunyoda tanho nima bor,  
Paxta o`smaydimi o`zga elda yo?  
Yoki qiyoshimi sevgimga sabab,  
Axir quyoshli-ku butun Osiyo.  
Men nechun sevaman O`zbekistonni?  
Bog`larin jannat deb ko`z-ko`z etaman.  
Nechun ardoqlayman tuprog`ini men,  
O`paman tuprog`ingni bebaho Vatan.  
Aslida tuproqni odil tabiat,  
Taqsim aylagan-ku yer yuziga teng,  
Nechun u tuproq deb yig`ladi Furqat,  
O, Qashqar tuprog`i, qashshoqmiding sen?  
Xo`sh, ne uchun sevaman O`zbekistonni?  
Sababini aytgin desalar menga,  
Shoirona go`zal so`zlardan oldin,  
Men ta`zim qilaman ona xalqinga.

## **TOHIR MALIK** **(1946)**

Tohir Malik 1946-yil Toshkentda ziyolilar oilasida tug`ildi. U maktabni tugatgandan keyin, Toshkent Davlat dorilfununining jurnalistika bo`limida o`qiydi. Tohir Malikning birinchi asari 1971-yilda «Hikmat Afandining o`limi» nomi bilan chop etilgan fantastik qissasi bo`ldi. So`ngra «Zaharli g`ubor» (1978) ilmiy fantastik asari «Somon yo`li elchilari» (1979), «Chorrahada qolgan odamlar» (1985), «Qaldirg`och» (1987), «Bir ko`cha, bir kecha» (1988), «Alvido bolalik» (1989), «So`nggi o`q» (1990), «Shaytanat» (1995) kabi o`nlab hikoya va qissalar to`plami chop etildi. Yozuvchi ko`pincha fantastik va sarguzasht yo`nalishida yozadi. Shu orqali ham hayot, odamlar va jamiyat haqida ancha keng mushohada yuritadi.

### **SHAYTANAT** (romandan parcha)

1949-yilning 31-dekabri. Tongga yaqin onasining ingrayotganini eshitdi. Keyin otasi nimadir dedi.

- Uyg`ondingmi, toychoq?- dedi dadasi ostonada turib. - Turaqol, ayangni kasalxonaga tashlab kelaman. Bugun qorbobo senga ham chana, ham uka olib keladiganga o`xshaydi. Sen yaxshi bola bo`lib o`tirib tur.

- Dadasi, tanchaning cho`g`ini o`chirib qo`ying. Toychog`ingiz sovqotibdi, - dedi. Dadasi engashib, ko`rpaning bir tomonini ko`tardi-da, kulini titib, cho`g`ini o`chirdi.

Keyin jo`nab ketishdi.



U joyiga yotdi. Avvaliga yolg`izlikdan biroz qo`rqdi. So`ng uxlab qoldi. Bu safar qorni ochib uyg`ondi. Sandal ustini qoplab turgan to`rt burchakli katta patnisda bir burda non, bir siqim turshak bor edi.

Ko`cha tomondan bolalarning quvnoq qiyqirishlari keldi. Non bilan turshakni yeb bo`lguncha «ko`chaga chiqsam dadam urishadilar», deb o`ziga o`zi so`z berib o`tirdi. Qorin g`ami biroz arigach, dik etib o`rnidan turdi-yu ayasi tikib bergan paxtalikni egniga ildi.

Ana shu paytda ko`cha eshigi ochilib, ikki kishi kirib keldi. Ayvonga chiqib oyoqlarini tap-tap urib, qorni qoqishdi. So`ng eshikni ochib tanchali uyga kirishdi.

- Uyda kim bor? - deb so`radi past bo`yli kishi.

- Otang qayerda? - deb so`radi novcharog`i.

- Dadam ayam bilan ketdilar.

- Qayoqqa?

- Uka olib kelgani.

Ular bir-birlariga g`alati qarab oldilar.

- Joyingda qimirlamay o`tir, deb buyurdi past bo`yli kishi.

Qo`rqib ketganidan qimirlashga ham holi qolmadi.

Ular etiklarini yechmay, eski kigiz ustida iz qoldirib, tokcha tomonga o`tishdi. Kitoblarni titkilashdi. Keyin sandiqni ochishdi.

U titray boshladi. «Hech narsa topisholmasa, meni o`ldirishadi», degan xayolga kelib, yig`lab yubordi.

- Nimaga yig`layapsan, qo`rqyapsanmi? - dedi novcha odam. - Qo`rqma, biz o`g`ri emasmiz. Biz xalqni o`g`ri, muttaham dushmanlardan himoya qiladigan odamlarmiz. Sening otang ham dushman. Oddiy emas, xalq dushmani!

- Bolaga bu gaplarni gapirmang, foydasi yo`q.

- Foydasi bor. Bilib qo`ysa chakki bo`lmaydi. Tanishuv tugagach, bittasi patnisni surib qo`yib, kursi ustiga, ikkinchisi deraza tokchasiga o`tirib, papiros tutatdi.

Ular uzoq kutishdi. Nihoyat, ko`cha eshigi og`zida dadasi ko`rindi. Qo`lida chana! U suyunganidan irg`ib turib, tashqariga yugurib chiqishi kerak edi. Ammo o`rnidan jilolmadi. O`g`lining peshvoz chiqmaganidan dadasi ham ajablanib: «Toychoq, uydamsan?» deb qo`ydi. Eshikni ochib, tanchali uy ichkarisiga bir odim tashladi-yu, hayratlanib to`xtadi.

- Siz qamoqqa olindingiz,- dedi past bo`yli odam, uning orqasiga o`tib.

- Xalq dushmani sifatida,- dedi novcha odam, uning ro`parasiga turib olib.

Dadasi indamadi. U «Dadam ikkalasini urib-urib ko`chaga otvorsalar edi», deya juda-juda istagan edi. «Nimaga urmayaptilar, kuchlari yetmaydimi? Men borman-ku!

- Dadamga tegmang! Tegmang dadamga! – daf`atan kelgan hayqiriqni to`xtata olmadi. Irg`ib turib uzun bo`yining yelkasiga tirmashdi.

- Jim bo`l, ilonvachcha! U shunday deb itarib yubordi.

- Bolaga tegmang! - deb baqirdi dadasi.

- Bo`ldi, tomosha tamom, yur, - dedi past bo`yli odam.

- Birodarlar,- bu safar dadasining ovozi titrab chiqdi,- axir bugun yangi yil, o`g`lim yolg`iz. Ertaga tong sahar aytgan yeringizga o`zim yetib boraman.

- Mumkin emas, yur.

Dadasi ularga boshqa yalinmadi. Faqat «O`g`lim bilan xayrlashib olay», deb izn so`radi. Ruxsat tekkach, uni bag`riga olib yuzini yuziga bosdi. Shunda yuziga dadasining ko`z yoshi tegib, u ham yig`lab yubordi.

- Yig`lama o`g`lim, Jalil o`rtog`ingnikiga chiqib o`tir. Men ertalab qaytaman. Ayang senga uka olib keladi. Otini Samandar deb qo`yamiz. Esingdan chiqmasin - Samandar!

Dadasi shu ketganicha qaytmadi

## MIRMUHSIN

(1921)

O`zbekiston xalq yozuvchisi, Hamza nomidagi respublika mukofoti laureati Mirmuhsin Mirsaidov 1921-yil 3-mayda Toshketning Qo`rg`ontepa mahallasida hunarmand-kulol oilasida tug`ilgan. 1938-yili o`rta maktabni va 1941-yili Nizomiy nomli TDPI ni tamomladi. Institutni tugatgach, o`rta maktabda dars berdi, quruvchi, muxbir bo`lib ishladi, ko`pgina gazeta va jurnallarda faoliyat yuritdi. 1945-yilda Mirmuhsining «Vafo» nomi bilan birinchi she`riy to`plami nashr etildi. O`zbek adabiyotida she`riy romanning birinchi namunasi - «Ziyo va Adiba» ham Mirmuhsin qalamiga mansub.

Asarlari: «Usta G`iyos», «Do`nan» (1947), «Yashil qishloq», «Qadr donlar» (1954), «Dorbozlar» (1956), «Irmoqlar» (1961), «Tungi chaqmoqlar», «Cho`ri», «Umid», «Ildizlar va yaproqlar», «Xo`jand qal`asi» «Me`mor» (1974) «Jamila»(1957).

## SHALOLA

Qor cho`qqilarda doimiy sukut,  
Adirlarda gilam - qip-qizil lola.  
Lekin qoya osha go`yo oq bulut,  
Gumburlab hamisha tushar shalola.

Tog`larni qulatar, toshlarni chaqar,  
Qirg`oqlarga sapchir, momaqaldir oq...  
Tengi yo`q kuch bor, qirlarga chopar,  
Goh otdek depsinar – yollar oq baraq.

Shalola, sen qoya qulatib, oqib,  
Xonamda porlading – nur sochgan chiroq.  
Sen oqding, g`o`zalar qonib, simirib,  
Oppoq paxta bo`lding xirmonda tog`-tog`...

Atrofdan bahaybat qorli cho`qqilar,  
Adirlarda bo`lsa gilamdir lola  
Tog`lar sukutini buzib, sharillab  
Tinmay oqib yotar ulkan shalola.

## PIRIMQUL QODIROV (1928)

O`zbek nasrining yirik namoyandalaridan biri Pirimqul Qodirov 1928- yilda Tojikiston Respublikasining O`ratepa tumanidagi Kengyo`l qishlog`ida tavallud topdi. 1951-yilda Toshkent Davlat dorilfununini tugatib, Jahon adabiyoti institutining aspiranturasiga kiradi. «Abdulla Qahhorning urushdan keyingi ijodi» mavzusida nomzodlik ilmiy ishini himoya qiladi. 1963-1976- yillarda O`zbekiston Fanlar Akademiyasi Til va Adabiyot institutining katta ilmiy xodimi vazifasini bajardi.

Adib ijodining debochasi talabalik yillarida e`lon etilib, tolibi ilmlar hayotini, ularning ichki olamini badiiy bayon qilgan «Studentlar hikoyasi» 1950-yilda bosmadan chiqdi. Ketidan «Jon shirin», «Kayf», «Olov» hikoyalari, «Besh yilliklar farzandi», «Qadrim», «Erk», «Meros» qissalari, «Najot» afsona-qissasi, «Sarguzashtlar», «Yayra institutga kirmoqchi» nomli qissa va hikoyalar to`plami, «Uch ildiz», «Olmos kamar» romanlari kitobxonlarga taqdim etildi.

Oldin «Yulduzli tunlar», «Avlodlar dovoni» bilan Pirimqul Qodirov o`zbek tarixiy romanini ustoz Oybekdan keyin yangi pog`onaga ko`tardi.

«Yulduzli tunlar» romani uchun Pirimqul Qodirov 1982-yili Hamza nomidagi Respublika Davlat mukofotiga sazovor bo`lgan. Unga O`zbekiston xalq yozuvchisi unvoni berilgan.

### UCh ILDIZ

Ilk ko`klam yog`dulari o`quv korpusining uzun koridorlarini ravshanlashtirib yuborgan, qishda kunduzi ham yoqib qo`yiladigan chiroqlar endi o`chirilgan edi. Bu koridorda tanaffus vaqti odam qaynaydi. Lekin Mahkam bir guruh aktivistlar bilan komsomol byurosidan chiqqanda koridor bo`shab qolgan va u boshidan-bu boshigacha bahuzur ko`rinib turar edi. Qator ketgan auditoriyalar yopiq, ichkaridan bosinqi g`ovur eshtilardi.

Ular leksiyaga kechikkanlarini sezib shosha-pisha tarqashdi. Mahkam zinapoyaga qarab chopdi va siltana-siltana uchinchi qavatga yugirib chiqdi. Qarama-qarshi turgan ikki eshikning birini shaxt bilan ochdi-yu, xansirashini bildirmaslikka urinib, bo`g`iq tovush bilan:

-Mumkinmi? – dedi

Deraza bilan doska orasida qo`lini orqasiga qilib yurib leksiya o`qiyotgan surrang kostyumli barvasta kishi to`xtadi. Uning gapi og`zida qoldi, ko`zlari xiyol kengayib, nim ochiq labi titradi. Xayoli yomon bo`lindi shekilli, asta va qat`iy qilib:

-Yo`q, - dedi

-Kechirasiz. Meni byuroga chaqirishgan ekan.

Auditoriya suv quyganday jimjit bo`lib qoldi. Lektor chetga qarab, avvalgiday past tovush bilan:

-Eshikni yoping, - dedi.

Mahkam darhol ichkariga kirib eshikning qabzasidan tortdi.

-Naryog`idan yoping.

-A?

-Naryog`idan.

Gangib qolgan Mahkam koridorga qaytib chiqar ekan, auditoriya shovur-shuvur bo`lib ketdi. U voqeani endi angladi. Alam vujudini qaltiratib yubordi. U eshikka orqasini berganicha bir zum karaxt bo`lib turib qoldi.

U yotoqxonaga borishga qaror qildi va narigi korpusga qarab ketdi. Ularning yotoqxonalari o`sha korpusning hovlisida, qizil g`ishtdan solingan ikki qavatli kichik imoratda edi. Mahkam birinchi qavatning torgina koridoridan o`tib, chap tomonidagi eshikning tepasini paypasladi, lekin kalitni joyidan topa olmadi. Eshikni itargan edi, ochilib ketdi.

Ro`paradagi derazadan quyilayotgan oftob yog`dularida laxta-laxta tamaki dudi suzib yurardi. Keskin ochilgan eshik shamoli bu dudni go`yo cho`chitib yubordi. Stol yonida Ochil eshikka orqasini o`girib o`tirar va papiros burqisitib nimadir yozardi. U Mahkamning kirganini sezmadimi, yoki xayolini bo`lgisi kelmadimi, qayrilib ham qaramadi.

Mahkam uni ko`rgan zahoti negadir Akbarovni esladi. So`ng qo`lida qog`oz hilpiratib kelayotgan Zokir ko`z oldidan o`tdi. Yana Akbarov xayolida gavdalandi va yana uning «naryog`idan!» degani qulog`iga eshtilib ketdi. U eshikni taraqlatib yopdi-da, shiddat bilan stol yonidan o`tib fortochkani ochdi. Ochil irg`ib o`rnidan turdi va qog`ozlarni yig`ishtirib stolga ura-ura tekislar ekan:

-Tanaffus bo`ldimi? - dedi so`radi.

Mahkam indamadi.

-Soat necha, tanaffusmi? - dedi Ochil yana.

-Tanaffus qilib o`tiribsiz-ku, yana qanaqasi kerak?

-Endi, jo`ra, piching qilsangiz-qilmasangiz shu, - dedi Ochil o`ychan ovoz bilan. U hozir yozgan narsasining ta`sirida bo`lib aytishadigan holi yo`q edi. – Gapning rosti, bugun leksiya qulog`imga kirmayapti. Uch soat majbur qilib o`tirdim, bo`lmadi. Nima qilay... keyinchalik ko`chirib olarman.

Mahkam o`z tumbochkasi ustiga engashib nimanidir axtarar edi, boshini ko`tarmay dedi:

-Ko`chirib olish bilan ish bitsa bu taraqa-turuq nimaga kerak, fakultetni yopib qo`ya qolishsin bo`lmasa.

Ochil qog`ozlarini yig`ishtirib deraza oldidagi o`z tumbochkasining ustiga eltib qo`ydi. Keyin koridorga chiqdi, oilalik studentlar turadigan bo`linmalardan birini taqillatib, yopiq eshik orqali vaqtni so`radi.

Tanaffusga hali ancha bor edi. U qovog`ini solib qaytib kirdi, soati bo`la turib vaqtni aytmagan Mahkamga orqasini o`girib kokaga o`tirdi-da, tumbochkani oldiga tortib, yozganlarini oqqa ko`chira boshladi. Unga qattiq gapirib bir oz ichini bo`shatgan Mahkam endi ancha yumshagan edi. Tumbochkadan kerakli daftarlarini olib, stol ustiga qo`ydi-yu, bir kitobni qidirib, eshik bilan Ochilning kokaysi orasida turgan shkafni ochdi.

Bu yerdan Ochilning yozayotgan narsasi unga ko`rinardi. Shuning uchun Ochil chap elkasini burib, yozuvlarni to`sdi. Mahkam uning she'r yozayotganini payqab kulimsiradi, lekin po`psa qilib so`radi:

-Yana bir-ikki soat o`tirmoqchisiz shekilli?

Ochil indamay yozishda davom etdi. Mahkam koykani aylanib o`tib, uning oldiga keldi.

- Qani, leksiya vaqtida yozilgan she'r qanaqa bo'lar ekan, bir ko'raylik-chi.
- Tegmang, - dedi Ochil qog'ozlarni kaft bilan bosib.
- Maxfiymi? Ob-bo, qachondan beri?
- Qo'ying, jura, buning hazil qiladigan joyi yo'q, - dedi Ochil jiddiy.

## **O`TKIR HOSHIMOV** **(1941-2014)**

Talantli yozuvchi O`tkir Hoshimov 1941-yilda Toshkentda ishchi oilasida tugildi. U o`rta maktabni bitirgach 1959-1964-yillar Toshkent Davlat Dorilfununining filologiya fakulteti jurnalistika bo`limida ta`lim oldi. Uning birinchi ocherklar to`plami 1962-yilda «Po`lat chavandoz» nomi bilan nashr etildi. So`ngra «Cho`l havosi» (1963), «Odamlar nima derkin», «Shamol esaveradi», «Bahor qaytmaydi» (1970), «Qalbimga quloq sol» (1973), «Uzun kechalar» (1975), «Nimadir bo`ldi» (1976), «Quyosh tarozisi» (1980), «Dunyoning ishlari» (1982) hikoya va qissalari to`plamlari hamda «Nur borki soya bor» (1979), «Ikki eshik orasi» (1986) romanlari bosib chiqildi. Uning «Tushda kechgan umrlar» romani chop etilgan. Unda shaxsga sig`inish va qatag`onlik davri illatlari haqida hikoya qilinadi. 1974-yili esa «Birovning tashvishi» nomli psixologik dramasi sahnalashtirildi. Bundan tashqari O`tkir Hoshimov O`rta Osiyo respublikalarining qator teatrlarida namoyish qilingan «To`ylar muborak», «Sizdan u gina, bizdan bu gina» kabi pyesalar muallifidir. O`zbekiston xalkq yozuvchisi (1991) O`tkir Hoshimov «Dunyoning ishlari» qissasi uchun Oybek nomidagi (1982) hamda «Ikki eshik orasi» romani uchun Hamza nomidagi Respublika Davlat mukofotiga (1986) sazovor bo`lgan.

## **TARIX «XATOSI»**

To`qqizinchi asr. Muhammad al-Xorazimiy algebra faniga asos soldi.

O`ninchi asr. Abu Nasr Farobiy Aristotelning «Metafizika» asariga eng mukammal sharh yozib, «ikkinchi ustoz» unvonini oldi.

O`n birinchi asr. Abu Rayhon Beruniy yer bilan oy o`rtasidagi masofani o`lchadi. Ibn Sino meditsina Qomusi – «Tib qonunlari»ni yaratdi.

O`n to`rtinchi asr. Sohibqiron Amir Temur Yevrosiyoning yarmini tasarrufiga oldi. Ahli ilm boshini silab, o`lmas obidalar yaratdi.

O`n beshinchi asr. Ulug`bek 1019 yulduzning harakat jadvalini tuzdi. Alisher Navoiy o`lmas «Xamsa»sini yozdi.

O`n oltinchi asr. «Boburnoma» olamga tarqaldi.

O`n yettinchi asr. Shoh Jahon dunyodagi yetti mo`jizaning biri – «Tojmahal»ni bunyod etdi.

Yigirmanchi asr. O`zbek-sovet olimlari misli ko`rilmagan «ixtiro» qildilar: tarix «xato»sini tuzatib, o`tmishda biz yoppasiga «savodsiz» bo`lganimizni isbotlab berdilar...

Ona yosh edi. Ona navjuvon edi. Bola g`o`r edi, bola go`dak edi... Kunlarning birida ona-bola qishloqqa – uzoq qarindoshlarinikiga boradigan bo`lishdi. Ona qaddini g`oz tutib, tez-tez yurib borar, bola esa alang-jalang qilib atrofdagi manzaralarni tomosha qilar edi. Qishloq guzarida yarmini yashin uchirib ketgan bahaybat chinor bor ekan. Bola daraxtni ko`rib angrayib qoldi: chinorning tarvaqaylab o`sgan shoxida supradek kattakon uya qorayib ko`rinar, uyada esa oyog`i, tumshug`i uzun bir qush turar edi.

Bola mo`jiza ko`rgandek taqqa to`xtab qoldi.

-Anavi nima, oyi? – dedi o`sha tomondan ko`z uzmay.

-Laylak, o`g`lim, laylak! – ona o`g`lining boshini silab qo`ydi. – Yura qol, jonim.

Bola hech qachon bunaqa qushni ko`rmagan edi. Qush negadir bir oyoqlab turardi. U yana to`xtab qoldi.

-Nima u oyi? – dedi tag`in chinor uchiga ko`z tikib.

-Laylak, o`g`lim, laylak.

-Nimaga bir oyoqda turibdi?

Ona kuldi:

-Bir oyog`i charchagandir-da. Yura qol, jonim.

Bola hech qachon bunaqa qushni ko`rmagan edi. Qush negadir bo`ynini cho`zib tumshug`ini osmonga qaratib silkitar, shunda «tarak-tarak» degvan ovoz eshtilardi.

Bola tag`in to`xtab qoldi.

-Nima o`zi u, oyi?

Uning ko`zlarida quvonch bor edi. Hayrat bor edi. Ona shoshib turar. Mingta yumishi bor. Hali shaharga qaytishi kerak.

-Laylak, dedim-ku jinnivoy, - deb ohista egilib, o`g`lining yuzidan o`pdi. - Senga salom beryapti-da.

Ona yosh edi. Ona navjuvon edi.

...Oradan o`ttiz besh yil o`tdi. Bola yigit bo`ldi. Onasi keksayib qoldi. Oyog`idan mador, ko`zidan nur ketdi.

Kunlardan birida ona-bola ittifoqo yana o`sha qishloqqa borib qoldilar. Yigit qaddini g`oz tutib tez-tez yurib borar, ona esa toliqqan oyoqlarini, og`ir-og`ir ko`tarib bosgancha harsillab kelardi. Guzardagi yarmini yashin uchirib ketgan chinor hali bor ekan. Buni qaranki, chinorning tarvaqaylab o`sgan shoxida hamon supradek kattakon uya qorayib ko`rinar, uyada esa oyog`i, tumshug`i uzun laylak turardi. Yigit laylakka bir qarab qo`ydi-yu qadamini tezlatdi. Orqada kelayotgan ona nursizlanib qolgan ko`zlarini chinorga, chinor shoxida qorayib turgan uyaga tikdi. Shohda osilib turgan narsa ko`ziga g`alati ko`rindi.

-Anavi nima, o`g`lim? – dedi to`xtab

-Laylak, oyi laylak!

Ona yaxshi eshitmadi. Uch-to`rt qadam yurib to`xtab qoldi. Savatdek narsa ichida bir nima oqarimb ko`rinyapti. Qiziq...

-Nima, o`g`lim? – dedi ko`zlarini pirpiratib. O`g`il taqqa to`xtadi. G`ashi keldi. O`zi shoshib turibdi: mingta ishi bor! Odam qariganidan keyin ezma bo`lib qolarkan-da!

-Laylak!-dedi jerkib. –Laylak deyapman-ku, karmisiz!

Shunday dedi-yu, jahl bilan tez-tez yurib ketdi. Nachora, yigit yosh, yigit navqiron. Uning yumishi ko`p. Hali shaharga qaytishi kerak...  
Uning g`o`r, go`dak bolalari bor...

## O`ZBEKCHA – RUSCHA LUG`AT

### A

adashmoq- заблуждаться  
afsus – надомат – сожаление, огорчение  
aks – отражение  
amaldor – должностное лицо, чиновник  
amri vojib – приказ  
anjom – утварь  
arqon – веревка, канат  
asta – тихо, медленно, потихоньку  
astoydil – искренне, от всего сердца  
atama – термин  
avj – высшая (кульминационная) точка, вершина  
axtarmoq – искать  
ayamoq – жалеть, беречь  
ayuor – хитрец, плут  
ayuorona – хитро, ловко  
a'yon – вельможа, придворный  
ag`dar-to`ntar – переворачивать, опрокидывать  
achchiq – chuchuk – салат из помидоров с луком; горести и тягости жизни (перен.)

### B

baham ko`rmoq – делиться с кем-либо  
bahra olmoq – наслаждаться  
bahramand bo`lmoq- пользоваться (чем-либо)  
bazmi jamshid – праздник, вечеринка

bedavo – неизлечимый  
behad – безграничный  
behi – айва  
behush – потерявший сознание  
bekor – не имеющий дела или работы, бездельник  
berahm – безжалостный  
bexosdan – случайно  
beo'Ichov – безмерный  
beg'am – беспечный, беззаботный  
bilag'on – билармон  
bisot – утварь, добро, пожитки  
bozirgon – торговец, купец (фолкл.)  
bog`-rog` – сад, парк  
bukur – сутулый, горбатый.  
buloq – родник, источник  
bulg'anmoq – пачкаться  
bunyod etmoq – создавать  
bo'unimdagi tumorigim – талисман

## V

vasiyat – завещание  
vayrona – развалина  
voqif – осведомленный, знающий  
vaziyat – положение

## G

gavda – туловище, корпус, тело  
gavjum – людный  
gard – пятно, пыль, прах  
gina adovat – разные обиды и недовольство, попреки  
gumbaz – купол, свод  
go`r – могила

## D

dab-durustdan – вдруг, внезапно  
dam olmoq – отдыхать  
daf – изгонять, удалять  
daf'atan – вдруг, внезапно, неожиданно  
darhol – немедленно  
darig` – возглас, сожаления  
dasht – степь  
da'vat – зов, призыв  
dilozor – обижающий  
dolzarb – актуальный, наиболее существенный  
donishmand – мудрец  
dor – сооружение из мачт и канатов, по которым ходят канатаходцы  
dunyoqarash – мировоззрение, взгляд  
do`lana – боярышник  
do`mbira – барабан.  
do`zah – ад

## J

jalb qilmoq – привлекать



jamg`arma – накопления  
jar – овраг  
jarayon – течение, процесс  
jarangdor – звонкий, звучный  
jazirama – знойный, палящий  
jazo – наказание  
jigargo`sha – родной, единокровный  
jiyda – джида, лох восточный, изколистный  
jonkuyar – преданный всей душой  
junjimoq – ежиться

## Z

zahira – запас, припасы  
zahmat (qiyinchilik) – страдание, испытание, тягость, трудность  
zanjir – цепь  
zavol – упадок, отмирание  
zavqlanmoq – получать, испытывать удовольствие  
zehn – разум  
zilol (suv) – чистая, прозрачная вода  
zinhor – ни в коем случае, нисколько, отнюдь  
ziyod – свыше, больше  
ziyrak – догадливый  
zoqe – напрасно  
zulum – гнет, угнетение, тирания, насилие, жестокость  
zulmat – мрак, тьма, темнота  
zo`raymoq – усиливать

## I

iltifot – внимание, любезность  
ilg`amoq – необозримый  
ilg`or – авангард, передовой  
imkon – возможность  
inoq – дружный  
in`om – подарок, дар  
iqbol – счастье, успех, удача  
isbot – доказательство, довод  
istamoq – желать, хотеть  
iste`dod – способность, талант.  
iste`mol – употребление  
istiqbol- перспектива, ;встреча  
istisno - исключение  
ixlosmandlik – преданность  
izhor – выражение, изъявление, высказывание  
izzat - nafs – самолюбие, чувство самоуважения  
izzat-ikrom – уважение, почтительность, почтение  
ishonch – верность  
ishtiyoq– сильное желание, увлечение

## K

kalima– слово, фраза, выражение

kamolot– зрелость, совершенство.  
kamtarlik– скромность  
karomat – чудесная сила  
kaufiyat – самочувствие, настроение.  
kashfiyot– открытие, изобретение  
kashtachi - вышивальщица  
kechmoq- отказаться  
keng – широкий, широко  
kibrlanmoq - высокомерничать, вести себе надменно, выскотерно.  
kitobfurush– книготорговец  
konchi– шахтер,горняк,рудокоп  
ko'itmoq - умять, умарить  
kulba – хижина  
kulfat– несчастье, горе.  
kurak– деревянная лопата  
ko`nikmoq - привыкать, свыкнуться  
ko`r – слепой

## L

latifa– анекдот  
lavha – эпизод, отрывок.  
lazzat – удовольствие  
lashkarboshi– полководец, военачальник  
la'nat – проклятие  
lohas – разморенный, расслабленный, вялый  
loyqa – муть  
lozim– нужный, необходимый  
lutf – благоволение  
lo`ttiboz – жулик, плут

## M

mahliyo – очарованный  
majburiyat - ответственность  
majolsiz – бессильный  
majruh– инвалид  
makr – хитрость  
manmanlik – зазнайство, высокомерие  
mansab– чин, звание  
mansub – относящийся, принадлежащий  
manzara– зрелище, пейзаж.  
maqbara – мавзолей  
maqbul – приятный  
maqom – мотив, мелодия; статус  
maqsad – цель  
maqto'v – восхваление, похвала  
mardonavor – мужественный  
maskan – обиталище, место жительства  
mast – пьяный  
matonat(li) – стойкость, стойкий  
mavqe – положение  
mavsumiy libos –сезонный наряд  
maxfiy – тайный, секретный  
mazkur– упомянутый, данный  
mashaqqat - трудность

mashshoq - (sozanda) - музыкант  
ma'mur – администратор  
mash'al– факел  
mehmon– гость  
mezbon – хозяин дома  
me'morchilik – архитектурный  
minmoq - оседлать коня  
mis– медь, медный  
misgar – медник  
moneylik qilmoq – не препятствовать.  
muddaris – преподаватель медресе  
mudofaa – оборона  
mudramoq - дремать, вздремнуть  
muhtoj – нуждающийся  
mukammal – завершённый, доведённый до совершенства  
muloyim – мягкий  
mumtoz –отборный  
muomala – обращение, общение.  
murabbiy – воспитатель, наставник  
murodga yetmoq –достигать цели  
muruvvat – великодушие  
musaffo – чистый, прозрачный  
mustahkam – прочный, прочно  
mustahkamlamoq - крепить, закреплять  
mustahkamlik - прочность  
mutafakkir -мыслитель  
muvaffaqiyat – успех, удача,  
muvofiq – согласно, соответствующий  
muyassar bo`lmoq - достичь, удостоиться  
mushkul – трудный, тяжелый  
mung`aymoq - жалкий взгляд  
mo`jizakor – чудотворный  
mo`tabar – почтенный, авторитетный, дорогой

## N

nafrat – гнев, отвращение  
najat- помощь  
naqsh – резьба, узор, орнамент  
nauchi – музыкант, играющий на нае  
nihol – молодое деревце, саженец  
nishona – примета, признак; плод.  
nogiron – ослабевший, потерявший силы, инвалид  
poinsof – нечестный  
poloyiq – неблагоприятный, недостойный.  
pomus– честь  
poqobil – непослушный, непокорный  
povcha – высокий  
pojob – редкостный  
puqson – недостаток  
po`xat – зернышко, горошина

## O

obida – памятник, надгробный камень  
 odamgarchilik – человечность  
 ohista – тихо, неторопливо, медленно  
 olijanob- великодушный  
 ont ichmoq - клясться  
 oqilona - умно, разумно, рассудительно  
 or-nomus –стыд  
 orasta – убранный, прибранный, опрятный  
 oromgoh – место отдыха, лагерь  
 ochiq ko'ngil – добродушный, сердечный.

## P

padari buzrukvor – достопочтенный отец  
 parvarishlamoq - ухаживать  
 parvona– ночная бабочка, мотылек  
 patnis – поднос  
 peshvoz – встречать, выходить навстречу  
 pirpirak – вертушка  
 roda – стадо  
 poklik – чистота, опрятность  
 rona – клин  
 puxta (pishiq) – прочный, крепкий  
 pushaymon – раскаяние, сожаление

## R

rahmdil – милосердный  
 randalamoq - строгать, фуговать  
 ranjimoq – обижаться, огорчиться.  
 ravnaq - блеск, сияние, процветание  
 ravo ko`rmoq - дозволенный, допустимый  
 rasm-rusm – обряды и обычаи  
 rasta – торговый ряд  
 razolat– подлость, низость  
 rag`batlantirmoq - поощрять  
 rang-barang – разноцветный  
 rangi-ro`yi – цвет лица, вид  
 rioya etmoq - соблюдение, выполнение  
 rizq - пропитание, пища, хлеб насущный  
 rohat – удовольствие, наслаждение, блаженство  
 ruhlanmoq- вдохновлять

## S

sabr-matonat – твердость, стойкость  
 sahro– пустыня, степь  
 salobat – величие, величавость  
 salqin – прохлада  
 samon yo`li –млечный путь  
 sarboz– сарбаз, рядовой солдат  
 sarmast– слегка опьяненный, хмельной

sarson-sargardonlik – мытарство,  
sathi – поверхность, уровень  
savlat – важность  
saxiy– добрый, великодушный  
sayuoh– турист  
serzarda– раздражительный, вспыльчивый  
sir-sinoat – тайна, секрет  
sodiq bo'lmog – быть верным, преданным  
sohil- берег  
soha – область сфера, профиль  
son-sanoqsiz – бесчисленный  
soqchi – страж, сторож  
soya-salqin – тень  
soz– хорошо, великолепно, прекрасно  
suhbat qurmoq –беседовать, разговаривать  
sulton – повелитель  
suymoq- ласкать  
so`lim– пышный и миловидный  
so`gi– виноградные шпалеры

## Т

tafovut– разница, различие, отличие  
takabbur– горделивый  
talaba– студент  
talqin qilmoq - проповедь  
tanbeh– замечание  
tanho– единственный  
tanqid– критика  
taqir-tuqur – звукоподражание стуку, грохоту, треску  
tancha– сандал  
taqlid – подражание, подражать  
taqsimlamoq - делить, разделить  
tarz– форма, вид  
tasavvur qilmoq – представить  
tavoze– учтивость, почтительность  
taxtakach– кухонная доска для нарезки овощей  
tayanch– опора,подпорка  
ta'minlamoq- обеспечивать  
ta'rif– описание  
tekislamoq - подровнять  
tevarak– окружение  
tirishqoq - старательный, усердный, прилежный  
titramoq- дрожать  
tobe– подчинение, зависимость.  
tokcha– полка  
tola- волокно  
toyimoq- скользить, отступать, ошибаться, сбиваться  
toychoq - жеребенок  
tog`olcha – алыча  
tugun – узел  
tuhfa– подарок, дар  
turshak– сушеный абрикос  
tus olmoq - принять серьезный вид, обернуться.

tuylmoq- казаться, представляться, ощущаться  
tuyg`u – чувство  
to`garak– кружок  
to`ti - попугай

## U

ulamo– учёный  
umurtqa - позвоночник  
urf-odat – обычай  
usta, ustakor – мастер, знаток, ас  
uzr – извинение

## F

falak– небо, небеса, небесная сфера, небосвод  
falokat– беда  
farmoyish– распоряжение  
farovon– изобильный  
farosat– догадливость, проницательность  
faryod–(qilmoq) – крик, вопль, кричать, вопить  
fahr– гордость, честь, почет  
fayzli– уютный  
fazilat– достоинство  
fikr–мысль  
firoq - разлука  
fuqaro – гражданин, житель, народ  
fusunkor– чарующий, очаровательный, обаятельный  
fuzalo– образованные (люди), ученые

## X

xalfa- подмастерье  
xalos– избавление, освобождение  
xalqa – круг, кольцо  
xam– согнутый, изогнутый, согбенный, сгорбленный  
xavfli– опасный  
xaуrixoh– доброжелательность  
xirmon – хирман, склад  
xislat– свойства, качество, особенность  
xohish-ixtiyor– желание, охота  
xog-zog– попавший в бедственное положения, впавший в нужду  
xotirjamlіk– спокойствие, душевный покой, безмятежность  
xudbin– эгоист  
xulq-atvor– поведение, манера  
xurjun– переметная сума  
xushmanzara– красивый, живописный  
xushmuomalalik –вежливость, обходительность  
xushomadgo`y– льстивый, угодливый.  
xushqomat– стройный, статный  
xushxabar– добрая, радостная весть, приятное известие

## Ch

chala-chulpa– наполовину, некачественно, не до конца выполненная работа  
chana– сани  
chang`i– лыжи  
chigit– семена хлопчатника  
chora– мера  
chuqur – глубокий, глубоко  
chorasiz– безвыходный  
cho`l-u biyobon– безводная степь  
cho`pon– пастух  
cho`g`- раскаленные угли, искра

## Sh

shabada– легкий прохладный ветерок.  
shaksiz – несомненно  
sharpa– луч света, отражение  
she`rga solmoq – складывать в стих  
shijoat– храбрость, смелость  
shogird– ученик, подмастерье  
shubhasiz -несомненно  
shu`la– свет, проблеск  
sho`rlik –несчастный, бедняжка

## E

ehtiros– страсть  
ekin (ekin)– посев  
elat– народность.  
erinchoq- ленивый  
ezgulik– благодеяние, доброе дело  
e`tibor– внимание  
e`tiqod– убеждение

## Y,E,Yu,Ya

yigirmoq- прясть  
yo`ldosh– спутник  
yo`ndirmoq- не заставишь сострогать то, чего нет  
yiroq- даль  
yovvoyi- дикий  
yovuz– злой  
yorug` -светлое  
yonboshlamoq- лечь на бок  
yurun– легкий,тонкий  
yuratmoq- утешать, успокаивать  
yaltiroq- блеск, лоск, глянец  
yalqov– лентяй, лодырь, бездельник  
yaugamoq- жить привольно  
yakson etmoq- уничтожать  
yaхlit– цельный, целый

## O`

o`lchagich– измеритель  
o`roq- серп  
o`sma– усьма (растение,содержащее красящее вещество,употребляемое для окрашивания бровей)  
o`tkir– острый  
o`g`ri– вор  
o`ng`aysizlanmoq- неудобство, стеснение,неловкое положение

## Q

qabriston- кладбище  
qad, qaddi qomat– фигура, стан  
qadirdon – близкий, дорогой человек.  
qamal– осада, блокада, окружение  
qariya – старик , пожилой человек.  
qarich– мера длины, равное расстоянию между большим пальцем и мизинцем руки  
qarmoq- удочка  
qarogochi– разбойник, пират  
qarorgoh– стоянка, место пребывания, место жительства  
qasamyod- клятва  
qiliq- поступок, выходка  
qir-adir– возвышенность, холмистая степь  
qirg`ich- тёрка  
qissa- повесть  
qiyiq- срезанный, разрезанный, кривой, искривленный  
qiyiqcha– вышитый платок, завязываемый на пояс  
qiyofa– облик, внешний вид, наружность  
qunt (qilmoq)– усердно заниматься, усердие.  
qurol-yarog` - оружие, вооружение  
quruq meva– сухофрукты  
quvg`in (qilingan)– изгнание, быть изгнанным  
qo`risang – оберегать, охранять  
qo`rg`on– крепость, укрепление

## G`

g`am-qayg`u– горе  
g`amgin– грустный, печальный, горестный  
g`animat– удобный, благоприятствование; добыча.  
g`arib– одинокий  
g`aribona– бедно  
g`arq bo`lmoq- тонуть, утонуть  
g`ash bo`lmoq- легкое раздражение  
g`ashlamoq- раздражение, беспокойство; действовать на нерва.  
g`ildirak- колесо  
g`iybat– сплетня, злословие.

## Н

halol– честный, добросовестный  
hamisha – всегда, все время, постоянно  
hamkor- сотрудник, товарищ  
haqiqat - честность



haуqiriq- крик, вопль, рёв  
hashamatli– величественный  
hijrat– переселение, эмиграция  
hiyla– хитрость, коварство  
hudud- территория  
hujra– каморка, келья  
hujum– наступление, нападение  
hush– сознание, чувство, память, рассудок